

Food and Agriculture Organization
of the United Nations

**Balangkas ng Pangkapaligiran at Panlipunang Pamamahala
(Environmental and Social Management Framework)**

*Para sa proyekto ng GCF-FAO na “Pag-aakma ng Agricultura ng
Pilipinas sa Pagbabago ng Klima”*

(for GCF project “Adapting Philippine Agriculture to Climate Change”)

Food and Agriculture Organization of the United Nations
Setyembre 2022

PAUNANG SALITA

Ang **Balangkas ng Pangkapaligiran at Panlipunang Pamamahala o Environmental and Social Safeguards Management Framework (ESMF)** para sa Gobyerno ng Pilipinas ay ipapatupad sa lahat ng mga gawaing pinopondohan ng Green Climate Fund (GCF) para sa teknikal at/o pinansyal na suportang sa proyektong “Pag-aakma ng Agrikultura ng Pilipinas sa Pagbabago ng Klima”.

Ang pangkapaligiran at panlipunang pangangalaga ay naka-base sa napagkasunduang pagpapatupad ng proyekto. Ang FAO ang magsisilbing Accredited Entity (AE) sa proyekto at siyang responsable sa pangkalahatang pamamahala nito. Saklaw ng kanilang gawain ang mga sumusunod: (i) pagtatasa sa lahat ng aspeto ng proyekto; (ii) pangangasiwa sa mga aspetong administratibo, pinansyal at teknikal ng proyekto; (iii) pagsisiguro ng tama at epektibong paggastos ng pondo tungo sa ikatutupad ng mga inilatag na layunin at resulta ng proyekto; (iv) pagsisiguro ng angkop na pag-monitor o pagsubaybay sa proyekto, at maagap at dekalidad na pag-uulat sa GCF; at (v) pangkalahatang pagsusuri at pagtatapos ng proyekto. Ang lahat ng mga nabanggit ay isasakatuparan ng FAO ayon sa mga probisyon sa Accreditation Master Agreement (AMA) sa pagitan ng FAO at GCF.

Ang Project Management Office (PMO) ng proyekto, na nasa sa Kagawaran ng Pagsasaka o Department of Agriculture (DA), ay responsable sa pangkalahatang koordinasyon ng mga aktibidad ng proyekto, sa pangunguna ng National Safeguards Specialist at ng National Gender and Social Inclusion Specialist. Ang mga Department of Agriculture Regional Project Offices (RPOs) ay siyang magiintindi sa araw-araw na pagpapatakbo at pagsubaybay sa mga sangay at magsisiguro ng pagtupad sa BPPP, Gender Action Plan, at kaugnay na dokumentong pangangalaga, kabilang na dito ang mahusay na dokumentasyon at pagsasa-ayos ng mga dokumento bilang paghahanda sa pagtatasang maaring isagawa ng GCF.

MGA DAGLAT (Abbreviations)

<i>ACPC</i>	Agricultural Credit Policy Council
<i>ADSDPP</i>	Ancestral Domain Sustainable Development and Protection Plan
<i>AP</i>	Affected people
<i>CCRF</i>	FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries
<i>CEDAW</i>	United Nations Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women
<i>CIS</i>	Climate information service
<i>CRA</i>	Climate resilient agriculture
<i>DA</i>	Department Agriculture
<i>DENR</i>	Department of Environment and Natural Resources
<i>DSWP</i>	Department of Social Welfare and Development
<i>E&S</i>	Environmental and Social
<i>EIA</i>	Environmental Impact Assessment
<i>ESF</i>	Environmental and Social Framework
<i>ESIA</i>	Environmental and Social Impact Assessment
<i>ESMF</i>	Environmental and Social Management Framework
<i>ESMG</i>	Environmental and Social Management Guidelines
<i>ESMP</i>	Environmental and Social Management Plan
<i>ESS</i>	Environmental and Social Safeguards
<i>FAO</i>	Food and Agriculture Organization
<i>FPIC</i>	Free Prior Informed Consent
<i>GAP</i>	Gender Action Plan
<i>GBV</i>	Gender Based Violence
<i>GCF</i>	Green Climate Fund
<i>GDP</i>	Gross Domestic Product
<i>GFDRR</i>	Global Facility for Disaster Risk Reduction

<i>GNI</i>	Gross National Income
<i>GRM</i>	Grievance and Redress Mechanism
<i>HDI</i>	Human Development Index
<i>HHP</i>	Highly Hazardous Pesticides
<i>IBA</i>	Important Bird and biodiversity Area
<i>IFAD</i>	International Fund for Agriculture Development
<i>IKSP</i>	Indigenous Knowledge System and Practices
<i>ILO</i>	International Labour Organization
<i>IPM</i>	Integrated Pest Management
<i>IPMRs</i>	Indigenous Peoples' Mandatory Representatives
<i>IPO</i>	Indigenous People Organization
<i>IPPF</i>	Indigenous People Planning Framework
<i>IUCN</i>	International Union for Conservation of Nature
<i>LGU</i>	Local Government Unit
<i>NAMA</i>	Nationally Appropriate Mitigation Actions
<i>NAP</i>	National Action Plan to Combat Desertification
<i>NAPC</i>	National Anti-Poverty Commission
<i>NCIP</i>	National Commission on Indigenous Peoples
<i>NDC</i>	Nationally Determined Contribution
<i>NGO</i>	Non-Governmental Organization
<i>NPK</i>	Nitrogen phosphate and potash
<i>OIG</i>	Office of the Inspector General
<i>OP-CEDAW</i>	Optional Protocol to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women
<i>PA</i>	Protected area
<i>PAGASA</i>	Philippine Atmospheric, Geophysical, and Astronomical Services Administration
<i>PMP</i>	Pest Management Plan

<i>PSC</i>	Project steering committee
<i>PSEA</i>	Prevention of Sexual Exploitation and Abuse
<i>SECAP</i>	Social Environmental Climate Assessment Procedure
<i>SEP</i>	Stakeholder Engagement Plan
<i>SMART</i>	Specific, Measurable, Achievable, Relevant, Timely
<i>ToR</i>	Terms of References
<i>UN</i>	United Nations
<i>UNDP</i>	United Nations Development Programme
<i>UNEP</i>	United Nations Environmental Programme
<i>UNFCBD</i>	United Nations Convention on Biological Diversity
<i>UNFCCC</i>	United Nations Framework Convention on Climate Change
<i>UNFCCD</i>	United Nations Convention to Combat Desertification
<i>UNFPA</i>	United Nations Population Fund
<i>UNICEF</i>	United Nations Convention on the Rights of the Child

TALAN NG NILALAMAN

PAUNANG SALITA	2
MGA DAGLAT (Abbreviations)	3
TALAN NG NILALAMAN	6
KABUJANG BUOD	8
1. PAGPAPAKILALA	19
2. PANGKALAHATANG-BUOD NG PROYEKTO	23
3. BATAYANG KALAGAYAN PANGKAPALIGIRAN AT PANLIPUNAN	24
3.1 Lokasyong Heograpikal at Topograpiya	24
3.2 Lokasyon ng Proyekto	26
3.2.1 Cordillera Administrative Region (CAR)	28
3.2.2 Cagayan Valley (Rehiyon II)	42
3.2.3 Bicol (Rehiyon V)	51
3.2.4 Hilagang Mindanao (Rehiyon X)	56
3.2.5 Soccsksargen (Region XII)	60
3.2.6 Buod at implikasyon para ng lugar ng proyekto	62
3.3 Pag-aari ng lupa, Salungatan at Kalusugan at Kaligtasan ng Komunidad	63
4. MGA LEGAL NA BALANGKAS AT NAAANGKOP NA SAFEGUARD POLICIES	78
4.1 Philippines Environmental and Social Legislation	78
4.2 Mga Kaugnay na Kumbensyon at Internasyonal na Kasunduan	86
4.3 Mga Kaugnay na Patakaran ayon sa FAO at GCF	92
4.4. Mga Kaugnay na Pamantayang Pang-Kapaligiran at Panlipunan ayon sa FAO at GCF	94
4.5 Buod ng mga Layunin at Prinsipyo sa Pagpapatupad ng Gender Action Plan	105
5.0 PAKIKIPAG-UGNAY SA MGA KASAPI O STAKEHOLDERS	107
5.2 Pakikipag-ugnayan sa mga Kasapi habang Naghahanda o Nagbubuo ng Proyekto	107
5.2.1 Mga Konsultasyon sa Pambansang Antas	107
5.2.2 Mga Konsultasyon sa Antas ng Rehiyon, Panlalawigan, Munisipyo, at Komunidad	110
5.3 Pakikipag-ugnay sa Mga Kasapi sa Panahon ng Pagpapatupad	120
5.4 Mga Resulta ng Pamublikong Konsultasyon	120
5.5 Pagsisiwalat	123
5.6 Paraan ng Pagdinig ng mga Hinaing o Reklamo at Pagtama Nito	125
6.0 Balangkas ng Pagpapalano ng mga Katutubo	130
6.1 Mga Katutubong Tao sa Pilipinas	130
6.2 Mga Batas at Polisiya Tungkol sa mga Katutubo o IPs	131
6.3. Mga Patnubay na Prinsipyo	133
6.4 Mga Sistemang Pang-institusyon	135
6.5 Panrehiyon at Panlalawigang Antas ng “Scoping” ng mga Katutubong Tao	136

6.6	Proseso ng FPIC	140
6.7	Mekanismo sa Pagtugon sa mga Hinaing at Pagresolba ng mga Alitan	154
6.8	Mga Rekomendasyon sa Pagpapatupad	156
6.9	Mga Pagsasaalang-alang sa Perang Nakalaan at Gastos	158
7.0	INAASAHANG EPEKTO NG PROYEKTO	160
7.1	Pangkalahatang-buod ng Epekto sa Kapaligiran at Lipunan	160
7.2	Listahan ng mga Epekto Batay sa Component	162
	Component 1: Karagdagang institusyonal na kapasidad para sa pag-unlad at pagbibigay ng serbisyo ng CRA (climate resilient agriculture)	162
	Component 2: Ang mga magsasaka ay mas pinapapatatag ang pagsasaka at binabawasan ang emisyon mula sa agrikultura sa paggamit ng CRA.	163
	Component 3: Kapaligirang nagbibigay-daan upang manguna at palakihin ang CRA	165
8.0	MGA PARAAN NG MITIGASYON AT HAKBANG PARA SA MAS MAAYOS NA POSITIBONG EPEKTO	167
9.0	MGA PRINSIPYO AT PAMAMARAAN UPANG PAGAANIN ANG MGA EPEKTO NG PAGPAPATUPAD	171
9.1	Step 1: Pagtukoy ng mga Aktibidad sa Sub-project (Defining Sub-project Activities)	172
9.2	Step 2: Pagsusuri ng Peligro sa Kalapigiran at Lipunan sa mga Aktibidad ng Sub-project (Environmental and Social Risk Screening of Sub-project Activities)	173
9.3	Step 3: Pagsubaybay at Pag-uulat tungkol sa Pamamahala ng Peligro sa Kapaligiran at Lipunan (Environmental and Social Risk Management - Monitoring and Reporting)	175
10.0	PAGPAPATUPAD AT PAGKAKAAYOS	177
MGA APENDIKS		184
	APENDIKS 1: LISTAHAN NG MGA IPINAGBABAWAL (NON-ELIGIBILITY LIST)	184
	APENDIKS 2: LISTAHAN NG MGA IPINAGBABAWAL NA PESTISIDYO SA PILIPINAS	186
	APENDIKS 3: PLANO SA PAMAMAHALA NG PESTE (PEST MANAGEMENT PLAN)	192
	APENDIKS 4: MGA KAPARAANAN PARA SA MGA DI-INAASAHAN NA NAKITANG MGA BAGAY O CHANCE FIND (CHANCE FIND PROCEDURES)	205
	APENDIKS 5: LISTAHAN NG MGA KONSULTASYON AT PAGDALO	206
	APENDIKS 6: TALAKDAAN O TIMELINE NG ESMF	208
	APENDIKS 7: PERANG NAKALANAN O BUDGET PARA SA ESMF	210
	APENDIKS 8: LISTAHAN NG PANGKAPALIGIRAN AT PANLIPUNANG PROSESO NG PAGPILI O PAGESUSURI NG FAO (FAO ENVIRONMENTAL AND SOCIAL SCREENING CHECKLIST)	211
	APENDIKS 9. TALAAN NG NILALAMAN UKOL SA PLANO NG MGA KATUTUBO	261
	APENDIKS 10. MGA TUNTUNIN NG SANGGUNIAN PARA SA PANGANGASIWA NG PAGHAHANDA NG MGA KASULATAN	264
	APENDIKS 11. SULERAS NG ENVIRONMENTAL AND SOCIAL MANAGEMENT PLAN (ESMP)	269
	APENDIKS 12. BALANGKAS NG PAGPAPLANO SA PAMAMAHALA NG SARIBUHAY	270

KABUUANG BUOD

1. Ang Pilipinas ay pang-apat sa sampung mga bansa, kalimitan ay maliliit, na nakakaranas ng 33% higit sa karaniwan na kalamidad dulot ng klima ayon sa Long-term Climate Risk Index (2000-2019). Karamihan sa mga lugar sa Pilipinas, kasama na ang 70% ng populasyon, ay nanganganib sa mga kalamidad na dulot ng klima (GFDRR, 2012). Sa karaniwan, ang sektor ng agrikultura at pangisdaan ang sumasalo sa 33% epekto sa ekonomiya dulot ng panganib sa kalikasan at kalamidad (FAO, 2015). Ang mga maliit na sistema ng sakahan sa bansa ay higit na mahina laban sa mga panganib kaugnay ng panahon. Ang bansa ay nahaharap sa matinding peligro sanhi ng pabagobagong panahon na nagdudulot ng matinding mga pagbaha, tagtuyot (kabilang ang likha ng El Niño) at malalakas na mga bagyong tropiko na sumisira sa mga pananim, sakahan, at kahalintulad na mga imprastraktura. Ang mga lumalalang kalagayan sanhi ng panahon ay nagdudulot din ng mga pagguho ng lupa, sunog sa kagubatan, at paglitaw ng mga sakit sa pananim, akwakultura, at paghahayupan. Inaasahan ang paglala ng mga panganib dulot ng pagbabago ng panahon lalo na sa mga lantad na lugar.

2. Bilang tugon sa mga hamong nabanggit, itong proyekto ng GCF ay naglalayong masiguro na ang mga kalalakihan at kababaihan sa kanayunan at lugar na apektado sa pagbabago ng klima ay matagumpay na gumagamit ng mga bagong climate information service (CIS) at impormasyon, at nagsasagawa ng mga hakbang tungo sa ikatatag ng bansa sa pagbabago ng klima at mababang emisyon sa agrikultura. Ang proyekto ay dinisenyo upang paigtingin ang kakayanan ng mga kalalakihan at kababaihan na naninirahan sa mga lugar na apektado ng pagbabago ng klima. Ito ay makakamit ng proyekto sa pamamagitan ng pagbibigay sa mga pinaka-nanganganib na komunidad ng mga serbisyong pangkaalaman sa klima, impormasyon, at mga paraan sa pag-angkop ng agrikultura sa pagbabago ng klima habang pinalalakas ang kapasidad ng gobyerno at mga pribadong sektor na tumuklas at magbuo ng mga CIS at serbisyo tungo sa climate resilient agriculture (CRA).

Paraan ng pagpapatupad ng Balangkas ng Pangkapaligiran at Panlipunang Pamamahala

3. Ang proyekto ay binuo alinsunod sa [FAO Environmental and Social Standards](#) (2015), at mga polisiya ng GCF kabilang ang nirebisang [GCF Environmental and Social Policy](#) (2021), [GCF Indigenous Peoples Policy](#) (IPP) at ang [GCF Information Disclosure Policy](#) (2016), bukod sa iba pa. Isang eksperto ang kinuha upang bumuo ng EMSF, sa suporta ng FAO at ng project development team. Ang EMSF ay kombinasyon ng pagsusuri sa panitikan, mga panayam sa dalubhasa at masinsinang konsultasyon sa mga kasapi o stakeholders mula sa mga piling komunidad sa limang rehiyon na isinagawa noong Nobyembre 2018. May mga karagdagang konsultasyon sa stakeholder sa lebel ng mga komunidad sa mga lugar ng proyekto noong Hunyo at Hulyo 2022. Isinaalang-alang ng gawain ang [gabay sa pagdidisenyo at pagtiyak ng makabuluhang pakikipag-ugnay sa stakeholder ng GCF](#) (2022). Ang mga natuklasan at puna mula sa mga isinagawang konsultasyong ay isasama sa dokumentong ito at iba pang mga dokumento na nauugnay sa proyekto sa sandaling handa na ang mga ito.

4. Dahil hindi pa lubusang natutukoy ang mga masinsing detalye ng mga mungkahing aktibidad (hal. tukoy na lokasyon at pagpili ng mga teknolohiya ng CRA, at iba pa) ng proyekto, ang

bilangkas ay pinagtibay. Sa pamamaraang ito, ang kasalukuyang EMSF ay inilatag ng FAO upang: (i) matukoy ang mga potensyal ngunit pangkaraniwang negatibong epekto sa kapaligiran at lipunan; (ii) magmungkahi ng mga hakbang sa mitigasyon; (iii) magbigay ng pangunahing pamantayan sa pagpili ng mga aktibidad sa proyekto;¹ (iv) ilista ang mga uri ng mga instrumento na bubuuin para sa bawat aktibidad at implementasyon; at (v) magbigay ng mga kaayusang institusyonal, mga mekanismo sa pagtugon sa mga hinaing o grievance redress mechanisms (GRM) at pagsubaybay, pag-uulat at mga paraan ng dokumentasyon hinggil sa pagsunod sa mga pangangalaga sa kalikasan at lipunan.

5. **Pag-uuri ng peligro o risk categorization:** Inaasahan na ang proyekto ay makapagbibigay ng malawakan at mahahalagang positibong benepisyo sa kapaligiran at lipunan, kabilang ang, ngunit hindi limitado sa, pagpapalakas ng agro-ekosistema at lokal na kabuhayan, at pagbabawas ng mga greenhouse emissions sa gitna ng mga isyung kaugnay ng pagbabago ng klima. Gayunpaman, ang proyekto ay may potensyal na makapagdulot ng masamang epekto sa lipunan at kapaligiran kung kaya't kinakailangan ang ibayong pamamahala at pagsubaybay sa mga gawain.

6. Ang FAO Project Environmental and Social Screening Checklist ay inihanda, at ang proyekto ay ikinategorya bilang Kategoriya B (katamtamang peligro/panganib)², kung saan:

- May mga natukoy na potensyal na masamang epekto sa kapaligiran at lipunan kung kaya mahalagang maghanda ng angkop na plano sa pamamahala ng kapaligiran at lipunan, kabilang ang: isyu ng kahirapan sa mga lugar ng proyekto at pagtutok sa mga isyu na may kaugnayan sa social inclusivity at sitwasyon na mas pumapabor sa iilan, potensyal na paggamit ng mga pasilidad sa pag-aani ng tubig, pagkamalapit sa mga protektadong lugar, at ang paglahok ng mga pamayanan ng katutubo o indigenous people (IP). Inaasahan na ang mga aktibidad ng proyekto, tulad ng inilarawan sa Kabanata 2, ay magbubunsod sa mga sumusunod na Patakaran sa Kalikasan at Panlipunan: ESS2, ESS3, ESS5, ESS7, ESS8 at ESS9 (tingnan ang Talahanayan sa ibaba).
- Ang mga potensyal na epekto ay hindi pa naganap sa lugar ng proyekto.
- Ang mga potensyal na epekto ay limitado sa mga kinalabasan ng proyekto.
- Ang mga potensyal na epekto ay maari pang mabago o hindi nadaragdagan.

7. Ang mga potential na masamang epekto ay maaring matugunan sa pamamagitan ng paggamit ng mga tamang pamamahala o mga gawi na nakakapigil sa polusyon, at mga aktwal na tala ng kanilang matagumpay na paggamit sa lugar ng proyekto. Ang mga potensyal na masamang epekto ay maaaring matugunan sa pamamagitan ng paggamit ng mahusay na pamamahala o mga

¹ Tandaan: Sa mga tuntunin ng pangangalaga sa kapaligiran at panlipunan, ang terminong 'sub-project activity' ay tumutukoy sa pagpapangkat ng mga kasalukuyang pangako sa pagpopondo ng proyekto kung saan pinaniniwalaan na ang hanay ng mga aktibidad ay may kakaiba at mas mataas ang panganib maaring maging paksa ng isang pagkilatis at posibleng karagdagang aktibidad na espisipikong aksyon sa mitigasyon. Dahil ang eksaktong mga lokasyon ng mga aktibidad ay hindi pa natukoy sa loob ng proyekto, ang ganitong paraan ay kailangan (nakabalangkas nang detalyado sa ilalim ng Kabanata 9.1-9.3). Sa pagsisimula ng proyekto, isasagawa ang pagtatasa kung saan malalaman kung kinakailangan ang karagdagang pagsusuri sa panganib para sa mga aktibidad ng proyekto at/o isang partikular na heograpiya ng proyekto. Dahil dito, ang isang plano sa pamamahala ng pangkapaligiran at panlipunan ay bubuo o Environmental and Social Management Plan (halimbawa, template ng ESMP na ibinigay sa Appendix 11).

² FAO, Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2015. [Environmental and Social Management Guidelines](#). Rome, Italy.

kasanayan sa pag-abusong polusyon, at mayroong isang ipinakita na tala ng kanilang matagumpay na paggamit sa lugar ng proyekto (paayon at pasalungat na daloy).

FAO Environmental and Social Standards (ESS) triggered, at mga kaukulang instrumento ng pangangalaga at panukalang mitigasyon

Polisiya sa Pangangalaga	ESS Triggere d	Instrumento sa Pangangalaga at Panukalang Mitigasyon
ESS 1 – Pamamahala ng Likas na Yaman (Natural Resources Management)	OO	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Mga di-kwalipikadong aktibidad (Apendiks 1) ▪ ESMF / ESMP may mga hakbang sa pagbabawas ng peligro
ESS 2 – Saribuhay, Ekosistema, at Natural na mga Tirahan (Biodiversity, Ecosystems, and Natural Habitats)	OO	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ESMF/ESMP ▪ Balangkas sa Pagpaplano ng Pamamahala ng Saribuhay / Plano sa Pamamahala ng Saribuhay ▪ Listahan ng mga hindi karapat-dapat na aktibidad (Apendiks 1) ▪ Pagpapalawig ng balangkas sa pagpaplano ng pamamahala ng saribuhay
ESS 3 – Mapagkukunan ng Yamang Genetiko ng Halaman para sa Pagkain at Agrikultura (Plant Genetic Resources for Food and Agriculture)	OO	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ESMF/ESMP, pagsisiguro na ang binhing ginamit ay rehistrado
ESS 4 – Mapagkukunan ng Yamang Genetiko ng mga Hayop - sa Lupa at Tubig para sa Pagkain at Agrikultura (Animal – Livestock and Aquatic Genetic Resources for Food and Agriculture)	HINDI	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Mga di-kwalipikadong aktibidades (Apendiks 1)

Polisiya sa Pangangalaga	ESS Triggere d	Instrumento sa Pangangalaga at Panukalang Mitigasyon
ESS 5 – Peste at Pamamahala ng Peste (Pest and Pesticide Management)	YES	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ESMF/ESMP at Integrated Pest Management (IPM) o pinagsama-samang paraan ng pamamahala ng peste na ginamit sa mga aktibidad, pagsasanay sa ligtas na paghawak at paggamit ng mga pestisidyo sa mga pagkakataon kung saan hindi posible ang pag-iwas, at listahan ng mga mapanganib (pagbubukod ng lahat ng mapanganib o nakalalasong pestisidyo o highly hazardous pesticides (HHPs). ▪ Ang Plano sa Pamamahala ng Peste o Pest Management Plan (PMP) ay nasa Apendiks 3. ▪ Mga di-kwalipikadong aktibidades (Apendiks 1)
ESS 6 –Sapilitang Pagpapatira at Paglilipat (Involuntary Resettlement and Displacement)	HINDI	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Mga di-kwalipikadong aktibidades (Apendiks 1)
ESS 7 – Disenteng Trabaho (Decent Work)	OO	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ESMF/ESPP; Ang pagsasanay para sa mga magsasaka at mga sesyon ng sensitization para sa pamahalaan sa mga usaping SEAH, pagkakapantay-pantay sa kasarian at pagbilang sa lipunan o social inclusivity, disenteng trabaho sa kanayunan, mga gawa na naaangkop sa edad, at kalusugan at kaligtasan ng trabaho o Occupational Health and Safety, ay ilulunsad at gagamitin ng proyekto ang Voluntary Guidelines sa Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries, and Forests. ▪ Walang pagpaparaya o zero tolerance ng SEAH.

Polisiya sa Pangangalaga	ESS Triggere d	Instrumento sa Pangangalaga at Panukalang Mitigasyon
<p>ESS 8 – Pagkakapantay-pantay ng Kasarian (Gender Equality)</p>	<p>OO</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Ang proyekto ay idinisenyo upang isama ang kasarian bilang isang tagusang elemento at naglalayon tungo sa angkop na pagtugon at paghubog. Ang isang pagtatasa ng kasarian at plano ng pagkilos ay binuo (FP Annex 8) na may nakalatag na mga tiyak na gawain na naka-angkla sa disenyo ng proyekto at balangkas ng pagsubaybay, target sa kasarian na binuo sa disenyo ng proyekto at monitoring monitoring, kabilang ang mga aktibidad upang mag-ambag sa pag-aalis ng (SEAH). ▪ Ang proyekto ay walang pagpaparaya sa anumang uri ng SEAH. Ang GRM ng proyekto ay bukas sa lahat ng mga reklamong may kaugnayan sa proyekto, kasama ang mga reklamo na partikular sa SEAH. Ang GRM ay survivor-centered at tutugon sa isyu ng kasarian, at magkakaroon ng mga tiyak na pamamaraan para sa SEAH, kabilang ang kumpidensyal na pag-uulat at ligtas at etikal na pagdokumento (tingnan ang Kabanata 5.6). Bukod dito, ang proyekto ay bubuo ng isang gabay sa tamang asal kasama ang ESMP upang gabayan ang pagpapatupad ng proyekto at pangalagaan laban sa panganib ng SEAH, at ang mga pagsasanay ay isasagawa sa pagkakapantay-pantay ng kasarian at social inclusion, gayundin ng SEAH sa mga kasapi ng proyekto. ▪ Ang ESMF / ESMP ay magbubuo din ng mga panukala na sasagot sa mga isyu ng social inclusion and pagkakapantay-pantay ng kasarian at hakbang laban sa SEAH.

Polisiya sa Pangangalaga	ESS Triggere d	Instrumento sa Pangangalaga at Panukalang Mitigasyon
<p>ESS 9 – Mga Katutubong Tao at Kulturang Pamana (IPs and Cultural Heritage)</p>	<p>OO</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Ang ESMF at Balangkas ng Pagpapalano para sa mga Katutubong Tao (tingnan ang ESMF Kabanata 6), at ang kasunod na ESMP at IPP. ▪ Ang FPIC, alinsunod sa “Manual for Project Practitioners on Free Prior and Informed Consent: An Indigenous People’s Right and A Good Practice for Local Communities” ng FAO, “Indigenous People’s Policy” ng GCF, at “Operational Guidelines: Indigenous People’s Policy”, at ng ligal na balangkas ng Pilipinas (Batas ng Karapatan ng Mga Katutubong Tao ng 1997, at Executive Order No. 79 mula 2012) kung saan sinasabing ang FPIC ay obligadong susundin. ▪ Pamamaraan ng Project Chance-finds (Apendiks 4)

8. **Positibong epekto:** Susuportahan ng proyekto ang sektor ng agrikultura sa pagbabagong-kalagayan tungo sa mas matatag na landas ng pag-unlad. Ang mga pamumuhunan sa ilalim ng Component 1 ukol sa klima at agrometyorologikal na teknolohiya, kasama ng mga naitatag na mga sistema ng pagtugon upang mas mapabuti ang mga climate information advisories at serbisyong CRA, ay magbibigay-daan sa mga magsasaka na aktibong pamahalaan ang kanilang mga bukid sa harap ng mga panganib na dulot ng klima, batay sa impormasyon naiangkop sa local na sitwasyon. Ang proyekto ay tututok sa pagpapa-igting ng mga kakayahang institusyonal upang mapagbuti ang koordinasyon at pakikipagtulungan sa pagitan ng DA at ang Philippine Atmospheric, Geophysical, and Astronomical Services Administration (PAGASA). Inaasahan na ang gawaing ito, na sinamahan ng Component 3, ay positibong makakaapekto sa mga ministro at departamento ng gobyerno, mga yunit ng lokal na pamahalaan o Local Government Units (LGUs), at magpapahusay ng koordinasyon at pagpapalano para sa likas-yaman at serbisyong sudlong ng agrikultura (agricultural extension services) na nakatuon sa isyu ng klima. Sa ilalim ng Component 1, bubuo ng mga lokal na estratehikong plano sa CRA, gamit ang pinahusay na impormasyon sa klima at mga payo ng CRA. Inaasahan na makakatulong ito sa mga target na grupo ng magsasaka na matuto at makabuo ng mga negosyo gamit ang mga panukalang CRA para sa dagdag kita at kabuhayan sa ilalim ng Component 2. Batay sa mga impormasyong naisalokal at suportang institusyonal, ang pagbuo at pagpapatupad ng mga plano sa pamumuhunan sa CRA enterprise sa ilalim ng Component 2 ay inaasahang mas maisasaayos at bubuti ang mga likas-yaman at lupang sakahan ng mga magsasaka gamit ang pinagbuting paraan ng CRA at pamamahala ng likas na yaman (kabilang ang pamamahala ng tubig). Ang pinagbuting paraan ng pagsasaka ay mainam sa kapaligiran at sa mas maayos na

paggana ng mga ekosistema, at gayundin, ay magdudulot ng positibong epekto sa kalusugan at kagalingan ng mga tao sa kalaunan. Ang pamumuhunan sa mga gamit at makina, gayundin sa mga dekalidad na pang-agrikulturang input na ginagamit sa-saka at sa labas ng sakahan ay inaasahang makapag pababa ng epekto ng pagbabago ng klima sa produktibidad at produksyon ng agrikultura. Ang mga espesyal na sesyon at gawain ng Farmer Field School (FFS) bilang bahagi ng pag-aaral sa pagbuo ng negosyo sa CRA ay magsisiguro na ang mga magsasaka ay mas maagap at mahusay na makakaganap kumpara sa senaryo na walang isinasagawang proyekto. Halimbawa, ang IPM ay gagamitin sa ilalim ng proyekto upang maisulong ang maalikayang pamamahala sa peste na makakabawas sa tuloy-tuloy na paggamit ng pestisidyo.

9. Kung tungkol sa panglipunan ang pag-uusapan, ang mga kabuhayan ay inaasahan na mapapabuti batay sa pagtaas ng mga kakayahang umangkop ng mga target na komunidad. Inaasahan din ito sa mga grupo ng IP, bilang inaasahang epekto ng pagiging mas matatag at mataas na kakayanang pang-angkop na sensitibo sa tradisyonal at kultural na kiling ng mga komunidad (tulad ng nabanggit na plano ng IP and ng mga piling kasunduan ng FPIC). Ang proyekto ay kinabibilangan din ng mga kababaihan sa pamamagitan ng isang Gender Action Plan (GAP) na nagsisiguro ng maagap na pagsasama ng mga kababaihan sa lahat ng mga aktibidad, na nagbibigay kumpiyansa sa mga kababaihan dahil sa dagdag kaalaman at kasanayan sa agrikultura—at, kung kinakailangan, ay tinitiyak din na ang mga kalalakihan ay mabibigyan ng pagsasanay at sapat na serbisyo sa mga pagkakataon na kung saan ang mga suportang nabanggit ay natutuon lamang sa mga kababaihan (hal. pagsasanay sa mga paraan ng pag-angkop). Ang dagdag-kamalayan sa CRA at pagsasama ng aktibidades sa Component 3 ay makakatulong sa mas magaan at malawakang pagtanggap sa mga paraan upang mapatatag ang pagharap sa klima, pagpapababa ng emisyon, at pagsisiguro ng maalikayang kapaligiran, maging sa lugar na hindi kabilang sa proyekto, habang sila ay ipinapasok at itinatatag sa DA at iba pang mga programa at serbisyo ng gobyerno, negosyo ng mga pribadong sektor at mekanismo ng pananalapi.

10. **Negatibong epekto:** Ang mga potensyal na negatibong epekto ay hindi gaanong mahalaga, magagawan ng paraan, at nakataya lang para sa yugto ng pagpapatupad at operasyon. Mula sa panlipunang pananaw, ang kabataan ay madalas na tumutulong sa gawaing pagsasaka ng kani-kanilang pamilya, at palaging may peligro na ang kabataan ay magsaka higit sa edad na angkop sa gawain, maliban kung mahigpit na masususbaybayan. Sa usapin ng kapaligiran, ang pagtaas ng produksyong agricultural ay maaring magbunsod ng pagtaas ng gamit ng pestisidyo, kahit ang paggamit nito at lihis at hindi inaayunan ng proyekto. Ang pagbibigay ng binhi at pananim para sa pagpapatupad ng plano sa pamumuhunan ng FFS at CRA at pagsusulong ng mga barayti ng pananim na matatag sa pagbabago ng klima ay naglalagay sa proyekto sa katamtamang antas ng peligro, kahit na ang mga ginamit na inputs at kakapagpataas papakilala ng mga uri ng pananim na nababanat sa klima ay nagdaragdag din ng proyekto sa katamtamang peligro, kahit na ang mga input na ginamit at mga rekomendadong barayti ay rehistrado/sertipikado at ginagamit na sa loob ng bansa (bagamat kaunting dami pa lamang). Tungkol naman sa pamamahala ng mga likas na yaman, ang ilang lugar na saklaw ng proyekto ay maaaring matatagpuan malapit sa mga protektadong mga lugar. Base sa Apendiks 1 (di-kwalipikado) ng ESMF na ito, inaasahan na ang proyekto ay isasagawa sa mga lugar na labas sa mga protektadong lugar at kanilang buffer zones,

at hindi sa loob ng mga ito. Panghuli sa lahat, habang ang proyekto ay hindi nakatuon sa mga gawaing konstruksyon, ang mga maliliit na konstruksyon ay maaaring ituloy para sa pagtatayo ng mga bagong sistema ng agro-met at/o pag-aani ng tubig, kalamidad (pagbaha at tagtuyot) at mga yunit na makakabawas sa peligro ng kalamidad. Dahil sa maliit na sukat ng naturang mga imprastruktura, ang mga potensyal na negatibong epekto ay inaasahan na maliit lamang at magagawan ng paraan, halimbawa: maging menor de edad at madaling kapitan, halimbawa: polusyon sa ingay sa panahon ng pagkakabit, polusyon ng hangin dahil sa alikabok, at mga peligro sa kalusugan/kaligtasan habang itinatayo ang mga istasyon ng agro-met. Ang lahat ng mga negatibong epekto na ito—na karamihan ay naka-ugnay sa Bahagi 1 at Bahagi 2—ay nakikini-kinitang nasa mababa hanggang katamtamang antas, naisalokal, pansamantala, at may kaukulang paraan.

11. **Mga Panukala sa Kalikasan at Pagbabawas ng Panganib sa Lipunan:** Ang lokal na Climate Risk and Vulnerability Assessment (CRVA), na magiging batayan sa estratehikong pagpapalano at pagpili ng munisipalidad/barangay at puntiryang sambahayan ng magsasakang benepisyaryo, ay sasaklaw sa kapaligiran at peligrong panlipunan. Upang maiwasan ang mga epekto sa protektadong mga lugar o PA, ang proyekto ay maglalaan ng minimum na buffer na 50m sa mga protektadong lugar at kanilang mga buffer zone.³ Tinukoy ng proyekto ang mga pagpipilian at kasanayan sa CRA, na syang palalawigin ang pag-angkop batay sa lokal na CRVA, kasama ang mga hakbang sa pagbabawas ng peligro sa kapaligiran, gaya ng mga paraan sa pagpapatatag ng kapaligiran laban sa mga peligro, pinagsamang sistema ng pagsasaka upang mabawasan ang pinagsamang sistema ng pagsasaka upang mabawasan ang presyon sa tubig, IPM, pagtiyak ng kalidad ng mga buto at pangangalaga sa matabang lupa, at iba pa, para maiwasan o malimitahan ang pagkasira ng saribuhay at polusyon.

12. Ang tanggapan ng FAO sa Pilipinas ay bihasa sa pagpapatupad ng ESMF tools at pamamahala ng ESMP, at maglalapat ng mga tanging pamamaraan sa pag-iwas sa peligro, paglalapat ng mga kaparaanan at pamamahala.

13. Nakapaloob sa GAP ang mga pagsasanay sa mga kasama sa proyekto tungkol sa SEAH at karahasan batay sa kasarian o Gender-Based Violence (GBV); pagpapalakas ng GRM sa pangangasiwa ng ganitong mga kaso; at pagtatayo at pagpapatakbo ng GBV at pagtatatag at pagsasagawa ng GBV referral pathways sa pakikipagtulungan ng UNFPA. Ang mga pamamaraan na ito ay bukas sa lahat, survivor-centred at tumutugon sa mga kasarian at papalakasin ng gender empowerment at magpapakilos sa mga gatekeepers ng komunidad. Ang kaligtasan ng mga manggagawa ay kasama sa disenyo ng mga istasyon ng agro-met at imprastruktura para sa pagbabawas ng peligro sa kalamidad at mga makabagong teknolohiya na makakabawas sa polusyon at epekto sa kalusugan.

³ Ito ay masisiguro sa pamamagitan ng 'georeferencing' sa mga coordinate gamit ang GPS sa mga Barangay kung saan naroroon ang mga protektadong lugar. Makakatulong ito na matiyak na walang mga magsasaka at walang mga negosyong CRA na matatagpuan sa loob o direktang katabi nito (hal. 50 metro mula sa kanilang 'buffer zone').

14. **Pag-aayos ng institusyon:** Ang pangkalahatang pagsunod ng proyekto sa ESMF ay sisiguruhin ng National Safeguards Specialist, na napapaloob sa Project Management Office (PMO), at makikipagtulungan sa National Gender, Indigenous Peoples and Social Inclusion Specialist (na mangangasiwa sa GAP at Panukala sa Pagpapalano ng mga Katutubong Tao o Indigenous Peoples Planning Framework) at dalawang internasyonal na Safeguard Specialist (isa para sa ESS at isa para sa kasarian, katutubong tao and social inclusion). Ang mga dalubhasang nabanggit ay makikipagtulungan sa DA at PAGASA, at sa mga sangay ng proyekto sa rehiyon o Regional Project Coordinators/Offices.

15. **Sekswal na pagsasamantala, pang-aabuso at panliligalig o sexual exploitation, abuse and harassment (SEAH):** Magpapatupad ng zero tolerance sa SEAH, at ipapaloob ang SEAH sa ESMF at ESMP ng proyekto, alinsunod sa binagong GCF Environmental and Social Policy (2021) at ang FAO Framework for Environmental and Social Management (FESM).⁴ Susuportahan ng proyekto ang gender sensitization at pagsasanay para sa mga kawani ng proyekto at mga benepisyaryo sa usapin ng pagkakapantay-pantay ng kasarian, social inclusion at SEAH, at papalawigin ang gabay sa tamang asal para sa pagpapatupad ng proyekto. Bubuo ng mga tiyak na pamamaraan para sa SEAH at para sa proyektong GRM, kasama ang pagpapaliwanag ng ESMP, upang matiyak na ang mekanismo ay survivor-centred at tumutugon sa isyu ng pagkakapantay-pantay ng kasarian (kasama ang kumpidensyal na pag-uulat), at upang mapadali ang pagka-kawing ng mga kaugnay na serbisyo at pagbibigay-lunas sa sinumang apektado ng SEAH.

16. **Mekanismo sa Pagtugon sa mga Hinaing o Grievance and Redress Mechanism (GRM).** Ang PMU at Regional Project Office ay magiging responsable sa pamamahala ng mekanismo pagtugon sa karaingan at pagbibigay-lunas o redress. Ang GRM ay may matibay na ugnayan sa mga eksperto ng FAO sa Pilipinas para masiguro ang tamang pagpapatupad ng mga prinsipyo ng GRM. Ang mga proyektong nauugnay sa SEAH at GBV ay pamamahalaan sa pamamagitan ng umiiral na sistema ng FAO GRM, na layuning palakasin at isama ang mga pamamaraan para sa SEAH upang ito ay tiyak na inclusive, survivor-centred at tumutugon sa isyu ng pagkakapantay-pantay ng kasarian, at ito ay pupunan ng GBV referral pathways. Ang takdang-daan o pathway ay bubuun at pagaganahin sa ilalim ng proyekto sa pakikipagtulungan ng UNFPA na kinabibilangan ng pangangalagang medikal, suportang psychosocial, at suportang ligal at panlipunan/reintegration support.

17. **Pakikipag-ugnayan sa mga Kasapi (Stakeholder Engagement).** Isang malawakang hanay ng kasapi ay isinama sa proyekto, kabilang ang sa pambansang antas pati na rin ang mga konsultasyon sa magkakaibang uri ng kalalakihan at kababaihan sa mga rehiyon at pamayanan na matinding naapektuhan ng pagbabago ng klima (tingnan ang Panukala ng Pagpopondo ng Aneks 7, at ESMF Component 5). Bukod sa mas pangkalahatang konsultasyon tungkol sa disenyo ng proyekto at

⁴ Ang FESM ay may malinaw na pagsangguni sa SEAH at may kasamang mahalagang patnubay sa pagpapatakbo (kasalukuyang binubuo, at inaasahan sa Oktubre 2022). Samantala, kinukumpirma ng FAO na mayroong sapat na mga teknikal na mapagkukunan at kakayahan upang matiyak ang pagsunod sa mga kinakailangan ng GCF patungkol sa SEAH (tingnan din ang Taunang Ulat ng FAO' sa Corporate Policy, Processes, and Measures on the Prevention of Harassment, Sexual Harassment and Sexual Exploitation and Abuse, [CL 168/INF/6](#)). Ito rin ang aming pag-unawa mula sa [GCF's SEAH Action Plan](#) , na sa Oktubre, ang GCF ay bubuo ng isang "tool" sa iskrining ng maaring maging panganib, na isasaalang-alang kapag bumubuo ng patnubay sa pagpapatakbo ng SEAH.

interes ng magsasaka, ang mga konsultasyon na partikular sa pangangalaga ay ginanap noong Nobyembre 2018 at Enero/Pebrero 2019 upang masuri ang posibleng mga isyu sa kapaligiran at panlipunang pangangalaga na may kaugnayan sa mga gawain ng proyekto. Ang mga konsultasyon ay nakatuon sa mga pagpupulong sa mga lokal na komunidad, lalu na sa mga tao at minorya (kasama ang mga komunidad ng IPs at mga Muslim) na maaaring maapektuhan ng proyekto, at iba pang mahahalagang sektor. Ang konsultasyon ay isinagawa upang magbigay ng impormasyon sa: (a) layunin ng proyekto; (b) pangkalahatang-ideya ng mga potensyal na epekto; at (c) plano sa pagpapatupad ng proyekto. Ang mga konsultasyon sa lokal na antas ay ginamit din bilang mga pagkakataon ng talakayan upang matukoy ang (i) mga kagustuhan ng kasapi kung paano maitatatag ang mekanismo ng paghahain ng hinaing o reklamo sa antas ng proyekto, at (ii) makahimok ng malawakang suporta sa komunidad para sa proyekto. Sinigurado ng proyekto na tipanin ang mga peligrosong komunidad, lalu na ang mga kababaihan, kabataan, grupo ng IPs, at minoryang Muslim (kung saan angkop) upang matukoy ang kanilang natatanging pangangailangan, sensitivities, ang nakaambang panganib. Ang mga pangunahing resulta ng konsultasyon ay maka-lista sa seksyon 5.4 nitong ESMF. Ang parehong ESMF at ang kaugnay na Plano sa Pagkilos ng Kasarian o (GAP) ay resulta ng mga fieldwork noong Nobyembre 2018 at Enero/Pebrero 2019, at ang mga konsultasyon ay ginamit upang ipabahagi ang mga dokumentong pangangalaga, gayundin ang pangkalahatang disenyo ng proyekto. Sa pangkalahatan, nagpahayag ng interes ang mga kasapi sa proyekto.

18. Ang pakikipag-ugnayan sa mga kasapi ay mananatiling isang pangunahing elemento ng proyekto sa pagpapatupad ng buong proyekto. Kasama sa mga output at aktibidad ng proyekto ang regular na paglulunsad ng mga gawain kung saan magkakaroon ng ugnayan ang mga kasapi. Titiyakin ng pamamaraang ito na may transparency, inclusiveness, and malayang pagpapahayag ang mga kasapi sa iba't-ibang konteksto ng proyekto sa mga lalawigan at probinsya. Ang tinig ng mga magsasaka, kooperatiba ng agrikultura, at mga LGUs ay magiging partikular na mahalaga sa pagpili ng mga target na munisipyo, mga komunidad at benepisyaryong magsasakang sambahayan, gayundin ang pagpili ng pamamaraan ng CRA at prayoridad sa pamumuhunan at pagpapatupad ng mga negosyo ng CRA. Ang pakikipag-ugnayan sa mga kasapi ng proyekto sa pagsubaybay at pagsusuri o monitoring and evaluation and ang implementasyon ng ESMF at GAP ay sisiguruhin din (tingnan sa FP Annex 11).

19. **Yamang-tao o human resources.** Isang dedikadong National ESS Specialist at isang National Gender and Social Inclusion/Indigenous Peoples' Specialist ang itatalaga upang paganahin ang proyekto sa nakatakdang haba nito upang matiyak ang pagpapatupad ng ESMF at GAP. Bilang karagdagan, 30 araw ng trabaho sa taong 1, 4, at 7 bawat isa sa International ESS Specialist at International Gender at Social Inclusion/IP Specialist ay isinama upang sila ay makapagbigay ng suporta at magsagawa ng hindi bababa sa tatlong misyon sa bansa.

20. **Pondo o budget.** Ang kabuuan ng pondo ng ESMF (Apendiks 7) ay USD 465,000 at sa yamang-tao ay USD 325,200 at isang bultuhan na USD 140,000 para masiguro na mayroong pondo magagamit sa pagtugon sa mga agarang pangangailangan para sa mga aktibidad na pangangalagaan. Ang mga aktibidad ng kasarian sa GAP ay kasama sa pondo ng mga aktibidad sa proyekto. Ang pagsunod sa ESS at pagsubaybay sa GAP ay kasama rin sa baseline, mid- at end-line

na mga pagsisiyasat o surveys, pagsubaybay at pagsusuri ng proyekto at Management Information System (MIS), at itong mga ito ay may hiwalay na badyet sa proyekto.

1. PAGPAPAKILALA

1. Ang Pilipinas ay isa sa mga pinaka-nanganganib at di-ligtas na bansa sa mundo pagdating sa pagharap sa mga epekto ng pagbabago ng klima. Ika-4 sa Long-Term Climate Risk Index (2000–2019), ang bansa ay patuloy na nalalantad sa mga matinding mga kaganapan sa panahon tulad ng mga bagyong tropiko na nagdudulot ng malawakang pinsala. Kung ikukumpara sa iba, karamihan sa mga mas maliliit na bansa sa nabanggit na index, ang Pilipinas, sa karaniwan, na nakalantad o exposed sa 33 porsyento na higit pang mga sakuna na nauugnay sa klima dahil sa lokasyong heograpikal nito. Karamihan sa mga lugar sa bansa at higit sa 70 porsyento ng populasyon ay nasa panganib at di-ligtas sa mga sakuna sa klima (GFDRR, 2012). Ang mataas na antas ng peligro ng kalamidad ay maiuugnay sa tindi ng mga bagyo na madalas na dumadaan sa bansa. Kabilang sa mga peligro, ang malakas na pag-ulan at pagbaha, pati na rin ang mga matinding tagtuyot na kaugnay sa El Niño. Ang lahat ng ito ay may negatibong epekto sa mga kumplikadong agroecological zone ng bansa. Dahil dito, ang mga sistemang bukid at agrikultura ay lalong nalalantad sa mga panganib sa klima at nagdudulot ng mga matinding pagkalugi at malawakang pinsala.

2. Sa isang pagsusuri ng mga maaaring epekto ng klima sa mga agrikultura at pansakahan komunidad napagalaman na malaking bahagi ng bansa ay haharap sa mas matinding pagkakalantad sa epekto ng pagtaas ng temperatura. Ang hilaga at gitnang mga rehiyon ng bansa ay inaasahan na makakaranas ng mas tigang na mga panahon ng tagtuyot at mas matubig na panahon ng tag-ulan, samantalang ang mga lugar sa timog na madalas makaranas ng tagtuyot ay higit na maaapektuhan ng mababang antas ng pag-ulan. Ang mga pagtaya sa epekto ng pagbabago ng klima kaugnay sa mga bagyo, bagaman hindi gaanong tiyak, ay nagmumungkahi ng mas malalakas na pagbagyo, sa halip na madalas.

3. Sa pamamagitan ng batayang pag-aaral at masinsinang konsultasyon sa mga stakeholder, iba't-ibang climate-resilient agriculture (CRA) options ang sinuri para sa kapakinabangan ng mga rehiyong na may mga sistemang agrikultura na pinakalantad at nanganganib sa mga epekto ng pagbabago ng klima. Ang mga pagpipilian sa crop- at tiyak na sistema ng CRA na natukoy mula sa ilang halimbawa at mga modelo na nagpakita ng kakayahang maging matagumpay at umangkop. Ipinapakita din ng mga ito ang pangangailangan na mamuhunan sa mas maraming pinagsama-samang sistema sa bukid pati na rin ang paggamit ng mga magsasaka ng mga kasanayang pang-agrikultura na may kaugnayan sa lokal na kalagayan.

4. Ang produksiyon ng agrikultura ay dapat magbago mula sa batayang estado nitong matinding kahinaan laban sa mga pinsala at pagkalugi mula sa matinding mga kaganapan at mababang kakayahang umangkop ng lubos na nakalantad na mga magsasaka, tungo sa isang alternatibong pananaw kung saan ang mga stakeholder (gobyerno, pribadong sektor at mga pamayanan ng pagsasaka) ay nauunawaan at sinusubaybayan ang mga panandaliang at mas matagal na mga panganib sa pagbabago ng klima, at makisali sa isang tuluy-tuloy na proseso ng pag-angkop sa mga nagbabadya na panganib.

5. Ang layunin ng proyektong, “Adapting Philippine Agriculture to Climate Change”, ay upang mas maging matatag ang mga kalalakihan at kababaihan na umaasa sa agrikultura para sa kanilang

kabuhayan lalo sa mga lugar na mahina laban sa pagbabago ng klima, habang binabago ang agrikultura ng bansa tungo sa pagiging matatag sa klima. Makakamit ito sa pamamagitan ng pinahusay na kakayahan ng mga magsasaka upang makabuo ng mga CRA na negosyo at mapatibay sa pananalapi at kapakipakinabang na kasanayan sa CRA, at ng gobyerno at mga pribadong sektor upang makabuo ng mga sistemang susuporta para sa scaling up. Susuportahan ng proyekto ang national agriculture and fisheries modernization and industrialization plan (NAFMIP), habang nagbabalangkas ng isang sistematikong pamamaraan para sa climate change adaptation (CCA) sa agrikultura para sa buong bansa.

6. Sa pamamagitan ng mga direktang aksyon sa pagsuporta sa mga magsasaka, ang mga gawain ng proyekto ay maihahatid sa hindi bababa sa siyam na mga binabantayang lalawigan na nakilala bilang mga pinaka-mahina sa pagbabago sa klima, batay sa mga pagtudla. Ang mga sangkap ng proyekto ay makakatulong sa paglikha at pagsuporta sa mga sistematikong mekanismo ng pag-angkop para sa sektor ng agrikultura. Ito ay sa pamamagitan ng mga sumusunod:

- (i) Pagbuo ng mga kakayahang institusyonal na magbibigay ng napapanahon at angkop sa lugar na mga impormasyon sa klima para sa mga serbisyo sa agrikultura at CRA. Kasama dito, bukod sa iba pa, ang modernisasyon ng mga istasyon at sistema ng agrometeorological; pagsusulong ng plataporma ng CIS sa pambansa, rehiyonal at panlalawigang antas para sa pagpapabuti ng pag-access ng mga magsasaka sa impormasyon sa klima at mga payo ng CRA; at para sa mga pribadong sektor na bumuo ng naaangkop na mga produktong pinansyal at sa paghahanda ng mga lokal na plano ng estratehikong CRA batay sa Climate Vulnerability and Risk Assessment (CVRA) upang gabayan ang mga pamumuhunan at aksyon sa pagbagay;
- (ii) Pagpapalakas ng kakayanan ng mga mahihinang magsasaka sa paggamit ng impormasyon sa klima at serbisyo ng CRA, bumuo ng mga negosyo, maghanda ng mga plano sa pamumuhunan sa CRA at mapondohan ang pagpapatupad ng mga plano, pagtulong sa paggamit ng mga kagawiang magpapatatag laban sa pagbabago ng klima at mababang emisyon; at
- (iii) Ang pagpapataas ng kamalayan ukol sa CRA, ang pagsasama sa CRA sa pambansa at lokal na mga plano, programa at badyet, at pagbuo ng kapasidad ng mga pribadong sektor upang makapagtatag ng mga value chain ng CRA at mga produktong pinansyal na magpapatuloy at magpapalawak ng mga kasanayan.

7. Mahigit sa kalahati ng populasyon sa kanayunan na malamang ay maaapektuhan ng pagbabago ng klima ay naninirahan sa loob ng mga lugar na sakop ng proyekto: ang mga rehiyong kabahagi ng proyekto ay sumasaklaw sa halos 60 porsyento ng populasyon ng kanayunan (20 milyon mula sa kabuuang 31.3 milyong mga tao sa kanayunan). Hindi bababa sa 1.25 milyon, karamihan ay kabilang sa mga mahihirap na sambahayang magsasaka (kalahati ay mga kababaihan), mula sa siyam na lalawigan ang inaasahan na direktang makikinabang sa proyekto. Sila rin ang sambahayan na nagsasalin sa mga teknolohiyang nagpapatatag laban sa pagbabago ng klima tungo sa mga kasanayan sa pamamahala ng agrikultura at likas na yaman at umaangkop sa inaasahang epekto ng pagbabago sa klima.

8. Sa siyam na lalawigan, mahigit sa 5 milyong tao na naninirahan sa mga lugar na lubos na sensitibo sa peligro ng klima ang nakikinabang bagaman di-tuwiran sa pinahusay na mga sistema ng impormasyon sa klima at CRA, sa pinalakas na kapasidad ng institusyon na bubuo at maghahatid ng mga serbisyo, at sa paglikha ng isang kaayaaya kapaligiran na may tamang kaalaman ukol sa klima. Ang lahat ng ito ay upang maisulong ang malawakang paggamit ng CRA.

9. Bilang karagdagan, ang proyektong ito ay makakatulong sa mga mahina at nanganganib na magsasaka, kabilang ang mga kababaihan at mahihirap na mga katutubong komunidad upang ma-access ang mga serbisyong teknikal at pinansyal, at upang masolusyunan ang posibleng mga hadlang sa pamilihan at pinagkukunan ng kanilang mga pangangailangan na may kaugnayan sa pag-angkop. Makakamit ito sa pamamagitan ng kalipunan ng mga kasanayan sa agrikultura na may mga ugnayan sa daloy ng produkto at serbisyo, angkop na pananalapi at paglipat ng peligro, at kung saan posible, ang paggamit ng mga makabagong teknolohiyang pangkomunikasyon.

10. Sa pamamagitan ng isang USD 26.73 milyong GCF grant at USD 23.11 milyon mula sa co-financing, ang 7-taong proyektong ito ay may malaking potensyal na patuloy na madagdagan ang kakayahang umangkop ng mga maliliit na magsasaka sa mga epekto ng pagbabago ng klima at bawasan ang GHG emisyon sa loob ng 20-taong haba ng buhay nito, habang binubuo ng pagbabagong-anyo ng sektor ng agrikultura sa Pilipinas patungo sa mga landas na may katatagan laban sa pagbabago ng klima at mababang emisyon.

11. Tingnan ang detalyadong mga aktibidad ng proyekto sa dokumento ng Panukalang Pondohan na inaprubahan ng board ng Green Climate Fund. Ito ay makikita sa GCF webpage.

12. **Ang Proyekto ay naiuri bilang isang katamtamang peligro (Kategorya B) ng Food and Agriculture Office (FAO) ng United Nations (FAO) batay sa safeguards policy ng FAO.** Ang pagtatasa ng peligro ng proyekto ay isinasagawa gamit ang Environmental and Social Screening Form ng FAO, na tinutukoy ang mga lugar na may panganib, batay sa mga sagot sa screening ukol sa peligro. Ito ay nagresulta sa pagkakanay nito sa kategoryang katamtaman na panganib. Ang masakap na pagtugon sa mga natukoy na panganib ay isinasagawa sa pamamagitan ng Environmental and Social Management Framework (ESMF, ang dokumentong ito) na gumagabay sa mga ahensya at stakeholder na pagpapatupad ng proyekto lalo na sa pagsasagawa ng pagtatasa sa kapaligiran at panlipunan, pagpapagaan sa mga epekto, at pagsubaybay at pag-uulat ng mga pamamaraan na ipinapatupad ng proyekto. Ang ESMF ay tatanggapin ng NDA, Executing Entities (EE), at anumang mga subkontraktor (hal. ang mga nagtatrabaho sa pamamagitan ng letter of agreement [LOA]). Ang mga LOA na may mga subkontraktor ay lalakipan ng ESMF bilang sangguniang dokumento at magsasaad ng pangangailangan na sumunod sa mga protocol at kilos na nakalista dito. Ang mga partners sa ilalim ng mga LOA ay bibigyan ng kinakailangang pagsasanay na Environmental and Social Safeguards (ESS) bago magsagawa ng mga aktibidad na kaugnay sa proyekto.

13. **Ang pangkalahatang layunin ng ESMF ay upang matiyak ang pagsunod sa mga pangangalaga sa kapaligiran at panlipunan.** Gagabayan nito ang EE kabilang ang FAO at anumang mga grupo ng subkontraktad upang sapat na masala at matugunan ang mga epekto sa kapaligiran

at panlipunan ng mga aktibidad⁵, sa gayon ay matukoy ang naaangkop na kategorya ng peligro sa kapaligiran at panlipunan. Ang ESMF ay nagtatakda ng mga obligasyon ng EE at kumupkop na bansa sa pagkilala at pagtugon sa mga panganib at epekto sa kapaligiran at panlipunan na maaaring mangailangan ng partikular na pansin. Ang mga pamantayan sa ESS ay naglalahad ng mga layunin at mga kinakailangan upang maiwasan, mabawasan at mapagaan ang mga panganib at epekto. Ang mga layunin ng ESMF na ito ay:

- Suriin ang mga potensyal na epekto sa kapaligiran at lipunan ng proyekto, maging positibo man o negatibo, at magmungkahi ng mga epektibong hakbang sa pagpapagaan upang matugunan ang mga epektong ito;
- Magbalangaks ng mga malinaw na pamamaraan para sa pangkapaligiran at panlipunang pagpapalano, pagsusuri, pag-apruba, at pagpapatupad ng mga aktibidad ng mga sub-proyekto (i.e., na pinagsama batay sa pagkakapareho at/o pagkakalapit batay sa lokasyon) na mapopondohan sa ilalim ng proyekto;
- Tukuyin ang naaangkop na mga tungkulin at responsibilidad, at ilatag ang mga kinakailangang pamamaraan sa pag-uulat, para sa pamamahala at pagsubaybay sa mga isyu sa kapaligiran at panlipunan na may kaugnayan sa mga aktibidad na mga sub-proyekto;
- Isaalang-alang ang iba't ibang mga alternatibo, pagpipilian, at mga kaugnay na mga hakbang sa pagpapagaan sa mga pangkapaligiran at panlipunang epekto na maaaring mangyari sa panahon ng paghahanda at pagpapatupad ng proyekto;
- Alamin ang mga pagsasanay, pagbuo ng kapasidad, at tulong teknikal na kinakailangan upang matagumpay na maipatupad ang mga probisyon ng ESMF;
- Bumuo ng mga mekanismo para sa pampublikong konsultasyon at pagsisiwalat ng mga dokumento ukol sa proyekto pati na rin ang pagtugon ng mga posibleng karaingan kaugnay sa pagpapatupad ng proyekto; at
- Siguraduhin ang kinakailangang pondo ng proyekto upang maipatupad ang mga layunin at pangangailangan ng ESMF at magbigay ng mga praktikal na mapagkukunan para sa pagpapatupad ng ESMF.

⁵ Tandaan: Sa mga tuntunin ng pangangalaga sa kapaligiran at lipunan, ang terminong aktibidad ng sub-proyekto ay tumutukoy sa maginhawang pag-grupo ng mga umiiral na mga komitment sa pagpondo ng proyekto kung saan pinaniniwalaan na ang hanay ng mga aktibidad na ito ay may natatangi at mahalagang "profile" ng posibleng panganib na sinisigurong maging paksa ang isang iskrining sa pangangalaga at posibleng karagdagan/tiyak na mga aksyon sa mitigasyon ng posibleng panganib. Dahil ang eksaktong mga lokasyon ng mga aktibidad ay hindi pa natukoy sa loob ng proyekto, kinakailangan ang gayong diskarte (na inilarawan nang detalyado sa ilalim ng Kabanata 9.1-9.3). Sa pagsisimula ng proyekto ay isasagawa ang isang pagsusuri na magresulta sa isang desisyon kung kinakailangan ang karagdagang iskrining sa posibleng panganib para sa alinman sa mga uri ng mga aktibidad ng proyekto at/o isang partikular na heograpiya ng proyekto. Kung magkagayon, ang isang Plano sa Pamamahala ng Kalikasan at Lipunan ay papalawakin (ang halimbawa ay ang template ng ESMP na ibinigay sa Apendiks 11).

2. PANGKALAHATANG-BUOD NG PROYEKTO

14. Ang iminungkahing “Adapting Philippine Agriculture to Climate Change” proyekto ay binubuo ng tatlong bahagi upang makamit ang tatlong bunga nito (tingnan ang Panukala ng Pagpopondo at Annex 2.11 para sa karagdagang mga detalye):

Component 1: Nadagdagan ang kakayahan sa institusyonal para sa pagbubuo at pagkakaloob ng mga serbisyo ng CRA	
Output 1.1 Pinahusay na koordinasyon at kakayahan para sa CIS	1.1.1 Palakasin ang mga mekanismo ng pagbabahagi ng impormasyon at impormasyon 1.1.2 Palakasin ang kapasidad para sa paggawa ng CIS
Output 1.2 Binuo na kapasidad para sa mga naisalokal na serbisyo ng CRA	1.2.1 Ihanda ng mga Plano ukol Strategic CRA 1.2.2 Bumuo ng pagsasanay sa CRA at sa kapasidad ng paghahatid ng serbisyo
Component 2: Ang mga magsasaka (babae/lalaki) ay pinatatatag ang kanilang kakayahan laban sa pagbabago ng klima at pagbawas sa mga emisyon sa agrikultura sa pamamagitan ng paggamit ng CRA	
Output 2.1 Ang mga plano sa pamumuhunan sa mga negosyong CRA ay handa at pinatupad	2.1.1 Magsagawa ng mga pagsasanay sa pagbuo ng mga negosyong CRA 2.1.2 Suporta sa paghahanda ng mga plano sa pamumuhunan sa mga negosyong CRA 2.1.3 Mamuhunan at ipatupad ang mga plano sa pamumuhunan sa mga negosyong CRA
Component 3: Mainam na kapaligiran sa isama at palawakin ang CRA	
Output 3.1 Naipaloob ang CRA sa mga programa ng pambansa at mga lokal na pamahalaan	3.1.1 Mataas na kamalayan ng mga magsasaka sa CRA 3.1.2 Ipaloob ang CRA sa mga programa ng pambansa at mga lokal na pamahalaan 3.1.3 Bumuo ng isang pambansang sistema ng pagsubaybay sa pagpapatupad ng CRA
Output 3.2 Nakakatulong na mga mekanismo sa pananalapi at sa mga daluyan ng mga produkto at serbisyo para sa maalikayang paggamit ng CRA	3.2.1: Bumuo ng kapasidad ng pribadong sektor sa pagsuporta sa CRA 3.2.2: Pagbutihin ang mga produktong credit at insurance

3. BATAYANG KALAGAYAN PANGKAPALIGIRAN AT PANLIPUNAN

15. Malaking bahagi ng mga impormasyon mula sa batayang kalagayan na ito ay hango sa mga kinumisyong pagaaral at dokumento ng FAO at binuo ng CIAT mula 2017-2018 para sa mga layunin ng pagbuo ng proyekto. Ang mga karagdagang impormasyon ay nakuha mula sa pinakabagong mapagkukunan, na pinayaman ng mga personal na panayam sa at mga focus groups, upang matiyak ang pinakabagong batayang kalagayan pangkapaligiran at panlipunan sa bansa at sa mga minumungakhang lugar ng proyekto.

16. Para sa layunin ng batayang kalagayan pangkapaligiran at panlipunang na nakatuon sa pangangalaga, tanging mga impormasyon na may kaugnayan sa pangangalaga ang isama. Bukod dito, may mga karagdagang impormasyon ding ibinigay (kung kinakailangan) upang masakop ang mga aspeto na hindi pa natugunan sa mga dokumentong tulad ng panukala sa pagpopondo, feasibility studies, at/o iba pang mga dagdag na papel (hal., natural na tirahan at protektado na mga lugar, saribuhay). Ang mga impormasyong aangkop sa kalagayang pambansa ay inilahad sa simula, pagkatapos tinalakay ang kapaligiran at panlipunang baseline batay sa target ng proyekto sa rehiyon. Para sa bawat rehiyon, ang mga profile ng batayang kalagayan ay tinalakay para sa mga lalawigan na pansamantalang isinama sa proyekto. Ang mga batayang kalagayan ukol sa panlalawigan ay magbibigay ng pangkalahatang-ideya sa mga sumusunod na aspeto ng kapaligiran: (i) klima; (ii) kalidad ng lupa; (iii) paggamit ng lupa; (iv) mga mapagkukunan ng tubig at patubig; (v) biodiversity; (vi) natural na tirahan/protektado na mga lugar. Sakop din ng mga baselines ang mga sumusunod na aspetong panlipunan: (i) demograpiko; (ii) edukasyon; (iii) kalusugan; (iv) sitwasyon sa sosyo-ekonomiko; (v) paggawa; (vi) pangungupahan ng lupa; (vii) mga programa sa pangangalaga sa lipunan; (viii) wika; at (ix) relihiyon.

3.1 Lokasyong Heograpikal at Topograpiya

Pambansang Antas

17. Ang Pilipinas ay isang kapuluan na binubuo ng humigit-kumulang na 7,641 isla⁶, kung saan 1000 ang tinitirhan ng tao. Sa pangkalahatan, ang bansa ay sumasaklaw sa 1,850 km sa pagitan ng mga latitude 5-20°N. Matatagpuan 800 km mula sa mainland Asia (gitnang coordinate: 13°00' N, 122°00' E)⁷, at may kabuuang lupain lugar na 300,000 km². Humigit kumulang na 95% ng lugar na ito ay nakapaloob sa 11 pinakamalaking isla, ang nangungunang dalawa ay ang Luzon (105,000 km²) at Mindanao (95,000 km²) – mas mababa sa kalahati ng mga isla sa Pilipinas ay may sukat na 2.5 km². Ang kapuluan ay nahahati sa tatlong pangunahing grupo ng isla: (i) Luzon sa hilaga, na kinabibilangan ng Batanes, Catanduanes, Luzon, Marinduque, Masbate, Mindoro, Palawan, Polilio, at Romblon; (ii) Visayas sa gitnang Pilipinas, na kinabibilangan ng maraming mga isla – ang pinakamalaking sa mga ito ay Biliran, Bohol, Cebu, Guimaras, Leyte, Negros, Panay, Samar, at Siquijor; at (iii) Mindanao sa timog, na kinabibilangan ng Camiguin, Dinagat, Mindanao, Samal,

⁶ Philippine National Mapping and Resource Information Authority (NAMRIA), 2017.

⁷ Kasunod ng publikasyon ng ESMF noong Enero 12, 2023, ang sumusunod na pagbabago ay ginawa: Ang ESMF ay binago alinsunod sa UN Terminology Database.

Siargao, at Sulu Archipelago (kasama ang Basilan, Sulu, Tawi-Tawi, at iba pa). Ang bansa ay ikalimang may pinakamahabang baybayin sa mundo sa sukat na 36,289 km.

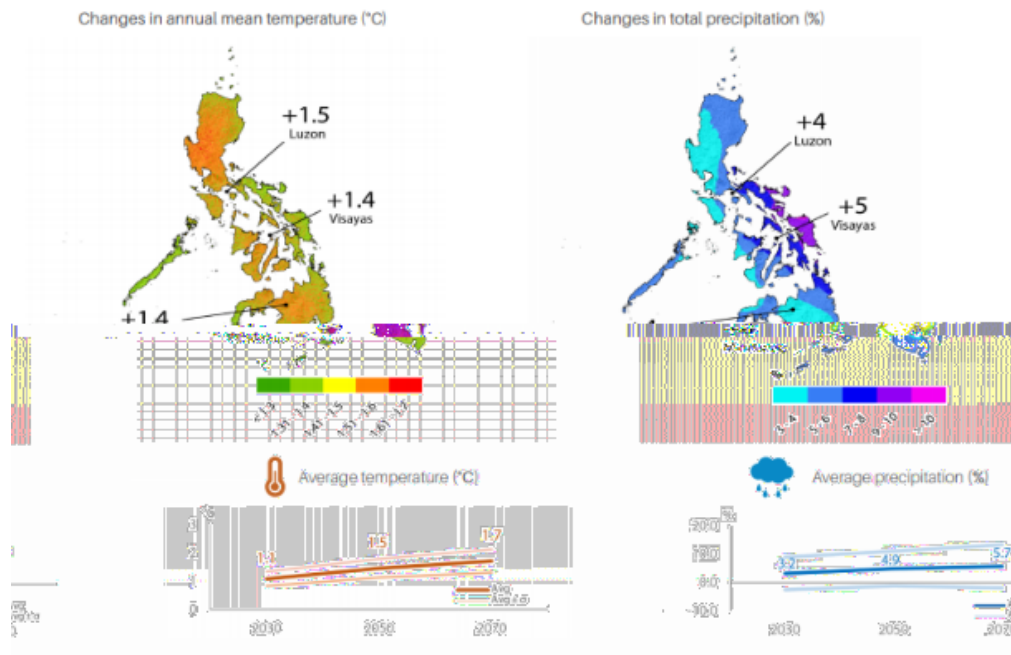
18. Kung pag uusapan ang topograpiya, ang bansa ay may katangian pagkakaiba-iba. Bilang bahagi ng “Pacific ring of fire” na kakikitaan ng mga aktibong bulkan, ang ubod ng karamihan ng mga malalaking isla sa bansa ay binubuo ng mga materyales na galing sa mga bulkan at bulubunduking mga lugar. Ang saklaw nito ay mula sa Mt. Pulog (2,928 masl) sa Hilagang Luzon hanggang sa Mt. Apo (2,954 masl) sa Mindanao (ito din ang pinakamataas na punto sa bansa). Maliban sa maraming aktibong bulkan, ang lahat ng isla sa Pilipinas ay nakakaranas ng mga lindol. Sa larangan naman ng heolohikal, ang kapuluan ng Pilipinas ay bahagi ng Philippine Mobile Belt na matatagpuan sa pagitan ng Philippine Sea Plate, South China Sea Basin ng Eurasian Plate, at Sunda Plate. Ang Philippine Trench ay may lalim na 10,430 m mula sa silangang baybayin ng Mindanao at tumatakbo ng 1,320 km ang haba. Sa pangkalahatan, ang Philippine Fault System ay binubuo ng isang serye ng mga seismic faults na pinagmumulan ng maraming lindol bawat taon, kahit na ang karamihan ay hindi nararamdaman.

19. Karamihan sa mga mababang lugar sa bansa ay makitid na lupain lamang sa baybayin, maliban sa mas malalaking kapatagan sa Luzon (Cagayan Valley at Central Plains), Mindanao (Cotabato at Davao-Agusan), at iba pa sa Negros at Panay. Ang mga ilog ay kadalasan maikli at panapanahon ang daloy ng tubig. Ang mga pangunahing ilog ay matatagpuan sa Abra, Agno, Bicol, Cagayan, at Pampanga sa Luzon, at ang mga ilog ng Cotabato at Agusan na matatagpuan sa Mindanao. Ang pagbaha ay madalas na mapanganib. Sa mga katubigang inland, ang tanging dalawang malalaking lawa ay ang Laguna de Bay sa Luzon at Lake Sultan Alonto sa Mindanao.

20. Ang Pilipinas, batay sa kanyang lokasyong heograpikal at sa porma nito archipelagic na may higit sa 7000 mga isla, ay lubos na mahina sa mga epekto ng pagbabago ng klima. Ang kahinaan na ito ay bunga ng mataas na pagkakalantad nito sa maraming mga panganib, ang pagiging sensitibo ng karamihan ng mamamayan at ng ekonomiya sa mga peligro, at ang mahinang kakayahang umangkop nito (Yusuf & Francisco, 2009). Sa buong mundo, ang Pilipinas ay ika-4 sa mga bansang may pinakamalaking pagkaluging may kaugnayan sa klima para sa panahon ng 2000-2019. Dagdag pa, nakaranas ng 317 mga kaganapan na pumatay sa 859 katao at nagkakahalaga ng 0.54% ng GDP (Eckstein, D, 2021). Ang mga epekto ng pagbabago ng klima sa Pilipinas ay ramdam ng mga magsasaka at mga nakatira sa mga lugar sa kanayunan. Ito ay kadalasan sa pamamagitan ng mga bagyo, pagbaha at mga pag-ulan na nagdudulot ng pagtaas ng pinsala sa mga pananim at pag-aari. Mula 2000 hanggang 2010, ang kabuuang pinsala sa ekonomiya ng mga bagyo, baha, at mga matinding tagtuyot ay tinatayang USD 2.2 bilyon. Kabilang dito ang pagkalugi sa ani para sa bigas (USD 1.2 bilyon), mais (USD 461.5 milyon), at mataas na halagang pananim (HVC) (USD 244.8 milyon) (Israel at Briones, 2013). Sa taong 2050, ang halagang ito ay inaasahang aabot sa USD 2.7 bilyon kada taon (Rosegrant, M.W et al. 2016).

Figure 1. Inaasahang pagbabago sa temperatura at pag-ulan

Projected changes in temperature and precipitation in the Philippines by 2050^[15,43,44]

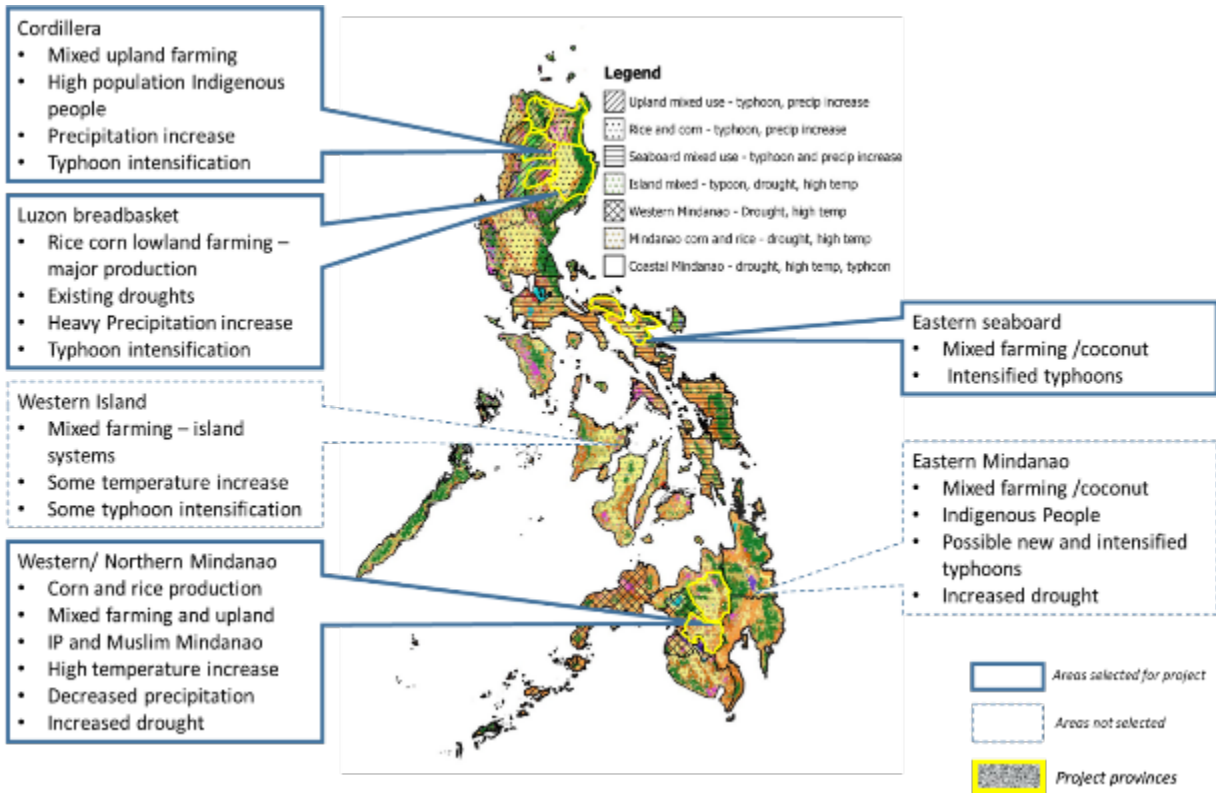
3.2 Lokasyon ng Proyekto

21. Isang layered multi-criteria analysis ang isinagawa bilang karagdagan sa mga konsultasyon sa mga katuwang sa proyekto at mga pangunahing stakeholder sa pambansa at rehiyonal na antas. Ito ay upang makatulong sa pagpili ng lugar ng proyekto. Ang pagsusuri ay isinasagawa sa isang paraang cascading. Unang hakbang ay matukoy ang mga agroecological na lugar na makakaranas ng pinakamalala na epekto ng pagbabago ng klima. Kasunod nito ang pagpili ng mga priority administrative region na may maraming bilang ng pinaka-mahina na agroecological na lugar (ang pamantayan ay peligro at kahinaan sa klima). Huli hakbang, ang pagpili ng pinaka-mahina na mga probinsya sa loob ng mga pinaka-mahinang rehiyong administratibo at mga agroecological na lugar (ang detalyadong pamamaraan ng pagpili ng lugar ng proyekto at pamantayan para sa pagpili ng mga target na munisipyo ay ipinaliwanag nang detalyado sa loob ng Aneks 2.9 hanggang ang Panukala ng Pagpopondo). Batay sa resulta ng pagsusuri, 9 na mga lalawigan na matatagpuan sa 4 na mga agroecolohikal zone at napapaloob sa 4 na mga rehiyong administratibo at 1 autonomous na rehiyon ang napili para mapasama sa proyekto (tingnan ang Talahanayan sa ibaba).

Administrative Regions	Administrative regions/No of provinces	Project selected Administrative Regions	Project Provinces	Number of target municipalities
North East Luzon (CC increasing precipitation, intensifying cyclones)	Region I (Ilocos region) Region II (Cagayan Valley) Region III (Central Luzon) <i>Number of provinces: 16</i>	Region II – Cagayan Valley	1. Cagayan 2. Isabela	100
Cordillera (high CC combined effects)	Cordillera <i>Number of provinces: 6</i>	Cordillera Autonomous Region (CAR)	3. Apayao 4. Ifugao 5. Kalinga	
Eastern Seaboard (CC intensifying cyclones, increasing precipitation)	Region IV-A (Calabarzon) Region V (Bicol region) Region VI (Western Visayas) Region VIII (Eastern Visayas) <i>Number of provinces: 23</i>	Region V – Bicol	6. Camarines Norte; 7. Camarines Sur	
Western and Central Mindanao (CC decreasing precipitation, increasing temperatures)	Region X (Northern Mindanao) Region XII (Soccksargen) Region XIII (Caraga) <i>Number of provinces: 14</i>	Region X – Northern Mindanao Region XII – Soccksargen	8. Bukidnon 9. North Cotabato	

22. Ang mapa ng proyekto ay makikita sa Figure 2. Dahil ang proyekto ay tututok sa aspeto paggawa sa agrikultura, ang sumusunod na batayang kalagayan pangkapaligiran at panlipunang ay iniayos kaugnay sa mga agroecological zone, kung saan posibleng hatiin sa sona ang mga tiyak na isasaalang-alang at implikasyon para sa target na mga rehiyon at lalawigan ng proyekto.

Figure 2. Mapa ng Lugar ng Proyekto
(Base sa Pagmamarka ng Kahinaan o Vulnerability Scoring)

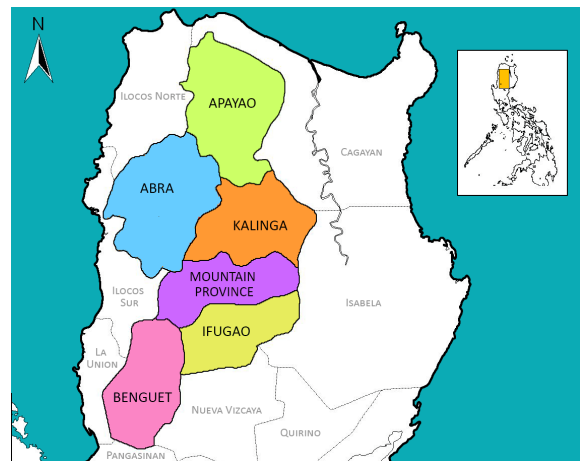
Pinagkunan: [Government of the Philippines, n.d.](#)⁸

3.2.1 Cordillera Administrative Region (CAR)

23. Ang Larawan sa kanan ay nagpapakita ng Cordillera Administrative Region (CAR) na nasa hilaga ng Pilipinas. Sa loob ng CAR, tatlong lalawigan ang napili bilang mga lalawigan ng proyekto: Apayao, Ifugao at Kalinga.

Apayao – Provincial Baseline

24. Ang lalawigan ng Apayao ay matatagpuan sa hilagang dulo ng Luzon. Sa silangan nito ang lalawigan ng Cagayan, sa kanluran ang Ilocos Norte, at Abra at sa timog ang Kalinga. Ang kabuuang lugar ng lalawigan ay 392,790 ha na halos 21% ng kabuuang lupain ng rehiyon ng CAR. Ang lalawigan

Map of CAR

Pinagkunan: [Government of the Philippines, n.d.](#)⁷

⁸ Ang mga hangganan at pangalan na ipinakita at ang mga pagtatalaga na ginamit sa mapa na ito ay hindi nagpapahiwatig ng pagpapahayag ng anumang opinyon sa bahagi ng FAO tungkol sa legal na katayuan ng anumang bansa, teritoryo, lungsod o lugar o ng mga awtoridad nito, o tungkol sa delimitasyon ng mga hangganan.

ay binubuo ng 7 munisipyo at 134 na mga barangay na may 3 mga administratibong barangay. Ang lalawiganay heograpiyang nahahati sa dalawang – ang Upper at Lower Apayao. Ang Upper Apayao ay binubuo ng mga matataas na munisipalidad ng Calanasan, Conner, at Kabugao. Ang Lower Apayao ay binubuo ng mga munisipalidad ng Luna, Pudtol, Flora at Sta. Marcela. Sa tinatayang sukat ng lupa na 5,113 km², ang Apayao ang may pinakamalaking sukat ng lupa sa buong rehiyon na sumasakop sa halos 26% ng kabuuang lupain ng Rehiyon na 19,748.85 km².

DETALYENG PANGKAPALIGIRAN

25. **Topograpiya:** Ang Upper Apayao ay bulubundukin at kakikitaan ng mga matataas na taluktok, mga talampas at ilang batik na mga lambak, habang ang Lower Apayao ay karaniwang patag na may mga lumiligid na mga burol at talampas.

26. **Klima/meteorolohiya:** Ang klima sa Apayao ay inuri bilang Type III: hindi gaanong malinaw ang paghahati ng panahon ng tagtuyot at tag-ulan. Medyo tuyo Enero hanggang sa Abril at basa sa mga natitirang buwan. Ang mga malalakas na pag-ulan ay nangyayari sa pagitan ng Hulyo at Oktubre. Sa Disyembre hanggang Pebrero ang pinakamalamig na panahon at ang Mayo ang pinakamainit na buwan.⁹

27. **Kalidad ng lupa:** Ang pH ng lupa para sa 20% ng lupa (5,488 ha) ay malakas na acidic (katamtamang mataas) at 80% (21,815 ha) ay katamtaman hanggang bahagyang acidic (mataas).¹⁰

28. **Paggamit ng lupa:** Mahigit sa kalahati ng kabuuang lupain ng Apayao ay kagubatan (321,953 ha) at halos ikapat na bahagi ay damo at palumpong. Ang agrikultura ay sumasakop sa halos 6% ng paggamit lupa at ang mga built up area ay halos 1.5%.¹¹ Pitumpu't tatlong porsyento ng kabuuang masasakang lupa ay para sa paggawa ng agrikultura. Ang Apayao ay isang malakas at regular na prodyuser ng bigas at iba pang mga pananim tulad ng pinya, saging, mais, kape, at kamoteng kahoy. Ang palay, na siyang pangunahing ani, ay itinatanim sa 24,300 ha at may karaniwang ani na 4.5 M.T kada ha. Ang pagtatanim ng palay para sa irrigated at sahod-ulan ay dalawang beses kada taon. Ang saging at kape ay nananatiling ring mga pangunahing pananim sa lalawigan at nakakitaan ng pagtaas ng produksyon nitong mga nakaraang taon. Ang Apayao rin ay isang malakas na supplier ng saging at kape sa Rehiyon I, II, III at NCR.

29. **Mga mapagkukunan ng tubig at Irigasyon:** Ang Apayao ay mayaman sa mga mapagkukunan ng tubig. Halos 75% ng lupain ay nakikinabang sa ilog Apayao, may habang 180 km, ang pinakamalaki at pinakamahalagang katubigan sa lalawigan. Ang iba pang mga ilog na may kahalagahan sa lalawigan ay ang Matalag (Conner), ang Maton at Nagan (Pudto) at ang Zumigue-Ziwanan (Calanasan) bilang pangunahing mapagkukunan ng patubig, lalo na para sa mga mababang lugar ng Lower Apayao at mga bahagi ng lalawigan ng Cagayan. Sa kasalukuyang, may dalawang irrigation dams na pangunahing pinagkukunan para sa patubig sa Lower Apayao at Cayan: ang Dacao dam, na nagbibigay ng patubig para sa East Apayao-Abulug Irrigation System (EAIS) at

⁹ Provincial Profile- Apayao and <https://dbmp.philrice.gov.ph/soils/province/Apayao>

¹⁰ <http://bswm.da.gov.ph/getmap/0011/apayao-soil%20ph%20map>

¹¹ <http://rbco.denr.gov.ph/wp-content/uploads/2017/10/apayaoabulogexecutivesummary.pdf>

pinamamahalaan ng National Irrigation Authority (NIA) Rehiyon II, at ang Swan dam, na nagbibigay ng patubig para sa West Apayao-Abulug Irrigation System (WAAIS) at pinamamahalaan ng NIA-CAR. Dahil sa kawalan ng isang maaasahang network ng kalsada, ang ilog Apayao ay ginagamit din bilang isang alternatibong sistema ng transportasyon sa karamihan ng mga lugar sa pamamagitan ng paggamit ng manu-manong o mekanisadong bangka. Ang ilog ay kabilang sa Apayao-Abulug Watershed Area, na mayroong 18 tributaries na dumadaloy din sa Babuyan Channel. Mahalaga ang mga ito sa lalawigan, ang ilan ay nagbibigay ng patubig at ang iba ay nagagamit sa produksyon ng isda o pareho. Ang karaniwang sukat ng tubig na binibigay ng Ilog Apayao ay tinatayang 2,709 m³, batay sa 18-taong pagsubaybay ng National Irrigation Administration (NIA). Ang potensyal ng ilog para sa pag-oooperate ng hydropower ay tinantya ng National Power Corporation na hindi bababa sa 700 megawatts.¹²

30. **Saribuhay (pananim/palahayupan):** Kinilala ng Department of Environment and Natural Resources ang mga lugar ng Apayao bilang bagong tirahan ng endangered Philippine Eagle.¹³ Tatlong species ng daga ang matatagpuan sa Apayao Lowland Forest (ALF) Key Biodiversity Area (KBA). Dalawa sa tatlong species ay katutubo sa lugar, habang ang isa pa ay hindi at itinuturing na pinaka mapanirang species sa bansa. Ang pinakakaraniwang species ng daga sa lugar ay ang Philippine Forest Rat. Mayroong 13 species ng mga paniki sa ALF-KBA na kabilang sa apat na pamilya: Fruit Bats, False Vampire Bats, Horseshoe at Leaf-nosed Bat at Evening Bats. Ang lima sa mga species ay katutubo sa lugar, habang ang walo ay itinuturing na malawak na makikita sa iba't ibang bahagi ng Asya. Ang Malaking Rufous Horseshoe Bat ay itinuturing na nasa ilalim ng malapit na kategorya ng pagbabanta ng IUCN. Ang pinakamaraming bilang ng mga paniki sa lugar ay ang mga Fruit Bats. Meron din 22 species ng herps (11 ampibyan at 11 reptilya) na naroroon sa ALF KBA. Mayroong 5 pamilya at 11 species ng ampibyan. Limang sa 11 species ay katutubo sa lugar. Ang endemic species na Luzon Fanged Frog at Diminutive Forest Frog ay malapit na sa threatened status habang ang Pygmy Forest Frog ay vulnerable. Ang mga reptilya ay binubuo ng tatlong pamilya na may 11 species na kung saan makikita sila sa mga lupang pang-agrikultura, kagubatan, damo, at palumpon. Walo sa 11 species ang endemic sa lugar habang ang natitira ay karaniwang matatagpuan sa mga bansa sa loob ng Timog Silangang Asya.

31. Ang mga uri ng kagubatan na matatagpuan sa loob ng ALF KBA ay nakilala bilang Tropical Evergreen Lowland Rainforest; Tropical Lower Montane Rainforest; at Forest Over Limestone. Mayroong 71 pamilya na may 206 species ng mga puno sa ALF KBA. Kapansin-pansin na anim na species (Panau, White Lauan, Red Lauan, Mayapis, Bunga, at Guijo – kung saan ang karamihan ay endemic at katutubo) ay nasa ilalim ng critically endangered kategorya at walong species ay vulnerable.

32. **Mga likas na tirahan/protektadong lugar:** Sa loob ng lalawigan, ang ALF-KBA ay sumasakop sa may 156,732.6 ha. Sa pamamahala nito, ang sistema ng Lapat, isang katutubong pamamaraan ng pamamahala ng likas na yaman na isinasagawa ng Isnags ang ipinatutupad. Kinikilala at

¹² <https://drive.google.com/file/d/0BwTbmQNZpqJdZHjTjRBMm1LOVk/view>

¹³ <http://rbco.denr.gov.ph/wp-content/uploads/2017/10/apayaoabulogexecutivesummary.pdf>

tinulungan ito ng ilang mga LGU sa Apayao bilang isang epektibong paraan ng pag-iingat ng mga likas na yaman. Dahil dito, ang Apayao ay nananatiling bilang lalawigan na may pinakamalaking kagubatan sa rehiyon.¹⁴

33. Ang mga likas na yaman na naroroon sa lugar ay kinabibilangan ng tanso, mangganeso, ginto, pospeyt, agrikultura at pastulan na lupain, at kagubatan. Ang KBA ay may reserbang mineral na ginto, tanso, mangganeso, nikel, at mga di-metal na mineral tulad ng malambot na luad, apog, asupre, at shale. Ang interes para sa tanso, ginto, at pilak sa Apayao ay dinodomina ng Cordillera Exploration Company, Inc. (CEXCI), na mayroong permit sa pag-explore sa higit na 4,996 ha sa Conner, Apayao.

DETALYENG PANLIPUNAN

34. **Demograpiko:** Ang Apayao ay binubuo ng pitong munisipyo at 133 na mga barangay, na ang karamihan ay may kita na naglalagay sa kanila sa ikatlong klase (i.e., kumita ng isang average na taunang kita mula sa PHP 5-10 milyon). Ang Apayao ay may pinakamaliit na populasyon sa mga lalawigan sa CAR, na may kabuuang populasyon na 119,184 katao noong 2015.¹⁵ Sa populasyon density nito na 26 katao bawat km², ito ang pinakamababa sa rehiyon, mas mababa kaysa sa karaniwan sa rehiyon na 87 katao bawat km² noong 2015 at ang pambansang average na 337 katao bawat km².

35. Mayroong dalawang mga katutubong pangkat na matatagpuan sa Apayao: ang mga Isnag at mga Kalinga, at higit sa kalahati ng populasyon ng Apayao ay binubuo ng mga katutubong minoritya. Sa 10 mga tribo ng etniko, 70% (mga 41,439 katao) ay kabilang sa pangkat ng Isnag (higit pang mga detalye ay matatagpuan sa Kabanata 6 ng ESMF). Sa lahat ng mga munisipyo, ang Conner ang may pinakamataas na bilang ng mga pangkat etniko na naitala.¹⁶

36. **Edukasyon:** Ang functional literacy rate ay tumaas nang malaki mula sa 70.35% noong 2000 hanggang 86.6% noong 2003. Ang mga kababaihan na nakarehistro sa mas mataas na rate kumpara sa mga kalalakihan.

37. **Kalusugan:** Ang mga mapagkukunan ng serbisyong pangkalusugan sa lalawigan ay kinabibilangan ng pitong ospital na sumasakop sa bawat isa sa pitong munisipyo na nagbibigay ng secondary at tersiyaryo antas ng serbisyo sa publiko. Ang kabuuang kapasidad ng kama sa Apayao ay 215 o 1 kama bawat 482 populasyon. Ito ay bahagyang mas mataas kaysa sa pamantayan ng 1 kama bawat 500 populasyon. Lima sa mga ospital na ito ay nasa ilalim ng pamahalaang panlalawigan habang ang dalawang ospital ay nasa ilalim ng pambansang pamahalaan. Ang umiiral na lakas ng kalusugan sa lalawigan ay kinabibilangan ng: 22 mga doktor, 37 nars, 6 medikal na teknolohista, 6 dentista, 7 parmasyutiko, 22 nursing attendant, at 7 midwives. Ang lalawigan ay may 29 na manggagamot ng gobyerno, para sa ratio na isang manggagamot para sa bawat 3,574 populasyon. Ito ay makabuluhang mas mataas kaysa sa pambansang pamantayan ng 1

¹⁴ Ibid.

¹⁵ <https://psa.gov.ph/statistics/quickstat> PSA Quickstat for Apayao – 2018.

¹⁶ <http://rbco.denr.gov.ph/wp-content/uploads/2017/10/apayaoabulogexecutivesummary.pdf>

manggagamot para sa bawat 20,000 populasyon. Ang pulmonya ay nananatiling nangungunang sanhi ng dami ng namamatay. Ang karaniwang taunang bilang ng namamatay ay 54 batay sa 4 na taon tala. Ang isang nakababahala tagapagpahiwatig ay ang rate ng dami ng namamatay na sanggol. Ito ay may average na 11.88 bawat 1000 na sanggol 0-1 taong gulang. Ang 2.04% na rate ng namamatay sa ina noong 2006 sa lalawigan ay medyo mataas din kumpara sa ibang lalawigan sa rehiyon ngunit nabawasan ito sa .70% noong 2010.¹⁷

38. **Kahirapan:** Ang kahirapan ay nananatiling pangunahing hamon sa pag-unlad sa Lalawigan ng Apayao. Ang mga pamilya ay patuloy na bumulusok sa ilalim ng antas ng kahirapan sa kahirapan. Ang insidente ng kahirapan ay pinakamataas sa mga pamilya na ang mga pangunahing tagapagtaguyod ay nakikibahagi sa tradisyonal na pagsasaka. Ang proporsyon ng mga mahihirap na pamilya ay nagdaragdag sa katagalan dahil sa mababang produktibo sa agrikultura. Ang kakulangan ng mga alternatibong oportunidad sa pagtatrabaho at pangkabuhayan ng karamihan ng mga tagapagtaguyod ng pamilya ay itinuro bilang pangunahing sanhi ng kahirapan sa Apayao. Batay sa Republic Act 8425 o Social Reform and Poverty Alleviation Act of 1997, ang mahihirap ay tumutukoy sa mga indibidwal at pamilya na ang kita ay nahuhulog sa ilalim ng hangganan ng antas ng kahirapan na tinukoy ng gobyerno at/o yaong hindi makakaya panatilihing maabot ang kanilang pangunahing pangangailangan sa pagkain, edukasyon, kalusugan, pabahay at iba pa. Ang lalawigan ng Apayao bilang pangatlong pinakamahirap na lalawigan sa Pilipinas na may 54.70% na insidente ng kahirapan sa mga pamilya. Ang opisyal na datos noong 2012 na umabot sa 61.40% ang insidente ng kahirapan ay sumasalamin sa saklaw at tindi ng kahirapan sa Apayao mula sa 43.20 % noong 2006. Ang pinakabagong mga istatistika na inilabas ay nagpapahiwatig na humigit-kumulang 6 sa 10 mga pamilya ng Apayao ay hindi kumita ng sapat noong 2009 upang matugunan ang kanilang pangunahing mga kinakailangan sa pagkain at iba pa.

39. Ang hangganan ng kahirapan sa Apayao ay 18,623 pesos noong 2012, tumaas ng 1,700 pesos mula sa 16,923 pesos noong 2009 o pagtaas ng 10.05%. Ito ang ika-4 na pinakamataas sa anim na lalawigan ng CAR. Ang Apayao ay may pinakamataas na insidente ng kahirapan sa 54.7% na mga pamilyang nabubuhay sa kahirapan. Ito ay proporsyon ng mga pamilya/indibidwal na may per capita kita/paggasta nang mas mababa kaysa sa per capita hangganan ng kahirapan sa kabuuang bilang ng mga pamilya/ indibidwal. Nangangahulugan ito na higit sa kalahati o 54.7% ng mga pamilya ay nabubuhay sa ilalim ng hangganan ng kahirapan noong 2012, mas mataas kaysa 39.9%¹⁸ noong 2009.

40. **Paggawa at pangungupahan sa lupa:** Sa Apayao, halos 76% ng kabuuang sambahayan ang nakikibahagi sa paggawa sa agrikultura o iba pang industriya na may kaugnayan sa agrikultura. Ipinapakita ng datos na ang sektor ng agrikultura ang pangunahin mapagkukunan ng kita ng karamihan ng mga sambahayan. Ang iba pang mapagkukunan ng kita ay mula sa sektor na kaugnay ng mga industriya at serbisyo. Batay sa Community Based Monitoring System (CBMS) survey na isinagawa ng Lalawigan ng Apayao noong Enero 2015, ang kabuuang lakas ng paggawa ng lalawigan

¹⁷ <https://drive.google.com/file/d/0BwTbmQNZpqJdZHjTjRBMm1LOVk/view>

¹⁸ <http://rbco.denr.gov.ph/wp-content/uploads/2017/10/apayaoabulogexecutivesummary.pdf>

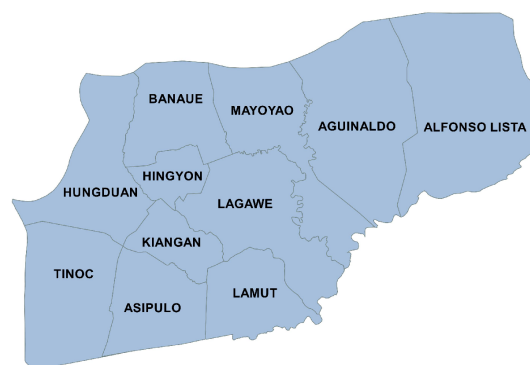
ay nasa 44,488 populasyon na may edad na 15-64 taong gulang. Ito ng halos 39% ng kabuuang populasyon ng lalawigan. Ang Apayao ay may tinatayang antas ng kawalan ng trabaho na 6.4% na naglalagay sa Apayao bilang ikatlong may pinakamataas na antas ng kawalan ng trabaho sa rehiyon kasunod ng Mt. Province (7.3%) at Abra (6.5%). Ang mga dahilan ng kawalan ng trabaho sa lalawigan ay ang walang matatag na trabaho sa sektor ng agrikultura at ang kawalan ng seguridad sa trabaho sa sektor ng industriya na kadalasang pana-panahon lamang. Sa kabuuang 44,488 lakas ng paggawa ng lalawigan na may edad mula 15-64, halos 32,477 o 73% ng populasyon ay umaasa sa agrikultura. Karaniwang pasahod para sa isang araw na paggawa sa sakahan ay Php 250.00–300.00 bawat tao/araw.

41. **Karagdagang Impormasyon:** Hanggang Nobyembre 2013, meron tinatayang 55,000 Isnags na naninirahan sa Apayao. Ang Isnag (na kilala rin bilang Isneg at Apayao) ay ang pinakaunang mga residente ng Apayao at isa sa natitirang mga tribo sa Luzon. Ang Isnag ay isang maliit na pangkat na etno-linguistic na naninirahan sa malawak na bulubundukin lugar. Ang Isnag ay tumutukoy sa mga tao at tribo. Ang Isneg ay tumutukoy sa diyalekto ng Isnag.

Ifugao – Provincial Baseline

DETALYENG PANGKAPALIGIRAN

42. **Heograpihong lokasyon/topograpiya:** Ang Ifugao ay isa sa anim na lalawigan CAR, na matatagpuan sa hilagang isla ng Luzon. Ang lalawigan ay matatagpuan sa paanan ng Cordillera Mountain Ranges (DILG-CAR, 2015). Meron itong 11 munisipyo, 175 barangay, at 10 Special Economic Zones. Karamihan sa Ifugao ay nailalarawan sa pamamagitan ng mataas at mabatong lupain na may maraming mga taluktok at bulubundukin. Dalawang munisipyo lamang, ang Lamat at Alfonso Lista, ang nailalarawan na mababa at lumiligid na mga burol. Ang taas ng Ifugao ay mula 200 metro hanggang 1200 metro sa ibabaw ng antas ng dagat.

Source: Many Faces of Poverty Vol 9, 2015
(see footnote 7 for disclaimer)

43. **Klima/meteorolohiya:** Karaniwang nakakaranas ang Ifugao ng mas mababang temperatura kumpara sa ibang bahagi ng Pilipinas dahil sa mataas na elevation nito. Ang karaniwang temperatura ay mula 15°C hanggang 24°C. Ang katamtamang temperatura nito sa panahon ng tag-araw ay dahilan sa lokasyon ng heograpiya at malawak na kagubatan. Ang karaniwang taunang pag-ulan ay 2,000 - 3,000 mm, kayat maituturing itong isang matubig na rehiyon na may masaganang mapagkukunan ng tubig (Soriano et al, 2017). Mayroon itong isang maikling panahon ng tag-init, simula Enero hanggang sa katapusan ng Abril at isang maulang panahon na nagsisimula sa Mayo at magtatapos sa Disyembre. Marso at Abril ang pinakamainit na buwan at ang pinakamalamig na panahon mula Nobyembre hanggang Pebrero.

44. **Uri ng Lupa:** clay loam, silt loam, and sandy loam na iba't ibang uri.

45. **Paggamit ng lupa:** Ang Ifugao ay may kabuuang lupain na 2,618 km² (mga 14% ng kabuuang lupain ng CAR) na may 1,022 km² ng lugar ng kagubatan. Ang nalalabi ay maituturing na kabahagi sa mga sumusunod na kategorya ng paggamit ng lupa: (i) mga damo na hindi pinamamahalaan – 691 km²; (ii) mga damo na may mga hayop – 442 km²; (iii) niyugan – 2 km²; (iv) bigas na pinapatubigan – 7 km²; (v) bigas at mais na pinapakain – 502 km²; at (vi) lupaing urban – 17 km² (PSA, 2015 at FAO). Siyam sa mga munisipalidad ng lalawigan ang tahanan ng mga nakakamanghang rice terrace ng Ifugao, na sumasakop sa 79% ng kabuuang lugar. Ang natitirang 21% ay naiugnay sa dalawang munisipalidad sa mababang lugar: Lamat at Alfonso Lista, na matatagpuan sa timog at timog-silangan ng lalawigan (FAO, 2008 at Pamahalaang Panlalawigan ng Ifugao, 2016).

46. Ang lugar ng produksiyon ay tinatayang nasa 35,785 ha o halos 14% ng kabuuang lugar ng lupa (PCIP, 2015). Ang kabuuang lupain na may permanenteng at pana-panahong pananim ay tinatayang nasa 50,284 ha. Sa ilalim ng pana-panahong pananim, ang mais ang may pinakamalaking lugar (53%) na sinusundan ng bigas (37%), habang ang kape (68%) ang may pinakamalaking produksyon para sa permanenteng pananim na sinusundan ng saging (22%). Ang iba pang mga pananim ay kinabibilangan ng mga pananim na lamang ugat (lalo na camote), gulay, legume, punong kahoy-prutas (kasama ang saging at mangga), mga pampalasa (luya, paminta at onion leeks) at iba pang mga hindi pagkain at komersyal na pananim, tulad ng tabako at tiger grass. Batay sa datos mula 2002, meron 21,072 bukid sa lalawigan na sumasakop sa 40,369 ha ng lupang sakahan, ang karamihan ng mga nakatanim ay mga pansamantalang pananim (Pamahalaang Panlalawigan ng Ifugao, 2016).

47. **Mga Mapagkukunan ng Tubig at Irigasyon:** Ang Ifugao ay may 55 m² ng tubig mula sa tubig-tabang. Mayroon itong 11 pangunahing ilog. Ang tubig sa Ilog Ibulao at Alimit ay walang tigil na dumadaloy sa Magat River na nagbibigay ng tubig sa Magat River Integrated Irrigation System Dam at nagbibigay din ng patubig sa malawak na mga lupaing sakahan sa lalawigan ng Isabela at Quirino. Nagagamit din ang mga katubigan ito sa produksyon ng isda at iba pa pagkakakitaan tulad ng buhangin at graba. Bukod sa mga ilog na ito, ang lalawigan ay pinagkalooban ng mga bukal na kinukuhanan din ng supply ng malinis tubig.

48. **Mga likas na tirahan/protektadong lugar:** Ang Ifugao ay tahanan ng rice terraces sa Cordillera, na nakasulat sa listahan ng World Heritage mula pa noong 1995 at kinilala ding isang Globally Important Agricultural Heritage System ng FAO noong 2004 (UNESCO, 2018; FAO, 2019). Nauna na itong idineklara na isa sa 100 pinaka-endangered na World Heritage Site ng World Monuments Watch.

49. **Saribuhay (pananim/palahayupan):** Ang mga kaugnay na saribuhay sa mga rice terrace ay ang mga sumusunod:

- 10 mga uri ng rattan
- 45 species ng halamang gamot
- 41 species ng ibon
- 6 na katutubong species ng mammal (dalawa ay endemic)
- na uri ng mga legume
- 3 uri ng saging
- 3 uri ng madahong gulay
- Mga manok, baboy, pato, aso, pusa, kalabaw, at baka
- Alimango, ulang, palaka, at iba't ibang mga insekto na naninirahan sa mga palayan at pinapanatili silang aktibo sa buong taon
- Malalaking isda tulad ng mga igat
- monitor lizard at iba pang mga vertebrates

Key species found in the rice terraces:

264 tree species, of which 47 are endemic and 112 are used by the community, this has now reduced to 200 species

5 to 6 six varieties of root crops (Anablon Rono, Gut,o, Tanghad and Cassava)

2 species of betel nut palms

DETALYENG PANLIPUNAN

50. **Demograpiko (kabilang ang IP):** Ang Ifugao ay may kabuuang populasyon na 202,802 (104,806 lalaki at 97,996 babae) na may 43,281 na kabahayan, ang karaniwang laki ng sambahayan ay 4.7 katao, at ang density ng populasyon ay 91 km² (PSA, 2015 at Statistical Yearbook 2018). Ang populasyon ng sambahayan kabilang ang mga 10 taong gulang pataas ay 157,512 (Ifugao Quickstat, 2018). Ang bilis ng paglaki ng populasyon sa lalawigan ay 1.69% mula 2000 hanggang 2010 at 1.14% mula 2010 hanggang 2015 (PSA, 2015). Ang karamihan ng populasyon (higit sa 80 %) ay mga katutubong Ifugao na kabilang sa isa sa tatlong pangkat etniko, ang Tuwali, ang Ayangan at ang Kalanguyam; ang iba pang mga pangkat ay kinabibilangan ng Yattuka at Keley-i (PCIP, 2015). Ang ilang mga di-katutubong tao ay matatagpuan sa ilang mga lugar sa mga munisipalidad ng Alfonso Lista at Lamut dahil sa mga paglipat mula sa kalapit na mga lalawigan na Isabela at Nueva Vizcaya, gayunpaman mayroon silang ngayon na mga nakaangkop na sa mga kagawian at kaugalian ng mga katutubong Ifugao (PIA, 2019).

51. **Edukasyon:** Noong 2015-16, ang literacy rate sa lalawigan ay 95.7%. Halos 4 sa bawat 100 mga bata na may edad 6 hanggang 15 ay hindi pumasok sa paaralan anuman ang antas ng edukasyon: 6.3% ng mga bata 6 hanggang 11 ay hindi pumasok sa elementarya at 30.6% ng mga bata 12 hanggang 15 ay hindi pumasok sa high school. Sa ratio ng lalaki at babae na hindi pumapasok sa paaralan, 1.6% ng mga batang babae ay wala sa paaralan, habang 5.3% naman sa mga batang lalaki na nasa labas ng paaralan, mas mataas kaysa mga babae (CBMS, 2018). Dagdag pa, 69,130 ang nakapagtapos ng elementarya, 50,853 ang nakakumpleto ng high school, at 41,749 ang mga undergraduates sa kolehiyo at may hawak ng akademikong degree.

52. **Kalusugan:** Ang taunang per capita hangganan sa pagkain ay 15,832 sa piso samantala ang populasyon tawid-buhay ay nasa 16.8% at 12.8% sa mga pamilya (Statistical Yearbook 2018). Halos 0.2% (2 sa bawat 1000 mga bata) ng mga batang wala pang 5 taong gulang ang namatay noong 2015-16 (CBMS, 2018), katumbas ng halos 46 na pagkamatay ng bata sa pangkalahatan. Halos 2% ng mga bata limang taon at mas bata ang naiuri bilang katamtaman o malubhang kulang sa timbang (CBMS, 2018). Ang rate ng malnutrisyon sa pagitan ng mga batang lalaki at babae ay halos pantay subalit bahagyang mas mataas para sa mga batang babae kaysa sa mga batang lalaki (1.9% at 1.4% ayon sa pagkakabanggit). Halos 27% ng mga sambahayan ay walang access sa ligtas na supply ng tubig at halos 22% ay walang access sa mga malinis na palikuran (kayat maituturing na mahirap ang kalagayan sa tubig at kalinisan). Sa 169 na mga barangay, 36 ang itinuturing na walang tubig (mababa sa 50% may pagkukunan ng malinis na suplay ng tubig) (CBMS, 2018).

53. **Kahirapan:** Ang insidente ng kahirapan sa mga pamilya sa Ifugao ay ang pangalawang pinakamataas sa CAR kasunod ng Apayao. Ito ay nasa 26.1% ng pamilya samantala sa kabuuan ng populasyon ay 32.5%¹⁹. Ang human development index ng lalawigan ay 0.488 (Statistical Yearbook 2018). Ang agwat sa kita ay 27.6, ang agwat sa kahirapan ay 7.2 at ang malubhang kahirapan ay 2.6.

54. **Paggawa at Pangungupahan sa Lupa:** Ang lakas ng paggawa ay 92,112 (kabuuang manggagawa na 15 taong gulang at higit pa), 57,046 ang lalaki at 35,066 ang babae. Ang karamihan ay may mga pang-elementarya na trabaho (33,113) o bihasang manggagawa sa larangan ng agrikultura, paggugubat, at pangisdaan (29,395) (Statistical Table 2015). Ayon sa Community-Based Monitoring System [CBSM] data para sa 2015-16, halos 2% ng mga sambahayan ang naninirahan sa pabahay na di-permanente habang 2.3% ang mga impormal na naninirahan (itinuturing na mahirap sa pabahay at mahirap na kasiguruhan) (Maraming Mukha ng Kahirapan Vol 9, 2018). Ang rate ng kawalan ng trabaho ay 5.2%, mas mataas sa mga kababaihan (6.3%) kumpara sa mga kalalakihan (4.6%). Ang taunang karaniwang kita ay hindi sapat para malampasan ang hangganan ng antas ng kahirapan na PHP 85,245 (NSO 2000).

55. **Mga Wika:** Ang dialek ng Ifugao ay pinaka-karaniwan ginagamit na wika, sinusundan ng Ilocano at iba pang mga minor na wika. Ang Ingles ay itinuro bilang pangalawang wika at ang Tagalog ay nauunawaan ngunit hindi malawak na sinasalita.

56. **Relihiyon:** 54% ay Romano Katoliko, 15% ay Born Again Christians, 15% ay Protestante at ang natitirang 16% ng iba pang mga relihiyosong denominasyon.

57. **Mga Katutubong Tao** (mga partikular na isyu na hindi pa natalakay sa itaas): 80% ng populasyon ay mga miyembro ng isang katutubong tribo.

Kalinga – Provincial Baseline

DETALYENG PANGKAPALIGIRAN

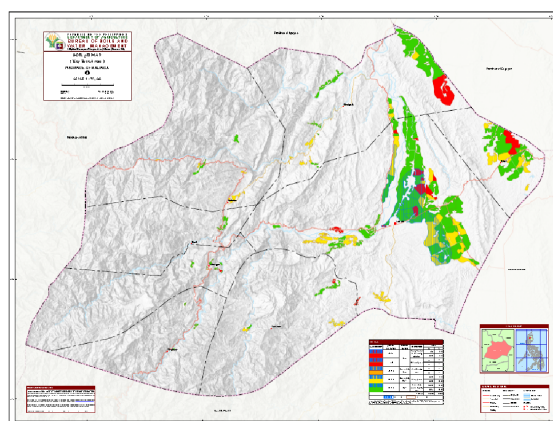
¹⁹ <https://pia.gov.ph/provinces/ifugao>

58. **Heograpiyang lokasyon/Topograpiya:** Ang Kalinga ay matatagpuan sa gitnang bahagi ng Cordillera Administrative Region. Ito ay lalawigan na napapalibutan ng lalawigan ng Apayao sa hilaga, Cagayan at Isabela sa silangan, Abra sa kanluran at Mountain Province sa timog. Ang lalawigan ay binubuo ng pitong munisipyo at isang bahagi ng lungsod, na may kabuuang 152 na mga barangay. Ang lalawigan ay may dahilig at baku-bako na may mga bundok na ang taluktok ay may taas na mula 1,000 hanggang 2,500 metro sa ibabaw ng antas ng dagat. Ang heograpiya ng lalawigan sa kanluran ay maisasalarawan na may matarik na taluktok, magkakadugtong na malalim na dalisdis, nakahiwalay na mga kapatagan, talampas, at mga lambak. Ang silangang bahagi ay naliligiran ng mga banayad na dahilig pababa sa mga paanan ng burol.

59. **Klima/Meteorolohiya:** Ang probinsya ay may kaaya-ayang temperatura na karaniwang mula 17°C hanggang 22°C at may uri ng klima na Type III. Ang tagtuyot ay umaabot mula Nobyembre hanggang Abril. Ang natitirang buwan ng taon ay maulan. Ang pinakamaulang panahon ay karaniwang nangyayari sa mga buwan ng Hulyo at Oktubre.²⁰

60. **Kalidad ng Lupa:** Ang mga sumusunod na uri ng lupa ang matatagpuan (tingnan ang mapa mula sa Bureau of Soil and Water Management)^{21,22}

- Umingan loam - sandy loam: magandang lupa at angkop sa paglilinang
- Alaminos loam- clay loam, sandy clay loam: medyo magandang lupa, angkop sa paglilinang
- Bantay clay loam: medyo magandang lupa, angkop sa paglilinang
- San Juan clay: medyo magandang lupa, angkop sa paglilinang
- Annam clay, clay loam, sandy clay loam: mga lupain na limitado sa pastulan o kagubatan
- Aroman clay loam: mga lupain na limitado sa pastulan o kagubatan
- Bauang clay loam: mga lupain na limitado sa pastulan o kagubatan
- Alimodiam clay loam, sandy loam, sandy clay: mga lupain na limitado sa pastulan o kagubatan
- Bolinao clay loam: mga lupain na limitado sa pastulan o kagubatan
- Mountain soils: mga lupain na limitado sa kagubatan
- Riverwash: mga lupain na limitado sa mga hayop-gubat

Source: Bureau of Soil and Water

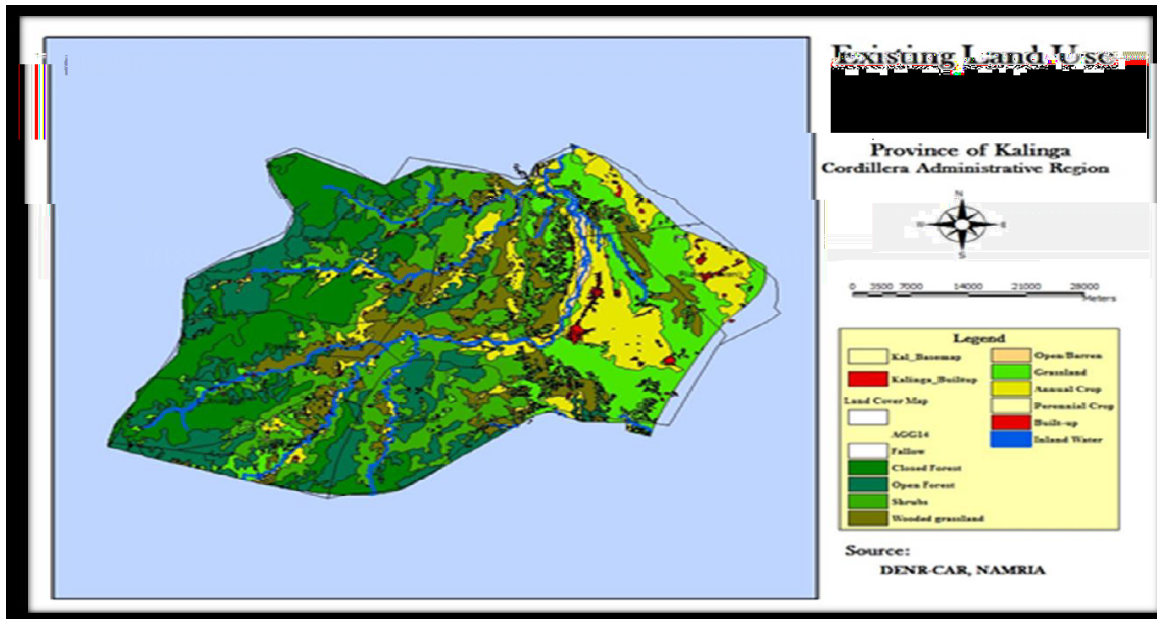
61. **Paggamit ng Lupa:** Ang Kalinga ay may kabuuang 44,096 ha ng alienable and disposable

²⁰ <https://www.dilgcar.com/index.php/2015-07-10-09-29-38/province-of-kalinga>

²¹ <https://psa.gov.ph/sites/default/files/1995%20%20Provincial%20Profile%20-Kalinga%20%20Apayao.pdf>

²² <http://bswm.da.gov.ph/getmap/00109/kalinga-soil%20ph%20map>

lands o 14.35% ng kabuuang lugar ng lupa at 263,004 ha o 58.65% ng mga kagubatan noong 2007. Nakararami dito ay paggamit ng kagubatan na kinabibilangan ng mosy, pine, mga matatandang tubo at mga tira ng kagubatan na binubuo ng 35 porsyento ng kabuuang sukat ng lupa. Ang mga built up areas ay halos nakapaloob sa alienable and disposable lands pero makikita din ang mga ito sa mga naiuri bilang mga kagubatan lalo na sa mga munisipalidad na nasa matataas na lugar. Sa kabuuang 101,430 ha na potensyal na lugar para sa agrikultura, 52,464 lamang ang may mga pananim. Nangangahulugan ito na mayroong 49 porsyento na mga sakahan na hindi napapakinabangan. Ang mga pangunahing pananim sa lalawigan ay mais, palay at kape.

Source: DENR-CAR, NAMRIA²³

²³ Ang mga hangganan at pangalan na ipinakita at ang mga pagtatalaga na ginamit sa mapa na ito ay hindi nagpapahiwatig ng pagpapahayag ng anumang opinyon sa bahagi ng FAO tungkol sa legal na katayuan ng anumang bansa, teritoryo, lungsod o lugar o ng mga awtoridad nito, o tungkol sa delimitasyon ng mga hangganan.

Agricultural Land Area by Commodity Province of Kalinga, 2012

COMMODITY	Area (Hectares)	Production (Metric Ton)
Palay	36,498.00	217,239.44
Corn	7,794.00	65,102.21
Coffee Arabica*	31.70	95.10
Coffee Robusta*	7417.70	2225.31
Coconut	84.00	195.95
Calamansi	8.00	10.05
Mango	84.00	79.50
Pineapple	14.00	53.75
Banana	285.00	1,200.90
Bignay	4.80	8.75
Sugarcane	130.00	6,530.00
Cacao	5.50	6.95
Tiger Grass	3.00	4.55
Tobacco	3.00	4.55
Root Crops		
Sweet Potato	55.00	132.00
Cassava	28.00	101.40
Ubi/Tugui	4.00	7.50
SPICES		
Ginger	5.00	29.65
Pepper/Sili	2.00	0.69
Garlic	8.00	14.45
TOTAL	52,464	

Source: Bureau of Agricultural Statistics

* Consolidated 2012 data from the Offices on Municipal Agriculturists

62. **Mga mapagkukunan ng tubig at Irigasyon:** Sa loob ng CAR, ang Chico River ay bumabagtas na kabundukan ng Mountain Province papunta sa Kalinga, kung saan dumadaloy ang tubig mula sa mga ilog ng Tanuda, Pasil, at Saltan. Mula sa Kalinga, dumadaloy ito sa lalawigan ng Cagayan patungo sa Rio de Grande de Cagayan. Ang Cordillera River basins ay may malaking kapasidad na magdala ng tubig o water-bearing capacity. Dahil sa mayroon itong kabuuang lugar ng paagusan na 5,447,500 ha at imbakan ng tubig sa lupa na halos 150 milyong metro kubiko, sinasabi ng mga tagaplano ng gobyerno na ito ay higit pa sa sapat na pangangailangan sa irigasyon at enerhiya ng buong Hilagang Luzon.²⁴

63. **Saribuhay (pananim/palahayupan):** Ang Kalinga ay may naitalang kabuuang 84 na pamilya, 206 genera at 319 taxa, kabilang ang isang bagong species ng Rafflesia, na isang napakabihirang halaman na parasito. Mayroong naiulat na 106 na mga endemic species sa Pilipinas, kung saan 38 ay endemic o matatagpuan lamang sa Luzon. May 18 taxa na nakalista alinman sa Philippine Red List (Fernando et al., 2008) o sa IUCN Red List of Threatened Species (IUCN, 2010)²⁵. Limitadong impormasyon ang mahahalaw tungkol sa mga ibon sa loob at paligid ng malawak na kagubatan ng Balbalasang-Balbalan National Park (BBNP), ngunit malamang na ito ay sumusuporta sa mga ibong threatened and restricted-range ng Luzon Endemic Bird Area. Ang avifauna sa mga kagubatan ng montane ay maaaring maihahambing sa Mt. Pulog National Park (PH004) sa dulong

²⁴ <http://www.cpaphils.org/cordillera/watersources.htm>

²⁵ <https://ejournals.ph/article.php?id=1465>

bahagi ng timog sa Cordillera Central²⁶.

64. Ang ilang mga mammal sa katutubo o endemic sa Luzon, kabilang ang higitang cloud rat (*Phloeomys pallidus*) sa hilagang Luzon, ay maaaring matagpuan sa Important Bird and Biodiversity Areas (IBA) na ito. Ang smooth-fingered narrow-mouthed frog *Kaloula baleata kalingenses* at ang hindi gaanong kilalang narrow-mouthed frog *Kaloula rigida* na endemic din sa Luzon ay naitala doon, pati na rin ang dalawang globally-threatened butterflies, *Papilio benguetanus* and *P. chikae*, kung saan hindi pinapayagang mailabas ang dalawang ito sa mga bundok ng Cordillera.

65. **Natural na tirahan/mga protektadong lugar** ay saklaw ang Balbalasang-Balbalan National Park (BBNP).

DETALYENG PANLIPUNAN

66. **Demograpiya (kasama ang mga IP):** Ang kabuuang populasyon ay 212,680 ha (110,232 lalaki at 102,448 babae) noong 2015. Ang dami ng populasyon ay 65 katao/km². Ang populasyon ng sambahayan ay 212,003 at ang bilang ng mga sambahayan ay 42,115. Ang karaniwang laki ng sambahayan ay limang tao.²⁷

67. **Edukasyon:** Ang literacy rate ay 96.5%, at ang bilang ng populasyon ng sambahayan o household (HH) (10 taon at mas matanda) na marunong magbasa ay 158,989. Ang populasyon ng HH (5 taon at mas matanda), na hinati base sa pinamataas na antas na inabot ay: 68,305 elementarya; 54,217 high school (kung saan, 24,226 ang nagtapos); 5,055 post-secondary; at 20,790 ang mga may hawak ng digring akademiko.²⁸

68. **Kalusugan o Health:** Ang total fertility rate ay 3.75; life expectancy at birth ay 65.19 sa mga lalaki at 70.28 sa mga babae. May 29.05 crude births at 6.49 crude deaths, na nagreresulta sa natural na pagtaas na 22.56 kada isang libong tao sa crude rate.

69. **Kahirapan:** 30% ng mga pamilya ay nakakaranas ng kahirapan, at 34.9% ng populasyon ay nakakaranas ng kahirapan. Ang Human Development Index ay 0.546.

70. **Paggawa at pangungupahan sa lupa (Labor and Land Tenancy):** Ang ekonomiya ng Kalinga ay batay sa agrikultura, kung saan ang karamihan ay bahagi sa mga negosyong may kaugnayan sa agrikultura, na bumubuo sa 66.74% ng kabuuang trabaho sa lalawigan (humigit-kumulang 48,093 manggagawa). Ang kalahating 33.26% ay empleyado sa mga pangunahing negosyo, gaya ng pakyawan, tingian ng kalakalan, mga tindahan ng pagkumpuni ng sasakyan ng motor, konstruksyon, transportasyon at lugar-imbakan, edukasyon, at pampublikong administratibo at compulsory social security. 72,059 katao ng 122,056 taong potensyal para sa lakas-paggawa noong 2010 ay itinuturing na aktibo sa ekonomiya. Sa 72,059 na aktibong populasyon, 51,087 (70.89%) ay mga lalaki at 21,021 (29.17%) ay mga babae, kapwa mula sa edad na 25 hanggang 44.

²⁶ <http://datazone.birdlife.org/site/factsheet/balbalasang-balbalan-national-park-and-proposed-extension-iba-philippines>

²⁷ <https://psa.gov.ph/content/kalinga-quickstat-february-2018>

²⁸ *Ibid.*

71. **Panlipunang Proteksyon (dagdag programa/at iba pa):** The province has a programme called the Kalinga Mission for Indigenous Children and Youth Development.²⁹
72. **Mga Wika:** Kalinga, Ilocano, Tagalog, Gaddang are spoken, as are 39 ethnic dialects based on ethnic groupings within the municipalities.³⁰
73. **Relihiyon:** Roman Catholics, Anglican Church, United Church of Christ in the Philippines, Iglesia ni Kristo.

²⁹ <https://www.povertyandconservation.info/en/org/o0166>

³⁰ <http://idplumenfoundation.com/Mars%20Files%204%20New%20Site/HOME/Profile%20of%20the%20Province%20of%20Kalinga.pdf>

3.2.2 Cagayan Valley (Rehiyon II)

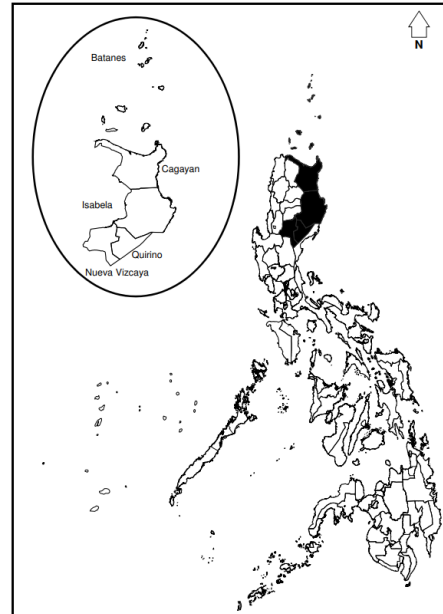
74. Ang mga lalawigan ng Cagayan at Isabela ay napiling isama sa proyekto.

Cagayan – Baseline na Panlalawigan

DETALYE NG KAPALIGIRAN

75. **Geograpikong lokasyon / topograpiya:**

- Ang lalawigan ng Cagayan ay matatagpuan sa hilagang-silangan ng Pilipinas, na bahagi ng isang hangganan sa lalawigan ng Isabela sa timog, at ang mga isla ng Batanes sa baybayin sa hilaga (tingnan ang larawan sa kanan)
- May kabuuang lugar ng lupa na 9,398.07 km², na binubuo ng higit sa 3.1% ng teritoryo ng Pilipinas at halos 31% ng rehiyon ng Cagayan Valley.
- Ito ang pangalawang pinakapopular na lalawigan sa rehiyon, pagkatapos ng lalawigan ng Isabela
- May 1 lungsod at 28 munisipyo, na binubuo ng 830 barangays

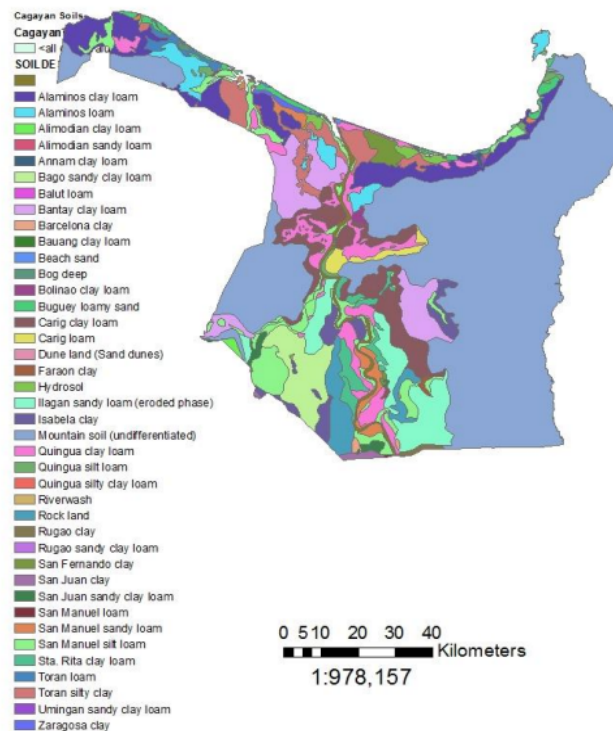

Map of Cagayan Valley

Pinagkunan: PSA 2015 (see footnote 22 for disclaimer)

Klima / meteorolohiya: Ang lalawigan ay may dalawang klase ng panahon, tag-init na nararanasan mula Marso hanggang Hunyo, at ang tag-ulan sa mga buwan mula Hulyo hanggang Setyembre.

76. **Kalidad ng lupa:** Ang lupa ng mga kapatagan at lambak ay ang pinaka-angkop para sa agrikultura (tingnan ang mapa sa ibaba).

Soil Map of Cagayan Province
Pinagkunan: Dawan et al. 2021³¹

77. Paggamit ng Lupa:

- Kabuuang sukat ng kalupaan: 904,026 ha
- Lawak ng lupang pang-agrikultura: 540,812 ha sa Cagayan Valley (walang nakalap na panlalawigang datos)
- Bilang ng mga bukid ayon sa gamit ng lupa: 118,691 ha (2002)
- Lawak ng lupang pang-agrikultura: 540,812 ha sa Cagayan Valley (walang nakalap na panlalawigang datos)
- Bilang ng mga bukid ayon sa gamit ng lupa: 118,691 ha (2002)
- Kabuuang lupang pansakahan: 175,548 ha (2002)
- Ang agrikultura ay nananatiling pangunahing sektor sa lalawigan, kung saan 75% ng populasyon na aktibong nakakatulong sa ekonomiya ay mga magsasaka.³²
- Pangunahing pansamantalang pananim (base sa kabuuang bilang ng mga bukid): Palay, mais, gulay, mga halaman ng halaman at tabako (2002)
- Pangunahing permanenteng pananim (base sa kabuuang bilang ng mga bukid): mangga, niyog, saging, pinya, pawid.

³¹ Dawan, A.F., Seridon, G.L., Casauay, R.B. 2021. Mga hadlang sa lupa at mga opsyon sa pamamahala para sa mga lugar ng produksyon ng palay sa Cagayan, Pilipinas. *Journal of Biodiversity and Environmental Sciences*, 18(2): 38-45.

³² [GovPH, n.d.](#) Cagayan Valley: The Ibanag
 Ang mga hangganan at pangalan na ipinakitang mga pagtatalaga na ginamit sa mapa na ito ay hindi nagpapahiwatig ng pagpapahayag ng anumang opinyon sa bahagi ng FAO tungkol sa legal na katayuan ng anumang bansa, teritoryo, lungsod o lugar o ng mga awtoridad nito, o tungkol sa delimitasyon ng mga hangganan.

78. **Mga Mapagkukunan ng Tubig at Irigasyon:**

- 1,089 ha ng mga palaisdaan
- Ang karamihan sa mga munisipalidad ay may linya ng tubig na pinamamahalaan ng mga tanggapan ng distrito at ng Local Water Utility Administration.
- Ang 79% ng mga bukid ay may irigasyon o patubig (sistemang nasyonal, sistemang komunal, indibidwal na sistema ng irigasyon at iba pang sistema)³³

79. **Natural na tirahan, mga protektadong lugar at saribuhay (Natural Habitats, Protected Areas at Biodiversity)**

- Mayaman sa likas na pamana o natural heritage at may mga yamang-lupa, yamang-tubig, yamang-dagat at saribuhay.
- Sa antas ng rehiyon, mayroong 2 pambansang parke sa Cagayan Valley: Callao Cave at Fuyot Springs, pati na rin ang 2 palaruan at mga santuwaryo ng ibon, 2 lugar ng ilang, 4 na mga reserabang kagubatan, at 7 ipinahayag na mga protektadong lugar (Mga Batanes Protected Landscape & Seascape, Casecnan Protected Landscape, Magapit Protected Landscape, Northern Sierra Madre Natural Park, Palaui Island Marine Reserve, Peñablanca Protected Landscape, at Salinas National Monument.
- 543,976 ha ng lupang kagubatan, kabilang ang 39378 ha ng itinatag na mga reserba sa kagubatan, 497,314 ha. ng itinatag na timberland, at 6,195 ha ng National Parks GRBS/WA.

DETALYENG PANLIPUNAN

80. **Demograpiko (kabilang ang IP):** Ang Cagayan Valley ngayon ay tahanan ng higit sa 1.2 milyong tao. Karamihan sa populasyon ay inuri bilang Ilocanos. Dagliang impormasyon:³⁴

- Kabuuang Populasyon: 1,268,603 (2020)
- Sex Ratio: 103.9 (2015)
- Dependency ratio: 55.90 (2015)
- Populasyon ng Sambahayan: 1,265,539 (2020)
- Bilang ng Sambahayan: 301,528 (2020)
- Average na Taunang Paglago ng populasyon ng populasyon (2010-2015): 1.23
- Average na Laki ng Sambahayan (2020): 4.2
- Kapal ng Populasyon: 120 persons per km²

81. **Edukasyon:** Mataas ang literacy rate na humigit-kumulang na 93% ng populasyon. Kaugnay ng pinakamataas na pagkamit ng edukasyon sa mga functionally literate na mga miyembro ng sambahayan na may edad na 10-64 taong gulang, naaangkop ang sumusunod na bahagdan:

³³ [PSA 2002](#). 2002 Agricultural Census.

³⁴ For more information, refer to: <https://psa.gov.ph/population-and-housing/title/Household%20Population%2C%20Number%20of%20Households%2C%20and%20Average%20Household%20Size%20of%20the%20Philippines%20%282020%20Census%20of%20Population%20and%20Housing%29>

Elementarya: 79.5%; Mataas na paaralan: 100% at nagtapos sa high school: 100%; Nagtapos sa mas mataas na antas ng high school: 100%; may hawak na akademikong degree: 100%.

82. **Kalusugan:** ang fertility rate ay 67.52 para sa mga lalaki, at 74.21 para sa mga babae.

83. **Mga Istatistika ng Kahirapan**

- HDI: 0.626
- Poverty Incidence on Families: 13.3%
- Poverty Incidence on Population: 15.9%

84. **Istatistika ng paggawa at pangungupahan sa lupa:**

- Rate ng Paglahok ng Labor Force: 61.3% (2020)
- Rate ng may Trabaho: 97.7% (April 2018)
- Rate ng Underemployment: 16.8% (2020)
- Rate ng Kawalan ng Trabaho: 8.7% (2020)

85. **Mga Wika:** Ibanag, Itawes, Ilocano, and Malueg ay ang mga pangunahing dayalekto na ginagamit sa Lalawigan ng Cagayan. Ang Ilocano ay ang pinakakaraniwang wika dito, na may higit sa 67% ng populasyon na nagsasalita nito.

86. **Relihiyon:** Sa antas ng rehiyon (i.e., Cagayan Valley), higit sa 76% ng populasyon na kinilala bilang mga Romano Katoliko. Ang mga Evangelica ay binubuo sa paligid ng 4% ng populasyon, Aglipayans 3-4%, at iba pang mga relihiyon na binubuo ng natitirang 15%.³⁵

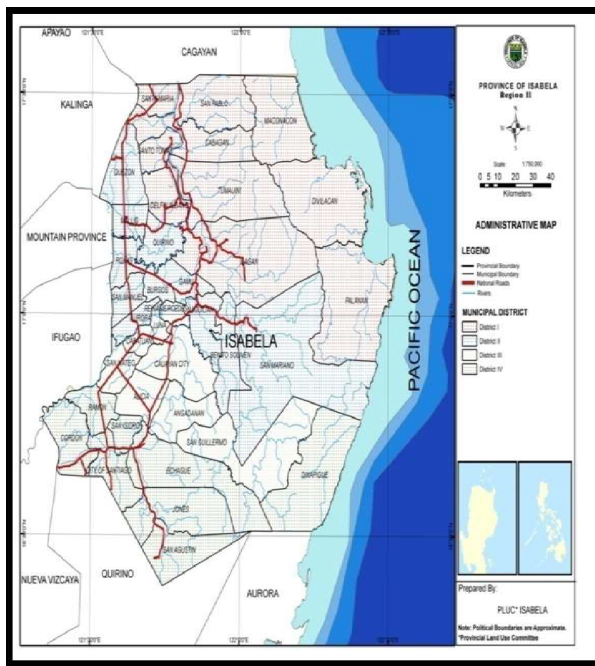
³⁵ [PSA 2002](#)

Isabela – Baseline ng Panlalawigan

DETALYENG PANGKALIKASAN

87. Heograpikong lokasyon/topograpiya:

- Matatagpuan sa hilagang-silangan ng dagat ng isla ng Luzon
- Pangunahing lalawigan ng hilaga at pangalawang pinakamalaki sa Pilipinas
- Kabuuang lugar ng lupa na 1 006 456 ha, na binubuo ng higit sa 3% ng teritoryo ng Pilipinas at halos 40% ng rehiyon ng Cagayan Valley.
- Kasama sa hilaga ng lalawigan ng Cagayan; sa kanluran ng Kalinga, Mountain Province, at Ifugao; sa timog ni Nueva Vizcaya, Quirino, at Aurora; at sa silangan ng Dagat Pilipinas at Karagatang Pasipiko.
- 3 lungsod at 34 munisipyo, na binubuo ng 1 055 barangay

Pinagkunan: Isabela Provincial Land Use Committee³⁶

88. **Klima/meteorolohiya:** Dalawang uri ng klima ang laganap sa lalawigan. Parehong Silangang Isabela at Baybayin ng Isabela ay nakakaranas ng katamtamang pag-ulan sa buong taon, habang ang Kanlurang Isabela ay mas tinatayang basa at tuyo na mga panahon. Medyo maulan mula Mayo hanggang Oktubre, at medyo tuyo mula Nobyembre hanggang Abril.

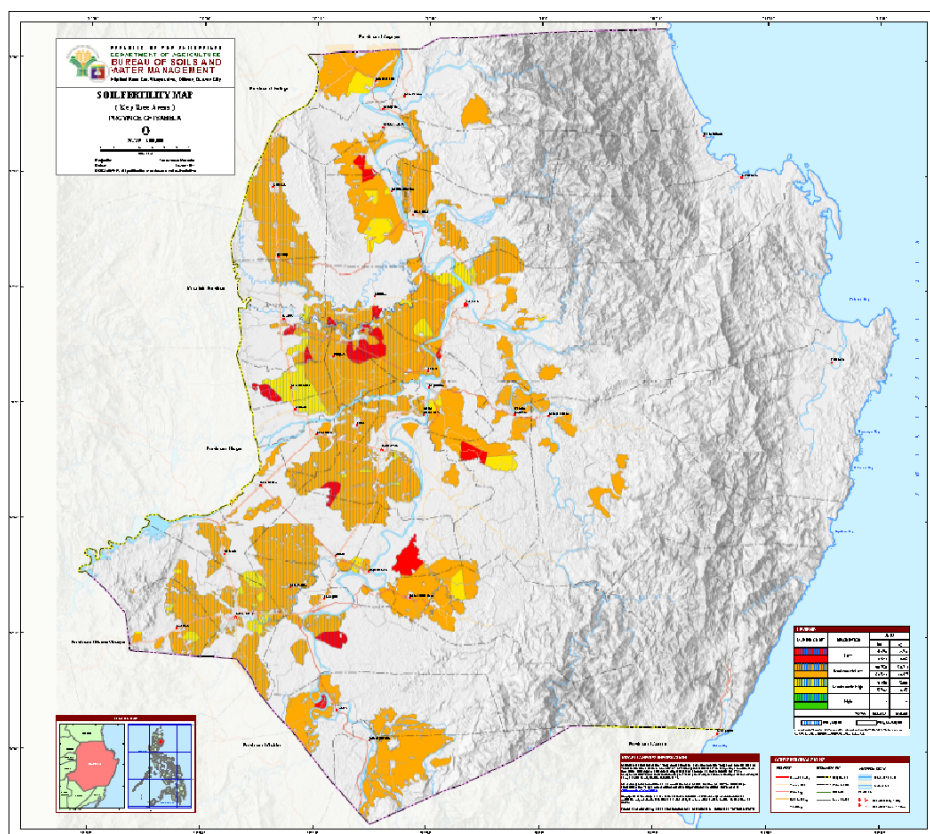
89. **Kalidad ng Lupa:** ang mapa ay tumutukoy sa matabang lupa na siyang mga pangunahing lugar ng bigas. Halos 54% katamtamang mababang lupa, mayabong na palayan at patubig at 34% palayan na hindi patubig. *Cagayan Series/Quinga (San Felibe, Isabel) Series.*

90. Land Use:

- Kalupaan: 12,414.93 km²

³⁶ Ang mga hangganan at pangalan na ipinakita at ang mga pagtatalaga na ginamit sa mapa na ito ay hindi nagpapahiwatig ng pagpapahayag ng anumang opinyon sa bahagi ng FAO tungkol sa legal na katayuan ng anumang bansa, teritoryo, lungsod o lugar o ng mga awtoridad nito, o tungkol sa delimitasyon ng mga hangganan.

- Kinikilala bilang pangunahing nagtutustos ng kalidad ng bigas at mais: nag-aambag ng 15.15% ng taunang pambansang paggawa ng mais at 6.74% ng pinagsama-samang pambansang produksyon ng bigas. Nangungunang tagatustos ng mais at pangalawa sa paggawa ng bigas.
- Ang kalupaan na 161,726 hectares at 144,646 hectares ay nakatuon sa paggawa ng bigas at mais, ayon sa datos. Para sa 2014, ang produksyon ng bigas ay umabot sa 1,277,623 metriko tonelada (MT) na nag-aambag ng 6.74% ng bansa na kabuuang produksiyon habang para sa mais, ang lalawigan ay gumawa ng 1,175,322 metriko tonelada na nag-aambag ng 15.13% ng bansa na kabuuang produksiyon.
- Ang Isabela ay ang pangalawang pinakamalaking lalawigan sa teritoryo ng Pilipinas na binubuo ng malawak na mga lugar ng kapatagan sa pagitan ng mga paanan ng bundok ng Cordillera sa kanluran at dagat na may mayaman na ecosystem sa mga bahura ng Karagatang Pasipiko na nakapaligid sa sikat na Northern Sierra Madre Natural Park sa North.
- Bilang ng mga bukid ayon sa paggamit ng lupa: 1,958 (2002)
- Kabuuang lugar ng mga bukid: 5,138 ha (2002)

Pinagkunan: Bureau of Soils and Water Management³⁷

³⁷ Ang mga hangganan at pangalan na ipinakita at ang mga pagtatalaga na ginamit sa mapa na ito ay hindi nagpapahiwatig ng pagpapahayag ng anumang opinyon sa bahagi ng FAO tungkol sa legal na katayuan ng anumang bansa, teritoryo, lungsod o lugar o ng mga awtoridad nito, o tungkol sa delimitasyon ng mga hangganan.

Area of farms by land use (in hectares)	5,138	3,637	4,606
Arable lands			
Land planted to temporary crops	812	2,220	1,373
Lands lying idle ^{3/}	1,282	500	297
Land planted to permanent crops	43	328	474
Land under permanent meadows and pasture	2,658	504	1,727
Lands covered with forest growth	309	24	228
All other lands ^{4/}	28	60	506

- Ika-lima sa pinakamataas na agrikultural na pananim: palay (bigas), mais, saging niyog at manga
- Kagubatan 2010 (ha): saradong kagubatan: 69,444; bukas na kagubatan: 308,106; bakawan: 723; kabuuang kagubatan: 378,272

91. **Mga Yamang Tubig at Irigasyon**

- Binabagtas ng Cagayan River, ang pinakamahabang ilog ng Pilipinas, ang Isabela
- Lokasyon ng Magat Dam, isang pangunahing pinagmumulan ng kuryente at suplay ng tubig ng Hilagang Luzon
- May mahigit 11, 046 ektarya ng mga lawa at latian, 815 na pangkomunidad na tubig, at ilang daang kilometro ng mga kanal ng irigasyon.
- May piped water system sa halos lahat ng mga munisipalidad na pinaglilingkuran ng mga opisina ng distrito at ng Local Water Utility Administration

92. **Saribuhay:**

- Maraming bahagi ng silangang Isabela ang higit na hindi kilala at mahirap puntahan, ito ay may makapal na kagubatan at hindi pantay na lupain. Ang karamihan sa mga hindi pa natuklasang dula ng bansa ay naglalaman ng iba't ibang hindi pa napapangalanang pananim at palahayupan o flora at fauna. Marami sa mga ito ay katutubo sa bansa. Ang protektadong lugar ay nagbibigay ng kanlungan para sa mga uri na ito.
- Ang lupa sa lugar na ito ay angkop para sa pagtatanim at pag-aalaga ng mga hayop, at ito rin ay tahanan ng maraming protektadong lugar at iba't ibang uri ng hayop, malinis na dagat, at mayaman na deposito ng mineral.
- Ang Philippine Rise ay isang 13 milyong ektaryang lugar sa silangan ng lalawigan ng Isabela at Aurora.
- Mayroong malawak na deposito ng ginto, tanso, zinc, chromite, nickel, at manganese sa kabundukan ng Silangang Isabela, ngunit ang mga pinagkukunang imbakan nito ay hindi pa ganap na nagagamit. Ang mga non-metallic mineral, tulad ng marmol, limestone, guano, clay, buhangin, at graba, ay pangkaraniwang malalaki ang deposito. Sa Kanlurang Isabela matatagpuan ang natural na gas at hydro
- Ang Northern Sierra Madre Natural Park (NSMNP) ay tirahan ng ilang bihira at nanganganib na uri ng flora at fauna gaya ng Narra, Almaciga, Kamagong, Philippine Eagle, Isabela Oriole, Sea Turtle, Philippine Crocodile, at Giant Monitor Lizard.

- Maraming uri dipterocarp tree ang nanganganib nang maubos, kabilang ang *Shorea spp.* Ang mga punong ito ay mahalaga sa kapaligiran at nararapat nating alagaan. Maraming uri ng Hopea, at lahat ay may iba't ibang mga katangian. Pinoprotektahan din ng parke ang mga pambihirang uri ng kagubatan tulad ng mga kagubatan sa mga ultramafic na lupa at mga malumot na kagubatan sa mga taluktok ng bundok at mga tagaytay.
- NSMNP – malubhang nanganganib na uri ng puno ng pamilyang dipterocarp tulad ng *Shorea spp.* at *hopea spp.* Pinoprotektahan din ng park ang pambihirang uri ng kagubatan tulad ng kagubatan para sa mga ultrabasic na lupa at malumot na kagubatan sa mga tuktok ng bundok.
- Ang NSMNP ay nangangalaga ng higit sa 50% ng lahat ng uri ng ibon na naitala sa Pilipinas, kabilang ang nanganganib ng mawala na *Oriolus isabellae*, isa sa mga pinaka pambihirang ibon sa mundo

93. Natural na Tirahan/Protektadong mga Lugar

- Mayaman sa natural na mana o natural heritage, may mga mapagkukunan ng lupa, tubig, dagat at yaman ng biodiversity.
- Tahanan ng isa sa pinakamalaking natitirang rainforest (Palanan Rainforest) sa parte ng Northern Sierra Madre Natural Park, isang reserbasyon ng gobyerno na sumasaklaw sa 3,590 square kilometers ng lupa at tubig na ecosystem na mayaman sa genetic species at biodiversity. Ang parke ay itinuturing na kabilang sa sampung pandaigdigang biodiversity hotspot.
- Ang Palanan rainforest ay isa sa mga natitirang birheng gubat sa Asya (pinakamalaking mababang lugar na rainforest sa Pilipinas- PIA gov) at idineklara na isang protektadong lugar ng ilang noong 1979.
- Ang NSMNP ay itinalagang isang Protektadong Lugar sa bisa ng Republic Act 9125 noong 2001.
- Ang NSMNP ay sumasaklaw sa kabuuang 359,486 ektarya kung saan 287,861 ektarya ay lupa at 71,625 ektarya ay mga lugar sa baybayin ng dagat.
- Ang mga katutubo, tulad ng mga Agtas, ang mga Paranan ng Palanan, at ang mga Kalingás sa silangang dalisdis ng San Mariano, Isabela ay malaking ambag sa kahalagahan ng kultura ng lugar.
- Ang mga presyon sa natural na kagubatan ay humantong sa pagkasira ng kagubatan ng hindi bababa sa 1,400 ha bawat taon.

DETALYENG PANLIPUNAN

94. **Demograpiko (kabilang ang IP):** Ang Isabela ngayon ay tahanan ng, 1,593,566 katao na nakilala sa kanilang katatagan at kasipagan. Karamihan sa kanila ay nauuri bilang mga Ilokano, na bumubuo ng 69% ng kabuuang kabahayan. Dalawa pang kilalang pangkat etnolinggwistiko ang Ibanag sa 14% at Tagalog sa 10%. Ang natitirang 7% ay pag-aari ng Gaddang, Paranan, Yogad, at iba pang katutubong tribo. Sa kabila ng pagkakaiba-iba ng etniko, ang mga Isabeleño ay nagpapakita ng isang malapit na pagka kamag-anak na nagbibigay-daan para sa mahusay na kadalian kapag ang mga hamon ay nangangailangan ng pagkakaisa, pagtutulungan, at paglilingkod sa pamilya at kanilang komunidad. Mabilis na mga katotohanan:

- Kabuuang Populasyon: 1,593,566; Lalaki: 812,580; Babae: 780,986 (2015)
- Populasyon ng Sambahayan: 1,591,017; Lalaki: 810,931; Babae: 780,086 (2015)
- Bilang ng mga Sambahayan (CY 2015): 372,950
- Karaniwang Annual Population Growth Rate (2010-2015): 1.29
- Average na Laki ng Sambahayan (CY 2015): 4.3
- Densidad ng populasyon: 122 tao bawat km²

95. **Edukasyon:** Isa ang Isabela sa pinakamataas na rate ng literacy sa mundo sa 97%. Karamihan sa mga Isabeleño, lalo na ang mga nasa urban centers, ay nagsasalita at nakakaintindi ng Ingles at Filipino. Ang kaakit-akit na simpleng pamumuhay sa Isabela ay patuloy na nakakaakit ng mga retirado na may lahing banyaga, gayundin ang mga Bicolano, Bisaya, at Pilipino mula sa ibang mga rehiyon, na kilala sa katatasan ng mga Isabeleño ng ibang mga wika at lokal na diyalekto, at sa mga kawili-wiling inter-rehiyonal na halo ng kultura na mas nakikita sa pamumuhay at kasanayan sa pagluluto ng mga lokal. Ang Isabela State University sa Munisipalidad ng Echague sa timog Isabela ay itinatag sampu ng iba pang kampus sa buong lalawigan. Tungkol sa pinakamataas na natamo sa edukasyon para sa mga miyembro ng sambahayan na may edad na limang taon pataas, ang sumusunod na ay naitala: Elementarya: 525,061; High school: 503,803 at high school graduate: 303,391; Post-secondary graduate: 23, 666; may hawak ng akademikong degree: 150,608.

96. **Kalusugan:** Ang life expectancy sa kapanganakan ay 66.72 para sa mga lalaki, at 61.99 para sa mga babae.

97. **Istatistika ng Kahirapan:**

- HDI: 0.587
- Ang pagbaba ng bahagdan ng mga pamilyang mababa ang kita sa loob ng apat na taon (2009-2012) ay isang indikasyon ng makabuluhang paggawa ng desisyon ng mga taga plano sa mga programa/proyekto at aktibidad lalo na sa capital infusion sa developmental framework na nakatuon sa pagpapagaan ng kahirapan sa kasalukuyang agrikultura at agri-business profile sa lalawigan.
- Klasipikasyon ng Kita: Unang Klase
- Poverty Incidence sa mga Pamilya: 10.6 %³⁸

³⁸ Philippine Statistics Authority, 2015

- Poverty Incidence sa Populasyon: 15.2 %

98. **Mga Istatistika ng Paggawa at Pangungupahan sa Lupa:**

- Kabuuang dami ng Pakikilahok sa Lakas Paggawa: 65.3
- Kabuuang dami ng Trabaho: 95.8
- Kabuuang dami ng Kakulangan sa Trabaho: 24.8
- Kabuuang dami ng Kawalan ng Trabaho: 4.2

99. **Mga Wika:** Ilokano, Tagalog, Ibanag, Yogad, Gaddang

100. **Relihiyon:** Mahigit sa 85% ng mga Isabeleño ay mga Kristiyano, na ang Simbahang Romano Katoliko ay gumaganap ng malaking papel sa kanilang kultura at panlipunang buhay. Naroroon din ang Iglesia ni Cristo at iba pang sekta ng relihiyon.

3.2.3 Bicol (Rehiyon V)

101. Sa Bicol, parehong napili ang Camarines Norte at Camarines Sur bilang proyekto ng lalawigan.

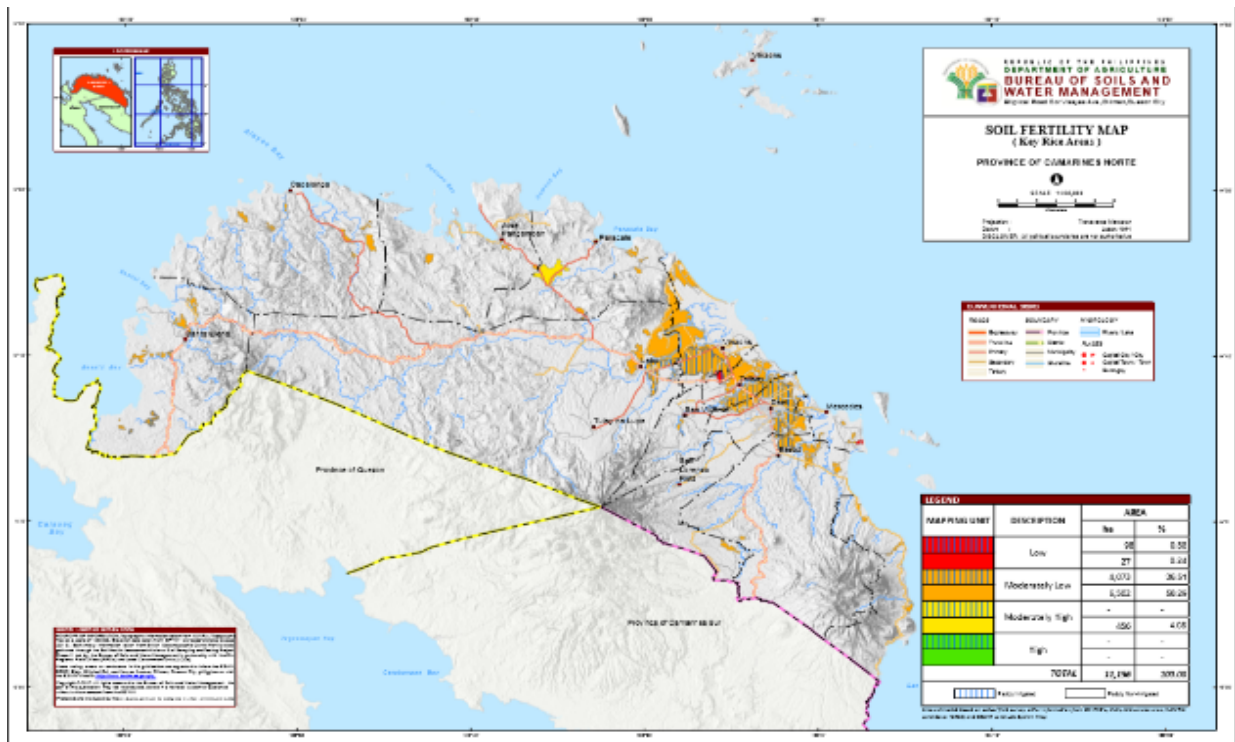
Camarines Norte – Baseline na Panlalawigan

MGA DETALYE NG KAPALIGIRAN

102. **Heograpikal na lokasyon/topograpiya:** Ang lalawigan ng Camarines Norte ay matatagpuan sa Northwestern Coast ng Bicol Peninsula, na bumubuo sa Timog Silangang seksyon ng Luzon, ang pinakamalaking isla sa Philippine Archipelago. Isa sa anim na lalawigan na bumubuo sa Rehiyon V (Bicol), ito ay napapaligiran sa Hilaga ng Karagatang Pasipiko, sa silangan ng Karagatang Pasipiko at San Miguel Bay, sa kanluran ng Lamon Bay, at sa timog ng mga karatig na lalawigan ng Camarines Sur at Quezon. Ang Camarines Norte ay may kabuuang 12 munisipalidad at 282 barangay na nahahati sa dalawang (2) distrito: Ang Distrito 1 ay binubuo ng 5 munisipalidad na sina: Capalonga, Jose Panganiban, Labo, Paracale at Sta. Elena; at Distrito 2 ay binubuo ng 7 munisipalidad na: Basud, Daet (ang kabisera ng bayan), Mercedes, San Lorenzo Ruiz, San Vicente, Talisay at Vinzons.

103. **Klima/meteorolohiya:** Ang rehiyong ito ay may klimang tropikal. Malimit ang pag-ulan sa buong taon sa Camarines Norte. Kahit na ang pinaka-tuyong buwan ay maraming pag-ulan. Ang klimang ito ay itinuturing na Af ayon sa klasipikasyon ng klima ng Köppen-Geiger. Ang Camarines Norte ay isa sa mga probinsyang lantad sa mga natural na panganib dahil sa lokasyon nito at heograpiya na nakaharap sa Karagatang Pasipiko. Kabilang ang hydrometeorolohikal sa nakakaapekto sa lalawigan ang pagbaha, pag-ulan, pagguho ng lupa at paggulong sa baybayin. Ang mga heograpikal na panganib na banta sa probinsya ay pag-uga ng lupa, mga kaugnay na panganib gaya ng pagtunaw, at pagguho ng lupa na dulot ng lindol at tsunami. Mayroon ding mga panganib sa klima tulad ng El Niño, La Niña at pagtaas ng lebel ng dagat.

104. **Mapa ng Lupa:** Ang mapa sa ibaba ay nagbibigay ng pangkalahatang ideya ng matabang lupa sa Camarines Norte.

Pinagkunan: Bureau of Soils and Water Management³⁹

105. **Gamit ng Lupa:** Ipinapakita sa talahanayan ang lugar na ginagamit ng munisipyo para sa agrikultura at pangisdaan.

³⁹ Ang mga hangganan at pangalan na ipinakita at ang mga pagtatalaga na ginamit sa mapa na ito ay hindi nagpapahiwatig ng pagpapahayag ng anumang opinyon sa bahagi ng FAO tungkol sa legal na katayuan ng anumang bansa, teritoryo, lungsod o lugar o ng mga awtoridad nito, o tungkol sa delimitasyon ng mga hangganan.

Environment and Social Management Framework (ESMF)

Adapting Philippine Agriculture to Climate Change (APA)

Particulars	Basud	Capalonga	Daet	Jose Pang.	Labo	Mercedes	Paracale	San Lorenzo Ruiz	San Vicente	Sta. Elena	Talisay	Vinzons	TOTAL
1. Production Land Use													
a. Croplands													
a.1. Rice	976.51	797.60	1,194.00	573.35	2,256.30	442.00	1,209.54	91.00	112.00	1,009.00	1,244.15	1,773.00	11,670.45
➤ Irrigated	582.59	272.00	1,082.00	392.47	1,130.37	293.00	814.18	60.50	60.00	492.00	1,090.15	1,113.00	7,382.26
➤ Rainfed	393.92	517.35	112.00	155.88	965.93	144.00	385.36	25.50	47.00	485.00	154.00	660.00	4,045.94
➤ Upland		0.25		25.00	160.00	5.00	10.00	5.00	5.00	32.00			250.25
a.2. Corn	6.00	1.50	110.00	12.00	35.00	35.00	179.00	38.00	10.00		20.00	123.00	569.50
a.3. Coconut	7,964.00	12,895.00	1,913.00	10,467.00	32,857.00	7,590.00	5,021.00	4,502.00	5,784.00	3,036.00	1,221.00	5,935.00	99,185.00
a.4. Other food crops													
➤ Rootcrops	128.68	57.00	78.50	171.00	195.00	350.50	229.50	20.00	45.00	26.75	55.00	57.00	1,423.93
➤ Vegetables	29.39	55.00	95.20	75.00	267.14	55.00	62.00	65.00	35.00	50.00	73.00	60.00	937.73
➤ Pineapple	560.00	5.50	54.00	12.50	750.00	57.00	34.00	327.00	300.00	1.00	25.00	35.00	2,161.00
➤ Fruits & Trees	300.23	10.90	19.15		275.00	6.00	20.00	50.00	100.00	10.00	12.00	42.00	663.20
➤ Legumes		122.30	25.75	12.00	17.00	5.00	5.00	5.00	5.00	3.00	25.00	10.00	235.05
➤ Bananas	294.04	30.70	40.75	52.00	825.00	95.00	155.00	150.00	60.00	60.00	6.00	11.00	1,787.49
➤ Citrus	11.07	5.30	6.50	12.00	94.00	5.00	10.00	5.00	10.00	751.50	5.50	0.00	932.67
➤ Mango	182.91	20.00	5.60	5.00		6.50	16.00	15.00	6.00	8.00	3.50		268.51
➤ Pili	196.12	15.00	12.00	25.00	475.00	20.00	40.00	8.00	45.00	49.20	10.00	34.00	929.32
➤ Watermelon	82.00	1.20	26.75			10.00			25.00	10.00	35.00	75.00	264.95
➤ Papaya		2.00	20.00					1.50	15.00	1.00	2.00	2.00	43.50
a.5. Industrial Crops													
➤ Abaca	1.50	75.70	4.00	101.00	472.00	51.25	51.00	56.00	120.00	14.50			954.95
➤ Coffee & Cacao		25.00	5.03	11.00	113.43	6.00		10.00	5.00			5.00	180.56
b. Fishpond area (ha.)	27.00	976.00	114.90	256.00	15.50	279.26	364.92	11.81	5.00		43.50	383.55	2,477.44
c. Municipal Marine waters (has.)	664.75	42,900.90	5,720.53	46,315.68		53,850.00	71,565.44			7,820.10	4,290.76	140,326.98	381,463.15
TOTAL	11,433.01	58,020.60	9,445.66	58,100.53	38,647.37	62,865.51	78,970.40	5,355.31	6,690.00	12,868.05	7,076.41	156,883.53	506,356.38

Source: Philippine Coconut Authority (PCA), FIDA Bureau of Fisheries and Aquatic Resources (BFAR), Municipal Agriculture Office (MAO)/Municipal Planning and Development Office (MPDO)

106. **Natural na Tirahan/Protektadong mga Lugar kasama ang Balbalasang-Balbalan National Park (BBNP).**

DETALYENG PANLIPUNAN

107. **Demographics:** Ang populasyon ng lalawigan ay nasa 542,915, humigit kumulang 10% ng populasyon ng Bicol, at 0.59% ng populasyon ng bansa na 92,337,852. Ang 4,725 establisimento na nakalista ng National Statistics Office noong taong 2012 ay nakakuha ng kabuuang 16,306 na tao. Ang bilang ng mga nagtatrabaho sa Agrikultura, kagubatan at pangangisda ay 248 o 1.52% para sa CY 2012.

108. **Edukasyon:** Ang literacy rate ay 99.3% noong 2015. Ang bilang ng mga taong marunong bumasa at sumulat mula sa populasyon ng sambahayan na may edad 10 taong gulang pataas ay 435,805.

109. **Kahirapan:** Ang poverty incidence sa mga pamilya na tumutukoy sa proporsyon ng mga pamilyang may per capita income na mas mababa sa pangangailangan sa kabuuang bilang ng mga pamilya, ang Camarines Norte ay nagtala ng saklaw ng kahirapan na 30.1 percent noong 2006, ika-40 sa buong bansa. Para sa 2009, tumaas sa 31.9% kung saan ang lalawigan ay nasa rank 28. Ang poverty incidence noong taong 2012 ay bumaba sa 21.7% at nasa rank 49 sa buong bansa. Sa mga lalawigan sa rehiyon, ang Camarines Norte ang ika-2 sa pinakamababa noong 2006 na may poverty incidence na 30.1, pangatlong hindi bababa sa mahirap noong 2009 kasunod ng Albay at may ranggong 28 at ang pinakamahirap noong 2012 na may 21.7%. Ito ay batay sa National Statistical Coordination Board (NSCB).

110. **Paggawa at Pangangupahan sa Lupa:** Ang bilang ng mga tao sa Camarines Norte sa lakas

paggawa o mga 15 taong gulang pataas na may trabaho o walang trabaho ay nakarehistro sa 70% o 212,000 noong Abril 2001. Naitala ang pagtaas noong Abril 2002 na may 72.2% o 226,000 at bumaba sa 65.7% o 212,000 noong Abril 2003. Ang lalawigan ay angkop para sa produksyon ng agrikultura at pangangisda; kaya, ang agrikultura ay itinuturing na pundasyon ng ekonomiya ng probinsya. Humigit-kumulang 24,873 magsasaka sa buong lalawigan ang umaasa sa agrikultura para sa kanilang kabuhayan. Ang Camarines Norte ay may employment rate na 87.7% at unemployment rate na 12.3% noong 2001, bahagyang mas mababa sa employment rate ng rehiyon na 88.3% at bahagyang mas mataas kaysa unemployment rate na 11.7%. Noong 2002, tumaas ang rate ng trabaho sa 89.7% kumpara sa 87.6% ng rehiyon at 86.1% ng bansa. Ito ay higit na tumaas sa 91.7% noong 2003 na mas mataas sa mga rehiyon ng rate ng trabaho Batayanna 90.4%. Kung titingnan ang pangkalahatang kalakaran ng trabaho, ang Camarines Norte ay positibong gumaganap tulad ng ipinakita ng pagtaas ng takbo ng trabaho mula 87.7% noong 2001 hanggang 91.7% noong 2003.

111. **Mga Wika/Diyalekto:** Ang Coastal Bikol, na isang bahagi ng Central Bikol, ay kadalasang ginagamit. Nakakaintindi din sila ng Tagalog at Ingles.

Camarines Sur – Baseline na Panlalawigan

MGA DETALYE NG KAPALIGIRAN

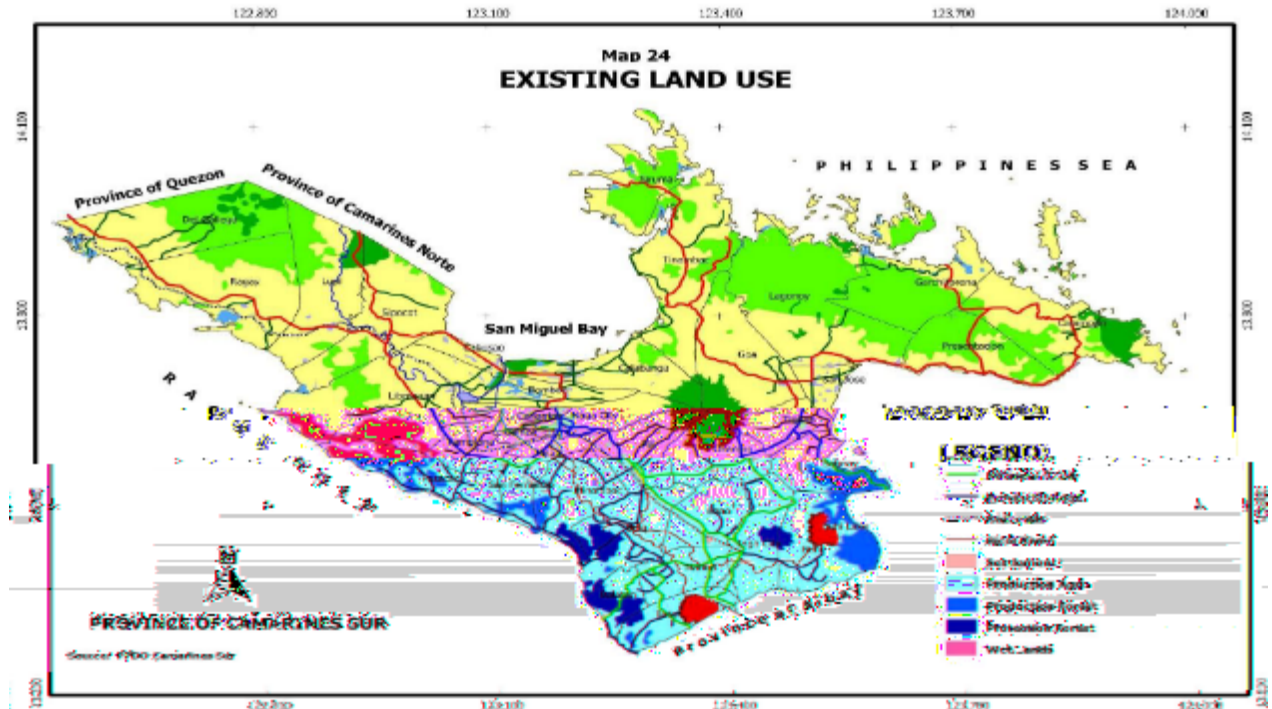
112. **Heograpikal na lokasyon/topograpiya:** Ang Camarines Sur ay matatagpuan sa Bicol Peninsula sa Timog na bahagi ng Luzon. Ito ay napapaligiran sa hilaga ng lalawigan ng Camarines Norte at San Miguel Bay, sa Hilagang Silangan ng Karagatang Pasipiko, sa Hilagang Kanluran ng lalawigan ng Quezon, sa timog ng lalawigan ng Albay, sa timog-silangan ng Lagonoy Gulf at sa timog-kanluran ng Ragay Gulf. Ito ay humigit-kumulang 450 km timog-silangan ng Maynila o halos 6-8 oras lamang ang byahe sa Maharlika Highway sa pamamagitan ng Andaya Highway. Ito ang pinakamalaking lalawigan sa rehiyon ng Bicol na may kabuuang lawak na 549,703 ha. Ang kalupaan ay karaniwang maburot at mabundok; isang kadahilanan kung bakit ang lupang pang-agrikultura (kabuuang lupain na 326,826 ha) ay halos pabor sa niyog (204,092 ha). Ang Camarines Sur ay nahahati sa limang (5) Distritong Kongresyonal. Binubuo ito ng 35 munisipalidad at mga lungsod ng Iriga at Naga na ang huli ay inuri bilang independent chartered city. Ito ay may kabuuang 1,063 mga barangay.

113. **Klima/meteorolohiya:** Ang klima sa Camarines Sur, tulad ng karamihan sa iba pang bahagi ng bansa, ay napaka-tropikal. Ito ay tuyo mula Marso hanggang Mayo at basa ang natitirang taon. Ang karaniwang pag-ulan ay 2,565 milimetro. Ang Camarines Sur ay may pangkaraniwang temperatura na 27.0 °C at isang kahalumigmigan na 25.8%.

114. **Kalidad ng Lupa:** Ang likas na pagkamataba ng lupa ay lumala hindi lamang dahil sa patuloy na pagsasaka kundi dahil din sa pagguho. Ang matagal na paggamit ng in-organic na pataba at mga kemikal na pang-agrikultura ay nakakabawas din sa likas na potensyal ng lupa upang matustusan ang nutrisyon para sa mga pananim. Kasabay ng mga pandaigdigang uso laban sa paggamit ng mga kemikal na nakamamatay sa kalusugan, ang Camarines Sur ay nagpapatibay at malakas na

nagtataguyod ng organikong pagsasaka.

115. **Paggamit sa Lupa:** ang umiiral na paggamit ng lupa para sa Camarines Sur ay makikita sa dayagram sa ibaba.

Pinagkunan: Provincial Planning and Development Office of Camarines Sur⁴⁰

DETALYENG LIPUNAN

116. **Demograpiko (kabilang ang IP):** Ang kabuuang populasyon ay 212,680 (110,232 lalaki at 102,448 babae) noong 2015. Ang bigat ng populasyon ay 65 tao/km². Ang populasyon ng sambahayan ay 212,003 at ang bilang ng mga kabahayan ay 42,115. Ang karaniwang laki ng sambahayan ay limang tao.

117. **Edukasyon:** Ang literacy rate ay 96.5%, at ang bilang ng populasyon ng HH (10 taon at mas matanda) na marunong magbasa ay 158,989. Ang populasyon ng HH (5 taon pataas) hindi sinasang-ayon sa pinakamataas na pagkamit ng edukasyon ay ang mga sumusunod: 68,305 elementarya; 54,217 high school (kung saan 24,226 nagtapos); 5,055 post-secondary; at 20,790 ang mga may hawak ng akademikong degree.

118. **Kalusugan:** Ang fertility rate ay 3.75; Ang pag-asa sa buhay sa kapanganakan ay 65.19 para sa mga lalaki at 70.28 para sa mga babae. Mayroong 29.05 na mga crude birth at 6.49 na crude death, na ginagawang ang crude rate ng natural na pagtaas ng 22.56 bawat libong tao.

⁴⁰ Ang mga hangganan at pangalan na ipinakita at ang mga pagtatalaga na ginamit sa mapa na ito ay hindi nagpapahiwatig ng pagpapahayag ng anumang opinyon sa bahagi ng FAO tungkol sa legal na katayuan ng anumang bansa, teritoryo, lungsod o lugar o ng mga awtoridad nito, o tungkol sa delimitasyon ng mga hangganan.

119. **Kahirapan:** 30% ng mga pamilya ang nakakaranas ng kaalwanan, at 34.9% ng populasyon ang nakakaranas ng kahirapan. Ang Human Development Index ay 0.546.

120. **Paggawa at Pangungupahan sa Lupa:** Ang agrikultura ay pangunahing ekonomiya ng Camarines Sur. Gayunpaman, ipinakita ng mga suplay ng produksyon at paggamit, na ang mga mapagkukunan ng agrikultura ay hindi nasusukat, samakatuwid, na may malaking potensyal para sa kaunlaran. Sa kabila ng katotohanan na ang lalawigan ay may sapat na sa sariling produksyon ng bigas at mais at ang pag-agos ng kalakal ng mga produkto mula sa abaca, tubo, niyog at iba pang mga pananim ay naitala.

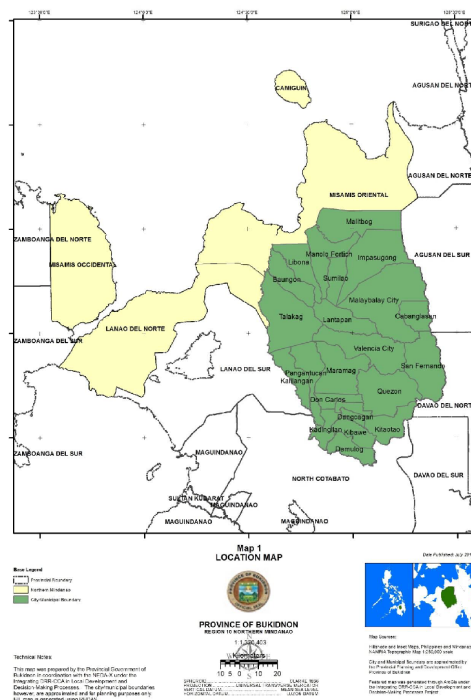
3.2.4 Hilagang Mindanao (Rehiyon X)

121. Ang nasasakupan ng Northern Mindanao, ang Lalawigan ng Bukidnon ay napili para sa pagbuo ng proyekto.

Bukidnon – Baseline na Panlalawigan

DETALYENG PANGKAPALIGIRAN

122. **Heograpikong lokasyon/topograpiya:** Ang Bukidnon ay isang lupang talampas, na matatagpuan sa gitna ng kalupaan ng Mindanao, sa katimugang bahagi ng Pilipinas. Ito ay nakatali sa hilaga ng Cagayan de Oro at Misamis Oriental; sa silangan ng Agusan del Sur at Davao del Norte; sa timog ng North Cotabato at Davao City; at sa kanluran ng Lanao del Norte at Lanao del Sur. Ang kabuuan nito ay napapaligiran ng damo na may katamtamang taas na 915 metro (Pamahalaang Panlalawigan ng Bukidnon, 2014; Philippine Information Agency [PIA], 2019; PCIP, 2016). Ang Bukidnon ay may kabuuang lupa na 1,049,859 ektarya (10 498 sq.km) at populasyon na 1,415,226, na may kabuuang populasyon na 148 / sq.km. Mayroon itong 20 munisipyo at dalawang lungsod (PIA, 2019).

Pinagkunan: Provincial Planning and Development Office (PPDO) of Bukidnon⁴¹

123. **Klima/meteorolohiya:** Ang Bukidnon ay may tropikal na klima; ito ay medyo malamig at mahamog, na maaaring iugnay sa medyo mataas na lugar na kinaroroonan nito (Pamahalaang Panlalawigan ng Bukidnon, 2014). Mga obserbasyon mula sa Philippine Atmospheric, ang

⁴¹ Ang mga hangganan at pangalan na ipinakita at ang mga pagtatalaga na ginamit sa mapa na ito ay hindi nagpapahiwatig ng pagpapahayag ng anumang opinyon sa bahagi ng FAO tungkol sa legal na katayuan ng anumang bansa, teritoryo, lungsod o lugar o ng mga awtoridad nito, o tungkol sa delimitasyon ng mga hangganan.

Geophysical and Astronomical Services Administration (PAGASA) mula 2006 hanggang 2011 ay nagpapahiwatig na ang lalawigan ay may dalawang umiiral na klima na dulot ng pag-ulan sa pagitan ng mga lugar sa hilaga at timog na bahagi nito.. Ang hilagang lugar ay nabibilang sa ikatlong uri ng klima ng intermediate A, ibig sabihin, walang batayang panahon ng pag-ulan, ngunit ang may maikling panahon ng tag-init na tumatagal ng isa hanggang tatlong buwan. Ang timog na lugar, na nagsisimula mula sa Malaybalay, ay nabibilang naman sa ilalim ng ika-apat na uri ng Klima ng intermediate B, ibig sabihin, walang tinataya na panahon ng pag-ulan at walang mga tag-init , ngunit sa halip ang pag-ulan ay pantay na nararanasan sa buong taon. Ang pag-ulan ay madalas at halos araw-araw sa natitirang taon. Kahit na nasa tropical na rehiyon hindi nararanasan ng lalawigan ang karaniwang matinding init at malayo rin sa landas na ng mga bagyo. Mula 2006 hanggang 2011 naitala na ang kabuuang pag-ulan ay 241.68 mm. Kalimitan ang tag-ulan ay mula Marso hanggang Oktubre kung saan ang buwanang pag-ulan ay karaniwang higit sa 200 mm. At sa panahon ng tag-init, lumalabas na ang kabuuang buwanang pag-ulan ay may 7.1 hanggang 150 mm. Ipinapahiwatig lang nito na sa mga buwan ng Enero, Pebrero, Nobyembre at Disyembre ay walang natatayang palagiang pag-ulan (Pamahalaang Panlalawigan ng Bukidnon, 2014). Ang temperatura at naturang kahalumigmigan ng lugar ay nag-iiba kaugnay ng taas nito. Nasabing ang taunang temperatura ay naitala bilang 27 C sa < 500 metro layog (masl) at 18-28C sa > 500 masl, at ang relatibong halumigmig ay naitala bilang 74 porsyento sa < 500 masl at tinatayang. 80 porsyento sa > 500 masl.

Other soil types:

- Maapag series
- San Manuel
- silt loam
- Mailag clay
- loam
- Jasaan clay
- Calauaig clay
- Faraon clay
- Bolinao clay
- Alimodian clay
- La Castellana
- clay
- Tacloban clay
- Rough broken
- land

124. **Kalidad ng lupa:** Ang lupa sa Bukidnon ay binubuo ng Aduyon clay (25.52 porsyento), Kidapawan clay loam (17.3 porsyento) at Macolod clay (6.58 porsyento)(Dejarme-Calalang at Colinet, 2014). Ang karamihan sa mga lupa dito ay mapula-pula, madilaw-dilaw at kayumanggi ang mga clays , na nagmula sa pinagsamang ng mga sedimentary at pyroclastic na bato ng matagal na panahon. Ang mga lupa sa kabuuan ay masasabing mataba sapagkat ang lugar ay may mga pyroclastic na bato na may mataas na pagkamayabong ng lupa (World Bank, 2003).

125. **Paggamit ng lupa:** Ang Bukidnon ay may kabuuang lugar ng lupa na 1,049,859 ha, kung saan 669,526.25 o halos 64 porsyento ay inuri bilang produksiyon at kagubatan at 380 332.75 ha o 36 porsyento bilang alienable at hindi magagamit na lupa o inaalagaang lupa o parke (DENR, 2016). Ang mga lupang pang-produksyon ay karaniwang ginagamit para sa mga layuning pang-agrikultura. Ang mossy/pangunahing kagubatan ay matatagpuan sa mga saklaw ng Mt. Kitanglad at Kalatungan at account para sa mga 17 porsyento ng kabuuang lugar ng lupa. Ang mga ilog at lawa ay bumubuo ng halos 1 porsyento, habang ang mga built up na lugar ay bumubuo ng halos 0.41 porsyento. Ang patubig sa lupa, na ikinategorya bilang isang protektadong lugar para sa agrikultura ay sumasaklaw sa 21 716 ha (mga 2 porsyento). Ito ay ang pinakamalawak na lugar na patubig sa hilagang Mindanao (PCIP, 2016).

126. Ang Bukidnon ay isang pangunahing nagbibigay ng produksyon ng bigas, mais, asukal, kape, goma, pinya, kamatis, bulaklak, kamoteng kahoy, at iba pang mga prutas at gulay. Ito rin ay isang

pangunahing lugar na nagbibigay ng produksyon ng manok, hogs, at baka. Dahil sa matabang lupa at mabuting klima, ang Bukidnon ay ang pangunahing mapagkukunan ng mga produktong agrikultura at hilaw na materyales sa lalawigan at rehiyon, Narito rin ang pangunahing at sentro ng pagproseso ng halaman at pagkain. Dahil dito, pinangalanan itong “Food Basket” (PIA, 2019). 2160 km² ng lugar ng kagubatan; 2059 km² ng mga damo, shrubs sa tenggang lugar; 1408 km² ng mga pastulan; 746 km² ng coconut system.

127. **Mga Mapagkukunan ng Tubig at Irigasyon:** Ang mga bulubundukin, gaya ng , Mt. Saklaw ng Kimangkil, Pantaron Range, Mt. Tangkulan Range, Mt. Tago Range, Mt. Saklaw ng Kalatungan Likas na Park at Mt. Ang Kitanglad Range Natural Park ay naglalaman ng natitirang tropical rainforest ng Bukidnon. Ang mga bulubunduking ito ay nagtataglay ng maraming mga tubig-saluran o watersheds na mahalaga sa balanse ng ekolohiya at pang-ekonomiya ng Mindanao (Pamahalaang Panlalawigan ng Bukidnon, 2014). Mt. Ang Kitanglad ay isang mapagkukunan ng tubig na pangunahing pinanggagalingan ng mga anyong tubig sa paligid nito gaya ng mga ilog Pulangi, Tagoloan, Manupali, Muleta at Bobonawan.

128. **Saribuhay (pananim/palahayupan):** Ang biodiversity ng Bukidnon ay isa sa pinakamayaman sa bansa, na may 106 pamilya sa 512 genera at 996 species. Ang lalawigan ay kadalasang binubuo ng matataas at matitibay na klase ng punong kahoy o kagubatan ng Dipterocarp. Ang isang malaking bahagi ay sakop din ng mga kagubatan ng Limestone (dahil sa pagtotroso at pangangahoy), habang ang Montane forest, Mossy forest, at Imperata cylindrica, isang species ng damo, ay laganap din. May mga bilang din ng endemic species ng fauna ay maaari ding matagpuan dito, lalo na, mga paniki, shrews, fox, squirrels, rats at agila. Ang Bukidnon ay tahanan ng Philippine Eagle, na siyang pinaka-endangered species sa lalawigan at ang pangalawang pinakamalaking ibon sa buong mundo. Ang Rafflesia, ang higanteng bulaklak ng mundo, ay matatagpuan din dito (World Bank, 2003).

129. **Mga likas na tirahan / protektadong lugar:** Ang Mt. Kitanglad Range Natural Park ay nagsisilbing isang likas na tirahan para sa marami sa nabanggit na mga endemikong species.

DETALYANG PANLIPUNAN

130. **Demograpiko (kabilang ang IP):** Ang Bukidnon ay may populasyon na 1,415,226 (PSY, 2015), na may 736,548 kalalakihan at 678,678 kababaihan. Ito ang pangalawang pinakapopular na lalawigan sa rehiyon. Kinatawan nito ang halos isang katlo (30.20 porsyento) ng populasyon ng rehiyon at 1.4% ng bansa. Ang dami ng populasyon ay 135 mga tao/km² at ang Taunang Average na Paglago ng rate (2010-2015) ay 1.64 porsyento. Inaasahan na ang populasyon ng lalawigan ay aabot sa halos 2,305,502 sa 2045 (PSA, 2015; PCIP, 2016). Batay sa pinakabagong mga datos noong 2010, halos 60 porsyento ng populasyon (754,702 katao) nanirahan sa mga lugar sa kanayunan. Sa isang kabuuang bilang ng 308,777 na kabahayan, ang kabuuang laki ng sambahayan ay 4.6 (PSA, 2015). Ang lalawigan ay binubuo ng populasyon ng mga katutubo at hindi katutubo.

131. **Edukasyon:** Ang bahagdan ng mga taong may kakayahang bumasa ay mataas sa 96.5%, at may 1,017,130 katao (10 taong gulang at higit sa) na marunong magbasa. Halos kalahati ng

populasyon ng sambahayan ay nag-aaral sa elementarya, karamihan ay nakaabot ng may pinakamataas na edukasyon (571,172 na kabahayan). Ang 188 485 bilang naman ang nakakumpleto ng high school, habang ang 75,975 ay nakakuha ng academic degree (PSA, 2015).

132. **Kalusugan:** Ang haba ng buhay ayon sa kapanganakan ay 67.4 para sa mga kalalakihan at 72.2 para sa mga kababaihan. Noong 2016, mayroong 31,296 na ipinanganak (16,419 lalaki at 14,877 babae). Ang bahagdan ng pagsilang mula 2010 hanggang 2015 ay 28.14 (bawat libong tao) samantalang ang bahagdan ng pagkamatay sa parehong mga taon ay 5.53. Ang kabuuang fertility rate (bilang ng mga bata bawat babae) ay 3.73 mula 2010 hanggang 2015. Ang pamahalaang panlalawigan ay nagbibigay ng isang subsidy o suportang pangkalusugan sa mas mahirap na populasyon ng lalawigan. Ang lalawigan ay may apat na pangunahing ospital: Bukidnon Provincial Medical Center, Maramag Provincial Hospital, Manolo Fortich Provincial Hospital at ang Kibawe Provincial Hospital.

133. **Kahirapan:** Noong 2015, ang Bukidnon ay nagkaroon ng unang semestre sa bawat capita ng kahirapan ng PHP 11,773 at ang unang saklaw ng kahirapan sa semestre sa populasyon ay 58.7%. Ito ang pinakamataas sa rehiyon (PSA, 2015). Kung ikukumpara sa iba pang mga lalawigan sa rehiyon, Sa pagitan ng 2012 at 2015, ang Bukidnon ay nakaranas ng isang makabuluhang pagtaas sa agwat ng kahirapan at ang kalubhaan ng kahirapan sa parehong panahon (3.4% na puntos) (PSA, 2015). Mayroong 638,967 mahihirap na tao sa lalawigan (PSA, 2015).

134. **Paggawa at Pangungupahan sa Lupa:** Ang lalawigan ay may 270,572 katao na nakarehistro bilang mga magsasaka, manggagawa sa bukid at / o mga mangingisda. Ang lakas ng paggawa ng agrikultura ay pinangungunahan ng mga kalalakihan, na may ratio na 3:1. Halos 30% (kabilang ang mga kalalakihan at kababaihan) ay nakarehistro bilang mga magsasaka. Gayunpaman, ang pinakamalaking bilang ng mga taong nakarehistro ay kabilang sa pangkat ng mga manggagawa sa bukid (41.26%). Habang ang probinsya ay landlocked, 0.15% lamang ang nakarehistro bilang grupo ng mangingisda (PCIP, 2016).

135. **Mga Wika:** Ang ginagamit na dayalekto sa Bukidnon ay Cebuano, ito ang paraan ng komunikasyon para sa mga 45% ng mga sambahayan sa lalawigan. Ang iba pang mga dayalekto ay kinabibilangan ng Bisaya (29%), Hiligaynon o Ilonggo (7.29%) at Bukidnon/Binukid (6.81 %) (Pamahalaang Panlalawigan ng Bukidnon, 2014).

136. **Relihiyon:** Mahigit sa 75% ng populasyon ay Romano Katoliko; gayunpaman, tila nagbabago ito habang ang ibang mga pangkat na Kristiyano ay naging mas malawak. Ang pangalawang pinaka pangunahing pangkat ng relihiyon ay ang Seventh Day Adventist, na binubuo ng 4% ng populasyon. Ang Association of the Fundamental Baptist Church of the Philippines ay binubuo ng 3.47% at iba pang mga kaakibat na relihiyoso na katutubong sa Pilipinas ay kinabibilangan ng Iglesia Ni Cristo (1.59%) at Aglipay (1.51%) (PIA, 2019).

137. **Mga Katutubong Tao (mga tiyak na highlight/isyu na hindi pa natugunan):** Ang katutubong mamamayan ng komunidad sa lalawigan ay kabilang sa pitong magkakaibang tribo:

- Alaminos loam- clay loam, sandy clay loam: magandang lupa, angkop sa paglililang
- Bantay clay loam: medyo magandang lupa, angkop sa paglililang
- San Juan clay: medyo magandang lupa, angkop sa paglililang
- Annam clay, clay loam, sandy clay na loam: lupaing para lamang sa pastulan o kagubatan
- Aroman clay loam: lupaing para lamang sa pastulan o kagubatan
- Bauang clay loam: lupaing para lamang sa pastulan o kagubatan
- Alimodiam clay loam, clay loam, sandy clay: lupaing para lamang sa pastulan kagubatan
- Bolinao clay loam: lupaing para lamang sa pastulan o kagubatan
- Lupang Bundok: lupaing para lamang sa kagubatan
- Riverwash: lupaing para lamang sa hayop-gubat

143. **Gamit ng lupa:** Ang kasalukuyang teritoryo ng Cotabato at sumasklaw lamang sa 656,590 ha o medyo humigit sa isang-kapat na laki ng Original Empire ng Cotabato. Ang Cotabato ang bumubuo sa 36% ng kabuang lugar sa buong region, pinakamalaki sa SOCCSKSARGEN (Rehiyon XII). Ang itinuturing na alienable at disposable area ay 149,972 ha o 22.84% habang ang natitirang 506,618 ha o 77.16% ay kagubatan na ang 3,825 ha o 0.76% ay hindi pa nauuring pampublikong kagubatan habang ang 502,793 ha o 99.24% ay inuring ng pampublikong kagubatan.

DETALYENG PANLIPUNAN

144. **Demograpiko:** Ang probinsya ay may kabuuang populasyon na 1,379,747 katao noong 2015. Ang lalawigan ay may kasiksikan ng populasyon na 186.8 katao sa bawat kilometro kuwadrado (km²). Sa mga munisipalidad, ang Midsayap ang nagtala bilang pinaka-mataong lugar na may 574.85 katao kada km² at ang Magpet ay may pinakamababang populasyon na 71.42 katao kada km² lamang.

145. **Edukasyon:** Ang literacy rate ay 95.5%, at ang bilang ng sambahayan o household populasyon (10 taon pataas) na literate ay 1,001,126.

146. **Pangkalusugan:** Ang kabuuang fertility rate ay 3.75; karaniwang haba ng buhay o life expectancy simula pagsilang ay 65.19 para sa lalaki at 70.28 para sa babae. Mayroon 29.05 crude births at 6.49 crude deaths, kung kaya't ang crude rate of natural increase 22.56 kada libong katao.

147. **Kahirapan:** 30% na pamilya ay dumaranas ng kahirapan, at 34.9% ng populasyon ay nakakaranas ng kahirapan. Ang Human Development Index ay 0.546.

148. **Paggawa at Pangungupahan sa Lupa:** Ang ekonomiya ng North Cotabato ay nakasalalay sa agrikultura kung saan ang karamihan sa mga trabahador ay nasa mga negosyong may kinalaman sa agrikultura. Ang ibang mga malalaking negosyo, kabilang ang pakyawan at tingiang kalakalan, pagkukumpuni ng sasakyang de-motor, konstruksyon, transportasyon at imbakan o storage, edukasyon, at pampublikong administratibo at compulsory social security ay nagbibigay din ng trabaho. 72,059 katao sa kabuuang 122,056 na mga taong potensyal na lakas paggawa (potential labour force) noong 2010 ay itinuturing na aktibo sa ekonomiya. Sa 72,059 aktibong populasyon sa

ekonomiya (economically active populace), 51,087 (70.89%) ay lalaki at 21,021 (29.17%) ay babae, mula sa edad na 25 hanggang 44 taong gulang.

3.2.6 Buod at implikasyon para ng lugar ng proyekto

149. Ang siyam na lalawigan ay may magkakaibang katangian ng kapaligiran. Ang Apayao, Ifugao, at Kalinga (Rehiyong CAR) ay mga malamig at bulubunduking lalawigan na ang karamihan sa kanilang mga lupain ay sakop ng kagubatan ngunit may mga lupaing agrikultural na napagtataniman ng palay at ng mga may matataas na halaga ng pananim o high-value crops. Ang Cagayan at Isabela (Rehiyon II) ay nasa lambak na hangganan ng hilagang-silangan at marami sa mga tanim ay palay at mais. Ang Camarines Norte at Camarines Sur (Rehiyon V) ay nasa timog-silangang pantalan at mga pangunahing pinagkukunan ng bigas at niyog. Ang Bukidnon (Rehiyon X) ay isang matayog na lalawigan prodyuser ng palay, mais at mga mataas na halagang pananim katulad ng piña, goma at kape. Samantala, ang North Cotabato ay mayroong kapatagan at bulubundukin na natataniman ng palay, mais at niyog. Lahat ng lalawigan ay may importanteng lugar ng saribuhay o key biodiversity areas.

150. Sa mga lalawigan, ang Isabela (Rehiyon II) ang may pinakamataas na populasyon na 1.59 milyon, sinusundan ng Bukidnon (Rehiyon X) na may 1.415 milyon at ng North Cotabato (Rehiyon XII) na may 1.379 milyon. Ang may mahalagang populasyon ng mga katutubong tao ay matatagpuan sa Apayao (Rehiyon I), Ifugao (Rehiyon I), Bukidnon (Rehiyon X), at North Cotabato (Rehiyon XII). Ang mas detalyadong impormasyong batayan o baseline tungkol sa mga katutubo sa lugar ng proyekto ay makikita sa Balangkas ng Pagpapalano sa mga Katutubong Tao o Indigenous Peoples Planning Framework sa Component 6.

151. Lahat ng lalawigan ay may kataasan ang rate ng pagganap sa pagbasa o functional literacy rate, nangunguna ang Camarines Sur (Rehiyon V) (99.3%) at Isabela (Rehiyon II) (97%). Ang Apayao (CAR) ang may pinakamataas na saklaw ng kahirapan o poverty incidence sa lahat ng populasyon na 61.40% (in 2012), na sinusundan ng Bukidnon (Rehiyon X) na 58.7%. Ang lahat ng mga lalawigan ay may makabuluhang lakas na umaasa sa agrikultura o significant agriculture-dependent labor force. Ang lahat ng mga lugar ay may mataas na antas ng kawalan ng trabaho (unemployment) lalo na sa Camarines Norte (Rehiyon V), Apayao (CAR) at Cagayan (Rehiyon XII).

	Populasyon	Literacy Rate	Kahirapan o Poverty Incidence (pop)	Labour (kawalan ng trabaho o Unemployment)
Apayao	119,184 (2015)	86.6 %(2003)	61.40% (2012)	6.4%
Ifugao	202,802 (2015)	95.7% (2015)	26.1% (2018)	5.2%
Kalinga	212,680 (2015)	96.5%	34.9%	walang datos

Isabela	1.59 milyon (2015)	97%	15.2%	4.2%
Cagayan	1.2 milyon (2020)	93%	15.9%	8.7%
Camarines Norte	542,915	99.3% (2015)	21.7% (2012)	11.7% (2001)
Camarines Sur	212,680	96.5%	34.9%	walang datos
Bukidnon	1.415 milyon (2015)	96.5%	58.7%	walang datos
North Cotabato	1.379 milyon (2015)	95.5%	34.9%	walang datos

3.3 Pag-aari ng lupa, Salungatan at Kalusugan at Kaligtasan ng Komunidad

3.3.1 Pag-aari ng lupa o Land Tenure

152. Ang mga lupang pang-agrikultura ay lubhang kakaunti sa Pilipinas na 0.13 ha lamang bawat kapita. Ang pagkawala ng gubat ang maaring pangunahing dahilan ng pagtaas ng lupang pang-agrikultura ng 11% noong 1990-2013 ng 12.4 milyong ektarya, o 42% ng kabuuang lawak ng lupa.⁴² Ayon sa isang dokumento ng OECD noong 2017, bagama't 15.8 bilyong ha ang itinuturing na kagubatan, 7.6 milyong ha lamang ang tunay na kagubatan na tumutumbas sa 25% ng lupain ng bansa.⁴³ Mas mababa sa 0.9 milyong ha ang kagubatan.⁴⁴ Ang bansa ang may pinakamaliit na proporsyon ng kagubatan sa Timog Silangang Asya, sumunod ang Singapore.⁴⁵ Tinatayang humigit-kumulang ng 90% ng lupain ang kagubatan, nang sakupin ng Espanya ang bansa noong ika-16 na siglo, na bumaba sa 50% noong 1950.⁴⁶ Ang kabuuang sakop ng kagubatan ay nabawasan ng humigit-kumulang 70% simula noong ika-19 siglo.⁴⁷ Matapos ang Ikalawang Digmaang Pandaigdig, ang pagkawala ng gubat ay napalala ng hindi sapat at tiwaling regulasyon ng pagtotroso, lumalaking populasyon, urbanisasyon at hindi tiyak na mga karapatan ng mga gumagamit ng lupa.⁴⁸ Ang mga aktibidad sa pagmimina ay nakadagdag sa pagkawala ng gubat.

153. Ang sistema ng pagmamay-ari ng lupa ay lubhang magkakahiwalay (fragmented) at napakasalimuot sa Pilipinas.⁴⁹ Noong 2011, ang pangangasiwa at pamamahala ng lupa ay

⁴² OECD, 2017. *Agricultural Policies in the Philippines*. OECD Food and Agricultural Reviews. Paris: OECD Publishing.

⁴³ *ibid.*

⁴⁴ *ibid.*

⁴⁵ *ibid.*

⁴⁶ *ibid.*

⁴⁷ *ibid.*

⁴⁸ *ibid.*

⁴⁹ *ibid.*

pinamamahalaan ng labinsiyam na ahensya ng gobyerno na mayroong napakaraming batas sa pagpapatitulo at pagpaparehistro ng lupa, ang ilan ay nagkakapatong o overlapping ngunit walang sumasaklaw sa mga isyu sa pagitan ng sector (inter-sectoral).⁵⁰ Noong 2010, humigit-kumulang na 70% ng mga magsasaka ang walang lupa at 2.9 milyong malilit na may-ari ng lupa ang may karaniwan o average na sukat ng sakahan na 2.01 ha, habang himigit-kumulang sa 13,000 na may-ari ng lupa ang nagmamay-ari ng hanggang 20,000 ha.⁵¹ Ang karaniwang laki ng sakahan noong 2012 ay mas maliit ng 0.84 ha kaysa noong 1991,⁵² bunga ng konbersyon ng lupa mula sa pangsakahan tungo sa iba pang gamit at paglaki ng populasyon.⁵³ Ang karaniwang sukat ng coconut farm ay nabawasan mula 3.6 ektarya noong 1991 hanggang 2.4 ektarya noong 2002, na marahil ay dahil sa Comprehensive Agrarian Reform Program.⁵⁴

154. Ang pagmamay-ari ng lupa ang madalas na itinuturing na pangunahing hadlang sa mas produktibong pamamahala ng lupa:⁵⁵

- **Mga kasunduan sa pangungupahan para sa permanenteng produksyon ng agrikultura (hal. Niyog):** Sa ilang daloy ng produkto at serbisyo, gaya ng sa niyog, madalas na mayroong kasunduan ukol sa pangungupahan. Halimbawa, ang pangungupahan ng lupa para sa niyog sa Leyte at Samar ay nakabatay sa bilang ng puno at hindi sa lupa.⁵⁶ Sa madaling salita, ang mga pananim na nasa ilalim ng mga puno ay hindi kasama sa usapang hatian o sharing agreement.⁵⁷ Nakapaloob sa napagkasunduang pangungupahan o tenancy agreement ang mabilisang pag-aalis ng mga natitirang labi o debris upang maihanda ang lupa para sa muling pagtanim at maiwasan ang mga pamumugad ng peste, dahil ang mga nangungupahan ay nangangailangang kumuha muna ng permiso sa nagmamay-ari ng lupa.⁵⁸ Karaniwang hindi pinapayagan ng mga may-ari ng lupa ang *understory cropping* upang maiwasan ang mga paghahabol sa hinaharap sa permanenteng pananatili o occupancy⁵⁹ at ginamit ang kawalan ng mga puno ng niyog bilang katwiran para alisin ang mga nangungupahan sa lupa o gawing ibang gamit (convert) pagkatapos ng bagyong

⁵⁰ *ibid.*

⁵¹ Elauria, M. M. E., 2015. "Farm Land Policy and Financing Program for Young Generation in the Philippines." .FFTC Agricultural Policy Platform. Food and Fertilizer Technology Center for the Asian and Pacific Region. http://ap.fttc.agnet.org/ap_db.php?id=448&print=1 (accessed July 2019).

⁵² OECD, 2017. *Agricultural Policies in the Philippines*. OECD Food and Agricultural Reviews. Paris: OECD Publishing.; " Elauria, M. M. E., 2015. "Farm Land Policy and Financing Program for Young Generation in the Philippines." .FFTC Agricultural Policy Platform. Food and Fertilizer Technology Center for the Asian and Pacific Region.

⁵³ OECD, 2017. *Agricultural Policies in the Philippines*. OECD Food and Agricultural Reviews. Paris: OECD Publishing

⁵⁴ *ibid.*

⁵⁵ OECD, 2017. *Agricultural Policies in the Philippines*. OECD Food and Agricultural Reviews. Paris: OECD Publishing; Garrity, D. P., Kummer, D. M. and Guiang, E. S., 1993. "The Philippines." In Committee on Sustainable Agriculture and the Environment in the Humid Tropics (ed.), *Sustainable Agriculture and the Environment in the Humid Tropics by Committee on Sustainable Agriculture and the Environment in the Humid Tropics*. Washington, D.C.: National Academy Press.

⁵⁶ Focus on the Global South, 2015. "Understanding Land Grabbing, Land Rights in the 21st Century." *Policy Review*. Vol. 1 No. 6, January-June mula sa https://focusweb.org/wp-content/uploads/2017/04/PolicyReview2015_Understanding-Land-Rights_Land-Grabbing_21stCentury.pdf nakuha noong July 2019.

⁵⁷ *ibid.*

⁵⁸ *ibid.*

⁵⁹ Garrity, D. P., Kummer, D. M. and Guiang, E. S., 1993. "The Philippines." In Committee on Sustainable Agriculture and the Environment in the Humid Tropics (ed.), *Sustainable Agriculture and the Environment in the Humid Tropics by Committee on Sustainable Agriculture and the Environment in the Humid Tropics*. Washington, D.C.: National Academy Press.

Haiyan/Yolanda.⁶⁰ Ipinamalas ng mga korposayong pang-agrikultura sa bansa ang kanilang intenson na palitan ng palm oil ang niyog.⁶¹ Kung saan maayos ang pagpapatupad ng karapatan sa lupa at repormang pang agraryo, nakabangon ang pagsasaka ng niyog o coconut farming mula sa mga bagyo .⁶²

- **Agrikultura sa matataas ng lugar o Upland agriculture:** Ang kawalan ng ligtas (secure) na pag-aari ng lupa ay isa sa mga nangungunang dahilan na nagtulak sa mga magsasaka upang gumamit ng hindi matatag na pamamahala ng yaman o unsustainable resources management, bagama't nauunawaan naman nila ang kawalan ng katatagan ng kanilang aksyon.⁶³ Sa kaso ng mga kabundukan, hindi lamang ang pagmamay-ari sa mga lupaing pang-agrikultura ang mahalaga, kundi pati na rin ang mga para sa kagubatan. Ang pinakatatanging likas na pag-aari o distinctive natural assets ng upland sa Pilipinas ay ang mga kagubatan at ang kanilang saribuhay (biodiversity) at serbisyo sa ekosistema (ecosystem services), na hindi lamang mahalaga para sa agrikultura at kaligtasan ng populasyon sa upland kundi pati na rin sa lowlands. Ang pagpapalawak ng agrikultura sa pagsasakripisyo ng kagubatan ay hindi pangmatagalan o sustainable, dahil ang aktibidad ay nakasalalay sa kagubatan, higit sa lahat, para sa tubig at sustansya. Ang pwersa ng ekonomiya ay pabor sa pagtanim o crop agriculture kaysa sa kagubatan; ang pinakamataas na poverty incidence rate sa Pilipinas ay 68% noong 2009 ay matatagpuan sa forestry.⁶⁴ Bilang karagdagan, ang pagmamay-ari sa mga lupang kagubatan ay lumilitaw na higit na pinangungunahan ng estado kaysa sa mga lupaing agrikultural.⁶⁵ Ang 1987 Konstitusyon ng Republika ng Pilipinas ang nagtatakda na ang lupaing pangkagubatan, pangmineral at national parks ay nakalaan lamang para sa public domain at maaari lamang paupahan sa ilalim ng ilang kondisyon, ngunit ang mga lupang pang-agrikultura ay itinuturing na angkop para sa pribadong pagmamay-ari.⁶⁶ Ang pangangasiwa ng mga kagubatan ng komunidad ay higit na nagkaroon ng kawalan dahil sa Republic Act 7942; ang Philippine Mining Act ng 1996; Presidential Decree 705, the Revised Forestry Code of the Philippines at Republic Act 11038, ang Expanded National Protected Areas System Act.⁶⁷

155. Habang ang pag-aari ng lupa ay isa sa pinakamahalagang salik na humahadlang sa mga magsasaka na magkaroon ng pangmatagalang pananaw sa pamamahala ng mga yaman, isang pagsasaliksik sa Pilipinas ang nagpakita na ang pakikipagtulungan ng mga magsasaka sa mga institusyon at ang kasunod na pakikilahok sa pamamahala ng mga yaman sa antas ng patakarán,

⁶⁰ Focus on the Global South, 2015. "Understanding Land Grabbing, Land Rights in the 21st Century." *Policy Review*. Vol. 1 No. 6, January-June. https://focusweb.org/wp-content/uploads/2017/04/PolicyReview2015_Understanding-Land-Rights_Land-Grabbing_21stCentury.pdf (accessed July 2019).

⁶¹ *ibid.*

⁶² *ibid.*

⁶³ Tanguilig, H. C. and Tanguilig, V. C., 2009. "Institutional aspects of local participation in natural resource management." *Field Actions Science Reports*. Vol. 3.

⁶⁴ *ibid.*

⁶⁵ *ibid.*

⁶⁶ *ibid.*

⁶⁷ Cariño, J. K., 2012. *Country Technical Notes on Indigenous Peoples' Issues: Republic of the Philippines*. Rome: IFAD.

inisyatiba, pananaliksik at iba pa, ay maaaring parehong kritikal.⁶⁸ Ang mga interbensyon na lumilikha ng mga insentibo sa merkado para sa mga pananim na nakakasira sa kapaligiran ay malamang na hindi pangmatagalan, gayundin ang mga pang maayos na kapaligiran o environmentally sound, ngunit binabalewala ang mga pwersa ng merkado;⁶⁹ ang mga magsasaka at institusyon ay may iba't ibang kaalaman, na maaaring maging pangkalahatan o holistic at mag ambag-ambag sa pagtatatag ng mga pangmatagalang kasanayan o sustainable practices. Ang malapit na relasyon sa pagitan ng dalawa ay nagbibigay din sa mga magsasaka ng kaunting katatagan sa mga pagbabago sa lokal na pulitika.⁷⁰

156. Ang reporma sa lupa sa sector ng agrikultura sa Pilipinas ay kailangan, gayunpaman ito ay lubhang kumplikado at lampas na sa saklaw ng proyekto. Ang proyekto ay dapat na patuloy na bumuo ng mga pinakamahuhusay na kasanayan, tulad ng mga nagpaparami ng mga pagtutulungan ng mga magsasaka sa mga institusyon, at pagpaparami ng kanilang kaalaman at access sa mga merkado para mas mapanatili at mapatibay ang mga kasanayan. Ang panlipunang pagsasama o social inclusion ay nararapat na maging pusod ng pagpapatupad ng proyekto upang magkaroon ng katiyakan na ang mga kalalakihan at kababaihan na nagmula sa magkakaibang pangkat etniko, edad, bukod sa iba pa, ay makinabang mula sa pagpapatupad ng proyekto at upang mapalakas ang kanilang ginagampanang tungkulin sa mga gawi sa agrikultura na lumalaban sa klima (climate-resilient agricultural practices). Ang proyekto ay hindi inaasahang magkakaroon ng masamang negatibong epekto sa mga karapatan sa paggamit ng lupa o sa karapatan ng mga magsasaka ng mag-ari ng lupa.

Information Box 1. Pag-aari ng lupa at mga Katutubo sa Pilipinas⁷¹

157. Ang pundasyon ng kasalukuyang pagmamay-ari ng lupa ay inilatag sa panahon ng pagkasakop ng mga Espanyol, hanggang 'Regalian Doctrine', o jura regalia, ay ipinakilala sa bansa. Ito ay isang pyudal na prinsipyo, kung saan ang mga pribadong titulo sa lupa ay dapat magmula, direkta o hindi direkta, mula sa kapangyarihan ng Espanya o Spanish crown na naghahawak ng mga titulo.⁷² Ang terminong, jura regalia, ay tumutukoy sa mga karapatan ng hari, o sa karapatan na tinatamasa ng Hari sa bisa ng kanyang kaukulang karapatan⁷³. Ang mga lupain at yaman na hindi ipinagkaloob sa mga indibidwal ng korona o crown ay nananatiling bahagi ng lupa ng bayan o public domain, kung saan walang sinuman kundi ang may kapangyarihan ang may hawak ng mga karapatan⁷⁴. Ang sumunod na mananakop, ang mga Amerikano, ay nagpanatili ng balangkas at pinalakas ang kontrol ng Estado sa lupa sa pamamagitan ng pagpasa ng mga batas na nagpapatibay

⁶⁸ Tanguilig, H. C. and Tanguilig, V. C., 2009. "Institutional aspects of local participation in natural resource management." *Field Actions Science Reports*. Vol. 3. Available at: <https://journals.openedition.org/factsreports/pdf/275> nakuha noong July 2019.

⁶⁹ *ibid.*

⁷⁰ *ibid.*

⁷¹ For more detailed information, please refer to Annex 2.3

⁷² Anon, 2015. "The Regalian Doctrine." [and Elsewhere: Anything and Everything about Laws and Jurisprudence.](http://phjuris.blogspot.com/2015/08/the-regalian-doctrine.html) <http://phjuris.blogspot.com/2015/08/the-regalian-doctrine.html> (accessed July 2019).

⁷³ *ibid.*

⁷⁴ *ibid.*

sa sistema, tulad ng Public Land Act, Land Registration Act at Mining Act⁷⁵. Ito ay pinamana sa 1987 Constitution of the Philippine Republic, na nagsaad sa Seksyon 2, Artikulo XII na ang lahat ng “lupa ng bayan, tubig, mineral, karbon, petrolyo at iba pang mineral na langis, lahat ng puwersa ng potensyal na enerhiya, pangisdaan, kagubatan o troso, hayop-gubat, bulaklak at pananim at iba pang likas na yaman ay pagmamay-ari ng Estado⁷⁶.”

158. Sa ilalim ng konseptong ito, ang mga pribadong titulo sa lupa ay dapat masubaybayan upang ibigay, ipahayag o ipahiwatig, mula sa Espanya o mga kahalili nito, na sa kasalukuyang ay ang Republika ng Pilipinas⁷⁷, at dahil dito ang legal na sistema sa Pilipinas ay mayroong magkakasalungat na bahagi⁷⁸. Sa isang banda, ang Republic Act 8371, Indigenous People’s Right Act ay nagsasaad na “ang mga karapatan sa pag-aari ng lupa na nakapaloob sa mga lupain ng mga ninuno o ancestral domain na umiiral na at/o nakatalaga na ay dapat kilalanin at igalang⁷⁹ na nagpatibay sa karapatan ng mga katutubo sa lupain ng kanilang mga ninuno at yaman na matatagpuan dito⁸⁰. Kinilala ng batas ang konsepto ng pagmamay-ari ng mga lupain ng mga ninuno na kinabibilangan ng mga lupain, katubigan o inland waters, baybayin o coastal areas at iba pang likas yaman na nauugnay sa espasyo⁸¹, at lupain ng ninuno. Ang batas ay higit pang nagdetalye na “ang katutubong konsepto ng pagmamay-ari ay karaniwang pinaniniwalaan na ang mga lupain ng ninuno ay pribado ng ICC/IP⁸² ngunit pag-aari ng lahat ng henerasyon at samakatuwid ay hindi maaaring ibenta, pakawalan o sirain. Sinasaklaw din nito ang napapanatiling tradisyunal na mga karapatan sa yaman⁸³.” Ang karapatan ay ipinapakita sa mga IP group na nakakakuha ng Certificate of Ancestral Domain Title (CATDT). Sa kabilang banda, ang Republic Act 7942, ang Philippine Mining Act of 1996; Presidential Decree 705, ang Revised Forestry Code of the Philippines, at Republic Act 11038 na Expanded National Integrated Protected Areas System Act⁸⁴ ay maaaring banta sa mga katutubo ukol sa kanilang ancestral land at tradisyunal na mga kabuhayan – swidden farming, pangangaso at pangunguha ng kagubatan at maliitang pagmimina – at payagan ang estado na magkaroon ng higit na kontrol at ma-access ang mga katutubong teritoryo at yaman⁸⁵.

159. Sa pangkalahatan, ang mga katutubo ay may mas malinaw na kaalaman (notion) sa kanilang mga lupain at yaman pati na rin sa mahabang kasaysayan ng pamamahala sa kanilang paggamit

⁷⁵ Cariño, J. K., 2012. *Country Technical Notes on Indigenous Peoples’ Issues: Republic of the Philippines*. Rome: IFAD.

Tanguilig, H. C. and Tanguilig, V. C., 2009. “Institutional aspects of local participation in natural resource management.” *Field Actions Science Reports*. Vol. 3.

⁷⁶ *ibid.*

⁷⁷ Anon, 2015. “The Regalian Doctrine.” [and Elsewhere](#): Anything and Everything about Laws and Jurisprudence.

⁷⁸ Cariño, J. K., 2012. *Country Technical Notes on Indigenous Peoples’ Issues: Republic of the Philippines*. Rome: IFAD.

⁷⁹ Government of Philippines, undated. “Republic Act No. 8371.” <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/phi13930.pdf> (accessed July 2019).

⁸⁰ Cariño, J. K., 2012. *Country Technical Notes on Indigenous Peoples’ Issues: Republic of the Philippines*. Rome: IFAD.

⁸¹ Philippines Commission of Women, 2009. “Republic Act No. 8371.” <https://www.pcw.gov.ph/law/republic-act-8371> (accessed July 2019).

⁸² Indigenous Cultural Communities/Indigenous Peoples

⁸³ Government of Philippines, undated. “Republic Act No. 8371.” <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/phi13930.pdf> (accessed July 2019).

⁸⁴ Cariño, J. K., 2012. *Country Technical Notes on Indigenous Peoples’ Issues: Republic of the Philippines*. Rome: IFAD.

⁸⁵ *ibid.*

kaysa sa mga hindi katutubo na malamang na lumipat (migrated) sa kasalukuyang tirahan sa upland kamakailan lamang. Ang mga katutubo ay may mas malakas na attachment sa lupa, anuman ang legal na katayuan na ibinibigay ng gobyerno, na lumilitaw na nag-ambag sa kanilang pagpayag na makisali sa pangmatagalang pamumuhunan nang higit pa kaysa sa mga hindi katutubo⁸⁶. Kaalinsabay nito, ang ilang mga katutubo ay nagsasabing inaasahan nila na ang pagkakaloob ng titulo ng lupain ng ninuno ay para lamang gamitin itong butas sa Peoples' Rights Acts at ibenta ang mga lupa sa pribadong interes⁸⁷.

3.3.2 Iba pang mga salungatan at naguugnay na mga pagsasaalang-alang na may kaugnayan sa kalusugan at kaligtasan ng komunidad

160. Ang mga sumusunod na talahanayan ay nagbibigay ng pangkalahatang-ideya ng mga salungatan at iba pang mga natuklasan na may kaugnayan sa kalusugan at kaligtasan ng komunidad para mga rehiyon na nasasakupan ng proyekto. Tandaan: Ang mga karagdagang konsultasyon ng kasapi o stakeholder ay pinaplano sa tag-init ng 2022, na magbibigay ng karagdagang feedback sa proyekto. Ang mga nasabing konsultasyon ay magsisilbi ding pagkakataon upang higit tukuyin at talakayin ang iba pang mga kaugnay na hamon/isyu na may kaugnayan sa mga salungatan, pagmamay-ari ng lupa at kalusugan at kaligtasan ng komunidad. Ang sumusunod na talahanayan, at iba pang kaugnay na mga kabanata sa ESMF ay iaakma nang naaayon pagkatapos na maisagawa ang mga konsultasyon.

Pangkalahatang-ideya ng pag-aari ng lupa, salungatan at iba pang alalahanin sa kalusugan at kaligtasan sa loob ng mga rehiyon ng proyekto

Rehiyon	Pangkalahatang-ideya ng mga salungatan at iba pang mga panganib kabilang ang mga nauugnay sa kalusugan at kaligtasan ng komunidad at mga katutubo ⁸⁸	Paglalarawan ng mga hakbang upang mapadali ang mga proactive at participatory na proseso at epektibong paglutas at pamamahala ng salungatan
Lahat ng rehiyon	<ul style="list-style-type: none"> Ang mga walang lupa o ang pinakamahihirap ay mas malamang ng magkakaroon ng pagkakataong dumalo sa mga 	<ul style="list-style-type: none"> Kakailanganin ang FPIC para sa pakikilahok sa proyekto. Ang mga participatory at inclusive na proseso ay dapat

⁸⁶ Mission in Ifugao (4-6 February 2019).

⁸⁷ Cabreza, V. "Gov't sees flaw in IPRA to speed up sale of titled ancestral lands." Inquirer.net. 9 April 2012. <https://newsinfo.inquirer.net/173591/gov%E2%80%99t-sees-flaw-in-ipra-to-speed-up-sale-of-titled-ancestral-lands> (accessed July 2019).

⁸⁸ Ang mga karagdagang konsultasyon ng stakeholder na gaganapin sa panahon ng 'Summer' o Tag-init ng 2022 ay higit na magpapaalam sa talahanayang ito, at magbibigay ng lokal na pananaw sa iba pang potensyal na paksa at alalahanin

	<p>pagsasanay. Ang mga taong ito ay kabilang sa mga pinakabulnerable sa pagbabago ng klima, at kailangan ng espesyal na atensyon upang magsagawa ng inklusibong pag-target upang hikayatin ang mga mahihirap o walang lupa mga tao na makisali sa climate-responsive, gender-equitable at socially inclusive climate-resilient agriculture.</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Gaya ng nabanggit sa Kabanata 3.3.1, ang mga isyu sa pagmamay-ari ng lupa ay nagpapatuloy sa agrikultura. 	<p>isulong ng proyekto upang maiwasan ang isang potensyal na salungatan sa paggamit ng lupa, at matiyak na ang magkakaibang konteksto at magkakaibang mga priyoridad ay sapat na makikita, at ang mga potensyal na salungatan o masasamang epekto ay maiiwasan o mapapagaan.</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Kinakailangan ang espesyal na atensyon upang matiyak na ang proyekto ay umaakit sa iba't ibang kababaihan, kabilang ang pagsasaalang-alang sa magkakaibang mga pangangailangan ng mga walang lupa at mahihirap na kababaihan upang mapabuti ang kanilang mga kabuhayan sa pamamagitan ng pagpapatibay ng agrikultura sa pabagubagong klima. Ang proyekto ay magsasagawa rin ng gender sensitization ng mga kalalakihan upang palakasin ang papel ng kababaihan sa produksyon ng agrikultura, at isulong ang mas pantay na dibisyon ng paggawa (pagbabahagi ng gawaing reprodktibo at pangangalaga). ● Ang naturang pag-target ay hindi lamang kasama ang pagsubaybay sa loob ng balangkas ng proyektong tumutugon sa pagsubaybay at pagsusuri (M & E), ngunit kasama rin ang mga naka-target na pagsasanay, ang pagsasaalang-alang sa kanilang magkakaibang konteksto at pangangailangan sa loob ng
--	---	---

		<p>pagpapalano, ang pagpapatupad ng mga gawi sa agrikultura na nababago sa klima, at regular na pagsubaybay upang mapadali ang tumutugon na mga kasanayan sa pamamahala.</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Ang mekanismo ng pagtugon sa karaingan ng proyekto (inilarawan sa Kabanata 5.6) ay magiging available sa lahat ng mga taong apektado ng proyekto upang maghain ng karaingan, at ang espesyal na atensyon ay ibibigay sa SEAH. ● Ang mga karagdagang hakbang ay naka-highlight sa Kabanata 7 at 8 ng ESMF.
<p>Cordillera Administrative Region (CAR)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● Kalusugan at kaligtasan: Ang paggamit ng pestisidyo at itinuturing na medyo mataas dahil sa pagkakaroon ng komersyal na agrikultura o commercialized agriculture (hal. Sa Benguet Province). ● Natuklasan sa isang pag-aaral mula sa lalawigan ng Benguet na mahigit sa dalawa-katlo ng mga na-survey na magsasaka ang nakakaranas ng pananakit ng kalamnan, panghihina o pagkahapo pagkatapos malantad sa mga pestisidyo, naobserbahan ng mga babaeng magsasaka na ang mga economic profits ay binibigyan ng precedence key sa mga isyu sa kalusugan. ● Marami sa mga katutubo ay walang kamalayan sa pagkakaroon ng momentum para sa mga katutubong sistema at tend to adopt to 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Ang katutubong kultura at mga sistema ng food production ay kailangang isulong, dahil sila ang nagiging batayan para sa CRA. ▪ Ang mga posibleng karagdagang aksyon para sa pagpapalakas ng katatagan ng mga katutubong sistema ng pagsasaka ay kinabibilangan ng: pagpapalakas ng kapasidad ng DA at ang koneksyon nito sa mga katutubong magsasaka; pagtaas ng pagkakaroon ng epektibong mga input (mga buto, punla, tubig, impormasyon sa panahon at credit); at pagpapabuti ng kahusayan at pagkakapantay-pantay ng mga daly ng produkto at serbisyo o value chain (Talata 209). ▪ Bagama't ang proyekto ay magsusulong ng magagandang kasanayan para sa climate-resilient agriculture, kabilang ang

	<p>modern agrikultura, kahit na ang Cordillera Autonomous Region (CAR) kung saan ang napakaraming mayorya ay mga katutubo. Ang pagtaas ng paggamit ng pestisidyo at agrochemical ay masamang epekto sa mga komunidad at local na ecosystem.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Mayroon pa ring mga lugar na apektado ng kontrahan ng NPA at mga lugar na conflict-vulnerable sa loob ng rehiyon. Binigyang-diin ng plano sa pagpapaunlad ng rehiyon ang kahalagahan ng pagpapabuti ng access sa mga serbisyo at pagbibigay ng suporta upang matugunan ang mga pangangailangan ng populasyon ng lokasyon, at particular na mga taong mahihina o vulnerable sa mga conflict-affected na komunidad.⁸⁹ • Ang plano sa pagpapaunlad ng rehiyon ay nagsasaad din ng hamon na balansehin ang paggamit ng lupa para sa produkson kumpara sa proteksyon upang mapangalagaan ang mga serbisyo ng ecosystem. Nananawagan ito para sa isang pinagsama-smang approach “upang isulong ang sustainable agriculture katarungan at seguridad ng pag-aari ng lupa, sustainable ecosystem at 	<p>mga alternatibo sa agrochemical at paggamit ng pestisidyo (hal. pinagsamang pamamahala ng peste), ang karagdagang pagpapataas ng kamalayaan ay dapat isagawa sa mga panganib ng mga pestisidyo (tingnan ang Pest Management Plan sa Apendiks 3).</p>
--	--	---

⁸⁹ National Economic and Development Authority. 2017. Cordillera Autonomous Region Regional Development Plan 2017-2022. Available online: <https://neda.gov.ph/wp-content/uploads/2018/02/CAR-Cordillera-RDP-2017-2022.pdf>

	disaster risk reduction (p. 284) ⁹⁰	
Cagayan Valley	<ul style="list-style-type: none"> ● Umiiral ang mga tungalian sa agraryo sa lalawigan, at binigyang-diin sa rehiyon upang tiyakin ang kredibilidad at ang pangangasiwa ng hustisya na may kaugnayan sa mga repormang agraryo at mga kaugnay na patakaran at pamamaraan.⁹¹ ● Binigyang-diin ng Regional Development Plan na ang presensya ng New People’s Army (NPA), ang armadong pakpak (armed wing) ng Communist Party of the Philippines, sa mga komunidad ay malawakang eradicated na sa rehiyon, gayunpaman, nagpapatuloy pa rin sa pangangalap ng mga kabataan.⁹² ● Nananatili ang mga karagdagang hamon sa magkasalungat na kategorya ng pagmamay-ari ng lupa, mga hamon sa pagpapatunay ng mga landholding at pagtukoy sa mga benepisyaryo ng repormang agraryo, bilang karagdagan sa mga hamon sa mga land transfers/ nagresultang mga salungatan (resulting conflicts) sa pagitan ng mga nag-aangkin 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Ang proyekto ay iiwasan ang pagtatrabaho sa anumang lugar na may salungatan at ang mga munisipalidad/barangay ay maingat na susuriin sa panahon ng pagpapatupad ng proyekto (tingnan ang FS para sa mas detalyadong impormasyon sa approach). ▪ Sa mga dating naapektuhang lugar, ang pagsasaalang-alang sa rehabilitasyon at pagbuo ng kapayapaan ay dapat isama kasabay ng mga aktibidad ng proyekto. ▪ Ang proyekto ay magsusulong ng participatory at inclusive ng mga proseso upang mapadali ang pagpapalano at pagpapatupad ng mga kaalam sa klima, tumutugon sa kasarian (gender responsive) at napapabilang sa lipunan (socially inclusive). Kasama sa mga naturang proseso ang mga talakayan sa mga potensyal na salungatan, upang matiyak na ang mga panganib ay matukoy ng maaga, at ang mga msamang epekto nito ay maaring maiwasan o mapagaan sa malapit na pakikipagtulungan sa mga lokal na komunidad,

⁹⁰ National Economic and Development Authority. 2017. Cordillera Autonomous Region Regional Development Plan 2017-2022. Available online: <https://neda.gov.ph/wp-content/uploads/2018/02/CAR-Cordillera-RDP-2017-2022.pdf>

⁹¹ National Economic and Development Authority. 2018. Cagayan Valley Regional Development Plan 2017-2022. Available online: <https://neda.gov.ph/wp-content/uploads/2018/02/2-Cagayan-Valley-RDP-2017-2022-19Jan18.pdf>

⁹² National Economic and Development Authority. 2018. Cagayan Valley Regional Development Plan 2017-2022. Available online: <https://neda.gov.ph/wp-content/uploads/2018/02/2-Cagayan-Valley-RDP-2017-2022-19Jan18.pdf>

	<p>ng access (claiming access) at mga may karapatan sa lupa.⁹³</p>	<p>awtoridad at iba pang pangunahing stakeholder.</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Ang Indigenous Peoples Planning Framework ay nabuo sa pamamagitan ng pagsasangguni (tingan sa Kabanata 6), at ang Indigenous Peoples Plan ay bubuun kasama ang Environmental and Social Management Plan habang ang mga particular na lugar sa pagpapatupad ng proyekto ay natukoy. ▪ Ang balangkas ng M&E ng proyekto ay dapat maglalayon na isama ang pinahusay na koleksyon, pamamahala at pag-uulat sa impormasyong ukol sa kasarian at etnikong disaggregated na impormasyon upang matiyak na ang mga kalalakihan at kababaihan mila sa magkakaibang katutubo at etnikong grupo ay makikinabang sa proyekto.
Bicol	<ul style="list-style-type: none"> ● May mga pamayanan sa rehiyon ng Bicol na apektado ng internal na armadong salungatan. Ang mga tiyak na bilang ng mga barangay na apektado sa rehiyon ay hindi isiwalat sa publiko, gayunpaman ang ulat ng gobyerno doon ay isang bumababa na takbo. Sa pamamagitan ng 2022, nilalayan nilang magkaroon ng 22 mga barangay na may pinahusay na pag-access sa mga serbisyong panlipunan sa mga lugar na apektado ng salungatan at mga peligrong lugar.⁹⁴ ● Bumaba ang bilang ng mga Barangay na apektado ng internal armed conflict sa 253 barangay⁹⁵ ● Kailangang bigyang pansin upang mabawasan ang hindi pagkakapantay-pantay at para mapataas ang potensyal na paglago.⁹⁶ 	
Mindanao	<ul style="list-style-type: none"> ● Ang Mindanao ang may pinakamalaking bilang ng katutunong populasyon sa Pilipinas, subalit bihira ang impormasyong makukuha sa publiko tungkol sa produksyon 	

⁹³ National Economic and Development Authority. 2018. Cagayan Valley Regional Development Plan 2017-2022. Available online: <https://neda.gov.ph/wp-content/uploads/2018/02/2-Cagayan-Valley-RDP-2017-2022-19Jan18.pdf>

⁹⁴ National Economic and Development Authority. 2021. Bicol Regional Development Report 2020. Available online: <https://drive.google.com/file/d/1VDsoz5BJwcYnhY2l-YoJy4Kz-SGu4Ttp/view>

⁹⁵ National Economic and Development Authority. 2021. Bicol Regional Development Report 2020. Available online: <https://drive.google.com/file/d/1VDsoz5BJwcYnhY2l-YoJy4Kz-SGu4Ttp/view>

⁹⁶ National Economic and Development Authority. 2021. Bicol Regional Development Report 2020. Available online: <https://drive.google.com/file/d/1VDsoz5BJwcYnhY2l-YoJy4Kz-SGu4Ttp/view>

	<p>ng katutubong pagkain, na nahahadlangan ng mga armadong labanan at ang focus sa mga malalaking plantasyon. Bukod dito, maraming magsasaka sa rehiyon ang lumilitaw na tinalikuran ang katutubong agrkultura, at mas naakit sa profit prospect ng ipinakikita ng mga tagapagtaguyod ng makabagong agrikultura.⁹⁷</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Land acquisition conflicts: Ang mga multinasyonal na negosyo ay nagnanais makuha ang Mindanao dahil sa matatabang lupa at yamang mineral. Hindi lamang mga katutubong lalaki, kundi pati na rin ang mga kababaihan ay nanindigan laban sa mga proyektong pangkaunlaran, na hindi man lamang binigyang pansin ng sarili nilang pinuno ng nayon o kaya ay pinaslang. ● Mula nonng 1970, mahigit 10,000 pamilya ng tribong Teduray-Lambangian ang tumakas mula sa kanilang tahanan dahil sa karahasan;⁹⁸ the separationist movement continues to greatly affect the indigenous peoples living in the Autonomous Region in Muslim Mindanao (ARRM) 	
--	---	--

⁹⁷ IPDEV project (Recognition of the Rights of the Indigenous Peoples in the Autonomous Region in Muslim Mindanao for Empowerment and Sustainable Development), 2013. "Breathing Life into IP farming practices." *Kê tindêg*. Vol. 2, Issue 7. https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=6ca8cba2-0467-c0a2-2e31-0878a63ca1ce&groupId=252038 (accessed July 2019).

⁹⁸ Mendoza, F. T., 2018. "Non Moro Indigenous Peoples participation in the peace process and the passage of the Bangsamoro Organic Law and transition period." Canberra, Australia, 2018. <http://regnet.anu.edu.au/sites/default/files/events/attachments/2018-11/Presentation-%20Froilyn%20Mendoza.pdf> (accessed July 2019).

	<ul style="list-style-type: none"> • ang kilusang separasyonista ay patuloy na lubhang nakaapekto sa mga katutubo na naninirahan sa Autonomous Region in Muslim Mindanao (ARRM) • Ang Regional Development Plan ay nagsaad na “Ang presensya ng CNN ay lubhang nararamdaman sa Northern Mindanao, lalo sa lalawigan ng Bukidnon”, kung saan matatagpuan ang proyekto. Isinaad pa nito na <i>“Simula ito nang pagpataw ng unilateral na tigil-putukan, subalit mayroon pa ring mga obserbasyon ng patuloy ng pangingikil at patuloy na pangangalap ng CNN, lalo na sa mga katutubo”</i> (pah.316). Itinatampok ng dokumento na ang mga IP ay mas madaling ma-recruit dahil sa kanilang malalayong heyograpikong lokasyon, at limitadong pag-access sa mga serbisyo ng gobyerno at iba pang mga ‘support networks.’⁹⁹ • <i>Ang Pangkaunlarang Plano ng Rehiyon ay higit na binibigyang diin na mayroongs patuloy na pakikibaka sa “pagkuha ng pag-aari sa securing the tenure of ancestral lands/ domain claims.”(p. 316)</i>¹⁰⁰ 	
Soccsksargen	<ul style="list-style-type: none"> • Mayroong limang pangunahing tribo na may 	

⁹⁹ National Economic and Development Authority. 2017. Northern Mindanao Regional Development Plan 2017-2022. Available online: <https://neda.gov.ph/wp-content/uploads/2018/02/10-Northern-Mindanao-RDP-2017-2022.pdf>

¹⁰⁰ National Economic and Development Authority. 2017. Northern Mindanao Regional Development Plan 2017-2022. Available online: <https://neda.gov.ph/wp-content/uploads/2018/02/10-Northern-Mindanao-RDP-2017-2022.pdf>

	<p>kani-kanilang kultura, values at tradisyon.¹⁰¹</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Ang mga IP au may karapatang makilahok sa lahat ng antas ng paggawa ng desisyon, at tumaas na ang bilang ng representasyon sa pulitika sa mga nagdaang taon (4% na pagtaas noong 2019).¹⁰² ● Ang mga hamon na natukoy ay ang kawalan ng dokumentasyon ng kultura at mga nakasanayan na gawi ng mga IP at settlers, kakulangan ng etnisidad-disaggregated na istatistika at data, mabagal na pagpaparehistro ng mga titulo ng ancestral domain ng Land Registration Authority¹⁰³ ● Ang mga particular na halimbawa ng mga salungatan ay hindi natukoy ngunit higit pang susuriin ang mga karagdagang lokal na antas ng konsultasyon ng stakeholder na makikita sa Summer 2022. 	
--	--	--

161. Kailangan maingat na aralin ang mga target na munisipyo/barangay upang maunawaan ang mga panganib dulot ng salungatan. Halos lahat ng rehiyon ay may kasaysayan ng ilang mga salungatan sa pagitan ng estado at hindi estadong mga grupo. Bagama't ang Mindanao ay may iba't ibang armadong grupo pa din at ang mas mataas na antas ng pag-iingat ay hinihimok. Dahil dito, ang proyekto na sumasaklaw sa mga pinaka-mahinang lugar at mga tao sa Pilipinas at ang lahat ng mga suporta para sa mga natukoy na lalawigan ay agarang kailangan.

162. Ang proyekto ay hindi inaasahang mag-udyok o magpalala ng mga salungatan o masamang epekto sa kalusugan at kaligatasan ng mga komunidad, at ang mga hakbang sa pagpapagaan ay ipinakikilala (introduced) sa talahanayan, gayundin ang mga Kabanata 5 – 7 ng ESMF. Ang proyekto

¹⁰¹ National Economic and Development Authority. 2020. Soccsksragen Regional Development Report 2019. Available online: https://issuu.com/neda12/docs/2019_rdr_final_document_12162020

¹⁰² National Economic and Development Authority. 2020. Soccsksragen Regional Development Report 2019. Available online: https://issuu.com/neda12/docs/2019_rdr_final_document_12162020

¹⁰³ National Economic and Development Authority. 2020. Soccsksragen Regional Development Report 2019. Available online: https://issuu.com/neda12/docs/2019_rdr_final_document_12162020

ay inaasahang bubuo ng mga positibong epekto, at sisiguruhin ang naka-target na outreach sa mga IP at mga vulnerable na magsasaka at komunidad, na susuporta sa kanila upang palakasin ang katatagan ng kanilang mga kabuhayan at higit silang makinabang mula sa sosyo-ekonomiko at mga benepisong pangkapaligiran na nag-uugnay sa proyekto. Ang proyekto ay idinisenyo upang bumuo at iayon sa mga kasalukuyang institusyon at proseso ng komunidad, magsagawa ng mga konsultasyon ng maraming stakeholder at mag-secure ng FPIC ng mga katutubo, sa ilalim ng Philippine legal framework. Ito ang ilan sa mga kinakailangang maiingat na hakbang ng proyekto para mabawasan, kung hindi man maiwasan ang potensyal na salungatan. Sa mga potensyal na pagtatalo sa land acquisition ng mga katutubo, gingarantiyahan ng proyekto ang pagkilala, paggalang at suporta para sa mga karapatan for tenure rights hindi lamang ng mga katutubo kundi pati na rin ng lokal na komunidad, ang tenure dispute ay mababawasan sa pamamagitan ng pakikipag-partner sa mga nararapat at legal na may-ari at mga nagmamay-ari ng lupang kagubatan at mga yaman sa pag-secure ng kanilang FPIC. Ang pahintulot ay 'iterative' at pinatutunayan ng isang 'tripartite' na MOA sa pagitan ng proyekto, komunidad at pamahalaan. Ang MOA ay naglalaman din ng mga probisyon sa benefit sharing (pagbabahagi ng benepisyo) at 'dispute resolution' (paglutas ng hindi pagkakaunawaan).

4. MGA LEGAL NA BALANGKAS AT NAAANGKOP NA SAFEGUARD POLICIES

163. Kinikilala ng ESMF na ito ang mga legal na regulasyon at alituntunin mula sa Gobyerno ng Pilipinas, gayundin ang Green Climate Fund at Food and Agriculture Organization ng United Nations. Para sa anumang pagkakataon kung saan maaaring magkaroon ng mga pagkakaiba sa pagitan ng mga safeguard policies ng GCF/FAO at mga batas at regulasyon ng Gobyerno ng Pilipinas, ang mas mahigpit na requirement ay kinakailangang sundin.

4.1 Philippines Environmental and Social Legislation

164. Ang Gobyerno ng Pilipinas ay nag-regulate at nagko-kontrol sa mga aktibidad na may epekto sa kapaligiran at panlipunan (positibo at negatibo) sa pamamagitan ng mga dokumentong maybisa (legally binding), kabilang ang-ngunit hindi limitado sa- mga Presidential Decrees (PD), Administrative Orders (AO) at mga susog na ini-issue sa pamamagitan ng mga Memorandum Circulars (MC) o Executive Orders (EO). Ang mga batas na nauugnay sa proyektong ito ay nakalista sa ibaba, na may maikling paliwanag para sa mga pinaka-nauugnay:

- **Presidential Decree (PD) No. 1586 (1978)** Philippine Environmental Impact System (EIS)
- **Proclamation No. 2146 (1981)** Proclaiming Certain Areas and Types of Projects as Environmentally Critical and Within the Scope of the Environmental Impact Statement System Established Under Presidential Decree No. 1586.
- **DENR Administrative Order (DAO) No. 2003-30:** Implementing Rules and Regulations (IRR) for the Philippines EIS System (2003), and its Procedural Manual for DAO 2003-10, as prepared by DENR
- **EMB Memorandum Circular 005 series 2014:** Revised Guidelines for Coverage Screening and Standardized Requirements under the Philippine EIS System (PEISS)
- **Philippines Environment Code (1988)** which makes provision for the protection of the environment of a broad sense. The provisions are divided into titles, most of which deal with specific aspects of environment protection.
- **Republic Act (RA) 7586 (1992)** National Integrated Protected Areas System Act
- **RA 9147 (2001)** Wildlife Resources Conservation and Protection Act
- **RA 9512 (2008)** on National Environmental Awareness and Education Act, insofar as it pertains to the safe use and disposal of pesticides and/or integrated pest management (IPM), etc.
- **DAO No. 19 (2013)** Establishing the Guidelines on Ecotourism Planning and Management in Protected Areas, insofar as activities overlap and/or come near ecotourism in protected areas.
- **RA 9168 (2002)** Philippine Plant Variety Protection Act
- **Administrative Order No. 8 S. 2002** on Rules and Regulations for the Importation and Release into the Environment of Plants and Plant Products derived from the Use of Modern Biotechnology

- **RA 7308 (1992)** Seed Industry Development Act, insofar as it conserves, preserves, and develops the nation's plant genetic resources.
- **Fertilizer and Pesticide Authority Rules and Regulations, No. 1, Series 1977**, pursuant to Presidential Decree No. 1144 (1977).
- **RA 10068 (2010)** Organic Agriculture Act, which provides for the development and promotion of organic agriculture in the Philippines, including the establishment of the National Organic Agricultural Board.
- **RA 6969 (1990)** An Act to Control Toxic Substances and Hazardous and Nuclear Wastes, Providing Penalties for Violations thereof and for other purposes
- **RA 9003 (2000)** Ecological Solid Wastes Management Act
- **PD No. 705 (1975)** Forestry Reform Code of the Philippines, revising the PD No. 389 and laying out the basic principles of forest management and conservation. Amendments made under the Act to amend the Revised Forestry Code of the Philippines (No. 7161) are also considered.
- **RA 9275 (2004)** Philippine Clean Water Act
- **RA 2056 (1958)** An Act to prohibit, remove, and/or demolish the construction of dams, dikes, or any other works in public navigable waters or waterways and in communal fishing grounds, to regulate works in such waters or waterways and in communal fishing grounds, and to provide penalties for its violation, and for other purposes.
- **RA 8550 (1998)** Philippines Fisheries Code, providing for the management and conservation of and aquaculture in the Philippines and the reconstitution or establishment of fisheries institutions at national and local levels
- **RA 8435 (1997)** Agriculture and Fisheries Modernization, including amendments made under RA 9281 (2004).
- **RA 4846 (1966)** Cultural Properties Preservation and Protection Act
- **RA 8371 (IPRA Law, 1997)** Indigenous Peoples Rights Act 1997 and its Implementing Rules and Regulations.
- **NCIP Administrative Order No. 1** on Procedures for Free, Prior, and Informed Consent
- **RA 11192** Creation of the Cordillera State Institute of Technical Education (CSITE). In 2018, there were 3,402 members of the IP community in provinces of Ifugao, Mountain Province, Kalinga, Abra and Apayao and Benguet.
- **RA 7160 (1991)** "Local Government Code", including amendments made under RA 8185 (1996), RA 8553 (1998), RA 8524 (1998), and Local Government Amendment Code (2008).
- **RA 11054 (2018)** Organic Law for the Bangsamoro Autonomous Muslim Mindanao, which serves as the foundation of government of the new autonomous region of Muslim Mindanao. This law signed in 2018, with plebiscites completed in 2019 has placed almost all (63 out of 67 barangays) of North Cotabato with the Autonomous Region
- **RA 1199 (1954)** Agricultural Tenancy Act of the Philippines, governing the relationship between landholders and tenants of agricultural lands. Amendments under RA 2263 will also be upheld.
- **RA 3844 (1963)** Agricultural Land Reform Code, instituting land reforms and abolishing tenancy, including amendments made under RA 7907, RA 10374, and RA 6389 (disturbance

compensation).

- **RA 6657 (1988)** Comprehensive Agrarian Reform Law, including amendments made under RA 9700 (2009), which provides women with the right to own land (also known as the CARPER law)
- **RA 7607 (1992)** Act providing a Magna Carta of Small Farmers
- **RA 8368 (1997)** Anti-Squatting Law Repeal Act, which decriminalizes squatting
- **Commonwealth Act (CA) 141 (1936)** Public Lands Act, which includes guidance on agricultural public lands
- **RA 7192** The Women in Development and Nation Building Act
- **RA 9710 (2009)** Magna Carta of Women.
- **RA 8425** Social Reform and Poverty Alleviation Act, which institutionalizes the Social Reform and Poverty Alleviation Program, establishes the National Anti-Poverty Commission, and focuses on vulnerable farmers, fisherfolk, women, IPs, youth, rural workers, and more.
- **Executive Order (EO) 1035** Providing the procedures and guidelines for the expeditious acquisition by the government of private real properties or rights thereon for infrastructure and other government development projects, insofar as it relates to the establishment of agromet systems and/or agricultural facilities (e.g. water harvesting, storage)
- **RA 8974 (2000)** An act to facilitate the acquisition of right-of-way, site or location for national government infrastructure projects and for other purposes
- **Constitution of the Republic of the Philippines (1987)**, specifically with regard to Article 3, Section 9 on just compensation
- **Department of Public Works and Highways DO No. 142 (1995)** on inclusion of costs of right-of-way in technical surveys for infrastructure projects

165. Ang mga karagdagang plano na maaaring umakma sa proyekto hangga't may mga magkakapatong sa mandato at/o mga aktibidad sa panahon ng pagpapatupad ay kinabibilangan ng (ngunit hindi limitado sa):

- National Climate Change Action Plan (2011-2028)
- Joint Roadmap of the Cabinet Cluster for Climate Change Adaptation and Mitigation and Disaster Risk Reduction (2018-2022)
- Climate Change Act of 2008
- National Disaster Risk Reduction and Management Plan (2011-2028)
- National Ecotourism Strategy & Action Plan (2013-2022)
- Philippine Development Plan (2017-2022)

166. Ang mga batas at regulasyon sa itaas ay nagbibigay ng patnubay sa mga usapin na nauukol sa pagtatasa ng epekto sa kapaligiran, pangangalaga sa kapaligiran, sektor ng agrikultura, pangangasiwa sa tubig, karapatan ng mga katutubo, pamana ng kultura, pangungupahan/reporma sa lupa, karapatan ng kababaihan, karapatan sa daan, makatarungang kabayaran at pagpapaunlad ng imprastruktura. Bagama't mahalaga ang lahat, ang karagdagang paliwanag ay ibinibigay sa mga sumusunod na talata sa Philippine Environmental Impact Statement System (PEISS), upang ang mga

institutional na kaayusan ay malinaw sa sinumang kawani ng proyekto na bumubuo ng environmental management plans (EMPs) sa hinaharap.

167. Ang gobyerno ng Pilipinas ay nangangailangan na ang ilang mga proyekto ay sumailalaim sa Environmental Impact Assessment (EIA) sa bias ng PD 1586 (1978) o ng Philippine Environmental impact Statement System (PEISS). Ang PD 1586 ay orihinal na ginawa bilang isang administratibong pamamaraan upang matiyak na ang mga tagapagtaguyod ng mga proyektong pangkaunlaran ay sistematikong pag-aaralan at isisiwalat ang mga epekto sa kapaligiran ng kanilang mga proyekto.

168. Alinsunod sa PD 1586, ang mga proyekto sa pagpapaunlad ay kinakailangang magsagawa ng EIA at maghanda ng ulat sa pagtatasa ng kapaligiran para sa pagsusuri at pag-apruba ng Environmental Bureau (EMB) sa ilalim ng Department of Environment and Natural Resources (DENR). Itinakda ng batas na para sa anumang mga Gawain na may potensyal na masamang epekto sa kapaligiran, ang mga tagapagtaguyod ay dapat kumuha ng Environmental Compliance Certificate (ECC) o Certificate of Non-Coverage (CNC) bilang isang paunang kinakailangan bago ipatupad. Sa ilalim ng PEISS, ang mga proyektong itinuturing na kritikal sa kapaligiran (Talahanayan X) at lahat ng proyekto na matatagpuan sa mga environmentally critical areas (Talahanayan Y) ay kinakailangang maghanda ng Environmental Impact Statement (Pahayag sa Epekto sa Kapaligiran).

169. Higit pa sa PEISS, at DAO No 30 (2003) ay nagtukoy pa ng apat na kategorya ng mga proyekto, batay sa kanilang uri, sukat at lokasyon. Ang mga proyekto ng Kategorya A ay ang mga environmentally critical projects (ECPs). Ang mga proyekto ng Kategorya B ay hindi itinuturing na kritikal sa kapaligiran, ngunit matatagpuan ito sa mga environmentally critical areas (ECAs) at mas mataas sa particular na sukat o thresholds. Nakatuon ang mga proyekto ng Kategorya C sa mga pagpapahusay sa kapaligiran tulad ng wastewater treatment at solid waste management. Ang mga proyekto sa Kategorya D ay jindi kritikal sa kapaligiran o matatagpuan sa mga lugar na kritikal sa kapaligiran, o mas mababa ang mga ito sa mga sukat at 'threshold' para ang proyekto ay maituturing na non-environmentally critical project na nabibilang sa ECA para maging kritikal. Dahil dito, hindi na kinakailangan ng mga proyekto ng Kategorya D na maghanda ng mga pahayag sa epekto sa kapaligiran. Ang pinakabagong Procedural Manual para sa DAO No. 30 (2003) ay tumutuloy sa pinakabagong mga sukat at limitasyon na mababa upang ang isang hindi ECP na matatagpuan sa isang ECA ay maibibilang sa ilalim ng Kategorya D. Ang mga alituntunin (mula noong Marso 2019) ay makikita din sa Talahanayan 3.

TALAHANAYAN 1. Listahan ng mga Environmentally Critical Projects (ECPs)¹⁰⁴

Malakas na Industriya

- Mga industriya na metal na hindi ferrous
- Petroleum at petro-chemical na mga industriya kasama ang langis at gas
- Mga plantang panunaw

¹⁰⁴ Kinuha mula sa Revised Procedural Manual for DAO No. 03-30, citing Proclamation No. 2146 (1981) and Proclamation No. 803 (1996)

Mga Industriyang Mapagkukunan

- Mga pangunahing proyekto sa pagmimina at paghuhukay
- Mga proyekto sa kagubatan
 - pangangahoy
 - Mga pangunahing proyekto sa pagproseso ng kahoy
 - Panimula ng fauna (exotic-hayop) sa pampubliko / pribadong kagubatan
 - Pag-okupado sa kagubatan
 - Pagtanggap ng mga produktong bakawan
 - Pastulan
- Proyektong pangisdaan
 - Mga dike para sa mga proyekto sa pag-unlad ng pangagalaga ng isda

Mga Proyekto sa Imprastruktura

- Mga pangunahing dam
- Mga pangunahing planta ng kuryente (fossil-fueled, nuclear fueled, hydroelectric o geothermal)
- Mga pangunahing proyekto ng reklamasyon
- Mga pangunahing daan at tulay

Proyektong Golf Course

TALAHANAYAN 2. Listahan ng mga Environmentally Critical Areas (ECAs)

- Ang lahat ng mga lugar na idineklara ng batas bilang pambansang parke, reserba ng tubig, pinapanatili ng wildlife at mga santuario;
- Mga lugar na naiuri bilang pangunahing lupang pang-agrikultura;
- Ang mga lugar na madalas na binisita at / o hard-hit ng mga natural na kalamidad (mga panganib sa geologic, baha, bagyo, aktibidad ng bulkan, atbp);
- Mga lugar ng natatanging makasaysayang, arkeolohiko, o pang-agham na interes;
- Ang mga lugar na nakalaan bilang aesthetic potensyal na mga turista na lugar;
- Mga lugar na ayon sa kaugalian na nasasakop ng mga pamayanang pangkultura o tribo
- Mga lugar na bumubuo ng tirahan para sa anumang mga endangered o banta species ng katutubong Philippine hayop-gubat o wildlife (pananim at palahayupan);
- Mga lugar na may kritikal na mga dalisdis (mga slope na 40% o mas malaki);
- Mga recharge na lugar ng mga aquifers;
- Ang mga katawan ng tubig na nailalarawan sa pamamagitan ng isa o anumang kumbinasyon ng mga sumusunod na kondisyon:
 - tinapik para sa mga layuning pang-domestic;
 - sa loob ng kinokontrol at / o mga protektadong lugar na idineklara ng naaangkop na awtoridad;

- kung saan sumusuporta sa mga aktibidad ng wildlife at pangisdaan
- Mga lugar ng Mangrove na nailalarawan sa pamamagitan ng isa o anumang kumbinasyon o ang mga sumusunod na kondisyon:
 - may pangunahing pristine at siksik na batang paglaki;
 - magkadugtong na bibig ng mga pangunahing sistema ng ilog;
 - malapit o katabi ng tradisyonal na produktibong pritong o pangingsda
- Mga lugar na kumikilos bilang natural na buffer laban sa natural na pagguho, malakas na hangin at pagbaha ng bagyo;
- Coral reef na nailalarawan sa pamamagitan ng isa o anumang kumbinasyon ng mga sumusunod na kondisyon:
 - Sa 50% at sa itaas na takip ng coralline;
 - Spawning at nursery grounds para sa mga isda;
 - Along kumikilos bilang natural na breakwater ng mga baybayin.

TALAHANAYAN 3. Mga Parameter ng Proyekto para sa mga Proyekto na Hindi Kritikal sa Kalikasan na nasa mga Kritikal sa Kalikasan na Lugar

PROYEKTO/GAWAIN	HABA NG LIMITASYON	KATEGORYA B	KATEGORYA D
Kalsada, bagong konstruksiyon, pagpapalapat	Haba na walang kritikal na dahilig ○ Haba na may kritikal na dahilig	>2km but <20.0km ○ >2km but <10km	<2km
Mga Tulay	Haba	>80m but <10km	anuman ang haba para sa mga tulay ng paa; < 80m para sa iba pang mga tulay
Irigasyon (sistema ng pamamahagi lamang)	lugar ng serbisyo	300ha to <1000ha	<300ha
Ang nakakabagbag na sistema o proyekto ng kontrol sa baha	baha ang lugar ng reservoir	<25ha OR nakaimbak na tubig 20million m ³	
Maliit na Dam	ang reservoir na baha sa lugar at kapasidad ng imbakan ng tubig	<25ha AND <20million m ³	
Sea Port, Causeways, at Harbour	lugar na bubuuin	<15ha pagbabago ○ <25ha (walang gagawing	<1.0ha (walang gagawing pagbabago)

		pagbabago)	
Gilingan ng Palay	Presyo ng paggiling	>1 ton/kada oras	<1 ton/kada oras
Poltri	Dami ng populasyon	>10 000 ulo ngunit <100 000 mga ulo	<10 000 mga ulo
Baboy/Kambing (nakapaloob)	Dami ng populasyon	>100 ulo ngunit <5000 mga ulo	<100 mga ulo
Mga Proyekto sa Fishery / Aquaculture (sa loob ng kalupaan, hal. lawa, ilog, atbp)	kabuuang lugar ng pagkalat ng tubig upang magamit	≥1ha ngunit <25ha	<1ha
Mga Proyekto sa Fishery / Aquaculture sa mga katawan ng tubig (mga lugar ng baybayin)	kabuuang lugar ng pagkalat ng tubig upang magamit	≥1ha ngunit <100ha	<1ha
Paggawa ng compost / pataba	pang-araw-araw na kapasidad	≥15 MT or 5475 MT taunang kapasidad	<15 MT or 5475 MT taunang kapasidad
Pagtatanim ng Agrikultura	lugar na tataniman	EIS: ≥1000ha	<100ha
		IEE: ≥100ha but <1000ha	
Mga Pasilidad sa Pagproseso ng Agrikultura	taunang kapasidad ng produksyon	EIS: ≥50 000 MT	<5000 MT
		IEE: ≥5000 MT ngunit <50 000 MT	
Pagproseso ng Prutas at Gulay	pang-araw-araw na kapasidad sa pagproseso	EIS: ≥500 kg	
		IEE: <500 kg	
Pagproseso ng Mga Produkto ng Pagawaan ng gatas	buwanang kapasidad ng produksyon	EIS: ≥100 000 L (likido) OR ≥100 000 kg (solido)	
		IEE: <100 000 L (likido) O <100 000	

		kg (solido)	
Mga Halaman sa Pagproseso ng niyog	buwanang kapasidad ng produksyon	EIS: ≥25 000 MT	
		IEE: <25 000 MT	
Pagproseso ng Mga Produkto ng Mga Hayop (pagproseso ng isda / karne, paglalata, mga patayan, atbp)	pang-araw-araw na kapasidad ng paggawa	EIS: ≥10 000 kg	<500 kg
		IEE: ≥500 kg but <10 000 kg	
Iba pang mga uri ng industriya ng pagproseso ng pagkain (kasama ang iba pang mga produkto ng pagkain/additives/ atbp.)	taunang kapasidad ng produksyon (tapos na produkto)	EIS: ≥50 000 MT	
		IEE: <50 000 MT	
Mga industriya ng katad at kaugnay	Pang-araw-araw na paggawa ng mga hilaw na pantubig	≥1 MT (o 25 MT kada buwan)	<1 MT (o 25 MT/kada buwan)
Mga produktong gawa sa papel at plastik	taunang kapasidad ng produksyon	≥15 000 MT	<15 000 MT
Komersyal na mga gusali at iba pang magkatulad na istruktura kabilang ang pagpapanatili ng pagkain (hal. pagpapatayo, pagyeyelo) at iba pang mga pamamaraan bukod sa paglalata	lugar na gagamitin (gross / total floor area kabilang ang paradahan at iba pang mga lugar)	EIS: ≥25 000 m ²	<10 000 m ² o kiosk-type o mobile fast foods
		IEE: ≥10 000 m ² ngunit <25 000 m ²	
Mga pasilidad sa pag-iimbak, hindi nakakalason / mapanganib na mga materyales	lugar na gagamitin (gross / total floor area)	≥10 000 m ²	<10 000 m ²

170. Batay sa mga inaasahang aktibidad ng proyekto, ang mga proyekto ay maaaring ituring na isang “non-environmentally critical project” na kung minsan ay nasa loob ng “environmentally critical areas” (hal. prime agricultural land at mga lugar na tradisyonal na inookupahan ng mga katutubo). Bago simulan ang mga aktibidad sa proyekto, ang isang iskrining batay sa pamantayan ng PEISS at GCF/FAO ay ipinag-uutos. Depende sa pag-uuri at antas ng panganib na natukoy, ang mga Environmental Management Plans (EMPs) ay kailangang ihahanda. Sa pangkalahatan, kung ang proyekto ay itinuturing na may katamtamang panganib, inaasahan na ilan lamang sa mga aktibidad ng proyekto ang mangangailangan ng EMP sa kasunod na yugto ng pamimili.

4.2 Mga Kaugnay na Kumbensyon at Internasyonal na Kasunduan

171. Ang Pilipinas ay lumagda ng maraming mga kasunduan sa ilang Multilateral na Kasunduan sa Pangkapaligiran o Multilateral Environmental Agreements (MEAs) at mga balangkas ng rehiyon, kabilang ang:

- Kasunduan sa ASEAN sa Pangangalaga sa Kalikasan at Likas na Yaman o ASEAN Agreement on the Conservation of Nature and Natural Resources;
- Kasunduan ng ASEAN sa Pamamahala ng Kalamidad at Pagtugon sa Sakuna o ASEAN Agreement on Disaster Management and Emergency Response (AADMER);
- Basel Kombensyon o Basel Convention;
- Protokol sa Cartagena Patungkol sa Biosafety sa Kumbensyon ng Pagkakaiba-iba ng Biyolohikal o Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity;
- Kumbensyon sa Pagkakaiba-iba ng Biyolohikal o Convention on Biological Diversity (CBD);
- Kumbensyon sa Pangangalaga ng Migratory Species ng mga Ligaw na Hayop o Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals;
- Kumbensyon sa Internasyonal na Kalakalan sa Nanganganib na mga Uri ng Hayop o Convention on International Trade in Endangered Species (CITES); at
 - i. Pagsusog sa Kumbensyon sa Internasyonal na Kalakalan sa Nanganganib na mga Uri ng Hayop (Artikulo XXI) o Amendment to CITES (Article XXI);
- Kumbensyon sa Pag-iwas sa Pagdulot ng Polusyon sa Karagatan na Nagmumula sa mga Barko o Convention for the Prevention of Pollution from Ships (MARPOL);
- Kumbensyon Patungkol sa Pagprotekta sa Pandaigdigang Kultura at Likas na Pamana o Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage;
- Kumbensyon sa Latian (Ramsar) o Convention on Wetlands (Ramsar); at
 - i. Protokol sa Pagsusog sa Ramsar o Protocol to amend Ramsar;
- Internasyonal na Kumbensyon sa Pagprotekta sa mga Halaman o International Plant Protection Convention;
- Kasunduan sa Internasyonal ukol sa Tropikal na Kahoy 2006 o International Tropical Timber Agreement 2006;
- Kasunduan sa Internasyonal sa mga Pinagkukunan ng Yamange Genetiko ng Halaman para sa Pagkain at Agrikultura o International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture;
- Protokol sa Kyoto sa Balangkas ng Kumbensyon ng Mga Nagkakaisang Bansa Patungkol

sa Pagbabago ng Klima o Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change; at

- i. Pagsusog sa Doha ukol sa Protokol sa Kyoto o Doha Amendment to the Kyoto Protocol;
- Kumbensyon sa Minamata ukol sa Mercury o Minamata Convention on Mercury;
- Protokol sa Montreal o Montreal Protocol; at
 - i. Pagsusog sa Protokol sa Montreal o Amendment to the Montreal Protocol;
- Nagoya Protokol sa Pag-access sa mga Mapagkukunan ng Genetic at ang Kanilang Patas at Pantay-pantay na Pagbabahagi ng Benepisyong Nagmula sa Kanilang Paggamit sa Kumbensyon sa Pagkakaiba-iba ng Biyolohikal o Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and their Fair and Equitable Sharing of Benefits Arising from their Utilization to the Convention on Biological Diversity;
- Kasunduan sa Paris o Paris Agreement;
- Kasunduan sa Pagprotekta sa mga Halaman para sa Rehiyon ng Asya at Pasipiko o Plant Protection Agreement for the Asia and Pacific Region;
- Protokol sa Mapanganib na mga Produkto o Protocol on Dangerous Goods;
- Kumbensyon sa Stockholm sa mga Persistent Organic Pollutants/Patuloy na Nagdudulot ng Polusyon o Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants (POPs);
- Kumbensyon sa Rotterdam sa Prior Informed Consent Procedure/Paunang Nababatid na Pamamaraan na may Pahintulot para sa Ilang Mapanganib na Kemikal at Pestisidyo sa Internasyonal na Kalakalan o Rotterdam Convention on the Prior Informed Consent Procedure for Certain Hazardous Chemicals and Pesticides in International Trade;
- Kumbensyon ng UN Laban sa Transnasyonal na Organisadong Krime o UN Convention against Transnational Organized Crime;
- Kumbensyon ng UN upang Labanan ang Desertification o UN Convention to Combat Desertification;
- Kumbensyon sa Balangkas sa UN sa Pagbabago ng Klima o UN Framework Convention on Climate Change (UNFCCC); at
- Kumbensyon ng UN Patungkol sa Batas ng Dagat o UN Convention on the Law of Seas (LOS).

Ang mga multilateral na kasunduan sa pangkapaligiran na ito ay nagpapataw ng mga kinakailangan at paghihigpit ng iba't-ibang antas sa mga miyembrong bansa, upang matugunan ang mga layunin ng mga kasunduang ito. Gayunpaman ang pagiging epektibo ng mga mekanismo ng pagpapatupad para sa mga multilateral na kasunduan sa pangkapaligiran na ito ay nababago sa Pilipinas, na nangangahulugang ang regulasyon at pagsunod ay hindi palaging garantisado.

172. Sa partikular na pagsasaalang-alang sa paggamit ng mga pamatay ng mga peste sa mga lugar ng proyekto, mayroong ilang mga kaugnay na kumbensyon na dapat isaalang-alang—partikular ang mga kumbensyon ng Rotterdam at Stockholm, kahit na ang proyekto ay hindi kukuha ng pamatay ng mga peste at malamang na magresulta sa pagbaba ng paggamit ng pamatay ng

mga peste. Ito ay dahil sa mga mahusay na kasanayan sa agrikultura na may kaugnayan sa pangkalahatang paggamit ng pamatay ng mga peste sa lugar ng proyekto.

173. *Kumbensyon sa Rotterdam.* Ang Pilipinas ay lumagda sa Kumbensyon sa Rotterdam sa Paunang Nababatid na Pamamaraan na may Pahintulot o Prior Informed Consent Procedure para sa ilang mga Mapanganib na Kemikal at Pamatay ng mga Peste at ang Pagtapon ng mga ito mula noong Setyembre 11, 1998. Ang kumbensyon ay pinagtibay noong Hulyo 31, 2006 at ipinatupad noong Oktubre 29, 2006. Marami sa mga pamatay ng mga peste sa Aneks III ng Kumbensyon ng Rotterdam ay ipinagbabawal sa bansa. Sa kabila nito, ang pagsubaybay at pagpapatupad ng mga tambalan at ang kanilang paggamit ay hindi laging pare-pareho.

174. *Kumbensyon sa Stockholm.* Nilagdaan ng Pilipinas ang Kumbensyon sa Stockholm Tungkol sa Patuloy na Nagdudulot ng Polusyon o Persistent Organic Pollutants noong Mayo 23, 2001. Ang kumbensyon ay pinagtibay ng bansa noong Pebrero 27, 2004 at opisyal na nagkabisa noong Mayo 17, 2004. Isang National Implementation Plan/Pambansang Plano ng Pagpapatupad ang inihanda ng pagbabalangkas ng iminungkahi ng mga programa na kinakailangan upang matugunan ang mga obligasyon sa ilalim ng kumbensyon. Ang dokumento ay nagbibigay ng isang balangkas ng patakaran na naglalahad ng isang road map para sa pagtugon sa mga isyung tiyak ng mga Tungkol sa Patuloy na Nagdudulot ng Polusyon/Persistent Organic Pollutants sa Pilipinas.

175. *Iba pang mga kaugnay na pagbabawal at mga kumbensyon para sa proteksyon sa kapaligiran (kabilang ang paggamit ng pamatay ng mga peste at kalusugan ng hayop at halaman) sa Pilipinas:*

- Ang pag-import ng mga compressor na nakabase sa CFC ay ipinagbawal alinsunod sa Protokol sa Montreal (pinagtibay noong Hulyo 17, 1991), at ang Pilipinas ay unti-unting inalis ang mga ozone-depleting substances (ODS). Marami sa mga ODS ay inalis na noong 2010.
- Ang Pilipinas ay kalahok sa Kumbensyon sa Basel, ang Kumbensyon sa Pagkakaiba-iba ng Biyolohikal. Ito rin ay miyembro ng World Organization for Animal Health (WOAH, itinatag bilang OIE), Codex Alimentarius Commission, Asia and Pacific Plant Protection Commission (APPPC), at ng Animal Production and Health Commission for Asia and the Pacific. Nilagdaan at inaprubahan nito ang Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures/Kasunduan sa Aplikasyon ng mga Panukalang Sanitary at Phytosanitary (SPS Agreement/Kasunduan sa SPS) na may kinalaman sa kaligtasan ng pagkain (hal. bacterial contaminants, pamatay ng mga peste, inspeksyon, at pagpangalan) at kalusugan ng hayop at halaman (hal. pagtugon sa isyu ng na-import na mga peste at sakit).
- Ang Pilipinas ay pumasok sa kontrata sa Kumbensyon sa Ramsar na nagsimula noong Nobyembre 8, 1994. Ito ay pitong lugar na itinalaga bilang Wetlands of International Importance, na may ibabaw na lugar na 244,017 ektarya.

176. *Mga kumbensyon at kasunduan sa internasyonal sa Pilipinas na may kaugnayan sa panlipunang pangangalaga.* Ang Pilipinas ay naging miyembro ng International Labour

Organization (ILO) mula noong Hulyo 15, 1948. Dito rin matatagpuan ang tanggapan ng bansa ng ILO mula 1970. Ang Pilipinas ay ang rehiyong nagpasimula sa pagtataguyod ng disenteng trabaho para sa mga mamamayan nito, dahil ito ang unang bansa sa Asya na lumahok sa isang panimulang programa para sa disenteng trabaho noong 2002. Pinagtibay ng bansa ang kabuuang 38 na ILO Kumbensyon, 31 ang binigyang bisa habang 6 ang tinanggihan. Nararapat na tandaan na hindi pinagtibay ng Pilipinas ang Kumbensyon ng Indigenous and Tribal Peoples' Convention/mga Katutubong Tao at Tribo. Ang Talahanayan 4 ay nagbibigay ng pangkalahatang ideya ng lahat ng mga kasunduan at kumbensyong internasyonal sa Pilipinas na may kaugnayan sa mga panlipunang pangangalaga sa konteksto ng proyektong ito at sa sektor ng agrikultura.

TALAHANAYAN 4. Mga kasunduan at kumbensyong internasyonal sa Pilipinas na may kaugnayan sa mga panlipunang pangangalaga.

Numero	Pangalan ng Kumbensyon	Petsa ng Lagda	Petsa ng Pagpapatibay
1	Kasunduan sa Internasyonal sa mga Karapatang Sibil at Pampulitika	1966	1986
2	Opsyonal na Protokol sa Kasunduan sa Internasyonal sa mga Karapatang Sibil at Pampulitika, 1976	1966	1989
3	Pangalawang Opsyonal na Protokol sa Kasunduan sa Internasyonal sa mga Karapatang Sibil at Pampulitika, na naglalayong alisin ang parusang kamatayan, 1991	2006	2007
4	Kumbensyon Tungkol sa Pag-aalis ng Sapilitang Paggawa: 1957	1960	Pinagtibay (hindi alam ang petsa)
	Kumbensyon sa Sapilitang Paggawa, 1930 (Numero 29)	2005	Pinagtibay (hindi alam ang petsa)
5	Kumbensyon Tungkol sa Pinakamababang Edad na Kinakailangan para sa Pagpasok sa Anumang Uri ng Trabaho <i>*tinutukoy rito ang edad na 15</i>	1998	Pinagtibay (hindi alam ang petsa)
6	Kumbensyon Laban sa mga Pinakamasamang Uri ng Trabahong Pinagagawa sa mga Menor de Edad o Child Labor (Numero 182)	2000	Pinagtibay (hindi alam ang petsa)
7	Kumbensyon sa mga Karapatan ng mga Taong may mga Kapansanan	2007	2008

Numero	Pangalan ng Kumbensyon	Petsa ng Lagda	Petsa ng Pagpapatibay
8	Kumbensyon sa Bokasyonal na Rehabilitasyon at Trabaho para sa mga Taong may Kapansanan, 1983	1991	Pinagtibay (hindi alam ang petsa)
9	Kumbensyong Internasyonal sa Proteksyon ng mga Karapatan ng Lahat ng Migranteng Manggagawa at mga Miyembro ng Kanilang Pamilya	1993	1995
10	Kumbensyon Laban sa Pagpapahirap at Iba pang Malupit, Hindi Makatao o Nakasasamang Pagtrato o Parusa	Hindi naaayon	1986
11	Opsyonal na Protokol sa Kumbensyon Laban sa Pagpapahirap at Iba pang Malupit, Hindi Makatao o Nakasasamang Pagtrato o Parusa, 2006	Hindi naaayon	2012
12	Kumbensyon sa mga Karapatan ng mga Bata	1990	1990
13	Opsyonal na Protokol sa Kumbensyon sa mga Karapatan ng mga Bata sa Paglahok ng mga Bata sa Armadong Labanan	2000	2003
14	Opsyonal na Protokol sa Kumbensyon sa mga Karapatan ng mga Bata Laban sa Pagbebenta, Prostitusyon, at Pornograpiya sa mga Bata, 2002	2000	2002
15	Kumbensyon sa Pag-alis ng Lahat ng Uri ng Diskriminasyon Laban sa mga Kababaihan	1980	1981
16	Opsyonal Protokol sa Kumbensyon sa Pag-aalis sa Lahat ng Uri ng Diskriminasyon Laban sa mga Kababaihan, 2000	2000	2003
17	Kasunduan sa Internasyonal sa mga Karapatang Pang-ekonomiya, Panlipunan, at Pangkultura	1966	1974

Numero	Pangalan ng Kumbensyon	Petsa ng Lagda	Petsa ng Pagpapatibay
18	Internasyonal na Kumbensyon sa Pag-aalis sa Lahat ng Uri ng Diskriminasyon sa Lahi	1966	1967
19	Kumbensyon ng UN Laban sa Korapsyon	2003	2006
20	Deklarasyon ng UN sa mga Karapatan ng mga Katutubong Tao	2007	2007
21	Kalayaan ng Samahan at Proteksyon ng Karapatang Mag-organisa ng Kumbensyon, 1948 (Numero. 87)	1953	Pinagtibay (hindi alam ang petsa)
22	Karapatang Mag-organisa at Magbuo ng Unyon upang Makapag-lahad ng mga naayong Benepisyo para sa mga Manggagawa at Empleyado, 1949 (Numero 98)	1953	Pinagtibay (hindi alam ang petsa)
23	Kumbensyon sa Pagkakaroon ng Pantay na Sahod sa mga Kalalakihan at Kababaihan, 1951 (Numero 100)	1953	Pinagtibay (hindi alam ang petsa)
24	Kumbensyon Laban sa Diskriminasyon sa Trabaho at Propesyon, 1951 (Numero 111)	1960	Pinagtibay (hindi alam ang petsa)
25	Kumbensyon Tungkol sa mga Konsultasyon ng Tripartite Upang Maisulong ang Pagpapatupad ng mga Internasyonal na Pamantayan sa Paggawa, 1976 (Numero 144)	1991	Pinagtibay (hindi alam ang petsa)
26	Kumbensyon sa Patakaran sa Trabaho, 1964 (Numero 122)	1976	Pinagtibay (hindi alam ang petsa)
27	Kumbensyon Tungkol sa Migrasyon para sa Trabaho at ang mga Kondisyon ng Trabaho at Kabuhayan ng mga Migrante para sa Trabaho (Binago), 1949 (Numero 97)	2009	Pinagtibay (hindi alam ang petsa)

Numero	Pangalan ng Kumbensyon	Petsa ng Lagda	Petsa ng Pagpapatibay
28	Kumbensyon sa Paglikha at Pagpapanatili ng Sapat na Makinarya kung Saan ang Pinakamababang Antas ng Sahod ay Maaaring Itakda para sa mga Manggagawang Nagtatrabaho sa mga Gawaing Pang-agrikultura at mga Kaugnay na Trabaho	1953	Pinagtibay (hindi alam ang petsa)
29	Kumbensyon sa Pagsasaalang-alang ng mga Kondisyon ng Pagtatrabaho ng mga Manggagawa sa Plantasyon, 1958 (Numero 110)	1953	Pinagtibay (hindi alam ang petsa)
30	Kumbensyon Tungkol sa mga Samahan ng mga Manggagawa sa Kanayunan at ang Kanilang Papel sa Kaunlarang Pang-ekonomiya at Panlipunan, 1975 (Numero 141)	1979	Pinagtibay (hindi alam ang petsa)

4.3 Mga Kaugnay na Patakaran ayon sa FAO at GCF¹⁰⁵

- **Patakaran sa Pananagutan ng FAO o FAO Accountability Policy (2014).** Nakatuon ang FAO sa pagdidisenyo at pagpapatakbo ng hakbangin nito sa pananagutan, batay sa mga pangunahing prinsipyo ng pangako ng FAO tulad ng paggalang sa lahat, integridad at walang itinatago, at naaayon sa mga sumusunod na prinsipyo: (i) Tumutok sa layunin at kinahinatnan ng FAO para sa mga benepisyaryo at kasosyo; (ii) Tukuyin ang mga malinaw na tungkulin at responsibilidad; (iii) Kumuha ng kaalaman at malinaw na mga pagpapasya at makipag-usap nang malinaw habang nagbibigay ng batayan sa isang aksyon na may malinaw at tukoy na tungkulin na nakatuon sa kahihinatnan; (iv) Isagawa ang mga prinsipyo ng FAO sa pamamagitan ng pareparehong aplikasyon ng isang nakabahaging etos at kultura sa pagbuo ng patakaran at wastong pag-uugali ng mga empleyado; (v) Makipag-ugnayan sa mga kasapi para sa tunay na pananagutan; at (vi) Magtatag ng isang kultura ng mga kahihinatnan kung saan ang pagkakamali ay may pananagutan.

¹⁰⁵ Tandaan: Ang Pilipinas ay may progresibo at matatag na kapaligiran, panlipunan at pananggalang na mga patakaran at mekanismo. Ang mga halimbawa ng mga kinakailangan ay: mga konsultasyon, mga paunang pag-apruba ng mga kani-kanilang katawan ng pamamahala, pagkuha ng FPIC ng mga komunidad, pagkilala sa mga taklasan ng mga karapatan ng mga katutubo at pagkilala at pagsunod sa mga sistema ng resolusyon at pagtatalo (tradisyunal/nakaugalian at ayon sa batas), na naka-embed sa pambansang batas at ligal na kinakailangan para sa mga proyekto. Bukod dito, pagtungo sa alternatibong paglutas ng mga pagtatalo sa antas ng komunidad ay sapilitan bago ang anumang salungatan ay itaas sa regular na sistema ng hustisya sa nayon at sa mga regular na korte. Sa kabila ng lahat, habang ang pananggalang na mga patakaran ay pinapatupad, maaaring mag-iba ang mangyayari. Kung sakaling iba ang mangyari, ang pangkalahatang prinsipyo na ipinagtutupad upang matiyak ang pagsunod sa ligal na balangkas, at ipatupad ang mas mahigpit na mga prinsipyo o patakaran.

- **Ang Patakaran ng FAO ukol sa Proteksyon ng mga Empleyado na Naglahad sa mga Kinauukulan na may Illegal na Gawaing Nagaganap sa Loob ng Kanyang Kumpanya o Pinagtatrabahuhan o FAO whistleblower protection policy** (administratibong circular Numero 2019/06) ay naaangkop sa sinumang kawani ng FAO na naglahad ng ilegal na gawaing nagaganap gamit ang panloob na mekanismo o organisasyon sa labas na ayon sa pagsasaalang-alang sa nasabing circular.
- **Ang Patakaran ng GCF ukol sa Proteksyon ng mga Empleyado na Naglahad sa mga Kinauukulan na may Illegal na Gawaing Nagaganap sa Loob ng Kanyang Kumpanya o Pinagtatrabahuhan at mga Saksi o GCF Policy on the Protection of Whistleblowers and Witnesses (2018)** ay naglalayon na mapalakas ang mga kawani ng mga proyekto ng GCF upang mag-ulat ng hinala ng maling gawain nang walang masamang hangarin at walang takot sa paghihiganti upang ang GCF ay mabisang pag-ingatan ang kapakanan, napagkukunan, at pakay.
- **Ang Patakaran ng FAO ukol sa Pagkakapantay-pantay ng Kasarian o FAO Policy on Gender Equality 2020–2030** ay naglalayon na makamit ang pagkakapantay-pantay ng kababaihan at kalalakihan sa tuloy-tuloy na agrikultura at pag-unlad sa kanayunan para puksain ang gutom at kahirapan.
- **Ang Patakarang Pang-kasarian ng GCF o GCF Gender Policy (2019)** ay nagpapalakas sa kakayahang tumugon ng GCF sa kontekstong magkakaibang kultura sa pagkakapantay-pantay ng kasarian para mas mainam na malutas at ipagsulit ang pagkakaugnay sa pagitan ng pagkakapantay-pantay ng kasarian at pagbabago ng klima.
- **Ang Patakaran ng FAO ukol sa Sekswal na Pagsasamantala at Sekswal na Pang-aabuso o FAO Protection from Sexual Exploitation and Sexual Abuse (PSAE) (No. 2013/27)**. Ang mga prinsipyo ng katapatan, propesyonalismo, respeto sa mga karapatang pantao at dignidad ng lahat ng tao ay saligan ng pangako ng FAO na iwasan at lutasin ang mga gawi ng sexual exploitation and abuse (SEA)/sekswal na pagsasamantala at pang-aabuso.
- **Ang Patakaran ng FAO ukol sa Pag-iwas ng Panliligalig, Sekswal na Panliligalig, at Pang-aabuso ng Kapangyarihan o FAO Policy on the Prevention of Harassment, Sexual Harassment and Abuse of Authority (No. 2015/03) (2015) at Patakaran ng FAO ukol sa Sekswal na Panliligalig o FAO Policy on Sexual Harassment (February 13, 2019)** ay nagpapahayag na ang lahat ng uri ng sekswal na panliligalig ay labag sa pribilehiyo ng Mga Nagkakaisang Bansa o United Nations, ng Mga Regulasyon at Tuntunin ng Kawani ng Organisasyon o Staff Regulations and Staff Rules of the Organization, at ang Pamantayan ng Tamang Asal para sa Internasyonal sa Serbisyong Sibil o Standards of Conduct for the International Civil Service.
- **Ang Pagwawasto ng Patakarang Pang-kalikasan at Panlipunan o GCF Revised Environmental and Social Policy (2021)** ay nag-uutos na ang mga akreditadong entidad ay magbigay at ipatupad ang sistema ng pangangasiwang pang-kalikasan at panlipunan upang mapangasiwaan ang mga panganib sa kalikasan at lipunan dulot ng mga aktibidad, payagan ang makabuluhan at napapabilang na pagpapanayam at pakikipag-ugnayan sa iba't-ibang uri ng mga kasapi sa kabuuan ng takbo ng pagpapatupad nga mga aktibidad. Nilalayon din nito na ang mga aktibidad na iminungkahi para sa pagpopondo ng GCF ay maayos na nasuri, naaangkop ang itinalaga na

pangkat ng panganib pang-kalikasan at panlipunan, at ang mga bantang pang-kalikasan at panlipunan ay maayos at sapat na tinasa.

- **Ang Pagwawasto ng Patakaran ukol sa Pag-iwas at Pagkalinga Laban sa Sekswal na Pagsasamantala, Sekswal na Pang-aabuso, at Sekuwal na Panliligalig o GCF Revised Policy on the Prevention and Protection from Sexual Exploitation, Sexual Abuse, and Sexual Harassment (2021)** ay nagtatakda ng malinaw na obligasyon sa mga kawani ng proyekto ng GCF upang pigilan at tumugon sa SEAH at iwasan ang pagkunsinti, panghihikayat, pakikilahok, at pakikisali sa SEAH.
- **Patakaran ng FAO Labas sa Panlilinlang at Iba Pang Nasusuhulan na Gawi o FAO Policy Against Fraud and Other Corrupt Practices (No. 2015/08) (2015).** Ang panlilinlang at iba pang masamang gawi ay nagdudulot ng matinding banta sa mabisang pagpapatupad ng mga patakaran at layunin ng organisasyon.
- **Ang Patakaran ng GCF ukol sa mga Ipinagbabawal na Aktibidad o GCF Policy on Prohibited Activities (2019)** ay ipinagbabawal ang mga kawani ng proyekto ng GCF na makisali sa: nasusuhulan, mapanlinlang, mapilit, kasabwat, o nakahahadlang na gawi; o pang-aabuso, atbp. upang mapanatili ang pinakamataas na antas ng integridad, pananagutan at kakayahan sa paglilingkod.

4.4. Mga Kaugnay na Pamantayang Pang-Kapaligiran at Panlipunan ayon sa FAO at GCF

177. Ang mga pangunahing prinsipyo at siyam na pamantayang pang-kapaligiran at panlipunan ay kasama sa Environmental and Social Management Guidelines (2015) ng FAO:

TALAHANAYAN 5. Mga pangunahing pagsasaalang-alang ng ng mga pamantayang pang-kapaligiran at panlipunan ayon sa FAO.

Pamantayang pang-kapaligiran at panlipunan	Pangunahing Pagsasaalang-alang
ESMG: Pangkalahatang Prinsipyo (General principles)	Pamamaraan ng pagtatasa ng epekto, prinsipyo sa pakikipag-ugnayan ng stakeholder, sistema ng GRM, landas ng pagsangguni batay sa GBV
ESS 1: Pamamahala ng Likas na Yaman (Natural Resource Management)	Pagpaplano ng paggamit ng lupa at pagpaplano ng yamang luma; pagpaplano ng yamang tubig at maliit na dam; lupain; klima.
ESS 2: Saribuhay, Mga Ekosistema, at Natural na Tirahan (Biodiversity,	Mga protektadong lugar, mga walang kinikilingan na lugar at likas na tirahan; pagtitipid ng saribuhay;

Ecosystems and Natural Habitats)	paggamit sa naiiba at di katutubong uri ng hayop o halaman; nabubuhay na likas na yaman
ESS3: Mapagkukunan ng Yamang Genetiko ng Halaman para sa Pagkain at Agrikultura (Plant Genetic Resources for Food and Agriculture)	Pagpapakilala sa bagong uri ng pananim at mga barayti o varieties; panustos na mga buto at mga ibang materyales sa pagtanim; modernong bioteknolohiya; mga panggubat na plantasyon.
ESS 4: – Mapagkukunan ng Yamang Genetiko ng Hayop - sa Lupa o Tubig para sa Pagkain at Agrikultura (Animal – Livestock and Aquatic Genetic Resources for Food and Agriculture)	Hindi naaayon
ESS 5: Peste at Pamamahala ng Pamatay Peste (Pest and Pesticide Management)	Pagpili ng pamatay ng mga peste; pagtanggap/paggamot; tungkulin.
ESS 6:Sapilitang Pagpapatira at Paglilipat (Involuntary Resettlement and Displacement)	Hindi naaayon
ESS 7: Disenteng Trabaho (Decent Work)	Paglikha ng mas mabuting oportunidad sa trabaho, lalo na sa mga kababaihan at kabataan; walang diskriminasyon at pantay-pantay na oportunidad; hindi ku-kunsintihin ang sexual exploitation, sekswal na pagsasamantala o abuse and harassment (SEAH), pang-aabuso at panliligalig, kalusugan at kaligtasan sa trabaho; pag-iwas sa pagpapatrabaho sa mga bata o child labor; sapilitang trabaho; organisasyon ng mga manggagawa at prodyuser
ESS 8: Pagkakapantay-pantay ng Kasarian (Gender Equality)	Paglaban sa mga gawaing may diskriminasyon; pantay na oportunidad para sa mga kalalakihan at kababaihan na makibahagi at makinabang; iwasan at kung hindi maiiwasan, pagaanin ang panganib ng SEAH.
ESS 9: Mga Katutubong Tao at Kulturang Pamana (Indigenous Peoples and Cultural Heritage)	Pagkakakilanlan ng mga katutubong tao; karapatan sa lupa, teritoryo at likas na yaman; sanggunian ng pagsusuri ng epekto sa mga katutubong tao o reference impact analysis on indigenous peoples; libre, nauna at

may kaalamang pahintulot o free, prior and informed consent; plano para sa mga katutubong tao.

178. Pagsusuri ng FAO sa Pagtalima kasunod ng mga reklamo tungkol sa mga alituntunin sa mga pamantayan sa kapaligiran at panlipunan ng organisasyon (2015) ay nagbibigay ng kasangkapan at pamantayan sa pamamahala ng pamamaraan ng karaingan. Ito ay isinasaalang-alang sa seksyon ng GRM.

179. Ang Pamantayan ng Pagganap o ESS Performance Standards ng International Financial Corporation (IFC) at mga direktiba sa implementasyon upang mapangalagaan ang mga proyekto ng GFC ay pansamantalang pinagtibay ng GFC. Sa ilalim ng mga pamantayan nito, mayroong walo na sumasaklaw sa mga pangunahing pangkapaligiran at panlipunang mga tanong na dapat ay isaalang-alang sa pagsisimula ng proyekto at pagtukoy ng pangangalaga, gamit ang pinakamahusay na internasyonal na kasanayan. Ang proyekto ay nasuri batay sa pangangalaga sa kapaligiran at panlipunan ng FAO, upang matiyak na ang proyekto ay alinsunod sa mga layunin ng Pamantayan ng Pagganap ng GFC (tignan ang Talahanayan 6):

TALAHANAYAN 6. Pamantayan ng Pagganap ng IFC at katumbas na Pangangalaga sa Kapaligiran at Panlipunan ng FAO

Pamantayan ng Pagganap o Performance Standards (PS) ng FC	Mga Pangangalaga sa Kapaligiran at Panlipunan o Environmental and Social Safeguards ng FAO
PS1 – Pagtatasa at Pangangasiwa ng Mga Panganib at Epekto sa Kapaligiran at Panlipunan (Assessment and Management of Environmental and Social Risks and Impacts)	ESS 1 – Pamamahala ng Likas na Yaman (Natural Resource Management) ESS8 – Pagkakapantay-pantay ng Kasarian (Gender Equality)
PS2 – Paggawa at Mga Kondisyon sa Pagtatrabaho (Labor and Working Conditions)	ESS7 – Disenteng Trabaho (Decent Work)
PS3 – Mabisang Mapagkukunan at Pag-iwas sa Polusyon (Resource Efficiency and Pollution Prevention)	ESS5 – Peste at Pamamahala ng Pamatay Peste (Pest and Pesticide Management)
PS4 – Komunidad, Kalusugan, Kaligtasan, at Seguridad (Community, Health, Safety, and Security)	ESS7 – Disenteng Trabaho (bahagya) (Decent Work [partially])
PS5 – Pagkuha ng Lupa at Hindi Kusang Loob na Pagpapatira (Land Acquisition and Involuntary Resettlement)	ESS6 –Sapilitang Pagpapatira at Paglilipat (Involuntary Resettlement and Displacement)

Pamantayan ng Pagganap o Performance Standards (PS) ng FC	Mga Pangangalaga sa Kapaligiran at Panlipunan o Environmental and Social Safeguards ng FAO
<p>PS6 – Konserbasyon ng Saribuhay at Sustenableng Pangangasiwa ng Buhay na Likas na Yaman (Biodiversity Conservation and Sustainable Management of Living Natural Resources)</p>	<p>ESS2 – Saribuhay, Mga Ekosistema, at mga Natural na Tirahan (Biodiversity, Ecosystems and Natural Habitats)</p> <p>ESS3 – Mapagkukunan ng Yamang Genetiko ng Halaman para sa Pagkain at Agrikultura (Plant Genetic Resources for Food and Agriculture)</p> <p>ESS4 – Animal – Livestock and Aquatic Genetic Resources for Food and Agriculture)</p>
<p>PS7 – Mga Katutubong Tao (Indigenous Peoples)</p>	<p>ESS9 – Mga Katutubong Tao at Kulturang Pamana (Indigenous Peoples and Cultural Heritage)</p>
<p>PS8 – Kulturang Pamana (Cultural Heritage)</p>	

Pag-uuri ng panganib sa proyekto

180. Ang iminumungkahi na pamumuhunan sa proyekto ay dinisensyo para magkaroon ng positibong panlipunan at pangkapaligiran na mga benepisyo. Ang proyekto ay nauuri bilang katamtamang panganib (Kategorya “B”) at ito ay inaasahan na ang ang mga akitibidad ng proyekto, gaya ng inilarawan sa Kabanata 2, ay magbubunsod ng mga sumusunod na Mga Patakarang Pangkapaligiran at Panlipunan o Environmental and Social Safeguard Policies: ESS1, ESS 2, ESS 3, ESS 5, ESS 7, ESS 8, and ESS 9. Upang sumunod sa mga binanggit na patakaran, bilang hindi lahat ng mga aktibidad ng proyekto na saklaw ng mas malaking proyekto ay nakilala habang nagta-tasa, ang mga partikular na instrumentong pangalagaan ay nakalagay sa Talahanayan 16. Habang ang mga lokasyon ng proyekto at mga partikular na aktibidad sa bawat lugar ay tinutukoy sa unang taon ng implementasyon ng proyekto, ang Plano ng Pangangasiwa sa Kapaligiran at Panlipunan o Environmental and Social Management Plan ay lalagyan ng detalye kasabay nito, upang matiyak na ito ay sumasalamin sa tiyak na mga lugar ng interbensyon ng proyekto at mga aktibidad ng proyekto na saklaw ng mas malaking proyekto (tignan ang Kabanata 9 para sa pabatid ukol sa Plano ng Pangangasiwa sa Kapaligiran at Panlipunan o Environmental and Social Management Plan ng proyekto).

TALAHANAYAN 7. Listahan ng mga patakaran sa pangangalaga na nagbunsod para sa proyekto.

Mga Patakaran sa Pangangalaga o Safeguard Policies	Ang mga Patakaran na ito ay nagbunsod	Mga Instrumento sa Pangangalaga at Panukalang Mitigasyon
ESS 1 – Pamamahala ng Likas na Yaman (Natural Resource Management)	OO	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Mga aktibidad na hindi angkop (Appendix 1) ▪ ESMF/ESMP na mayroong mga hakbang upang mabawasan ang panganib.
ESS2 – Saribuhay, Mga Sistema ng Ekolohiya, at Natural na Tirahan (Biodiversity, Ecosystems and Natural Habitats)	OO	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ESMF/ESMP ▪ Balangkas sa Pagpapalano ng Pangangasiwa ng Saribuhay o Biodiversity Management Planning Framework / Pagpapalano ng Pangangasiwa ng Saribuhay o Biodiversity Management Plan ▪ Listahan ng mga aktibidad na hindi angkop (Apendiks 1) ▪ Pagpapaliwanag ng Balangkas sa Pagpapalano ng Pangangasiwa ng Saribuhay
ESS3 – Mapagkukunan ng Yamang Genetiko ng Halaman para sa Pagkain at Agrikultura (Plant Genetic Resources for Food and Agriculture)	OO	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ESMF/ESMP, upang tiyakin na ang mga buto na ginagamit ay nakarehistro.
ESS4 – Animal – Livestock and Aquatic Genetic Resources for Food and Agriculture	HINDI	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Mga aktibidad na hindi angkop (Apendiks 1)

Mga Patakaran sa Pangangalaga o Safeguard Policies	Ang mga Patakaran na ito ay nagbunsod	Mga Instrumento sa Pangangalaga at Panukalang Mitigasyon
<p>ESS5 – Peste at Pamamahala ng Pamatay Peste (Pest and Pesticide Management)</p>	<p>OO</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ESMF/ESMP kasama ng pinagsamang pamamahala ng peste o Integrated Pest Management (IPM) na ginamit sa mga aktibidad, pagsasanay sa ligtas na paghawak at paggamit ng pamatay ng mga peste sa mga pagkakataon kung saan hindi ito maiiwasan, at ang mga negatibong listahan (pagbubukod ng lahat ng lubhang mapanganib na pamatay ng mga peste o highly hazardous pesticides (HHPs). ▪ Isang pansamantalang plano sa pamamahala ng peste o Pest Management Plan (PMP) ay makikita sa Apendiks 3. ▪ Mga aktibidad na hindi angkop (Apendiks 1)
<p>ESS6 –Sapilitang Pagpapatira at Paglilipat (Involuntary Resettlement and Displacement)</p>	<p>HINDI</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Mga aktibidad na hindi angkop (Apendiks 1)
<p>ESS7 – Disenteng Trabaho (Decent Work)</p>	<p>OO</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ESMF/ESMP; Ang mga pagsasanay para sa mga magsasaka at mga pulong para sa sensitization ng gobyerno ay ganapin tungkol sa SEAH, pagkakapantay-pantay ng kasarian at panlipunang pagsasama, disenteng trabaho sa kanayunan, trabahong naaangkop sa edad, at kalusugan at kaligtasan sa trabaho o Occupational Health and Safety, at ang proyekto ay gagamit ng boluntaryong mga patnubay sa responsableng pamumuno ng panunungkulan ng lupain, pangisdaan, at kagubatan o Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries, and Forests. ▪ Hindi kukunsintihin ang SEAH.

Mga Patakaran sa Pangangalaga o Safeguard Policies	Ang mga Patakaran na ito ay nagbunsod	Mga Instrumento sa Pangangalaga at Panukalang Mitigasyon
<p>ESS8 – Pagkakapantay-pantay ng Kasarian (Gender Equality)</p>	<p>OO</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Ang proyekto ay ini-ukol para pagsamahanin ang kasarian bilang cross-cutting na elemento, at naglalayon na tumugon sa kasarian at transformatibo. Gayunpaman, ang pagtatasa ng kasarian at plano ng pagkilos ay nabuo (FP Annex 8) kasama ng partikular na mga aktibidad na naaayon sa kasarian na kasali sa built disenyo ng proyekto at balangkas ng pamamahala, na sumasaklaw sa mga aktibidad na tumutulong upang iwaksi ang SEAH. ▪ Ang proyekto ay hindi ku-kunsintihin ang lahat ng uri ng SEAH. Ang GRM ng proyekto ay malalapitan sa lahat ng reklamo na may kinalaman sa proyekto, kasama ang reklamo tungkol sa SEAH. Ang GRM ay magiging nakasentro sa nakaligtas at tumutugon sa kasarian, at magkakaroon ng partikular na pamamaraan para sa SEAH, kasama ang kumpidensyal na pag-uulat at ligtas at etikal na pagdodokumento (tignan ang Kabanata 5.6). Isa pa, ang proyekto ay bubuo ng gabay ng tamang asal kasama ng ESMP para pumatnubay sa pagpapatupad ng proyekto at pangalagaan laban sa panganib ng SEAH, at ang mga pagsasanay ay isasagawa tungkol sa pagkakapantay-pantay ng kasarian at panlipunang pagsasama, pati na rin ang SEAH para sa mga kawani ng proyekto. ▪ Sinasaklaw din ng ESMF/ ESMP ang mga panukala upang mapadali ang panlipunang pagsasama at pagandahin ang pagkakapantay-pantay ng kasarian, at labanan ang SEAH.

Mga Patakaran sa Pangangalaga o Safeguard Policies	Ang mga Patakaran na ito ay nagbunsod	Mga Instrumento sa Pangangalaga at Panukalang Mitigasyon
<p>ESS9 – Mga Katutubong Tao at Kulturang Pamana (Indigenous Peoples and Cultural Heritage)</p>	<p>OO</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ESMF at ang Balangkas ng Pagpapalano ng Mga Katutubong Tao o Indigenous Peoples Planning Framework (tignan sa ESMF Kabanata 6), at kasunod na ESMP at IPP. ▪ FPIC alinsunod sa “Manual for Project practitioners on Free Prior and Informed Consent: an indigenous peoples’ right and a good practice for local communities” ng FAO, “Indigenous Peoples Policy” at “Operational Guidelines: Indigenous Peoples Policy” ng GCF, at ang legal na balangkas ng Pilipinas (Indigenous People’s Rights Act of 1997, at Executive Order No. 79 from 2012) kung saan ang FPIC ay iniuutos. ▪ Pamamaraan ng Proyekto na nagsasabi ng mga kailangang gawin kapag makatagpo ng hindi kilalang mapagkukunan na pamana, partikular na mga mapagkukunang arkeolohiko, ay matagpuan sa kalagitnaan ng pagtatayo o operasyon ng proyekto o Project Chance-finds procedure (Apendiks 4)

181. **ESS 1 - Pamamahala ng Likas na Yaman (Natural Resource Management).** Ang proyekto na ito ay susuportahan ang adopsyon ng napatunayan na agrikulturang matatag sa klima, at kaya bumuo ng positibo na mga benepisyo sa kapaligiran sa mga tuntunin ng pangangasiwa sa likas na yaman. Gayunpaman, maaari na kailanganin ang mga trabaho na may maliit na iskala para sa pagkakabit ng agro-met na istasyon, na maaring magbigay ng mga akma-sa-lugar na epekto na may maliit na iskala, na marapat na pangasiwaan para maiwasan at pagaanin ang posibleng mapanirang epekto sa kapaligiran. Ang ESMP(s) ay binigyan ng detalyadong paliwanag para mapangasiwaan ang mga partikular na panganib, at ang listahan ng pagbubukod sa Apendiks 1 ay nagtitiyak na ang proyekto ay magbibigay pondo sa mga pakikihalo na mayroong mababa o katamtamang panganib. Ang karagdagang impormasyon ay mahahanap sa FAO checklist sa Apendiks 8.

182. **ESS2 – Saribuhay, Mga Ekosistema, at Mga Natural na Tirahan (Biodiversity, Ecosystems and Natural Habitats).** Ang iminungkahi na proyekto ay maaari na makipagtulungan sa mga komunidad na nakatira malapit sa mga protektadong lugar at/o walang kinikilingan na sona o buffer zone, partikular kapag isaalang-alang ang kalapitan sa mga nasyonal na parke (hal. Northern Sierra

Madre Natural Park; Mt. Kitanglad Range Natural Park, and Mt. Apo Natural Park) kung saan ang mga agrikultural na aktibidad ay pinapayagan). Matitiyak ang pagpapanatili ng 50m na walang kinikilingan na sona gamit ang georeferencing na sakahan na mayroong GPS yunit sa Barangays kung saan makikita ang mga protektadong lugar, at sa pamamagitan ng regular na pagsubaybay sa proyekto. Ang layunin nito ay matiyak na ang CRA na negosyo at ang kanilang mga miyembrong magsasaka ay hindi nagpapakatibo at hindi galing sa mga sakahan na nasa protektadong lugar o sa mga walang kinikilingan na sona.

183. ESS3 – Mapagkukunan ng Yamang Genetiko ng Halaman para sa Pagkain at Agrikultura (Plant Genetic Resources for Food and Agriculture). Ang patakaran na ito ay nagbunsod. Ang mga aktibidad sa ilalim ng Component 2 na maaaring sangkot ang paggamit ng sertipikado na mga buto para sa Batawan na Eskwelahan ng Magsasaka o Farmer Field Schools at ang pagpapakilala ng lokal na inilunsad at nakarehistro na iba't-ibang pananim na matatag sa klima ay kasama sa iminungkahi na proyekto, kaya ang ESS3¹⁰⁶ ay nagbunsod. Ang mga partikular na sari-saring klase ng pananim ay kailangan pa na matukoy, gayunpaman ito ay tutukuyin sa pakikipag-ugnayan sa National Seed Industry Council (NSIC), Philippines Rice Research Institute (PhilRice), Regional Field Offices (RFOs) at Provincial Agriculture Offices (PAOs) ng Department of Agriculture, at mga magsasaka na kalahok sa suportadong proyekto na Batawan na Eskwelahan ng Magsasaka o Farmer Field Schools.

184. ESS5¹⁰⁷ – Pangangasiwa sa mga Peste at Pamatay ng mga Peste (Pest and Pesticide Management). Ang patakaran na ito ay nagbunsod o Pest and Pesticide Management. Maraming

¹⁰⁶ Ang Pinagkukunan ng Halaman para sa Pagkain at Agrikultura o Plant Genetic Resources for Food and Agriculture (PGRFA) ay binigyang kahulugan ng ESS 3 bilang ang kabuuan na pagkakaiba-iba ng mga halaman na ginamit, o maaari na gamitin, sa agrikultura para sa produksyon ng pagkain, pinatuyong pagkain ng mga hayop, at hibla. Kasama sa PGRFA ang accessions ng germplasm holdings (koleksyon na ex-situ o wala sa likas na tirahan), hindi sibilisado na uri ng mga hayop na matatagpuan sa likas na tirahan (in situ) na maaaring kasama ang crop wild relatives (CWRs); landraces o tradisyonal na uri na pinananatili sa loob ng sakahan; materyales na ginagamit sa pagpaparami/pagpapa-anak para sa mga programang nagpapabuti sa mga pananim; at mga napabuti na uri na nakarehistro at/o pinakawalan para sa paglilinang. Kinikilala ng ESS 3 ang Internasyonal na Kumbensyon sa Pagprotekta sa mga Halaman o International Plant Protection Convention (IPPC) bilang balangkas na nagbibigay ng mga kasangkapan upang protektahan ang mapagkukunan ng halaman na nagmula sa mga peste at sakit (kasama ang damo). Kinikilala ng ESS 3 ang dalawang pangunahing instrument na namamahala ng access at pagbabahagi ng benepisyo, Indigenous Peoples' Rights (IPR) at mga karapatan ng mga magsasaka ukol sa PGRFA bilang Kasunduan sa Internasyonal sa mga Genetic na Pinagkukunan ng Halaman para sa Pagkain at Agrikultura o as the International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture at ang Kumbensyon sa Pagkakaiba-iba ng Biyolohikal o Convention on Biological Diversity (CBD) sa pamamagitan ng Nagoya Protokol sa Pag-access sa mga Mapagkukunan ng Genetic at ang Kanilang Patas at Pantay-pantay na Pagbabahagi ng Benepisyo na Nagmula sa Kanilang Paggamit sa Kumbensyon sa Pagkakaiba-iba ng Biyolohikal o Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and the Fair and Equitable Sharing of Benefits Arising from their Utilization. Kinikilala ng ESS 3 na ang paggamit ng Cartagena Protokol sa Biosafety ng CBD ay nagdudulot ng mga pananggalang upang tiyakin na ang paghawak, pagdadala, at paggamit ng living modified organisms (LMOs) na bunga ng makabaong bioteknolohiya ay walang masamang dulot sa biyolohikal na pagkakaiba-iba at/o walang dala na panganib sa kalusugan ng tao.

¹⁰⁷ Ang pamatay ng mga peste ay binigyang kahulugan ng ESS 5 na kahit anong sangkap, o halo ng sangkap ng kemikal o biyolohikal na sangkap na naglalayon na maitaboy, sirain, o i-kontrol ang kahit anong peste o mamahala sa paglaki ng halaman. Ang peste ay binigyang kahulugan na kahit anong mga uri, lahi, o biotype ng halaman, hayop, o pathogen na nakakapinsala sa halaman at produktong halaman, materyales o kapaligiran na nagsasama ng mga vector ng parasitiko o pathogens ng tao at sakit ng hayop at mga hayop na sanhi ng kaguluhan sa pampublikong kalusugan. Kinikilala ng ESS 5 na ang mga pamatay ng peste ay nakakatulong sa epektibo na proteksyon ng pananim at pagkain habang nasa produksyon at imbakan. Ang pamatay ng mga peste ay ginagamit din sa kabuuan, produksyon ng hayop at akwakultura upang ma-kontrol ang mga peste at sakit. Kasabay nito, ang pamatay ng mga peste ay dinisenyo upang maging lason sa mga buhay na organismo, ay sinasadyang ikalat sa kapaligiran, at ginagamit sa mga pananim na pagkain. Kinikilala ng ESS 5 na ang paggamit ng pamatay ng mga peste ay may maaaring masamang dulot sa mga gumamit, mga kalapit, mamimili ng pagkain, at sa kapaligiran. Sa LMICs, ang mga panganib ay madalas na pataasin dulot ng labis na paggamit, maling paggamit, at kakulangan sa epektibong control sa regulasyon. Ang ESS 5 ay sumusunod sa gabay patungkol sa pangangasiwa ng ikat ng buhay ng pamatay ng mga peste, ayon sa Internasyonal na Code ng Conduct ng Pamamahala ng Pamatay ng mga Peste o International Code of Conduct on Pesticide Management at ang mga teknikal na alituntunin na sumusuporta rito na hango sa mga dalubhasa mula sa FAO/WHO at mga particular na lathala.

magsasaka sa Pilipinas ang gumagamit ng pamatay ng mga peste sa mga iminungkahi na lugar para sa proyekto, kaya naman ang patakaran na ito ay nagbunsod. Habang ang proyekto ay hindi kukuha ng pamatay ng mga peste at/o magsusulong ng paggamit nito, tumaas na produksyon ay maari na mag-resulta sa hindi direkta na mataas na produksyon ng pamatay ng mga peste sa kalapit na lugar. Upang pagaanin ito, ang proyekto ay gagamit at magsusulong ng IPM (alinsunod sa pambansang programang IPM, KASAKALIKASAN), iwasan ang paggamit ng kahit anong lubos na mapanganib na pamatay ng peste, at, kung kailan/saan naangkop, ay turuan ang mga magsasaka sa ligtas na paghawak, paggamit, at pagtatapon ng mga pamatay ng mga peste. Bilang ang proyekto ay hindi nagsusulong ng paggamit ng pamatay ng mga peste, ang pagpayag sa paggamit nito sa mga sakahan na sakop ng proyekto ay upang irespeto ang pagpili ng magsasaka ukol sa pagtanggap ng mga iminungkahi na gawain upang tumatag laban sa klima (hal. pinagsamang pangangasiwa ng mga peste o Integrated Pest Management) o hindi. Ang mga magsasaka ay tuturuan tungkol sa mga benepisyo ng mga kasanayan gaya ng IPM, ngunit hindi pipilitin na palitan ang kanilang mga nakasanayan nang labag sa kanilang kalooban. Gayunpaman, hindi papayagan ang paggamit ng HHP sa kahit anong pangyayari.

ESS7 – Disenteng Trabaho (Decent Work). Ang patakaran na ito ay magbubunsod. Kinikilala ng ESS 7 na ang pagtataguyod ng disenteng trabaho at buo at produktibong trabaho ay mahalaga sa pagkamit ng seguridad sa pagkain at pagbabawas ng kahirapan. Ang ESS 7 ay naka-angkla sa pangitain ng FAO para sa napapanatiling pagkain at agrikultura, na malinaw na inuuna ang disenteng trabaho. Tinutukoy ng ESS 7 ang “disenteng trabaho” tulad ng tinukoy ng ILO bilang “produktibong trabaho para sa kababaihan at kalalakihan sa mga kondisyon ng kalayaan, equity, seguridad at dignidad ng tao.” Ang proyektong ito ay makikipag-ugnay sa ilan sa mga pinakamahirap na magsasaka, at ang kanilang mga pamilya, na naninirahan sa mga lugar na madaling tamaan ng mapanganib na klima upang magbigay ng karagdagang katatagan at mapabuti/mapaganda ang kanilang mga kabuhayan. Dahil sa mataas na kahirapan sa trabaho na naranasan ng mga magsasaka, pati na rin ang presensya ng mga kabataang manggagawang (15 taong gulang pataas) na tumutulong sa kanilang mga pamilya lampas sa oras ng klase, ang ESS7 ay nagbunsod. Sa ilalim ng ESS7, ang pagsasanay sa pangunahing kalusugan at kaligtasan sa trabaho na nauukol sa agrikultura ay ibibigay, batay sa mga kasalukuyang panganib na mayroon sa lugar ng proyekto (hal. paggamit ng pamatay ng mga peste). Ang pagsasanay para sa mga magsasaka at mga sesyon ng sensitisasyon para sa gobyerno ay gaganapin din sa SEAH, pagkakapantay-pantay ng kasarian at panlipunang pagsasama, disenteng trabaho sa kanayunan, trabahong naaangkop sa edad. Sa karagdagan, ang proyekto ay makikipag-ugnayan sa kanyang sero-toleransyang patakaran sa SEAH, pati na rin sa proyektong GRM, kasama ang natatangi na pagtugon sa kasarian at ang mga pamamaraan na nakasentro sa biktima para sa pag-uulat ng SEAH.

185. **ESS 8 - Pagkakapantay-pantay ng Kasarian (Gender Equality. This policy is triggered).** Ang patakarang ito ay magbubunsod. Ang proyekto ay susuporta sa pagpapalakas at pagkakapantay-pantay ng kasarian, at idinisenyo upang isaalang-alang ang mga partikular na pangangailangan at priyoridad ng mga kababaihang kasangkot sa pagsasaka. Ang mga aktibidad ng proyekto ay nabuo sa paraang tumutugon sa kasarian, kabilang ang mga kaukulang tagapagpahiwatig. Isang Gender

Assessment at Gender Action Plan ang binuo upang pangalagaan ang mga karapatan ng kababaihan, at tiyakin na ang proyekto ay tumutugon sa kasarian (tingnan ang FP Annex 8). Bilang karagdagan, ang proyekto ay walang pagpapaubaya sa SEAH, at mayroong hakbang upang maipabilang ang pamamahala ng risk management nito (hal. pagtatatag ng isang 'code of conduct,' pagsasanay sa mga kawani ng proyekto at mga benepisyaryo ukol sa pagkakapantay-pantay ng kasarian, panlipunang pagsasama at SEAH, pagtataguyod ng mga interbensyon at naka-target na suporta para sa kababaihan na may layon na hamunin ang mga pamantayan ng kasarian, pagtiyak sa pagsubaybay na tumutugon sa SEAH, at pagbuo ng pamamaraang partikular sa SEAH upang samahan ang mekanismo ng karaingan, bukod sa iba pa).

186. **ESS9 – Mga Katutubo at Pamanang Kultural (Indigenous Peoples and Cultural Heritage. This policy is triggered¹⁰⁸).** Ang patakaranang ito ay magbubunsod. Ang proyekto ay gaganapin sa Cordillera Administrative Region (CAR), na pinaninirahan ng iba't ibang grupo ng mga katutubo. Makikipagtulungan ang proyekto sa mga katutubo (kabilang ang mga hindi organisadong katutubong magsasaka) na nasa labas ng CAR o sa ibang pang mga rehiyon (hal. Cagayan Valley, Bicol, hilagang bahagi ng Mindanao, at Soccsksargen). Nagsagawa ng mga konsultasyon sa mga grupo ng katutubo upang matuguan ang Free Prior and Informed Consent, at isang komprehensibong IP Plan ang inihanda upang ilarawan ang responsibilidad at mga kinakailangan sa pasulong ng proyekto. Ang FFPIC ay nagsimula na at magpapatuloy upang matukoy ang magkakaibang mga pangangailangan at priyoridad, pangunahing alalahanin, at mga napiling paraan ng pagtugon sa karaingan ng mga katutubo sa komunidad na kasama sa proyekto. Bahagi ng prosesong ito, nakatanggap ng impormasyon ang mga katutubo (at iba pang grupo ng minorya, tulad ng mga komunidad ng Muslim sa Mindanao) ng mga positibo at negatibong epekto ng proyekto. Sa mga konsultasyong isinagawa habang inihahanda ang proyekto, ang lahat ng mga grupo ay nagbigay ng kanilang pansamantalang suporta at interes at ang mga madalas maulit na katanungan ay kukumpirmahin sa antas ng barangay o munisipyo (depende sa mga partikular na lugar ng proyekto) kapag naaprubahan na ang proyekto. Ang pamamaraang ito, kung saan ang bahagi ng proseso ng FPIC ay nakumpleto sa panahon ng pagpapatupad ng proyekto, ay ginawa upang maiwasan ang pagkawala ng tiwala ng mga komunidad (hal. nangangako ng pagganap ng proyekto sa kanilang nayon kahit maaaring hindi naman ito mapili). Ang mga plano sa pagtugon sa mga katutubong komunidad ay nakalahad sa ESMF, gayundin sa IP Plan.

187. Nakalahad sa Apendiks 1 ang listahan ng mga aktibidad na hindi tutustusan sa ilalim ng proyekto.

¹⁰⁸ Kinikilala ng ESS9 ang mga tradisyon at kaalaman ng mga katutubo na nagbibigay ng mga pagkakataon para sa marami na humarap sa hamon ng mga darating na dekada. Ito ay mahalaga sa sistema ng pagkain ng mga katutubo upang punan ang pagtaas ng pangangailangan ng pagkain. Ito ay mahalaga upang magkaroon ng kaalaman sa pag-angkop kahinaan at epekto sa pagbabago ng klima. Ang mga katutubo ay tinatayang humigit-kumulang 5 porsyento ng populasyon ng mundo, ngunit 15 porsyento sa pandaigdigang populasyon ay mahihirap. Ang isang agenda na nagsusumikap sa pandaigdigang seguridad sa pagkain, napapanatiling pamamahala ng likas na yaman at pagpapagaan ng kahirapan ay hindi kumpleto maliban kung ito ay tumutugon sa mga pangangailangan ng mga katutubo. Dahil dito, inaprubahan ng FAO noong 2010 ang Policy on Indigenous and Tribal Peoples na nakabatay sa mga internasyonal na legal na kasunduan, tulad ng UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (UNDRIP), na pinagtibay ng isang pagpupulong o General Assembly noong 2007, at ILO Convention 169. Ang FAO Policy on Indigenous Peoples ay sumasailalim sa ESS 9 at nagbibigay ng patnubay upang igo, isama at isulong ang mga isyu ng mga katutubo sa gawain ng FAO. Ang mga pangunahing prinsipyo ng patakaran ay: pagpapasya sa sarili: paggalang sa katutubong kaalaman, kultura at tradisyonal na mga gawi na nakakatulong sa napapanatiling at pantay na pag-unlad; at Free, Prior and Informed Consent (FPIC). Bukod dito, kinikilala ng ESS 9 ang kahalagahan ng nasasalat at hindi nasasalat na pamana ng kultura para sa kasalukuyan at hinaharap na mga henerasyon.

4.5 Buod ng mga Layunin at Prinsipyo sa Pagpapatupad ng Gender Action Plan

188. **Gender Action Plan.** Upang mapangalagaan ang mga kasapi laban sa mga isyu ng pagkakapantay-pantay ng kasarian (ESS8) at upang matiyak na maisama ang kasarian sa buong disenyo ng proyekto, isang Gender Action Plan ang inihanda. Tinitiyak nito ang sapat na pagsasama at pagsusulong ng mga kababaihan sa mga aktibidad, pati na rin ang pangangalaga sa karapatang pangbabae. Kasama rito ang mga hakbang upang maisama ang SEAH 'risk mitigation,' tiyakin ang malayang pag-'access' sa 'survivor-centered' at 'gender-responsive' na GRM, at siguruhin ang pagpapatupad ng proyekto na may pagsubaybay at pagsusuri na tumutugon sa bawat kasarian.

189. **Layunin.** Ang layunin ng Gender Action Plan ay magtatag ng malinaw na mga target na nakabalangkas sa isang espisipikong panahon, upang matiyak ang pagsama ng kababaihan sa proyekto, at ang epektibong pagpapatakbo ng GCF Gender Policy. Ang patakaranang ito ay nilalayong tiyakin na sensitibo sa kasarian, makapag-aambag sa pagkakapantay-pantay, at makapagkakamit nang mas malaki at napapanatiling resulta, kahihinatnan, at epekto sa pagbabago ng klima ang mga hakbangin ng proyekto.

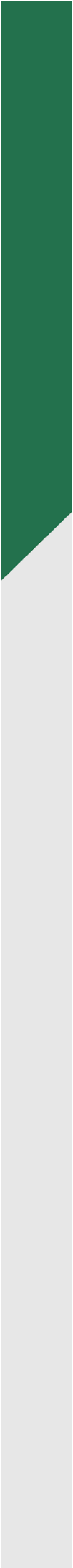
190. **Mga Prinsipyo.** Ang mga prinsipyo sa Gender Action Plan ay alinsunod sa ESS8 – Gender Equality, gayundin ang GCF sa Gender Action Plan, vis-à-vis sa kanilang Gender Policy. Ang sumusunod na pangunahing prinsipyo ay nagbibigay ng batayan kung paano binuo ang Gender Action Plan:

- Pagsunod sa pangako ng pagkakapantay-pantay ng kasarian;
- Pagiging inklusibo ng mga tuntunin ng lahat ng aktibidad na pinondohan ng GCF;
- Pananagutan sa resulta at epekto ng pagbabago ng klima at pangkasarian;
- Pagkakaroon ng bansa ng sapat na suporta sa tuntunin na nakalinya sa mga pambansang patakaran at prayoridad na may kaukulang partisipasyon ng mga stakeholder;
- Pagkakaroon ng kakayahan sa institusyonal na balangkas ng GCF; at
- Pantay na paglalaan ng mapagkukunan upang ang mga babae at lalaki ay pantay na makinabang mula sa mga aktibidad kaugnay ng mitigasyon at pag-akma o adaptation.

191. Ang mga sumusunod na usapin ay prayoridad at kasama sa Gender Action Plan:

- Istrukturang institusyonal at pamamahala;
- Panuntunan o gabay sa pagpapatakbo ng mga operasyon o aktibidad;
- Pagbuo o pagpapalakas ng kapasidad;
- Mga output, kinalabasan, at tagapagpahiwatig ng epekto para sa pagsubaybay at pag-uulat;
- Paglalaan ng budget at pagkukunan; at
- Pagbuo ng kaalaman at pagpapalaganap nito

192. Ang Gender Analysis at Gender Action Plan ng proyektong ito hiwalay na dokumento na isinumite bilang pandagdag sa ESMF (tingnan ang FP Annex 8). Ang FAO, bilang ikatlong lebel na

tagapamahala ay magiging responsable para sa pagpapatupad, pagsunod, at pag-uulat ng mga pangangalaga.

5.0 PAKIKIPAG-UGNAY SA MGA KASAPI O STAKEHOLDERS

5.1 Pagpili ng mga Kasapi

193. Mula nang mabuo ito noong huling bahagi ng 2016, ang proyekto ay may mataas na antas ng pakikipag-ugnayan sa mga stakeholder at sapat na suporta ng pampulitikal. Ang mga kasapi ay pinili noong 2016 at unang bahagi ng 2017, kung saan unang ginanap ang pagtalakay ng konsepto ng proyekto. Ito ay pinangunahan ng Department of Agriculture, Nationally Designated Authority (NDA)¹⁰⁹, at FAO. Nagkaroon pa ng mas malawakang pagsasanay sa mga kasapi noong kalagitnaan ng 2017. Sa mga paunang talakayan kasama ang DA ay natukoy ang mga ministri, departamento, ahensya, at mga target na kalahok (mga magsasaka, atbp.) na maaring makasama rito. Ang mga sumunod na pagsasanay at pagbisita sa field ay ginawa upang makipag-ugnayan sa mga Civil Society Organizations (CSOs), Non-Governmental Organizations (NGOs), iba pang ahensya ng UN, multinasyonal na organisasyon (hal. World Bank), at mga organisasyong pangkomunidad na matatagpuan sa mga potensyal na lugar ng proyekto. Ito ay upang matukoy ang mga proyekto na nagawa na o kasalukuyang ginagawa at ano ang maaaring pang pagtulongan. Ang mga pagsasanay at pagbisita sa field (kabilang ang pagpupulong sa mga magsasaka, kababaihan (kasama ang mga babaeng magsasaka), mga katutubo, at mga relihiyoso/minorya) ay isinagawa upang lubos na maunawaan ang mga pangangailangan ng populasyon sa bawat rehiyon, kabilang ang iba't ibang pangangailangan batay sa kasarian at minorya.

194. Dahil hindi pa natutukoy ang mga komunidad na isasama sa proyekto, ang pagpili ng tiyak na kasapi (kabilang ang mga katutubo sa mga napiling lugar) ay magaganap sa mga unang buwan ng pagpapatupad ng proyekto. Ito ay upang matiyak na ang mga benepisyaryo ay nakonsulta sa eksaktong lokasyon ng proyekto.

5.2 Pakikipag-ugnayan sa mga Kasapi habang Naghahanda o Nagbubuo ng Proyekto

5.2.1 Mga Konsultasyon sa Pambansang Antas

195. Ang proyektong ito ay tugon sa isang opisyal na kahilingan ng Systems Wide Climate Change Office (DA-SWCCO) ng Department of Agriculture noong Oktubre 2016 na magbigay ng teknikal na pagsubaybay upang makapagbuo ng panukala para sa GC. Ang pakukala ay naglalayon na palakasin at patatagin ang ginawang proyekto ng DA na “Adaptation and Mitigation in Agriculture Project 2” (AMIA-2). Noong Disyembre 2016, ang Department of Agrarian Reform (DAR) ay opisyal na naghayag din ng kanilang kagustuhan na makipagtulungan sa FAO upang maisakatuparan ang proyektong “Climate Change Adaptation in Vulnerable Agrarian Reform Communities.”

¹⁰⁹ Ang NDA para sa GCF sa Pilipinas ay nagbago sa iba't ibang mga punto sa buong paghahanda ng proyekto, kung saan ang DENR, DA, at Climate Change Commission ay nagsilbing NDA sa ilang mga punto ng panahon. Kinunsulta ito ng FAO at pinanatili nilang may alam sa lahat ng impormasyon ang mga kasapi, sa kabila ng mga pagbabago sa mga responsibilidad.

196. Bilang tugon, nagsagawa ang FAO ng isang pagsasanay na may pamagat na, “Developing Practical Integrated and Transformative Actions to Address Climate Change in the Agriculture Sectors,” noong ika-14 ng Disyembre 2016 sa Dolco Latte, Quezon City. Nilalayon ng pagsasanay na itaas ang kamalayan ng mga kalahok sa mga mekanismo at priyoridad ng GCF, gayundin upang bumuo at tumalakay ng mga ideya na magagamit sa GCF. Mayroong 21 na kalahok ang dumalo sa pagsasanay mula sa mga ahensya ng DA, DAR, National Economic and Development Authority (NEDA), Philippine Crop Insurance Corporation (PCIC), Department of Environment and Natural Resources (DENR), at United Nations Development Programme (UNDP). Ang pagsasanay ay nagbunga ng ilang panukala mula sa mga ahensya. Sumang-ayon din ang mga lumahok sa pagsasanay na suriin ang mga documentato paggagayahan o template at ibigay ang mga impormasyong kailangan upang higit pang maisaayos ang kanilang mga ideya. Noong, ika-14 ng Disyembre, nakipag-ugnayan kay Emmanuel De Guzman, ang Komisioner ng Climate Change Commission (CCC), ang kinatawan ng FAO sa Pilipinas upang alamin ang priyoridad at kahalagahan ng komisyon sa sektor ng agrikultura at lupa. Layunin ng FAO na malaman ang tugon ng CCC sa pagbabago ng klima. Ang opisyal na ugnayan ng Climate Change Commission at FAO ay naisakatuparan noong Enero 2017 kung saan napagkasunduan na magbibigay ang CCC ng suportang teknikal at kaalaman sa katayuan ng isinasagawang panukala.

197. Bilang pagtupad sa pangako na magkakaroon muli ng iba pang pagsasanay, nagsawa ng mas malawak na pagsasanay ang FAO noong ika-16 ng Enero 2017 sa Quezon City upang suriin ang mga ideyang naisumite at alamin kung mayroon pang oportunidad na hindi nakuha o natalakay sa nakaraang pagsasanay. Isinagawa ito upang matiyak na hindi nalalayo ang mga plano at ideya ng proyekto sa GCF investment criteria, National Framework Strategy on Climate Change (NFSCC), National Climate Change Action Plan (NCCAP), at Intended Nationally Determined Contributions (INDCs). Dalawangpu't limang kawani at eksperto mula sa DA, Bureau of Soils and Water Management (BSWM), Bureau of Fisheries and Aquatic Resources (BFAR), DAR, PCIC, NEDA, UNDP, University of the Philippines Los Baños (UPLB), UPLB Foundation Inc. (UPLBFI), at International Center for Tropical Agriculture (CIAT) ang lumahok sa pagsasanay. Ang mga panukala ay sinala at hinati sa apat na pangunahing paksa: (i) Pagbuo ng Matatag na Komunidad at Institusyon Pang-Agraryo laban sa Pagbabago ng Panahon; (ii) 'Climate Resilient Integrated Development Project' sa ARC Clusters; (iii) Maliit na Pagkukunan ng Nauulit na Enerhiya-Sistema ng Irigasyon sa mga lugar na Apektado ng Pagbabago ng Klima; at (iv) Pagpapalawak ng AMIA. Sa mga sumunod na buwan, nagsagawa ang FAO ng mga teknikal na konsultasyon sa mga nabanggit na ahensya upang pinuhin ang mga layunin at tukuyin ang mga pangmatagalang layunin.

198. Sa kalagitnaan ng 2017, dalawang paunang bersyon o draft ng mga konsepto na mula sa DA at DAR ay parehong may layunin na pataasin ang kapasidad ng mga magsasaka na gumamit ng mga climate information system (CIS) upang mapataas ang kanilang katatagan laban sa pagbabago ng klima at mga sakuna. Ito ay sinuportahan ng FAO. Ang parehong mga konsepto ay ng mga 'climate field schools' o gabay ng mga magsasaka sa tamang pagpapalawak at desisyon sa pagtatanim na maaaring masuri at mapili ang mga pag-angkop na kailangan sa pagsasaka; mabigyan ang magsasaka ng kakayanan na mag-invest sa mga opsyon; matulungang mapataas ang kapasidad ng magsasaka na magkaroon ng risk transfer; at mapataas ang kapasidad o kakayanan ng DA, lokal na

pamahalaan, at iba pang ahensya na makatutulong sa mga magsasaka at mangingisda. Dahil sa kanilang pagkakatulad, nagpasya ang FAO na bigyang prioridad ang bansa at bumuo ng strategic concept note at isang buong panukala. Ang konsepto mula sa DA ay sinumite sa FAO at sinuportahan ng NDA sa kondisyon na isama sa makikinabang ang mga benepisyaryo ng Agriaran Reform na naroroon sa mga iminungkahing lugar ng proyekto.

199. Noong Mayo 2017, pormal na sumulat ang DA sa FAO upang maging ahensya na magpapatupad ng GCF at bubuo ng panukala na pinamagatang, "Scaling Up Adaptation and Mitigation Initiative in Agriculture." Kasama rito ang pagsulat ng concept note at pag-aayos ng mga kinakailangang proseso na tutugunan ang mga pag-angkop sa pagbabago ng klima at mga mitigasyon nito. Ito ay pormal na sinuportahan ng NDA (DENR noong panahong iyon). Ipinagpatuloy naman ng FAO ang mga malawakang konsultasyon (pambansa) at mga pagsasanay sa mga kasapi upang madisenyo ng proyekto. Ang mga ahensya at organisasyon na kinonsulta para sa proyekto ay ang mga dibisyon at kawanihan ng DA Central Office (hal. Field Operations Service, Planning and Monitoring Service, Agricultural Training Institute o ATI, SWCCO, BFAR, BSWM), DENR, CCC, DAR, PCIC, ACPC, Landbank, mga pribadong ahensya, ahensya ng siyensya, UNDP at iba pang ahensya ng UN, at mga institusyong pang-internasyonal sa pagpopondo tulad ng International Fund for Agricultural Development (IFAD), Asian Development Bank (ADB), at World Bank. Nagkaroon ng kasunduan at suhestyon ang mga ahensya sa saklaw at ugnayan na nararapat sa proyekto.

200. Nakipagpulong ang pangkat ng FAO kay OIC-Direktor Elenida Basug ng DENR/GCF NDA noong ika-4 ng Setyembre 2017 at kay CCC Commissioner Emmanuel de Guzman noong ika-5 ng Setyembre 2017 upang talakayin ang pag-usad ng panukala ng GCF. Sa pulong ay napagplanuhan ang stratehiya, saklaw, at mga modalidad ng proyekto, potensyal na ugnayan, at plano ng pagsulong. Ang mga karagdagang diyalogo ay isinagawa noong Nobyembre hanggang Disyembre 2017 nang ang paunang bersyon ng konsepto ay ipinakita sa iba't ibang kasapi, kabilang ang mga yunit ng DA Central Office, bagong pinuno ng SWCCO, pinuno ng DA Operations Unit, at UNDP (upang matiyak ang pagkakapareho ng mga plano ng bawat ahensya sa proyekto ng GCF).

201. Nagsagawa rin ng mga pagpupulong noong huling bahagi ng 2017 si Ms. Maria Theresa Espino-Yap, ang National Coordinator ng GCF, kasama ang Readiness Coordinator ng DENR, ACPC, at LandBank. Natukoy sa pulong ang mga limitasyon sa kapasidad ng mga lokal na sangay sa pagtatasa sa pagiging posible ng mga pautang para sa CRA; posibilidad ng pagbuo ng mga bagong produkto; at iba't ibang instrumento ng kredito at mga pagkakataon upang mapadali ang pautang. Marami pang mga lokal na ahensya ng pananalapi ang kinonsulta, gayundin ang mga ahensya ng pananaliksik tulad ng IRRI sa Los Baños.

202. Noong Enero 2018, nakipagpulong ang FAO sa mga pinuno at opisyal ng DA SWCCO, Field Operations Service (FOS), at Planning and Monitoring Service (PMS), upang ayusin ang proyekto. Ang Philippine Atmospheric Geophysical and Atmospheric Services Administration (PAGASA) ay inatasan din noon na mag-ambag ng (i) imbentaryo ng mga kasalukuyang istasyon ng klima at panahon, at iba pang mga sensor sa lupa o surface-based sensor, (ii) ulat ng pagtatasa ng mga kinakailangan na ICT para sa isang pambansang sistema ng impormasyon para sa klima at panahon,

(iii) mga ulat sa pagtatasa ng mga kinakailangan sa pag-angat at pagpapalawak ng saklaw ng pagtataya sa lahat ng lugar na vulnerable o mahina. Malaki ang naitulong ng imbentaryo at mga ulat sa pagbuo ng Component 1. Sa huling bahagi ng Pebrero 2018, ang Mindanao Development Authority (MinDA) ay nagpahayag din ng interes na makipagtulungan sa isang komprehensibong proyekto ng GCF.

203. Mula Marso 2018 hanggang Pebrero 2019, patuloy na nagsagawa ang FAO ng mga malawakang konsultasyon (pambansang) upang mapino at makapagsumite ng buong panukala ng proyekto sa Mayo 2019. Nagsagawa rin ng mga konsultasyon sa mga kawani ng gobyerno na nagpapatupad, sumusubaybay, at nagsusuri ng mga pangangalaga para sa mga kasalukuyang proyekto sa pamumuhunan (hal. World Bank Philippines' Rural Development Project) upang matukoy ang umiiral na kapasidad at/o mga hadlang sa pagpapatupad ng mga pangangalaga at M&E ng mga kawani. Sa buong 2018 at unang bahagi ng 2019, isinagawa din sa mga rehiyon, probinsiya, munisipalidad, at barangay/komunidad ang mga konsultasyon. Noong 2020 at 2021, ang mga konsultasyon ay nakatuon sa pambansang antas, hindi lamang ang DA at PAGASA, kundi pati na rin ang LandBank, NGO, at iba pang kasapi. Noong Agosto 2022, nagsagawa ng mga karagdagang konsultasyon sa antas ng komunidad, partikular sa mga katutubong magsasaka.

5.2.2 Mga Konsultasyon sa Antas ng Rehiyon, Panlalawigan, Munisipyo, at Komunidad

204. Ang mga pinalalim na konsultasyon sa mga kasapi ay isinagawa sa buong bansa sa mga rehiyon at komunidad na pinakanaapektuhan ng pagbabago ng klima. Ang mga konsultasyong ito ay bahagyang isinagawa ng FAO sa kanilang mga misyon noong Mayo/Hunyo 2018, Nobyembre 2018, at Enero/Pebrero 2019. Ito ay kinumpleto ng mga konsultasyon na isinagawa ng CIAT noong 2018, na inatasan upang tukuyin at suriin (i) ang magkakaibang epekto sa pagbabago ng klima sa mga rehiyon, (ii) umiiral na mga kasanayan sa CRA na kasalukuyang ginagamit, (iii) mga hadlang sa pag-angkop, at (iv) pinakamabisang paraan para sa paglilipat ng kaalaman at paghahatid ng impormasyon.

205. Bukod sa mas pangkalahatang mga konsultasyon tungkol sa disenyo ng proyekto at interes ng mga magsasaka, isang konsultasyon na nakapokus sa pangangalaga ay ginanap noong Nobyembre 2018 at Enero/Pebrero 2019. Ito ay upang masuri ang mga posibleng isyu sa pangangalaga sa kapaligiran at lipunan. Ito ay isasagawa sa mga lokal na komunidad, kabilang ang mga tao, mga minorya (komunidad ng mga katutubo at mga Muslim), at iba pang mga kasapi na potensyal na maapektuhan ng proyekto. Ang mga konsultasyon ay isinagawa upang magbigay ng impormasyon sa: a) layunin ng proyekto; b) pangkalahatang-ideya ng mga potensyal na epekto; at c) plano ng pagpapatupad ng proyekto. Ginamit din ito bilang mga forum upang matukoy (i) ang mga kagustuhan ng kasapi kung paano maitatag ang mekanismo ng pagtugon sa karaingan at (ii) malawak na suporta ng komunidad para sa proyekto. Ibinigay ang pangangalaga upang matiyak na ang mga mahihinang komunidad, partikular ang mga kababaihan, kabataan, mga katutubo, at mga minoryang Muslim, ay natugunan sa bawat rehiyon (kung saan naaangkop) upang matukoy ang kanilang mga natatanging pangangailangan, antas ng pagiging sensitibo, at potensyal na mga panganib. Ang mga resulta ng mga konsultasyon ay nakalista sa ilalim ng seksyon 5.4 ng ESMF na

ito. Ang ESMF at Gender Action Plan ay mga resulta ng ‘field work’ noong Nobyembre 2018 at Enero/Pebrero 2019. Ginamit ang mga konsultasyon upang ipaalam sa parehong mga dokumento ang pag-iingat, pati na rin ang pangkalahatang disenyo ng proyekto.

206. Ang mga talakayan noong Nobyembre 2018 ay kinasasangkutan ng mga sumusunod na grupo:

PETA	LOKASYON AT MGA GRUPONG NAGPULONG
Ika-14 ng Nobyembre 2018	<p>TUGUEGARAO CITY, Cagayan:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Regional Agriculture & Fisheries Council (RAFC)
Ika-15 ng Nobyembre 2018	<p>Province of Cagayan</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Provincial Agriculture Office ng Cagayan ● Municipal Agriculture Office ng Penablanca (4 ATs) ● Agrarian Reform Communities (ARCs) ng Cagayan ● Pagbisita sa field / konsultasyon sa komunidad: <ul style="list-style-type: none"> ○ Mga magsasaka ng Brgy. Salamagues, Munisipalidad ng Iguig ○ Mga magsasaka ng Brgy. San Isidro, Munisipalidad ng Iguig ○ Mga magsasaka ng Brgy. Sta. Barbara, Munisipalidad ng Iguig

PETA	LOKASYON AT MGA GRUPONG NAGPULONG
Ika-16 ng Nobyembre 2018	<p>Probinsya ng Isabela</p> <ul style="list-style-type: none"> ● DA Regional Office 2 – Regional Executive Director (ika-16 sa Ilagan), teknikal na kawani ng rehiyon na namamahala ng palay, mais, at mga mataas na halaga ng mga pananim or high-value crops (HVC) at pagbabago ng klima ● Provincial Agriculturist ng Isabela ● City Agriculturist of Ilagan, at miyembro ng RAFC ● Agrarian Reform Communities (ARCs) ng Isabela ● Regional research station sa Ilagan, kasama ang gene bank para sa mais. ● Pagbisita sa field/konsultasyon sa komunidad: <ul style="list-style-type: none"> ○ Mga magsasaka ng Brgy. Lucban, Benito Soliven ○ Mga magsasaka ng Sta. Victoria, Ilagan City
Ika-19 ng Nobyembre 2018	<p>KORONADAL CITY, Probinsya ng South Cotabato</p> <ul style="list-style-type: none"> ● DA Regional Office 12 – Regional Executive Director at teknikal na kawani ng rehiyon na namamahala ng palay, mais, at mga mataas na halaga ng mga pananim or high-value crops (HVC) at pagbabago ng klima ● Provincial Agriculturist ng North Cotabato sa Kidapawan City
Ika-20 ng Nobyembre 2018	<p>KIDAPAWAN CITY, Probinsya ng North Cotabato</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Pagbisita sa field/konsultasyon sa komunidad: <ul style="list-style-type: none"> ○ Farmers’ irrigation association in Brgy. Macebolig, Kidapawan ○ ARBs ng ilang ARCS mula sa munisipalidad ng North Cotabato (kasama ang Pikit, Carmen, etc).
Ika-21 ng Nobyembre 2018	<p>Probinsya ng North Cotabato</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Pagbisita sa field/konsultasyon sa komunidad: <ul style="list-style-type: none"> ○ Rural Improvement Club sa Kidapawan City ○ Mga magsasaka sa kabundukan ng Brgy Ilomavis sa Kidapawan City ○ Magsasaka ng mais sa Brgy. Manupal, Munisipalidad ng Matalam

PETA	LOKASYON AT MGA GRUPONG NAGPULONG
<p>Ika-22 ng Nobyembre 2018</p>	<p>Probinsya ng North Cotabato</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Pagbisita sa field/konsultasyon sa komunidad: <ul style="list-style-type: none"> ○ Magsasakang Muslim sa Brgy. Patadon East, Kidapawan, at Brgy. Patadon West, Matalam (<i>larawan sa ilalim</i>) <ul style="list-style-type: none"> ○ Mga katutubo ng Manobo sa Brgy. Ginatilan, Kidapawan (<i>larawan sa ilalim</i>)

207. Sinikap ng grupo na makipagkita at makipagugnayan sa iba't ibang komunidad sa mga potensyal na rehiyon ng proyekto. Sa kabila ng mga pagsisikap, mayroon pa ring hamon sa pag-abot sa ilan sa mga katutubong grupo sa kabundukan, mga komunidad ng Muslim, at tri-communities (na binubuo ng mga katutubo, mga Muslim, at Kristiyano) dahil sa paghihigpit sa seguridad. Upang matugunan ang hamon na ito, nakipagpulong ang mananaliksik sa mga kinatawan ng mga ARC na matatagpuan sa mga komunidad sa kabundukan (kabilang ang ilan na pawang Muslim, lahat ng mga katutubo, at halo o tripartite na komunidad) noong ika-20 ng Nobyembre sa Kidapawan. Ang mga karagdagang konsultasyon ay inaasahan sa panahon ng pagpapatupad ng proyekto, na maaaring mapadali ng pambansang kawani kapag may sapat na oras para sa pagaayos ng kanilang clearance.

208. Batay sa mga paunang konsultasyon sa pag-iingat na isinagawa noong 2018, ang kasunod na mga konsultasyon na nakatuon sa pangangalaga ay ginanap noong Enero/Pebrero 2019 upang makipagpulong sa mga katutubo at kababaihan sa mga lugar na hindi pa sakop (hal. mga katutubo sa loob ng Cordillera Administrative Region). Kasama sa misyon na ito ang isang espesyalista ng FPIC, isang espesyalista ng kasarian, at isang espesyalista sa Agribusiness. Kasama sa mga pangkat na kinonsulta ay ang:

PETA	LOKASYON AT MGA GRUPONG NAGPULONG
Ika-30 ng Enero 2019	<p>Probinsya ng Camarines Sur</p> <ul style="list-style-type: none"> ● DA Regional Office 5 – Regional Executive Director, teknikal na kawani ng rehiyon na namamahala ng palay, mais, at mga mataas na halaga ng mga pananim or high-value crops (HVC) at pagbabago ng klima ● Regional Agriculture & Fisheries Council (RAFC) ● Provincial Agriculturists ng Camarines Sur at Camarines Norte, at piling Municipal Agriculturists
Ika-31 ng Enero 2019	<p>Probinsya ng Camarines Sur</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Presidente ng Bicolandia Seed Growers of Goa ng CamSur ● Mga operator ng Minalabac Coconut Nursery ● Manager ng Camarines Sur Multipurpose Cooperative ● Pagbisita sa site ng Rice Processing Center 1 ● Pagbisita sa field/konsultasyon sa komunidad: <ul style="list-style-type: none"> ○ Mga magsasaka ng Brgy. Sta. Teresita ng Iriga City ○ Mga magsasaka ng Gatbo, San Francisco, Munisipalidad ng Ocampo ○ Mga katutubong magsasaka ng Brgy. Burocbusoc, ng Munisipalidad ng Buhi ○ Mga magsasaka ng Brgy. Cagbunga ng Munisipalidad ng Pamplona ○ Mga magsasaka ng Brgy. Veneracion ng Munisipalidad ng Pamplona

PETA	LOKASYON AT MGA GRUPONG NAGPULONG
Ika-1 ng Pebrero 2019	<p>Probinsya ng Camarines Norte</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Provincial Agriculturist ng Camarines Norte kasama ang Municipal Agriculturists ng Daet, Talisay, Vinzons ● Mga kawani ng Ambos Agriculture Cooperative ● Mga binisitang site: <ul style="list-style-type: none"> ○ Camarines Vet Pro Plus (tindahan ng agrikultura) ○ Rice Processing Center 2 ○ Coconut Nursery ● Pagbisita sa field/konsultasyon sa komunidad: <ul style="list-style-type: none"> ○ Mga magsasaka ng Brgy. Itomong ng Munisipalidad Talisay ○ Mga katutubong magsasaka ng Munisipalidad ng Jose Panganiban ○ Mga magsasaka ng Brgy. Sto. Domingo, Vinzons
Ika-4 ng Pebrero 2019	<p>Cordillera Administrative Region</p> <ul style="list-style-type: none"> ● DA CAR RFO– Regional Executive Director, teknikal na kawani ng rehiyon na namamahala ng palay, mais, at mga mataas na halaga ng mga pananim or high-value crops (HVC) at mga tagamahala ng probinsya ● NCIP CAR Regional Office ● Tebtebba ● Benguet State University – Northern Philippines Root Crops Research and Training Center ● Mga binisitang site: <ul style="list-style-type: none"> ○ La Trinidad Benguet Agricultural Trading Post ○ La Trinidad Strawberry Farm
Ika-5 ng Pebrero 2019	<p>Probinsya ng Ifugao</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Provincial Agriculturist of Ifugao and Municipal Agriculturists ng Lamut, Lagawe, at Banaue ● Pagbisita sa mga lokal na tindahan ● Pagbisita sa field/konsultasyon sa komunidad: <ul style="list-style-type: none"> ○ Mga magsasaka ng of Brgy. Anao, Munisipalidad ng Hingyon ○ Mga magsasaka ng Brgy. Poblacion, Munisipalidad ng Banaue

PETA	LOKASYON AT MGA GRUPONG NAGPULONG
Ika-6 ng Pebrero 2019	<p data-bbox="448 309 707 338">Probinsya ng Kalinga</p> <ul style="list-style-type: none"> <li data-bbox="501 353 1321 427">● Provincial Agriculturist of Kalinga at Municipal Agriculturists of Tabuk, at Tinglayan <li data-bbox="501 439 1321 555">● Pagbisita sa field/konsultasyon sa komunidad: <ul style="list-style-type: none"> <li data-bbox="596 479 1214 508">○ Mga magsasaka ng Munisipalidad ng Tinglayan <li data-bbox="596 519 1209 548">○ Mga magsasaka ng Munisipalidad ng Lubuagan <li data-bbox="501 566 1321 640">● Mandiga Community Center INC. (organisasyong pangkababaihan)

209. Ang parehong hanay ng mga konsultasyon sa pag-iingat ay naglalayong:

- **Ipaalam sa mga apektadong sambahayan at komunidad** ang tungkol sa proyekto at ang mga potensyal na epekto nito;
- **Mangolekta ng impormasyon at puna** mula sa mga lokal na mamamayan, kabilang ang mga kababaihan at maraming kinatawan mula sa mga katutubo at Muslim/minoridad na nakatira sa mga potensyal na lugar ng proyekto;
- **Kumpirmahin ang malawak na suporta ng komunidad**, lalo na mula sa mga potensyal na apektadong katutubo at mga grupong Muslim/minoridad. Natanggap ang kumpirmasyon mula sa mga grupong sa unang pagpupulong kung saan ipinakita ang mga layunin ng proyekto, mga aktibidad, plano sa pagpapatupad, at mga potensyal na epekto. Ang mga kasapi ay may pag-unawa na susundin ang pamamaraan ng FPIC. Ang tagapagsaliksik ay makatatanggap ng pormal na kumpirmasyon mula sa mga komunidad kasunod ng pag-apruba ng proyekto.

210. Noong Agosto 2022, bilang tugon sa rekomendasyon mula sa naganap na pagsusuri ng proyekto, isinagawa ang mga karagdagang konsultasyon sa mga katutubo:

Ika-11 hanggang
12 ng Agosto
2022

Probinsya ng Ifugao

- Konsultasyon kasama ang mga Tuwali People ng Hungduan
- Konsultasyon kasama ang mga Tuwali People ng Banaue

Ika-18 hanggang
19 ng Agosto
2022

Probinsya ng Bukidnon

- Konsultasyon kasama ang mga Tigwahanon People ng San Fernando sa Bukidnon
- Konsultasyon kasama ang mga Manobo People sa Quezon

Ika- 27
ng Agosto 2022

Probinsya ng North Cotabato

- Konsultasyon kasama ang mga Obo-Manobo People ng Barangay Ilomavis sa Kidapawan City

211. Ang buong listahan ng mga kalahok mula sa mga konsultasyon sa pag-iingat sa 2018/2019 at 2022 ay makikita sa Apendiks 5.

Konsultasyon kasama ang mga katutubo, komunidad ng mga Muslim, babaeng magsasaka.

5.3 Pakikipag-ugnay sa Mga Kasapi sa Panahon ng Pagpapatupad

212. Ang konsultasyon sa pamamagitan ng pagtulong sa komunidad habang pinapatupad ang isang proyekto ay isang magandang pamamaraan o gawain na maaaring gayahin para masigurado na ang mga negatibo o hindi kaaya-ayang resulta o mga alalahanin ay matugunan habang isinasagawa ang proyekto. Nagbibigay din ang konsultasyon ng pagkakataon na makapagbigay puna na sa kalaunan ay makabubuti sa proyekto. Malawak na konsultasyon sa mga tao na naapektuhan sa pagpapatupad ng proyekto, kasama ang mga IPs o mga katutubo at mga maliliit (minority) na grupo, ay kinakailangan kung ang proyekto ay makakaapekto sa kanilang hanapbuhay at pagsasaka.

213. Kasama ng disenyo ng mga proyekto ang paraan ng pagbigay ng puna sa iba't ibang parte of components nito. Halimbawa, tungkol sa serbisyo at payo na pang agrometeorological (sa ilalim ng Component 1), tungkol sa Farmer Field school at sa mga kasali sa programang pagtatanim (sa ilalim ng Component 3). Ang Component 2 naman ay dinesenyo para suportahan ang tuluy-tuloy na CRA na eksperimento, pag-aaral at pagbibigay ng puna kasama na ang isang taon ng proseso ng pag-aaral ng mga asosasyon ng mga magsasaka/CRA enterprises. Ito ay may pamamaraan ng pagbigay puna (feedback loop) para sa mga magsasaka upang sila ay makapagbahagi ng kanilang mga pananaw at mga natutunan, kasama dito ang tinuro sa kanila ng CRA enterprise development facilitators, extension workers at ng mga pangunahing kooperatiba at ng mga magsasaka, kasama ang mga lokal na pamahalaan, tanggapan ng koordinasyon ng proyekto sa rehiyon, CIS Centres/LGUs ng lalawigan at ang TWGs sa rehiyon. Kabilang ng paraan ng pagbigay ng puna ay ang pagbigay ulat tungkol sa pagpapatupad ng CRA at ang mga resulta nito sa pambansang CRA Monitoring System na pinangungunahan ng DA na nagbabahagi ng kaalaman sa pamamagitan ng pambansang CIS Platform.

214. Para sa mga puna na partikular sa pangangalaga ng proyekto, pakikipag-usap/ugnayan sa mga stakeholders, at pagsusubaybay, ang konsultasyon tungkol sa proyekto ay gaganapin ng hindi bababa sa dalawang beses sa isang taon. Ang konsultasyon na gaganapin sa field ay pangungunahan ng project staff habang ang schedule na pangkalahatan ay aayusin ng mga Lead Safeguards Specialist na nakabase sa DA sa Manila, sa Luzon. Lubos na pagiingat at pagsasaalangalang ay gagawin habang nakikisalamuha at nakikipagusap sa mga IP at minority groups. Ang mga patnubay at detalye sa gawaing ito ay nakakapaloob sa IP Plan (Chapter 6 ng ESMF). Ang kabuuan ng implementasyon ay makikita sa Chapter 9 ng ESMF habang ang Appendix 6 ay nagbibigay ng detalye ng dapat na pagkakasunud-sunod ng ginagawa sa konsultasyon, at iba pang mga gawain na nagsisiguro na maayos ang lahat

5.4 Mga Resulta ng Pampublikong Konsultasyon

215. Base sa mga epekto o impact ng proyekto, ang konsultasyon na ginanap sa mga miyembro o kasapi ng komunidad o grupo ay nagpakita/nagbigay nitong mga puna o saloobin tungkol sa proyekto.

- **Potensyal na Epekto ng Proyekto** : Sang-ayon ang mga kalahok na sa pangkalahatan, positibo ang epekto ng proyekto at sumang-ayon din sila na maganda ang idudulot nito sa lipunan at kapaligiran. Ang ilan sa mga nakausap na mga tao ay mga kasali sa proyektong AMIA-2 at may alam na sa mga gawain upang lalong tumatag ang agrikultura (kasama na dito ang IPM, kahalili na pagbasa at pagpapatuyo, at iba pa). Ang mga magsasakang alam na ang mga gawain upang maging matatag sa harap ng pagbabago ng klima ay nagpahayag pa rin ng interes sa patuloy na pagsali sa proyekto.
 - Ang mga magsasaka na kinunsulta (kasama ang mga Muslim at mga katutubo) ay hindi nag-aalala tungkol sa kanilang pangungupahan sa lupa ng sila ay tinanong tungkol sa kakayahan nila na gamitin pa rin ang lupa kapag mas lalo pang tumaas ang ani ng kanilang mga tinanim dito. Ang mga magsasaka na naninirahan at nagsasaka sa mga kabundukan ay nagpahayag ng kanilang pag-aalala na nanakawin ng masasamang loob ang kanilang ani kapag tumaas ang antas o dumami ang ani nila dahil ito ay nangyayari na sa mga kabundukan ng Mindanao. Itinala ito ng mga miyembro na nagdisenyo ng proyekto at ipinaliwanag din nila na ito ay pangangalagaan nila upang mapigilan ang mga pangyayaring tulad nito: paggamit ng lupa at maayos na panrabaho sa kanayunan. Kung kinakailangan, gagamitin ng proyekto ang pamamaraan ng paggamit o pagmamay-ari ng lupa na ginamit na sa lugar o kaya gagamitin ang FAO's Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries, and Forests (VGGT).
 - Tungkol naman sa pamamahala ng peste at ang potensyal na panganib dulot ng dagdag na pagtaas ng paggamit ng pestisidyo dahil na rin sa pagtaas ng ani, ipinaliwanag na isusulong ng proyekto ang pagtuturo at pagsasanay sa ligtas na paggamit ng pestisidyo sa Farmer Fields School sa ilalim ng Component 3. Nagpahayag ang mga magsasaka at mga sumali sa konsultasyon na mahalaga ito dahil sa kasalukuyan, kinakailangan nang gumamit ng pestisidyo dahil sa sistema ng agrikultura na iisa lang ang tinatanim buong taon katulad ng pag monocrop ng mais.
 - Ang mga tao na posible o potensyal na maapektuhan ng proyekto ay hindi nagpakita o nagsalita tungkol sa posibleng masamang idudulot ng proyekto. Bagkus, ipinarating nila na kailangan nang apurahin ang 'water harvesting units' o mga imbakan ng tubig ng proyekto dahil sa umiiral na panganib na dala ng pagbabago ng klima. Ito ay isinama sa pagdisenyo ng proyekto ngunit ipinaliwanag ng FAO at GCF na kinakailangang limitahan ang pagpaggawa o pagbuo ng 'water harvesting units' o imbakan ng tubig depende sa laki nito, at kung kinakailangan, magkaroon ng accounting ng tubig para hindi mababawasan ang suplay ng tubig sa mga lugar o komunidad na nasa ibaba.
- **Paraan ng Pagresolba ng mga Hinaing o Grievances Redress Mechanism (GRM)**. Kinausap ng mga nangunguna sa proyekto ang mga magsasaka, mga babae, at mga katutubo, at komunidad ng mga Muslim upang matukoy ang tipikal na pamamaraan ng pagpapahayag nila ng kanilang mga reklamo sa proyekto o sa kanilang komunidad lalo na dahil magkahalohalo sila bilang miyembro ng komunidad. Lahat ng sumali sa konsultasyon ay

nagpahiwating na maayos ang umiiral na tradisyunal, komunidad, at mga pamamaraan ng pamahalaan para matugunan ang kanilang mga hinaing at reklamo. Halimbawa, sa kaso ng pagtutunggali sa pagitan ng mga kasali sa proyekto, ito ay nagpapakita o nagpapahiwatig na sa antas ng barangay, nabibigyan na ng kalutasan ang mga maliliit na pag-aaway. O kaya naman, sa mga katutubo, ito ay nagpapakita na ang Indigenous People's Minority Representative ay nakikipag-ugnayan sa mga magkatunggali sa pamamagitan ng tradisyunal na pamamaraan ng pag-ayos ng gulo. Meron nang sinusunod na mga pamamaraan upang maresolba ang pag-aaway ng mga grupo (Hal., IP laban sa hindi IP) bagaman sa pamamagitan ng ESMF sa ilalim ng pakikipagugnayan sa FPIC at ng IP Plan ay kailangang gamitin ang tradisyunal na pamamaraan ng pagresolba ng mga hinaing at ito ay dapat na ipaliwanag sa nagproseso ng FPIC para sa ganun ay may malinaw na direksyon kung paano isagawa ang pag-ayos ng pagtutunggali ng IP laban sa halong komunidad. Ito ay ipinaliwanag sa mga sumali sa konsultasyon. Ang mga miyembro ng 'tripartite' na komunidad ay nagpaliwanag din na sa pagaayos ng kanilang gulo o pagaaway, kailangang siguraduhin na parehong ang mga opisyal ng barangay council at and IPMR ay sumali sa meeting kasama ang mga miyembro na nag-aaway. Kailangan ring siguraduhin na ang resolution, kasama na ang mga parusa, ay natukoy base sa kani-kanilang paraan na sinusunod ng kampo na may kasalanan. Halimbawa, ang mga batas ng barangay ay sinusunod ng non-IPs at ang mga tradisyunal na pamamaraan and sinusunod ng nonIPs. Para sigurado na parehas ang mga pinapatupad sa lahat ng mga lugar kung saan may proyekto, kailangang ang hinaing o reklamo ay naitala tulad ng itinuro sa section 5.6 ng ESMF. Para sa mga hinaing tungkol lamang sa proyekto at hind sa mga kasapi nito, ang mga sumali sa konsultasyon ay sang-ayon na ito ay isulat sa papel at ilagay sa isang grievance box or ikonsulta sa pamamagitan ng hotline. Ito rin ang kahilingan ng Muslim na mga komunidad sa Mindanao na magkaroon ng back-up na GRM upang maiwasan ang potensyal na pagkakaroon ng diskriminasyon base sa relihiyon.

- **Pakikilahok.** Nakakatulong ang konsultasyon upang ang mga babae, katutubo, minorya, at mga Muslim ay maaring mahikayat na sumali sa mga aktibidad ng proyekto kung ano ang angkop sa kanila batay sa kultura, kasanayan sa pagsasaka, timing. Ang mga puna tungkol dito ay pinadala sa grupo na nagdisenyo ng proyekto at isinama sa buong Full Project Funding Proposal and Feasibility Study.
- **Kasarian.** Sa kabuuan, ang mga babae ay nagtatrabaho sa pagsasaka (sa pag-aalaga ng mga tanim, pag-'transplant,' pag-ani) at pag-aalaga ng kahayupan, habang ang iba ay merong maliit na taniman o kitchen/homestead bagaman hindi ito kinikilala. Ang mga lalaki ay kadalasan namamahala sa pagkontrol ng peste sa sakahan at paglalagay ng pataba dahil ito ay mas mabibigat na klase ng trabaho na mas nagdadala ng panganib sa kaligtasan dahil sa mga kemikal na sangkap nito. Ang mga lalaki kadalasan ay itinatalaga sa irigasyon. Ang mga babae ay kinausap sa konsultasyon kabilang sa mas malaking grupo na halohalo ang kasarian o "mixed-gender groups" at sa hiwalay din na pakikipagpulong bilang panigurado na marami ang oras na maibibigay sa kanila at mas bukas ang diskusyon at pag-uusap sa kanilang mga kwento, alalahanin, at kagustuhan. Kapansinpansin sa konsultasyon ang

tungkol sa paglipat ng kaalaman o knowledge transfer at ang timing o pagpili ng akmaang oras ng mga pagsasanay o trainings: kadalasan mas madaling magkaroon ng oras ang babae sa pagsasanay habang ang kanilang mga asawa o partner ay hindi dahil sila ay nagsasaka pa. Iminungkahi na ang mga pagsasanay ay dapat ganapin kung kailan ang mga lalaking magsasaka ay libre at pwedeng sumali. Ang pangkalahatang mga puna ng mga kababaihan sa iminungkahing lugar kung saan ipatupad ang proyekto ay tinutugunan sa ilalim ng Gender Action Plan

- **Suporta ng Komunidad.** Dahil sa mataas na potensyal sa positibo na epekto sa lipunan at kapaligiran, at dahil ang mga benepisyo nito ay mas matimbang pa sa pwedeng magiging masama na epekto, lahat ng mga kasapi o participants na kinonsulta kasama na ang mga Muslim at mga katutubo, ay nagparating ng kanilang pansamantalang pagsuporta sa pagpapatupad ng proyekto (kasama na dito na para sa mga katutubo, buong FPIC ay gagawin bago simulant ang pagpapatupad).

5.5 Pagsisiwalat

216. Ayon sa mga patakaran ng GCF at FAO tungkol sa pagsisiwalat ng impormasyon, lahat ng instrumento ng pangangalaga sa ilalim ng proyekto na ito, kasama ang ESMF at Gender Action Plan, ay kailangang ibunyag sa online at sa mga lugar at espasyo na madaling makita at mabasa ng mga taong maaaring maapektuhan nito, at sa English at sa lokal na wika (Tagalog sa Pilipinas), 30 araw bago magpulong ang GCF at maaprubahan ito. Kailangang madaling basahin at intindihin ng mga tao ito lalo na ng mga kasapi at ang mga tao na kasama sa proyekto. Kapag ang kailangang gamitin ay ang lokal na lenggwahe o dialect at hindi Ingles o Filipino, kailangan ibigay ang buod nito. Bukod dito ang IPPF, kung saan ang buong kasulatan ay kailangang mababasa sa Ingles, Tagalog, Bisaya, at lenggwahe ng Bikol. Ang pagsisiwalat ng mga impormasyon kaugnay sa proyekto ay makakatulong upang lumahok ang mga stakeholders ng proyekto. Ang FAO ay nakatuon sa pagsisiwalat ng impormasyon tungkol sa mga proyekto nito sa paraan na madaling makita at mabasa at akma sa kultura, na nagbibigay ng pansin sa mga pangangailangan ng mga grupo ng komunidad na apektado sa pagpapatupad ng proyekto (hal. karunungan sa pagbasa at pagsulat, pagkakaiba ng lenggwahe o accessibility ng teknikal na impormasyon o pagkakakonekta).

217. Para sa mga proyekto na may katamtamang panganib (moderate risk) katulad nito, iniisyu ng FAO ang angkop na impormasyon ng maaga at hindi lalampas ng 30 araw bago aprubahan ang proyekto, batay sa GCF [Revised Environmental and Social Policy](#) o GCF [Binago na Panglipunan at Pangkapaligiran na Polisiya](#) at ang GCF [Information Disclosure Policy](#) o GCF [Polisiya Tungkol sa Pagsisiwalat ng Impormasyon](#). Nagsisimula lamang ang 30 na araw kapag ang lahat na impormasyon na hiningi kaugnay sa proyekto ay isinumite na at mababasa o magagamit na ng publiko, at nagbibigay na ng tamang panahon sa stakeholder para suriin ito at upang sila ay makahingi pa ng dagdag na impormasyon, at kung kinakailangan, makapagbigay ng puna o mga input sa iminungkahing proyekto at mga kaugnay na dokumento tungkol sa pangangalaga ng

lipunan at kalikasan (hal. ESMP)¹¹⁰. Nagsasagawa rin ang FAO ng pagsiwalat sa mga proyekto na may katamtamang panganib gamit ang disclosure portal kung saan isinasapubliko ang lahat na mga dokumento kaugnay sa pangangalaga ng kapaligiran at lipunan (Hal., Balangkas Tungkol sa Pamamahala ng Panlipunan at Kapaligiran, Mga Plano Tungkol sa Aksyon Pangkasarian, Mga Plano Ukol sa Mga Katutubo, at iba pang kaugnay na dokumento). Ang website ay: [Disclosure Portal | Environmental and Social Standards | Food and Agriculture Organization of the United Nations \(fao.org\)](https://www.fao.org/disclosure-portal/)

218. Para mapalawak ang paliwanag tungkol sa ESMP IPP at iba pang gawaing-pangangalaga ng sub-project (Tingnan ang Chapter 9 Para sa mas detalyadong impormasyon), ang Polisiya ng GCF Tungkol sa Pagsisiwalat ng Impormasyon ay maaaring gamitin. Ito ay mangangailangan na isumite ang mga dokumento at ibunyag sa online at iba pang mga lokasyon na madaling makita at mabasa ng mga tao sa lugar na apektado ng proyekto. Ito ay kailangang nakasulat sa English, Tagalog, Bisaya (para sa rehiyon ng Mindanao), at Bikol (para sa lalawigan ng Bicol). Ang lahat na dokumento ay kailangang ibunyag o isapubliko 30 na araw bago ito ay aprubahan o iendorso.

219. Upang sigurado na mas kakalat at maibunyag ang impormasyon tungkol sa proyekto, kasama na ang mga detalye ukol sa angkop na pangangalaga ng kalikasan at lipunan, mga local at madaling mahanap na paraan ng pagsisiwalat kagaya ng audiovisual materials (hal. flyers, brochures, programa sa radyo na pangkomunidad o community radio ang gagamitin, dagdag pa sa tool na ginagamit sa portal disclosure. Bukod pa rito, bibigyan din ng kaukulang pansin ang mga magsasaka, katutubo, ang hindi marunong magbasa at magsulat o kaya ang hindi marunong gumamit ng teknolohiya para magbasa at magsulat, at ang may kapansanan sa pandinig at paningin, ang walang kakayahan na gumamit ng internet, at iba pang mga tao o grupo na may espesyal na pangangailangan. Ang pagsisiwalat ng impormasyon sa mga grupo na ito ay gagawin ng mga counterparts ng proyekto at mga kaugnay na lokal na mga actor (hal., munisipyo, barangay, mga katutubo, grupo ng mga Muslim, organisasyon ng mga magsasaka, gobyerno, Rural Improvement Club ng mga kababaihan, at iba pa).

220. Ang ESMF na nabanggit sa itaas at ang kalakip na Gender Action Plan (Plano sa Pagkilos Ukol sa Kasarian) ay ipapahayag gamit ang English at Filipino sa websites ng FAO, DA, at GCF. Ang parehong dokumento ay ipapahayag sa antas ng barangay na gamit ang Tagalog bago ipagpatupad ang proyekto. Sa pagkakataon na hindi Tagalog ang lengwahe ng isang lugar, isasalin ang Executive Summary nitong dokumento sa iba't-ibang mga dialects.

¹¹⁰ Tandaan: Ituturing na kumpleto ang impormasyon kapag natugunan nito ang mga kinakailangan ng GCF Information Disclosure Policy at Seksyon 7.1 ng Binagong GCF Environmental and Social Policy (nauukol sa pagbubunyag ng impormasyon). Para sa impormasyong nauugnay sa pangangalaga, ang mga sumusunod ay kailangan: a) layunin, karakter, at sukat ng mga aktibidad at ang mga nilalayong makikinabang, b) tagal ng mga iminungkahing aktibidad, c) isang buod ng mga konsultasyon ng mga kasapi o 'stakeholder' at ang nakaplanong proseso ng pakikipag-ugnayan sa mga ito, at d) ang magagamit na mga mekanismo ng karainan na kailangan sa buod ng mga aktibidad bilang karagdagan sa mga dokumentong kinakailangan para sa pangangalaga sa kapaligiran at panlipunan.

5.6 Paraan ng Pagdinig ng mga Hinaing o Reklamo at Pagtama Nito

221. Ang pamamaraan o mekanismo ng pagdinig at pagtama ng mga hinaing at pagkakamali ay kasama sa pamamahala ng isang proyekto na ang layunin ay para kumuha ng feedback o opinyon at para maayos ang mga reklamo at hinaing tungkol sa proyekto at mga gawain at pagpapatupad nito. Ang mekanismong ito ay nakabase sa mga kinakailangan ng FAO at higit sa lahat, nakabase ito sa umiiral na mekanismo ng pagdinig ng ibang mga pamayanan o grupo na pinili ng mga beneficiaries. Ipaparating din ng FAO, DA at PAGASA sa pamayanan ang tungkol sa mekanismo sa pamamagitan ng angkop na pamamaraang kultural upang matiyak na maiparating sa lahat ang impormasyon tungkol sa mekanismo (i.e. [GCF Independent Redress Mechanism](#),¹¹¹ FAO-level redress mechanisms and the project-level GRM).

Ang Pamamaraan na Sinusunod ng FAO sa GRM:

222. Nakatuon ang pansin ng FAO sa pagsigurado na ang mga programa nito ay batay at sumusunod sa kanilang mga obligasyon sa kapaligiran at sa lipunan. Upang mas lalo nilang makamit ang kanilang mga mithiin at adhikain at para masiguro nila na ang mga benepisyaryo ng kanilang mga programa ay makaka 'access' ng epektibo at napapanahon na mekanismo sa pagtugon ng kanilang mga hinaing at alalahanin tungkol sa hindi pagsunod o kabiguan na gampanan ang kanilang mga obligasyon, ang Organisasyon, upang i-supplement at matugunan ang mga concerns sa antas ng pamamahala ng programa ay ipinagkatiwala sa Opisina ng Inspector-General na may mandato para suriin ang mga reklamo na hindi naresolba sa kanilang antas.

223. I-facilitate ng FAO ang pag-aayos at pagresolba ng mga hinaing at alalahanin ng mga benepisyaryo tungkol sa di-umano o potensyal na paglabag sa mga commitment o katapatan sa lipunan at kapaligiran. Para mangyari ito, ang mga hinaing at alalahanin ay maaaring makipag-ugnayan batay sa eligibility criteria sa Guidelines for Compliance Reviews Following Complaints Related to the Organization's Environmental and Social Standards¹¹², na angkop sa lahat ng programa at proyekto ng FAO.

224. Ang mga hinaing at alalahanin ay kailangang matugunan sa pinakamataas at tamang antas, hal., pamamahala ng proyekto/teknikal na antas, at kung kinakailangan sa antas ng Regional Office. Kung hindi kayang iresolbar sa pamamagitan ng konsultasyon at gawain sa antas ng tagapamahala ng programa, ang reklamo na humihiling ng Compliance Review ay maaaring i-file sa Office of the Inspector-General batay sa nakasaad sa Guidelines. Ang mga managers ng mga programa at proyekto ay responsible sa pag address sa mga alalahanin at hinaing na itinaas sa 'focal point.'

¹¹¹ Para sa detalyadong impormasyon sa Independent Redress Mechanism ng GCF, mangyaring sumangguni sa : <https://irm.greenclimate.fund/>.

¹¹² Makukuha ang dokumento sa: <https://www.fao.org/3/i4439e.pdf>

225. Ang mga prinsipyong sinusunod habang niresolba ang mga reklamo at hinaing ay pagkakapantay-pantay ng lahat, paggalang sa karapatang pantao, kasama na ang mga katutubo, pagsunod sa pambansang normal, paggalang sa isa't isa, at malinaw na pag intindi ng mga norms, pagkakapantay-pantay ng tao, at respeto sa isa't isa.

GRM sa Antas ng Proyekto:

226. Sa konsultasyon na ginawa noong panahon ng paghanda sa pagpapatupad ng proyekto, nalaman na maliban sa mga grupo ng katutubo na ang Grievance Redress Mechanism ay dapat ay nakasaad ng mas malinaw at eksplisit sa proseso ng FPIC, ang potensyal na maapektuhan ng proyekto at mga tao na gustuhin at pipiliin din na gamitin ang parehong GRM. Isa na dito ang mga komunidad ng Muslim sa Mindanao na ganito din ang kanilang kagustuhan dahil nag-alok ang proyekto na magkakaroon sila ng back-up sa kasalukuyang istruktura ng gobyerno (i.e., barangay council) kapag merong mga katanungan o sitwasyon sa diskriminasyon dahil sa relihiyon o dahil sa kanilang pagiging miyembro ng katutubong grupo. Para sa mg katutubo, ang GRM ay depende sa kaugalian na tradisyon ng mga komunidad, base sa lubusan at maayos na proseso ng FPIC na nakasaad sa plano tungkol sa mga katutubo sa ESMF. Para sa proyektong ito at para i-streamline ang proseso, maaaring ang FAO o local na organisasyon ng komunidad na kumikilos para sa FAO (Hal., organisasyon na nagseserbisyo sa pamamagitan ng kontrata o legal na kasunduan) ay maaaring mamamahala ng GRM, kasama na ang pangongolekta at pag-ulat tungkol nito – kahit na ang desisyon ay ginawa sa pamamagitan ng tradisyunal o pamamaraan na aprubado ang komunidad kasama ang IPMRs at/o Barangay council. Sa pamamagitan ng konsultasyon ay nakita ang halaga ng hotline o grievance box. Ito ang mga rekomendasyon kung saan nakabase ang pagdisenyo ng GRM sa antas ng proyekto.

227. Sinisigurado ng FAO ang pagsasanay ng mga nagtatrabaho sa at nagsasagawa ng proyekto sa pag-iwas ng mga pangyayari na sekswal tulad ng pagsasamantala, pang-aabuso, harassment para makamit ang pinaigting at pinakamataas na antas ng pag-iwas ng SEAH at GBV. Ang mga gatekeepers ng komunidad ay tuturuan at sasanayin na maging sensitibo tungkol dito para sila ang susuporta at pumanday ng mga panukala na akma sa kanila upang makaiwas sa SEAH. Ang Patitibayan ang Grievance Redress Mechanism ng FAO upang mas maging epektibo sa paghawak ng insidente ng SEAH at GBV. Kasama dito and pagbuo ng pamamaraan na katugma sa GRM ng SEAH na sisigurado ng isang mekanismo na nakasentro sa kaligtasan (survivor-centered) na gender-responsive at nagsisigurado ng kumpidensiyal, sensititbo, at etikal na pamamaraan ng paghawak ng reklamo o hinaing). Magtatatag ng pamamaraan ng referral at magsasanay ng mga propesyunal para sa operationalization. Lahat ng mga aktibidad ng SEAH at GBV ay inklusib at isinasali ang lahat, nakasentro sa nakaligtas, at bukas at sensitibo sa iba't ibang kasarian.

228. Magtatatag ang proyekto ng isa o higit pa sa isang mekanismo sa field kung saan makapagpahayag ng reklamo o hinaing and mga apektado sa proyekto. Ito ay sensitibo sa lokasyon ng lugar kung saan isinasagawa ang proyekto. Ang impormasyon kung saan maaaring mag-'file' ng reklamo at ang proseso na susundin sa pagfile ng reklamo ay sasabihin sa mga pagpupulong, workshop, at lahat ng mga katulad na kaganapan habang pinapatupad ang proyekto. Inaasahan din na lahat ng mga materyales na gagamitin para tumaas ang antas ng kamalayan tungkol sa

pagproseso at pag-'file' ng reklamo na ipapamigay sa proyekto ay maglalakip rin ng impormasyon na ito. Ang proyekto ay siyang may responsibilidad para ito ay idokumento at magsumite ng ulat tungkol dito bilang parte ng pagsubaybay sa pagpapatupad ng proseso na ito. Ang gawain na ito ay kalakip ng pagsisigurado na ang mga proseso na pinasusunod ng FAO ay ginagawa at para malaman kung paano hinawakan ang kaso at kung paano ito pabubutihin.

229. Ang sumusunod ay ang Paraan ng Pagdinig ng mga Hinaing o Reklamo Para sa Proyektong ito:

- Base sa mga kagustuhan na ihinayag sa konsultasyon sa proyektong ito, ang mga magagaan na kaso ay sisimulang ayusin sa local na antas at subukan na iresolbar sa pamamagitan ng tradisyunal na pamamaraan ng paguusap sa barangay. Kasama dito ang dalawang Partido, mga respetadong konsehal, opisyal, at mga matatanda. Kapag isang miyembro ng IP o lumad ang nagfile ng kaso sa isang non-IP member, kailangan ang presensiya sa pagpupulong ang parehong representante ng barangay at ng IPMR.
- Kung ang kagustuhan ng nagsasampa ng kaso ay iderecho ang pagfile ng reklamo sa FAO o sa mas mataas na antas sa gobyerno ngunit walang abilidad para isumite ito, ang tao na nagfapile ng reklamo ay susulat o pupunta mismo sa korte sa lokal na nagpapatupad nito. Maaaring ito ay ang LGU, ang FAO, o ang kinontratang organisasyon ng komunidad. Ang mga tauhan ng proyekto sa local na antas na siyang tatanggap ng reklamo ay responsable sa pagfile sa reklamo sa Lead Safeguards Specialist na nakabase sa Project Management Unit (PMU) sa Manila. Kung ang nagreklamo ay may kakayahan na ifile ito sa Manila, karapatan niya ito. Maaring siya mismo ang magsumite ng kanyang reklamo sa Lead Safeguards Specialist sa PMU sa Manila
- Pagkatapos magfile ng reklamo sa pamamagitan sa isa sa mga nabanggit na paraan, ito ay irerehistro ng Lead Safeguards Specialist at ipadadala sa PMU Project Coordinator para ikumpirma kung karapat-dapat ang reklamo. Kailangang pangalagaan ang pagka kumpidensiyal ng kaso habang ipinoproceso ito.
- Ang mga reklamo na sinuri at isinasaalan na karapat-dapat ay tutugunan ng PMU o ng angkop na institusyon. Ang PMU Project Coordinator ay siyang magiging responsable na magtala ng reklamo at kung paano ito tinugunan, kung nagkaroon ba ng resolusyon na napagkasunduan ang dalawang partido.
- Kapag masyadong kumplikado ang sitwasyon, o kaya hindi tinatanggap ng nagfile ng reklamo ang resolusyon, kailangang iakyat sa mas mataas na antas ang kaso hanggang makakaabot na ng solusyon ito.
- Tuwing may reklamo na natatanggap, isang nakasulat na pruwera na natanggap ito ang kailangang ipadala sa loob ng sampu (10) na araw na may trabaho; kailangang may panukalang resolusyon na dapat nagawa na sa loob ng 30 araw na may trabaho.

- Upang mapatupad ang resolusyon, kinakailangan na ang namamahala ng kaso at nakikipag-usap sa nagfile ng kaso ay maaari makipag-usap sa nagreklamo o kaya tumawag ng pagpupulong o kaya mga interbyus para mas lalong maintindihan.
- Ang lahat na natanggap na reklamo at ang kaukulang paraan ng pagtugon nito pati na ang resolusyong nagawa ay kailangang nakarehistro.

Proseso sa Loob:

230. **Lead Safeguards Specialist.** Maaaring ipadala ang reklamo o kaya iparating ito sa pamamagitan ng pakikipag-usap ng personal o kaya sa telepono sa Lead Safeguards Specialist. Lahat ng natatanggap na reklamo ay irerehistro at sinasala ng Lead Safeguards Specialist para tingnan kung ito ay karapat-dapat. Ang mga reklamo na sinuri bilang merong basehan at karapat-dapat ay ipadadala sa Project Coordinator ng PMU.

231. **Project Management Unit.** Ang reklamo ay dapat isulat ng Lead Safeguards Specialist sa PPIU papunta derecho sa Project Coordinator ng PMU. Ang Project Coordinator ay siyang magbibigay ng huling kumpirmasyon kung karapat-dapat ang reklamo at pagkatapos ay iimbestigahin na niya ito at iresolba.

232. **Project Steering Committee (PSC).** Kung hindi mareresolba ang reklamo ng PMU, ang pangulo ng PSC ang tutugon ng reklamo. Kung hindi pa rin ito maresolba, pupunta ito sa kasunod na antas, ang FAO Representative.

233. **FAO Representative.** Ang tulong ng FAO Representative ay kailanganin kapag ang resolusyon ay hindi napagkasunduan sa unang dalawang antas (PMU and PSC).

234. **FAO Regional Office for Asia and the Pacific.** Ang FAO Representative ay hihiling, kung kinakailangan, ng payo sa Regional Office para maresolba ang hinaing na ito, o kaya ay ililipat niya ito sa regional office, kapag masyadong kumplikado ang reklamo.

235. **Ang FAO Representative** ay hihiling - para lamang sa mga bukod tanging sitwasyon o masyadong kumplikadong problema - ng tulong mula sa FAO Inspector General na siyang gagawa ng ng paraan mula sa Office of the Inspector General (OiG) upang matugunan ang problema.

Resolusyon:

236. Sa pagtanggap ng resolusyon ng nagrereklamo, ang isang dokumento na may kasunduan ay dapat na kaagad na lagdaan, at ito ay dapat malinaw na nagpapahiwatig ng mga termino ng paglutas.

Tumatanggap ng Reklamo	Kinakailangan na mga Aksiyon/Gawain
Lead Safeguards Specialist (Central PMO)	Kailangang irehistro ang reklamo at ipadala ang karapat-dapat na reklamo sa PMU sa loob ng 2 araw.
Project Management Unit	Kailangang sumagot sa loob ng 5 araw ng pagtatrabaho mula ng natanggap ang dokumento
Project Steering Committee (PSC)	Ang anumang samahan ay maaaring makatanggap ng isang reklamo at dapat magbigay ng patunay ng pagtanggap ng nasabing reklamo. Kung tatanggapin ang kaso, dapat na ipadala ng tumanggap ang lahat ng impormasyon sa lahat ng mga miyembro ng Project Steering Committee at tumawag ng isang pulong upang makahanap ng resolusyon. Ang tugon ay dapat na maipadala sa loob ng 5 araw ng pagtatrabaho pagkatapos ng pulong ng Project Steering Committee.
FAO Representative in the Philippines	Kailangang sumagot sa loob ng 5 araw ng pagtatrabaho, kunsultahin ang PSC. FAO Representative a.i: Sheila Wertz FAO-PH@fao.org ; sheila.wertz@fao.org Tel. (+63 2) 638 9886
FAO Regional Office for Asia and the Pacific	Kailangang sumagot sa loob ng 5 araw ng pagtatrabaho, kunsultahin ang FAO Representative. FAO Representative: Jongjin Kim FAO-RAP@fao.org ; Jongjin.Kim@fao.org Tel.: (+66 2) 697 4000
Office of the Inspector General	Upang maiulat ang posibleng pandaraya at masamang pag-uugali, ipadala sa pamamagitan ng fax, kumpidensyal: (+39) 06 570 55550 Sa e-mail: Investigations-hotline@fao.org Sa confidential hotline: (+ 39) 06 570 52333

237. Ang mga miyembro ng IP (katutubo) o kahit anong komunidad ng grupo ng minority ay maaaring gumawa ng reklamo o umapela sa kahit anong aspeto ng disenyo at implementasyon ng mga aktibidad ng proyekto. Ang isang form na kung saan isusulat ang reklamo o hinaing ay gagawin sa ilalim ng proyekto at ito ay ipapakalat sa mga IP at komunidad ng grupo ng minorities para ito ay kanilang gamitin. Malinaw na ipapaalam sa kanila ang tungkol sa reklamo at ang mga paraan ng pag-apela (na inilarawan sa itaas o kaya pinakita ang paraan sa kanilang FPIC process) sa mga pagpupulong sa komunidad at sa ibang paraan ng pagbibigay alam na maginhawa sa kanila. Ang

mga kagamitan sa impormasyon at komunikasyon ay dapat gamitin para ipakalat ang kaalaman tungkol nito. Ang mga opinyon at mungkahi tungkol sa pag-aayos ng reklamo o hinaing na binigay sa mga tao o organisasyon ay kailangang dokumentado.

6.0 Balangkas ng Pagpapalano ng mga Katutubo

6.1 Mga Katutubong Tao sa Pilipinas

238. Ang Pilipinas ay may tinatayang 14 milyon na mga katutubo o indigenous peoples (IP) na kabilang sa 110 na ethnolinguistic na grupo.¹¹³ Ang may pinakamaraming katutubo ay ang Mindanao (61%), kasunod ay ang Cordilleras (33%).¹¹⁴ Hindi pa tiyak kung ilan ang aktwal na dami ng katutubo at ang kanilang distribusyon sa buong bansa. Ang naitala ay nakabase pa rin sa pagtaya sa populasyon kada grupo ng katutubo (ethnic group) sa kada lalawigan, na ayon sa NCIP (2007) ay nasa 14,184,645. Ayon sa 1997 Indigenous People's Rights Act (IPRA), ang mga katutubo sa konteksto ng Pilipinas ay tumutukoy sa grupo ng tao na pare-pareho ang lenggwahe, kaugalian, tradisyon, at iba pang natatanging kultural na katangian; at simula pa man ay naninirahan, nagmamay-ari, at gumagamit ng kanilang teritoryo.¹¹⁵ Ang karapatan ng mga katutubo sa lupa at likas na yaman kasama na ang pastulan, kagubatan, mga puno, at katubigan sa katutubong konsepto ng pag-aari¹¹⁶ ay kinikilala ng estado, kumporme sa regulasyon ng Department of Environment and Natural Resources (DENR) kung tungkol sa kalupaan, kagubatan, at likas na yaman, at sa Department of Agriculture kung tungkol sa pagsasaka at pangingsda. Ang katuparan ng kanilang karapatan sa lupa at likas na yaman ay nakapaloob sa Republic Act 8371 o ang Indigenous Peoples' Rights Act.

239. Ang mga katutubo, lalo na yung nasa kanayunan at kabundukan, ay nananatiling mahirap. Hindi sila nakaka 'access' ng serbisyo galing sa gobyerno dahil nakatira sila sa malalayong lugar na mahirap puntahan. Dahil dito marami sa kanila ang hindi nakakabasa at hindi nakakasulat, at madali

¹¹³ *National Commission of Indigenous Peoples Strategic Directions (2016-2022)*

¹¹⁴ *Tebtebba, pagsumite sa Commission on Economic, Social and Cultural Rights, 57th Pre-Sessional Workshop, March 7-11, 2016*

¹¹⁵ *Section 3h, R.A. 8371, IPRA defined "Indigenous Cultural Communities/ Indigenous Peoples (ICCs/IPs)- Refer to a group of people or homogenous societies identified by self-ascription and ascription by others, who have continuously lived as organized community on communally bounded and defined territory, and who have, under claims of ownership since time immemorial, occupied, possessed and utilized such territories, sharing common bonds of language, customs, traditions and other distinctive cultural traits, or who have, through resistance to political, social and cultural inroads of colonization, non-indigenous religions and cultures, become historically differentiated from the majority of Filipinos. ICCs/IPs shall, likewise include peoples who are regarded as indigenous on account of their descent from the populations which inhabited the country, at the time of conquest or colonization or at the time of inroads of non-indigenous religions and cultures or the establishment of present state boundaries who retain some or all of their own social, economic, cultural and political institutions, but who may have been displaced from their traditional domains or who may have resettled outside their ancestral domains.*

¹¹⁶ *Section 4-5, Republic Act 8371, the Indigenous Peoples Rights Act, 1997*

"SEC 4. Concept of Ancestral Lands/ Domains. - Ancestral lands/domains shall include such concepts of territories which cover not only the physical environment but the total environment including the spiritual and cultural bonds to the areas which the ICCs/IPs possess, occupy and use and to which they have claims of ownership.

SEC 5. Indigenous Concept of Ownership.- Indigenous concept of ownership sustains the view that ancestral domains and all resources found therein shall serve as the material bases of their cultural integrity. The indigenous concept of ownership generally holds that ancestral domains are the ICCs/IPs private but community property which belongs to all generations and therefore cannot be sold, disposed or destroyed. It likewise covers sustainable traditional resource rights"

silang kapitan ng mga sakit. Ang mga nagsasakang katutubo ay nakatira sa mga bulubundukin na mahirap puntahan kaya hindi nakakarating sa kanila ang kaalaman tungkol sa pagbabago ng klima, pagsasanay, at mga serbisyong sumusuporta sa kanila sa hanapbuhay na kadalasan ay binibigay ng Department of Agriculture at ng kanilang munisipyo (Hal., mga pananim, pataba, atbp.). Ngunit ang pagkakahiwalay nila ay nagbigay sa kanila ng proteksiyon dahil hindi nila alam ang mga paraan ng pagsasaka na nakakasira ng kalikasan at naging sanhi rin ng mga sakit. Ang katutubong pagsasaka na sinasabing tradisyunal, natural, at kapaki-pakinabang ay nakatulong dahil ito ay nagpayabong sa kanilang sakahan sa mga bulubundukin.

(Walang mga katutubong mangingisda na naninirahan sa mga lugar kung saan pinatutupad ang proyekto.)

240. Ang mga katutubong magsasaka ay nakakaramdam ng epekto ng pagbabago ng panahon (mas mainit na ngayon, mas madalas na nagkakaroon ng tagtuyot, mas malakas ang ulan, mas kaunti ang mga bagyo ngunit lalo itong lumalakas, mas maraming peste ang umaatake ng mga pananim). Ang mga katutubo ay humihingi ng pagkilala sa kanilang inaambag sa pagpapagaan at pag-aangkop ng kanilang kasanayan sa pagsasaka sa gitna ng pagbabago ng panahon. Ito ay sa pamamagitan ng tradisyunal na pagsasaka at paraan ng paggamit ng likas na yaman at mga makabagong-likhang pamamaraan¹¹⁷. Ang istrategiya ng Philippine National Climate Change Action Plan sa pagbuo ng angkop na teknolohiya at mga panukalang ayusin ang mga paraan ng pamumuhay, (Hal., pagbawas ng gamit ng langis) kasama na ang katutubong kaalaman ay kumikilala sa naiambag ng mga katutubo.¹¹⁸ Ang iminungkahing proyekto ay nakahanay sa malalaking proyekto ng NCIP para ibaba ang antas ng kahirapan lalo na sa mga katutubo na mga komunidad at sa adhikain ng presidente na nakapaloob sa kanyang agenda.

6.2 Mga Batas at Polisiya Tungkol sa mga Katutubo o IPs

241. Ang **1987 Saligang Batas** ay ang pinakamataas na uri ng pagkilala at pagprotekta ng mga katutubo o IPs. Ito ay nagbibigay ng mandato sa Estado na: (i) itaguyod ang karapatan ng mga katutubo kapaloob ng pagkakaisa bilang isang bansa; (ii) kilalanin ang kanilang karapatan sa lupa, natural na yaman, at kultura; at (iii) panlipunang katarungan at karapatang pantao; at (iv) integridad ng kanilang kultura. Ang IPRA Implementing Rules and Regulations (NCIP Administrative Order IRR-1998) ay mas maraming detalye at mga kondisyon, mga kinakailangan, at mga pamaraang pangalaga ng mga plano, programa, at mga proyekto na nakakaapekto sa mga katutubo.

242. **Republic Act 7160, or the Local Government Code of 1991** ay nagbibigay sa mga katutubo ng karapatan na pumili na magtayo ng “tribal barangay.” Ito ay kinikilala rin ng IPRA (Section 18) na nagsasabi na ang mga katutubo na “nakatira sa magkakalapit na lugar o mga komunidad kung saan sila ang mas nakararami” ngunit nakapaloob sa mga munisipyo, probinsiya, o siyudad na kung saan hindi sila bumubuo ng mayoria ng populasyon, ay maaaring bumuo ng hiwalay na barangay batay

¹¹⁷ *Philippine State of the Indigenous Peoples Address 2015, makukuha ang dokumento sa:*

<http://www.tebtebba.org/index.php/content/350-philippinestate-of-indigenous-peoples-address-2015>

¹¹⁸ NCCAP, p. 64

sa Local Government Code sa pagbuo ng mga barangay ng mga katutubo. Isa pang batas na kumikilala ng sariling pagpapapasya at pagkakakilanlan ay ang **Republic Act 11054, Organic Law for the Bangsamoro Autonomous Muslim Mindanao**, na nagsisilbing pundasyon ng gobyerno sa bagong Rehiyong Awtonomo ng Muslim Mindanao. Ang batas na ito ay pinirmahan noong 2018, at ang plebisito ay ginawa noong 2019 ay naglagay ng 63 sa 67 na barangay ng North Cotabato sa rehiyong awtonomo.¹¹⁹ Isa pang batas na maiugnay sa proyekto ay ang **Republic Act 11192, o ang pagbuo ng Cordillera State Institute of Technical Education (CSITE)**. Noong 2018, merong 3,402 ka miyembro ng mga katutubong grupo sa mga lalawigan ng Ifugao, Mountain Province, Kalinga, Abra, at Apayao at Benguet.¹²⁰

243. **Magna Carta of Women, Republic Act No. 9710 (2009)**. Ito ay nagbibigay sa mga katutubong babae ng karapatan sa lupa, kasama ang “access” nito at kontrol sa mga prutas at mga benepisyo nito, ang katutubong pamamaraan ng pag-imbak ng mga binhi at pagtanim nito at ang kanilang mga tungkulin bilang hawak-kaalaman ay pinoprotektahan sa ilalim ng batas na ito. Binibigyan din ng mandato ang mga ahensiya na magbigay ng oportunidad na pang ekonomiya sa mga katutubong babae, at ng “access sa mercado” para sa kanilang ani, at iba pa.

244. **Social Reform and Poverty Alleviation Act, Republic Act. No. 8245** ay tumukoy ng 14 na pangunahin na mga sektor na kailangan suportahan (serbisyong ‘microfinance’ para sa pagsasanay sa paghahanapbuhay, pagpapalakas ng kapasidad, pag-oorganisa ng komunidad, at iba pa) at partisipasyon sa paggawa ng desisyon sa gobyerno. Nilikha nila ang **National Anti-Poverty Commission (NAPC)** upang ito ang magpapatupad ng mga programa sa pagpababa ng kahirapan sa bansa at sa lokal na antas. Kasama sa 14 na sector ay ang mga maliit na mangingisda, magsasaka, mga walang sariling sinasaka, katutubong tao, mga babae, bata, at estudyante, at mga biktima ng mga kalamidad.

245. **Ang Comprehensive Agrarian Reform Republic Act No. 6657 (inamyenda)**. Ang Department of Agrarian Reform (DAR) at and Department of Environment and Natural Resources (DENR) ay nagpatupad ng programa sa repormang pang-agraryo na kasama dito ang mga pribadong sakahan at lupang pag-aari ng gobyerno.

246. **Ang NCIP Administrative Order 3, Series of 2012** “Revised Guidelines on Free and Prior Informed Consent (FPIC) and Related Processed” ay nagbibigay ng gabay sa maayos na implementasyon at sinisiguro ang respeto para sa pangunahing karapatang pantao na nakapaloob sa IPRA, kasama ang FPIC principle. Ipinakita ng mga gabay na ito ang pagkakaiba ng 3 na kategorya ng proyekto na nangangailangan ng iba’t-ibang proseso ng FPIC para sa sumusunod: (i) mga aktibidades na sumisipsip ng maraming likas na yaman at nakakasira ng kalikasan; (ii) mga maliliit na aktibidades na hindi sumisipsip ng maraming likas na yaman; (iii) mga proyekto na kailangan ng pagpapatunay (Hal., hiniling o sinimulan ng komunidad). Ito ay pinatutupad ng NCIP kasama paminsan–minsang ang iba pang ahensiya ng gobyerno, proyekto ng LGUs, at Sustainable Traditional

¹¹⁹ Makukuha ang dokumento sa <http://nine.cnnphilippines.com/news/2019/02/08/North-Cotabato-Bangsamoro-plebiscite.html>

¹²⁰ Makukuha ang dokumento sa <http://www.pna.gov.ph/articles/1063359>

Resource Rights o karapatan ng mga katutubo na gamitin ang mga likas na yaman sa pamamaraan na makakapagpatuloy itong magbigay ng pangangailangan ng mga tao. Tinutukoy ng NCIP AO 3 Series ng 2012 Section 24 “pananaliksik ng gobyerno, pribadong indibidwal, o korporasyon o dayuhan na organisasyon na isinasagawa para sa mga direkta o hindi direktang mga layunin ay pamamahalaan ng **Guidelines on Research and Documentation of Indigenous Knowledge Systems and Practices (IKSP) and Customary Laws**”

247. **National Guidelines for the Mandatory Representation of Indigenous Peoples in Local Legislative Councils, NCIP Administrative Order No. 1, s. 2009 and the DILG-NCIP Joint Circular No. 001, Series of 2011, Guidelines for the Determination of the Minimum Threshold of IP/ICC Population in a Local Government Unit LGU) to Allow Mandatory Representation in the Local Sanggunians.** Dalawang mga patnubay tungkol sa pagpili ng representante ng mga katutubo sa mga konseho na gumagawa ng mga polisiya at iba pang mga konseho na gumagawa ng batas batay sa Indigenous Peoples’ Rights Act.

248. **United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (UNDRIP), 2007.** Ang Pilipinas ay bumoto para i-adopt ang UNDRIP na nagtatag ng mga prinsipyo na susundin ng mga gobyerno para itaguyod at pangalagaan ang karapatan ng mga katutubo kasama ang karapatan sa FPIC. Ang UNDRIP ay kumikilala sa Karapatan ng mga katutubo na matukoy ang kanilang mga prayoridad upang umunlad. Ito ay nag-uugnay ng prinsipyo ng FPIC sa pagpapasya nila sa kanilang sarili.

6.3. Mga Patnubay na Prinsipyo

249. Ito ang mga prinsipyo na nagbibigay patnubay para sa IPPF at mga aktibidades sa ilalim ng proyekto:

250. **Kalayaan ng mga Katutubo na Magsikap Para sa Pang-Ekonomiya, Panlipunan, at Kultural na Pag-unlad** kung saan ang mga katutubo ay may Kalayaan na magpasya ng proyekto, aktibidades, at mga plano sa kanilang lugar na minana pa nila sa kanilang mga ninuno. Ang proyekto ay nagpapatakbo o nagpapakita kung paano nila makamit ang karapatan nila sa pagpapasya sa sarili nila sa pamamagitan ng FPIC, patuloy na pag-unlad at mga plano kung paano nila protektahan ang kanilang ancestral domain.

251. **‘Sensitivity’ sa Kultura.** Ang pagpapatupad ng proyekto at ang pamamaraan para makahikayat ng kasama ay kailangang akma sa kultura at ayon sa customs, tradisyon, sa mga binibigyan ng halaga, mga pinaniwalaan, interes, at mga institusyon ng mga katutubo. Ang Ancestral Domain Sustainable Development and Protection Plan (ADSDPP) ay gagamitin bilang kasangkapan sa pagplano ng mga gawain kasama ang mga katutubo upang ipreserbar at pangalagaan ang kanilang kultura, tradisyon, at mga institusyon. Kinikilala ng proyekto na ito na ang IKSPs ay pagmamay-ari ng mga katutubo bilang sila ay isang kolektiba, tagahawak ng kaalaman/buhay na “masters” sa konteksto na ito.

252. **Pagkakaugnay-ugnay** – ang ‘ancestral domain’ o ang lugar na pagmamay-ari ng mga katutubo at minana nila sa mga henerasyon na nakalipas ay hindi maaaring ihiwalay sa sistemang panlipunan, pang-ekonomika, at ang mga benepisyo na makamit galing dito. Ang ancestral domain ay tinatrato na pangunahing yunit sa pagpapalano at sa proseso ng FPIC.

253. **Katuparan ng Responsibilidad sa mga Darating na Henerasyon.** Ang mga aktibidad ng proyekto ay nakahanay sa reponsibilidad ng mga katutubo sa mga henerasyon na padating at mga henerasyon na susunod. Sa pamamahala ng ancestral domain o lugar na pinagmamay-ari ng ilang generasyon na ng tribo ng katutubo, bibigyan ng pagsasaalang-alang ang mga likas na yaman at ang mga Sistema ng pamamahala ng hidwaan, mga katutubong kaalaman, sistema at gawain, at ang mga mekanismo sa pangangalaga ng kapayapaan at mga institusyon ng mga katutubo (ICCs/IPs).

254. Ang proyekto ay ipapatakbo na may **partisipasyon sa mga tao, bukas (open)** at sa paraan na **may pananagutan** at ginagabayan ng pagiging parehas, kahusayan, at pagiging epektibo;¹²¹

255. Ang proyekto ay magkakaroon ng kakayahang umangkop, at makapagbibigay ng pangunahing pagsasaalang-alang sa mga katutubong mamamayan, mga pangangailangan at prayoridad sa pagbabagay at pagpapagaan ng pagbabago ng klima sa loob ng balangkas ng **Mga Katutubong Pamayanan na may Pag-unlad sa Paraan na Maalikaya at Ginabayan ng Sariling Pagpapasya** ;

256. Ang proyekto ay **patuloy na mag-aaral** at maaaring gumawa ng isang mahalagang kontribusyon sa mas malawak na pagbabahagi ng kaalaman at pamamahala;

257. Ang proyekto ay susunod sa paraan na **tumutugon sa kasarian** at sa pangangailangan ng lahat ng henerasyon. Ito ay magtataguyod ng kooperasyon, pagkakaisa at pagsasamasama;

258. Nangangako ang proyekto na bumuo ng kapasidad ng mga organisasyon ng IP upang itaguyod ang pakikipagtulungan sa mga kasamang ahensya ng gobyerno at iba pang mga stakeholder, batay sa tiwala at paggalang sa isa't isa.

¹²¹ *Ang pahayag na ito at ang sumusunod na apat na pahayag ay batay sa ipinanukalang GCF Framework para sa Indigenous Peoples Program on Climate Change sa Pilipinas. Ang balangkas ay naka-draft at natapos noong 2016 ni Elatia (Tebtebba at 18 mga katutubong mamamayan ' mga kasosyo sa samahan mula sa 13 na mga bansa sa Asya, Africa at Latin America). Ipinakita rin ito, napag-usapan, na-konteksto at sinang-ayunan ng mga kinatawan ng katutubong grupo noong isinagawa ang National Indigenous Peoples' Consultation on Upscaling Climate Resilient Indigenous Communities noong 8-9 Nobyembre 2018 sa Mandaluyong City, Pilipinas.*

6.4 Mga Sistemang Pang-institusyon

259. Ang mga sistemang pang-institusyon na nagbibigay pansin sa mga katutubong tao at ang kanilang mga alalahanin ay ang pormal at ang mga institusyon na tumitingin sa kanilang kaugalian (customs). Ang pormal na institusyon ay ang pamahalaan, na pinamumunuan ng **National Commission of Indigenous Peoples (NCIP)** na nilikha sa ilalim ng IPRA upang maprotektahan at maitaguyod ang mga interes at kagalingan ng mga katutubong tao na may kaugnayan sa kanilang mga paniniwala, kaugalian, tradisyon at institusyon (Seksyon 39, IPRA). Ang NCIP ay may pananagutan sa pagpapatupad at koordinasyon ng IPRA sa iba pang mga ahensya tulad ng DA, LGU, pinangangasiwaan ang proseso para sa Free and Prior Informed Consent (FPIC) at nag-isyu ng mga titulo ng lupa at titulo ng domain, at iba pa. Ang NCIP ay pinamumunuan ng isang komisyon na binubuo ng pitong komisyonado na kabilang sa mga katutubong tao na kumakatawan sa pitong etnograpihong rehiyon. Sa pambansang antas, ang Komisyon ay suportado ng isang Executive Director at pitong tanggapan: (i) Socio-Economic Services and Special Concerns; (ii) Ancestral Domains Office; (iii) Policy Planning and Research; (iv) Empowerment and Human Rights; (v) Education Culture and Health; (vi) Finance and Administration; at (vii) Legal Affairs. Ang NCIP ay may 12 opisang pangrehiyonal (Regional Offices) na nangangasiwa sa 46 na mga tanggapan ng lalawigan at 108 na sentro ng serbisyo sa komunidad (Community Service Centers). Sinusuportahan din nila ang mga proyekto ng mga maliliit na paghahanapbuhay (micro-livelihood) na nagtataguyod ng mga tradisyonal na mga aktibidad sa pangkabuhayan, tulad ng maliit na antas sa organikong pagsasaka ng gulay, pagsasaka ng niyog, pagsasaka ng damong-dagat, pagpapalaki ng katutubong manok, baboy, kambing at iba pang mga hayop. Ang badyet para sa mga aktibidad na ito ay, gayunpaman, hindi sapat upang makamit ang ninanais na epekto sa pang-ekonomiyang katayuan ng mga pamayanan ng IP (NCIP Strategic Directions).

260. Ang mga “customary” na institusyon ay ang mga istruktura ng pamamahala sa loob ng **Indigenous Political System (IPS)** ng bawat lipi, tribo, at ancestral domain. Ang Indigenous Political System ay ang mga sistema ng pamumuno at kultura ng pamumuno, mga institusyon, relasyon, modelo na sinusunod (pattern) at proseso para sa pagpapasya at pakikilahok na kinilala ng mga IP tulad ng Council of Elders, Council of Timuay, Bodong Holders, o anumang iba pang tribunal o konseho na katulad sa mga ito. Ang unang hakbang ng proseso ng FPIC, ay **Ang Pagkilala sa Mga Katutubong Tao na Apektado at ang kanilang mga Kinatawan, ay dapat gawin sa loob ng sistemang ito.** Sa loob ng sistemang ito, mayroong mga IP na nag-grupo sa kanilang sarili bilang **Indigenous Peoples’ Organization (IPO)** na may parehong layunin (e.g. magsasaka, kooperatiba, asosasyon ng nag-aalaga ng mga hayop, grupo ng mga manghahabi, atbp.) at mag-apply upang magkaroon ng ligal na pagkatao bilang – halimbawa – isang samahan sa ilalim ng Securities and Exchange Commission, isang kooperatiba ng mga magsasaka ng IP sa ilalim ng Cooperative Development Act, o isang pangkat ng manggagawa sa ilalim ng Department of Labor and Employment.

261. Mayroon ding IPRA-mandated consultation body, na kilala bilang **Indigenous Peoples' Consultative Assembly**. Ang Indigenous Peoples' Consultative Assembly ay aktibo sa antas ng pambansa, rehiyonal, panlalawigan, munisipalidad at barangay at itinatag ng NCIP upang magbigay payo sa mga bagay na may kaugnayan sa mga problema, adhikain, at interes ng mga IP. Ang NCIP ay binubuo ng mga tradisyunal na pinuno, matatanda, at kinatawan mula sa mga sektor ng kababaihan at kabataan ng iba't ibang pangkat etniko. Ang paglikha ng mga consultative assemblies ay hindi pa ganap na maipapatupad. Mayroon ding **Indigenous Peoples' Mandatory Representatives (IPMRs)**, na naiiba sa mga tradisyunal na pinuno, na pinili kasama ang mga IPs. Ang mga IPMR ay nangangailangan ng karagdagang pagbuo ng kapasidad upang matiyak na makakaya nilang makilahok sa proseso ng pagpanday ng batas sa mga konseho.

6.5 Panrehiyon at Panlalawigang Antas ng “Scoping” ng mga Katutubong Tao

262. **Ang sinasaklaw ng mga katutubong tao na ang pahintulot ay kailangang makuha.** Ang pangkalahatang panuntunan sa ilalim ng IPRA at ang mga patakaran sa pagpapatupad nito (Section 4, NCIP Administrative Order 1, 1998), – at ang kasunod na dalawang patnubay ng FPIC na nauugnay sa proyektong ito – kung saan ang FPIC ay kinakailangan ay nakasalalay sa epekto sa lugar kung saan iminungkahi ang patakaran, programa, proyekto at plano. Ang partikular na pamayanan sa loob ng domain ng ninuno na apektado ay sila lamang ang magbibigay ng kanilang FPIC. Kung ang apektado ay ang buong domain ng ninuno (ancestral domain), ang pahintulot ng mga apektado na mga IP sa loob ng domain ng ninuno ay dapat makuha. Ang epekto ay maaaring hindi limitado sa may direktang epekto ngunit kasama rin ang mga lugar na may potensyal na hindi direktang epekto, positibo man o negatibo. Kapag ang mga katutubo ay nakilala na apektado o matatagpuan sa loob ng lugar ng proyekto, ang partikular na pamamaraan ng FPIC ay natutukoy batay sa pag-uuri ng mga aktibidad ng proyekto batay sa ilalim ng dalawang patnubay. Ang karapatan ng FPIC sa ilalim ng IPRA ay hindi maaaring ihiwalay sa matagal nang pag-aari (time immemorial possession) ng IP sa domain ng ninuno (ancestral domain). Ang kanilang buhay at mga karapatan ay konektado sa lupa ng kanilang mga ninuno (ancestral domain), samakatuwid, ang umiiral na mga patakaran ng FPIC ay itinayo sa batayan na ito. Kung mayroong dalawa o higit pang mga domain na apektado, ang mga IP na nagmamay-ari ng naturang mga ancestral domain ay may karapatan sa magkahiwalay na FPIC (Section 20, NCIP AO 3, 2012). Ang mga patakaran ay hindi naglatag ng kung ano ang dapat gawin tungkol sa kanilang paggamit ng karapatan sa ilalim ng FPIC sa sandaling kusang-loob silang tumiira sa mga lugar sa labas ng kanilang ancestral domain, maliban kung ang mga nasabing lugar ay nasa loob ng pampublikong domain. Ngunit kailangang tandaan na ang kanilang karapatan na konsultahin at magbigay ng pahintulot ay saklaw sa ilalim ng iba pang mga batas tulad ng Local Government Code, kung saan ang mga yunit ng lokal na pamahalaan ay may pananagutan para sa kanilang kapakanan kasama ang NCIP. Ito ay hindi naiiba sa mga iniaatas na nakabalangkas sa ilalim ng Safeguard 9 (Indigenous Peoples and Cultural Heritage) ng FAO Environmental and Social Management Guidelines¹²² at ang pamamaraan ng FAO FPIC¹²³, kung saan

¹²² FAO 2015. *Environmental and Social Management Guidelines*. <http://www.fao.org/3/a-i4413e.pdf>

¹²³ Ayon sa pamamaraang nakalathala sa 2016 FAO's Manual on Free Prior and informed Consent: <http://www.fao.org/3/a-i6190e.pdf>

ang karapatan sa FPIC ay ginagarantiya sa lahat ng mga IP anuman ang likas na katangian ng mga lupain na tinitirhan. Sa mga kaso kung saan kinakailangan lamang ang FPIC sa ilalim ng mga pamamaraan ng FAO, kukunin ng proyekto ang pahintulot ng mga IP batay sa FAO FPIC procedure (naaayon ito sa pangkalahatang patakaran ng pangangalaga ng FAO kung saan ang pinaka mahigpit na mga patakaran / patnubay ay inilalapat para sa bawat konteksto).

263. Para sa mga **apektado na katutubong mamamayan na hindi nila hawak ang domain ng ninuno nila (ancestral domain), ang kanilang karapatan sa FPIC ay nasa ilalim ng umiiral na pambansang patakaran ng FPIC at ang FAO IP Policy**. Kailangang tandaan na ang batas ng Pilipinas ay hindi kumikilala sa pagitan ng titulado o hindi titulado na mga lupain ng ninuno. Kapwa kinikilala ito bilang domain ng ninuno sa ilalim ng batas.

- a. **Mga Pinatira, Napaalis, at Nalipat na mga Katutubo pati na rin ang Migranteng Katutubo na Nakatira Kasama ang Orihinal na mga Katutubo sa loob ng Ancestral Domain (Resettled, Displaced and Relocated IPs as well as Migrant IPs Living in Co-existence with the Original IPs within the Domain)**. Ang karapatan sa FPIC ng mga muling lumipat o bumalik, inilipat at lumipat o mga migranteng IP ay depende sa kaugalian, kasanayan o tradisyon ng mga may-ari ng ancestral domain na nagpapahintulot o hindi nagpapahintulot nito. Pinapayagan man o hindi pinapayagan ng mga may-ari ng domain ng ninuno na lumahok sa mga paglilitis sa FPIC, sila rin ay karapat-dapat sa mga benepisyo ayon sa Memorandum of Agreement (MOA) at sa kabayaran para sa mga pinsala, pagkawala o pinsala sa kanila o sa kanilang mga pag-aari. Ang obligasyon na mabayaran kung ano ang nararapat dahil sa muling nalipat, inilipat, at/o lumipat o mga migranteng IP ay dapat kilalanin ng aplikante sa pagsulat alinsunod sa MOA o sa isang hiwalay na kasunduan na ginawa bilang isang mahalagang bahagi ng MOA (tulad ng itinakda sa Section 47, NCIP AO 3, 2012). Ang proyekto ay dapat makakuha ng kanilang FPIC sa ilalim ng IPRA at ng dalawang FPIC Guidelines.
- b. **Resettled/Inilipat o Nawala na mga IPs na nakatira sa labas ng mga lugar ng domain ng ninuno (ancestral domain) ngunit nakatira sa loob ng Public Domains**. Ang pangkat na ito o pamayanan ng mga IP na sumasakop sa isang bahagi ng pampublikong domain, maging bilang isang resulta ng isang resettlement / relocation project ng gobyerno o bilang isang resulta ng pag-aalis, ay maaaring gumamit ng kanilang karapatan na: (i) manatili sa teritoryo; at (ii) ipagkaloob sa kanila, sa mga kaso ng mga pinaalis, ang lupain na may kalidad at bigyan sila ng katayuan na ayon sa batas. Hindi ito dapat bababa sa katumbas ng lupa na dati nilang nasakop, na angkop upang magbigay para sa kanilang kasalukuyang mga pangangailangan at pag-unlad sa hinaharap. Ang pangkat na ito ay hindi dapat ituring bilang mga migrante at maaari rin nilang gamitin ang kanilang karapatan sa FPIC sa ilalim ng umiiral na mga patakaran (seksyon 46, NCIP AO 3, 2012).
- c. **Ang mga katutubo na nakatira sa labas ng domain ng kanilang ninuno ngunit nakatira sa pampublikong domain**. Sisiguraduhin na makuha ng proyekto ang kanilang pahintulot alinsunod sa Patakaran ng FAO sa mga Katutubo at Tribal Peoples at sa pamamagitan ng proseso na nakapaloob sa FAO Manual on FPIC. Depende sa lokasyon at logistik, ang kanilang pagpupulong para sa orientasyon tungkol sa proyekto at konsultasyon ay

maaaring nasa parehong lugar tulad ng mga pagpupulong na ginanap para sa iba pang mga IP. Ang nakasulat na kasunduan sa pagitan ng kinatawan ng proyekto at ng indibidwal na IP / sambahayan / grupo ay dapat isagawa bilang pagpapakita ng kanilang pag-unawa at pahintulot. Hindi ito isusumite sa NCIP para sa pagpapatunay, ngunit tulad nito, ay magsisilbing katibayan ng pahintulot at isang kagamitan sa pagsubaybay para sa FAO at GCF.

264. Dalawa sa mga pangunahing pokus na rehiyon ng proyekto – (i) Cordillera (na may pagtuon sa dalawa sa tatlong lalawigan ng Apayao, Kalinga, at Ifugao); at (ii) Central Mindanao (North Cotabato at Bukidnon) – ay binubuo ng mga lalawigan na may mga etnograpihong rehiyon, kabilang ang dalawang lugar na tinitirahan ng may pinakamaraming mga katutubong tao. Karamihan sa Cordillera sa hilagang gitnang Luzon ay domain ng ninuno (ancestral domain) ng maraming bilang ng mga pangkat etniko, ang Abra (Tinggian), Apayao (Isneg), Benguet (Kankanaey at Ibaloi), Ifugao (, Kalinga (Kalinga, Isneg), Mountain Province (Kankanaey), na bawat isa ay mayroong sariling pamilya ng mga wika at kultura. Mayroong tatlong pangkat etniko sa Ifugao na may katulad na mga sistema ng pagsasaka, kasanayan, zoning, at mga katutubong uri ng tanim na lumalaban sa mga peste. Halos 40 porsyento ng diyeta ng Ifugao ay nagmula sa agrikultura, karamihan sa mga ito ay bigas na wetland habang sampung porsyento ay mula sa mga isda, clam at snails na nakatira sa mga palayan¹²⁴. Sa Mindanao, ang mga katutubong pangkat na kolektibong kinilala bilang Lumad (hindi Islamized na mga katutubong) at kabilang sa 18 na mga pangkat etniko, lalo na: Atta, Bagobo, Banwaon, B'laan, Bukidnon¹²⁵, Dibabawon, Higaonon, Mamanwa, Mandaya, Manguwangan, Manobo, Mansaka, Subanon, Tagakaolo, Tasaday, Tboli, Teduray, at Ubo. Ang upland na mga magsasaka na Lumad ay nahaharap, hindi lamang sa pagbabago ng klima, kundi pati na rin sa pag-aalis dahil sa operasyon ng militar, Agribusiness Venture Arrangements (AVA) na nagpapahintulot sa muling konsentrasyon ng mga lupain pabalik sa mga malalaking may-ari ng lupa at panghihimasok sa mga higanteng multinational na plantasyon sa mga pamayanan ng magsasaka at mga domain ng ninuno.

265. Sa Rehiyon V (Bicol) kung saan ang mga lalawigan ng Camarines Norte at Camarines Sur ay potensyal na kasama, ang mga pangkat etniko ay kilala bilang Agta, bahagi ng mga tribong mangangaso ng Pilipinas na ngayon ay nanirahan sa mga lugar ng pagsasaka. Ang kanilang tradisyunal na paraan ng kabuhayan ay pagsasaka at pangingsda. Nagpapalit (barter) sila ng bahagi ng karne at ilang mga produktong kagubatan para sa pagkain na starchy at iba pang mga kalakal sa kalapit na magsasaka. Gayunpaman, maraming Agtas ang kumukuha ng mga pana-panahong trabaho, tulad ng paggawa ng copra at uling, at pag-panning ng ginto. Ang mga pamayanan ng tribo ng Agta sa Bicol ay nahahati sa ilang mga 'sub-tribo:' (i) Agta-Cimarron; (ii) Agta-Tabangnon ng Camarines Sur; at (iii) Kabihug sa Camar Northinese. Ang huli ay isang grupo pa rin ng pagtitipon,

¹²⁴ http://factsanddetails.com/southeast-asia/Philippines/sub5_6d/entry-3880.html

¹²⁵ Ang Bukidnon ay kinabibilangan ng pitong tribu: mga Bukidnons (naninirahan sa patag na lugar), Tigwahanuns (naninirahan sa Tigwa river), Umayamnuns (mga naninirahan sa tabi ng ilog ng Umayam sa gitna ng kabundukan ng Pantaran), Talaandigs (tribu mula sa Talakag, Songco, Kibangay and Basak), Higaonons (tribu mula sa Agusan), at ang mga Manobo (mga tribung kilalang mahusay sa Kalilangan, Pangantucan, Kitaotao, Kibawe, Kadingilan, Don Carlos at Quezon). Matigsalugs (mula sa Salug River), ang mga tribong ito ay mayaman sa etniko, kultural, espirituwal, at makikitaan ng pagkakaiba-iba ng lipunang kasapi sa Bukidnon. (Probinsyal na datos ng Bukidnon)

ngunit nakasalalay din sa mga pananim ng ugat, bigas at gulay na lumalaki. Sa isang pag-aaral ng DA V Regional Office sa socio-economic characterization ng Agtas, sinabi nila na “ang mga pamilya na sinuri sa pananaliksik ay walang sapat na kita mula sa bigas, mga pananim na agrikultura, at mga mapagkukunan na hindi pang-agrikultura upang masakop ang kanilang taunang pangunahing pangangailangan, malinaw na nangangailangan ng mga interbensyon upang mabawasan ang mga gastos at dagdagan ang kita mula sa paggawa ng bukid.” Ang mga natukoy na hadlang sa pagtanim ng bigas ay ang kakulangan ng magagamit na lupa dahil sa iba pang mga pananim dito (mga katutubong produkto ng kagubatan tulad ng abaca, ang mga puno ng pag-crop at mga puno ng prutas na umunlad sa mga bukirin), ang kahirapan sa paghanap ng mga buto na itatanim sa upland, at ang karamihan sa mga IP lowlanders ay walang ideya kung paano gawin ang pagsasaka ng bigas sa bundok.¹²⁶

266. Ang iba pang mga hadlang sa pagsasaka at ang pagsasagawa ng klima na nababanat na agrikultura, na kinilala ng mga IP mismo ay ang mga sumusunod: (ang mga nauugnay na item ay tatalakayin sa disenyo ng proyekto at sa pagpapatupad nito)

- Kakulangan ng pagkilala at suporta para sa agrikultura na batay sa IKSP;
- Ang paglaganap ng pagsasaka batay sa kemikal ay nagtatanggal ng genetic base na ginagamit sa pagsasaka ng mga IP;
- Sa antas ng LGU, walang pakikilahok ng mga IP, kahit na ang DA o ang mga kawani ng LGU ay mga IP mismo, ang mga pangangailangan ng mga magsasaka na IP ay hindi nakikita, kaya hindi rin ito nakasaad sa mga LCCAP;
- Mahirap ang mitigation/coping pagkatapos ng mga bagyo at mahirap makipag-ugnayan sa mga ahensya ng gobyerno para sa tulong. Hindi madali ang proseso para makakuha ng Philippine Crop Insurance.
- Naabot ng mga programa ng DA ang “mayaman na magsasaka” o ang mga magsasaka na konektado sa mga LGU at DA, at palaging hindi naaabot ang pinakamahirap at pinaka mahina na magsasaka, mga magsasaka ng IP, at/o mga babaeng magsasaka na IP.
- Ang karanasan ng mga magsasaka sa paghilingi ng mga binhi mula sa DA at LGU ay nakapanghihina ng loob, dahil maraming mga kinakailangan sa burukrasya. Humihingi ng tulong ang mga IP mula sa mga NGO, ngunit kulang pa rin sila ng mga buto. Sinabi rin nila na ang pangangalaga ng binhi ay napaka-aktibo (mga community seed banks para sa 2,000 katutubong bigas, mais, at gulay)
- Ang DA ay may mga programa sa pagpapahiram para sa pagbawi tuwing kalamidad. Isa nito ay ang Agriculture credit Policy Council (ACPC) kung saan makaka-‘access’ ang mga magsasaka nang walang collateral; gayunpaman, dahil ang mga IP ay hindi dokumentado (wala silang mga sertipiko ng kapanganakan), wala silang katunayan at hindi sila maaaring humiram.
- Ang mga isyu sa seguridad sa lupa at mga industriya na extractive ay dapat isaalang-alang. Ang mga ito ay lubos na nakakaapekto sa agrikultura ng IP. Ang mga programa ay limitado

¹²⁶ Movillon, Mario, Canilao, Jacqueline Lee, et al. “Anthropological and Socio-Economic Characterization of Bicol’s Agta Indigenous Peoples”. Bicol Integrated Agricultural Research Center, DA Regional Office V.

sa bilang at ang mga epekto ay mas maliit kaysa sa mga mapanirang aktibidad, tulad ng pagmimina.

- Pagtanda ng populasyon ng pagsasaka at kawalan ng interes ng mga batang populasyon

267. Ang lahat ng mga miyembro ng komunidad, kabilang ang mga kababaihan, kabataan at matatanda ay pantay na kasali sa proseso ng FPIC; gayunpaman, maaaring magkaroon ng ilang mga komunidad na sumusunod sa sariling mga katutubo o indigenous na sistema ng pamamahala sa sarili at mga istraktura. Halimbawa ay ang mga komunidad ng IP kung saan ang sinasali lamang nila sa proseso ng paggawa ng desisyon ay mga pinuno ng tribo o pinuno ng sambahayan. Sa ilalim ng gayong mga kalagayan, ang proyekto ay magsisimula ng mga espesyal na hakbang upang matiyak ang mas malawak na pakikilahok ng lahat ng mga stakeholder. Ang nasabing mga hakbang ay maaaring kabilang ang: (i) hiwalay na mga talakayan sa bawat tiyak na pangkat; (ii) pagkakaloob ng mga naa-access, mga materyal na impormasyon sa komunidad; (iii) pagpili ng mga lugar ng talakayan na matatagpuan sa loob ng komunidad upang paganahin ang mga kababaihan, matatandang tao, at kabataan na dumalo; (iv) pagkakaloob ng mga kahon ng feedback sa komunidad sa panahon ng proseso ng FPIC; (v) kasunduan sa komunidad sa paggamit at halaga ng mga kahon ng feedback; at / o (vi) nagpapayo sa komunidad na magkaroon ng consensus ng lahat, sa halip na desisyon ng karamihan ang pairalin (i.e. 50% + 1). Para sa proseso ng FPIC, ang pakikipag-ugnayan sa mga pamayanan ng IP ay sisimulan sa pamamagitan ng NCIP, tradisyonal na pinuno, at kanilang mga Indigenous Peoples Mandatory Representatives (IPMRs) sa antas ng panlalawigan, munisipalidad, at barangay. Ang pagsali sa IPMR mula sa simula ay magandang gawain, bilang sila ang kinatawan ng IP sa lokal na konseho ng pambatasan at maaaring magbigay daan para sa suporta ng mainstreaming ng IKSP na may kaugnayan sa CRA sa patakaran at plano ng LGU. Para sa proseso ng FPIC sa mga komunidad ng IP na nasa labas ng domain ng ninuno (ancestral domain), ang pakikipag-ugnayan ng proyekto ay sisimulan nang direkta sa mga komunidad kasama ang NCIP at yunit ng lokal na pamahalaan. Sa mga kaso kung saan ang parehong mga lugar ng proyekto ay kinabibilangan ng mga komunidad na binubuo ng parehong mga katutubo at hindi katutubo, isang pangkalahatang oryentasyon ay ibibigay sa parehong mga grupo, gayunpaman ang detalyadong mga talakayan at proseso ng paghahanap ng pahintulot ay hiwalay na isasagawa para sa dalawang pangkat na ito.

6.6 Proseso ng FPIC

268. Upang matukoy ang mga potensyal na epekto ng proyekto sa mga pamayanan ng IP, pati na rin ang saklaw at pag-uuri ng mga aktibidad ng FPIC, ang sumusunod na pagsusuri sa pagtatasa ng FPIC ay isinagawa:

TALAHANAYAN 7. FPIC Assessment Checklist – Screening Tool

Pamantayan	Oo	Hindi	Detalye
Ang mga aktibidad ba ng proyekto ay magreresulta sa pag-aalis ng mga IP?		Hindi	Layunin ng proyekto na madagdagan ang pagiging matatag sa pagbabago ng klima ng mga pinakamahina na magsasaka na IP at ang mga institusyong sumusuporta sa mga pinahusay na pamamahala ng bukid sa kanilang mga lupain at domain.
Direkta bang makakasama ang mga katutubong mamamayan sa aktibidades ng proyekto?	Oo		Ang mga IP (kabilang ang mga kababaihan, kabataan, matatanda, at may kapansanan), na naninirahan sa mga lugar na mahina sa pagbabago ng klima ay mga target na benepisyaryo ng proyekto. Maaari silang direktang kasali sa kamalayan at pagpapaunlad ng kapasidad sa pagbabago ng klima at proyekto; Mga Paaralang Pangbukid ng Magsasaka; Palitan ng Magsasaka o Peer-to-Peer Exchange; lokal na pagpapalano para sa pagsasama ng CRA sa kanilang Ancestral Domain Sustainable Development and Protection Plan (ADSDPP); at tagapagsanay ng IP farmer-trainer, atbp
Magkakaroon ba ng mga aktibidad na tungkol sa mga sagradong lugar, mga lugar ng libing, mga site ng kultura at pamana, kritikal at mga espesyal na lugar na kinilala ng mga IP?		Hindi	Kinikilala ng proyekto na ang mga ito ay hindi kasama na mga lugar at maaaring magamit lamang para sa mga layunin kung saan sila itinatag. May posibilidad na ang mga agricultural landscapes na itinuturing bilang mga site ng pamana sa kultura ay maaaring magamit ng mga benepisyaryo ng magsasakang IP upang idokumento o ipakita ang IKSP na may kaugnayan sa CRA, ngunit ang mga ito ay pinangunahan ng IP, ay ayon sa kanilang ADSDPP, na paunang nakilala sa paggawa ng FPIC at alinsunod sa mga priyoridad ng komunidad ng IP.

Pamantayan	Oo	Hindi	Detalye
<p>Magkakaroon ba ng mga aktibidad sa proyekto na isinasagawa sa loob ng mga lupain ng ninuno at mga domain ng ninuno?</p>	<p>Oo</p>		<p>Ang mga pasilidad ng agrometeorological ay maaaring mai-install sa mga lupain at domain ng mga ninuno, ngunit napapailalim sa paggamit ng lupa / zoning ng ADSDPP at sa naaangkop na proseso ng FPIC. Titiyakin ng proseso ng FPIC na ang pahintulot ay ibinigay bago ang pag-install ng mga pasilidad at isasama ang pagpapasiya ng kabayaran para sa lupa na gagamitin. Tiyakin na ang isang plano sa pagsubaybay sa komunidad sa pag-secure ng istasyon ay napagkasunduan sa PAG-ASA, ang koponan ng proyekto (DA, FAO, LGUs), pamayanan, at NCIP.</p> <p>Ang mga paaralan ng bukid ng magsasaka o mga bukid ng demo ay maaaring matatagpuan sa loob ng mga lupain at domain ng mga ninuno, at ang maliit na scale na direktang input para sa agrikultura ay ipagkakaloob at posibleng maiimbak sa mga lugar ng komunidad; ang pagbabahagi ng kaalaman sa mga payo sa klima ay maaari ring nasa loob ng komunidad. Ang mga lugar sa loob ng mga lupain at domain ng mga ninuno ay paunang makikilala ng mga IP, na naaayon sa kasunduan sa panahon ng FPIC at alinsunod sa mga priyoridad ng komunidad ng IP.</p>

Pamantayan	Oo	Hindi	Detalye
Magkakaroon ba ng mga aktibidad sa proyekto katulad ng pananaliksik sa katutubong kaalaman, mga sistema at kasanayan na may kaugnayan sa agrikultura, kagubatan, tubig at mga sistema ng pamamahala ng mapagkukunan at teknolohiya?	Oo		<p>Magkakaroon ng ilang pagtitipon, pagdokumento at pagsusuri ng mga sistema ng katutubong kaalaman na may kaugnayan sa agrikultura at CRA, ngunit ang mga ito ay naglalayong suportahan, pagkilala at pagtaguyod ng mga tulad na IKSP at imemainstream ang mga ito sa mga plano ng ADSDPP at LGU (LCCAP, atbp). Ang mga aktibidad sa pananaliksik ay idinisenyo sa loob ng karapatan ng mga IP na magmamay-ari, magkontrol, bumuo at protektahan ang kanilang IKSP. Ang mga hakbang upang maprotektahan ang Karapatan ng mga IP, mga sistema ng values, mga karapatan sa intelektwal na ari-arian ng komunidad ay ginagarantiya ng proyekto at pormal na sumang-ayon sa proseso ng FPIC. Kung mayroong pagpasok ng mga lahi ng binhi ay magkakaroon ito ng nararapat na pagsasaalang-alang at pagtatasa ng peligro ng epekto ng mga nasabing uri na may mga lokal na uri.</p>
Magkakaroon ba ng pag-iipon ng mga genetic resources para sa bio-prospecting?		Hindi	<p>Kung may mga pagkakataon na mag-iipon ng mga mapagkukunan ng genetic resources tulad ng mga buto, hindi ito para sa mga layunin na komersyal. Ang seed banking ay (i) pangungunahan ng IP; (ii) para sa kanilang sariling pakinabang; at (iii) sa loob ng balangkas ng mga karapatan ng mga magsasaka sa binhi at ang FPIC ng mga IP.</p>

269. Batay sa Talahanayan 7, mayroong dalawang pambansang patnubay na nauukol sa FPIC na may kaugnayan sa proyekto – kapwa ito nagreresulta sa iba't ibang uri ng mga aplikasyon ng FPIC sa antas ng rehiyon, gayunpaman pareho silang nangangailangan ng pahintulot. Dapat ding tandaan na ang pangunahing yunit para sa pagsasagawa ng FPIC ay ang domain ng ninuno (ancestral domain). Ang mga patnubay na nauugnay sa proyektong ito ay ang mga sumusunod:

270. **Indigenous Knowledge Systems and Practices o Mga Katutubong Sistema ng Kaalaman at Kasanayan (IKSP):** Ang NCIP Administrative Order 1 Series ng 2012 ay nagsasaad na ang pananaliksik na isinagawa ng gobyerno, pribadong tao, korporasyon, o mga dayuhang grupo na direkta o hindi direktang makakaapekto sa Indigenous Cultural Communities/Indigenous Peoples para sa anumang layunin ay dapat pamamahalaan ng Guidelines on Research and Documentation of IKSPs and Customary Laws. Sa ilalim ng proyektong ito, hindi lahat ng mga lugar ng proyekto na hawak ng mga IPs, mga lupain ng ninuno, at mga domain ay magkakaroon ng pananaliksik at dokumentasyon ng IKSP. Para sa mga lugar na kasali sa proyekto, ang pananaliksik ay isasagawa lamang sa maingat na napiling mga katutubong komunidad batay sa pamantayan na itinatag, tulad ng pagkakaroon ng IKSP na may kaugnayan sa pagsasaka at epekto ng CRA at CC, sa iba pa.

271. **Mga aktibidad ng proyekto sa loob ng mga ancestral domain:** Ang pangalawang patnubay ng FPIC na nalalapat sa proyektong ito ay may kinalaman sa potensyal na pagtatatag ng mga istasyon ng agro-meteorological at/o mga aktibidad ng proyekto sa loob ng mga domain ng ninuno. Ang pagtaguyod ng mga istasyon ng agro-meteorological sa mga lugar na may mataas na peligro kung saan may mga kritikal na gaps (batay sa mapa ng PAGASA ng mga umiiral na istasyon ng agromet) ay maaaring saklaw ang ilang mga lugar na nahuhulog sa loob ng domain ng ninuno. Bilang karagdagan, ang mga farmer field schools at mga demo farms, mga palitan ng magsasaka, lokal na pagpapalano para sa pagsasama ng CRA sa Ancestral Domain Sustainable Development and Protection Plans (ADSDPPs), at lahat ng mga aktibidad na kinabibilangan ng mga IP at ng kanilang ancestral domain ay dapat ipatupad ng Provincial Agriculture Office ng Local Government Unit (LGU) kasama ang DA, PAGASA at FAO project team. Kinaclassify ng NCIP ang mga aktibidad na ito ng proyekto bilang mga Proyekto ng LGU, **na napapailalim sa proseso ng pagpapatunay ng pahintulot sa ilalim ng Seksyon 40 ng Revised FPIC Guidelines.**

272. Ang mga detalye para sa bawat isa sa dalawang patnubay na ito ay matatagpuan sa ibaba, una para sa IKSP at pangalawa para sa mga aktibidad ng proyekto sa loob ng mga domain ng ninuno (lalo na para sa mga istasyon ng agrometeorological).

273. **Proseso ng FPIC para sa mga aktibidad na kalahok ang IKSP ng mga katutubong mamamayan, base sa Mga Alituntunin ng Pananaliksik ng IKSP:** Ang Mga Alituntunin sa Pananaliksik ng IKSP ay naangkop sa apat na uri ng pananaliksik: (i) pananaliksik na pinasimulan ng komunidad o hininging pananaliksik; (ii) pang-akademikong pananaliksik; (iii) pananaliksik upang suportahan ang isang patakaran o polisiya; at (iv) pananaliksik na panlipunan. Ang proyektong ito ay maaaring mapabilang sa ilalim ng dalawang kategorya: (i) pananaliksik na pinasimulan ng komunidad o hinihinging pananaliksik; at/o pananaliksik upang suportahan ang isang patakaran o polisiya. Ang dalawang kategoryang nabanggit ay sumusunod sa parehong pamamaraan. Ang mga pangunahing elemento ng aplikasyon para sa FPIC ay ang mga sumusunod:

- **Aplikante/Tagataguyod:** Ang mangununa ay ang mga lokal na pamahalaang panlalawigan at susuportahan ng pangkat ng proyekto (DA Regional Offices at FAO)
- **Tagapagpadaloy (Facilitator):** Pangkat ng FPIC IKSP na bubuuin ng National Commission on Indigenous Peoples (NCIP) Regional Offices at Provincial Offices

- **Pagmamay-ari ng Pananaliksik:** Ang Indigenous Cultural Communities/ Indigenous Peoples (ICCs/IPs) ang siyang may karapatang mag-mayari sa lahat ng mg gawa at materyales na bunga ng pananaliksik, ito man ay inilathala o hindi inilathala o naipahayag sa anumang pamamaraan.
- **Paglutas ng mga Alitan.** Ang mga prinsipyo ng pangunahing nakaugaliang mga batas ang gagamitin, kung kaya ang pagsangguni sa lupon ng mga matatanda/pinuno ay kinakailangan, at ang paglutas ay iaayon sa nakaugaliang batas kaugnay sa pag-aayos ng mga alitan. Kung sakaling hindi malutas ang mga alitan, ang mga sangkot ay maaari nang sumangguni sa NCIP sa ilalim ng kanilang Rules on Procedures, Pleadings and Practice.
- **Ang proseso ng paghingi ng pahintulot (no.7)** ay nag-iiba sa bawat komunidad at ang mga kondisyon sa bawat pagpayag ay maaari ding mag-iba-iba. Gayunpaman, ang mga pangunahing kondisyong pang-proteksyon, lalo na ang tunay na representasyon, mga karapatang intelektuwal na ari-arian ng komunidad, pagiging sensitibo sa kultura, pagbabahagi ng mga benepisyo, at iba pa – ay nakapaloob na sa mga alituntunin.
- **Ang pamamaraan sa proseso ng paghingi ng pahintulot,** mga hakbang 1-10 at ang aktuwal na pananaliksik, paglathala at pagapatunay ng resulta ng pananaliksik ay naka-detalye sa Talahanayan Y.

TALAHANAYAN 8. Mga Hakbang ng FPIC sa Pananaliksik na IKSP

HAKBANG	PROSESONG KINAKAILANGAN
1	<p>Magpasa ng aplikasyon sa NCIP Regional Office upang magsagawa ng FPIC. Ang aplikasyon ay kailangan may sulat ng aplikasyon mula sa proyekto na pinirmahan ng kinatawan (Gobernador/PAO o DA), listahan ng mga taong kasama sa pananaliksik, at ang panukala sa pananaliksik na naisalin sa lokal na wika. Ang panukala sa pananaliksik ay kailangang mayroong: (i) pagkakakilanlan ng mananaliksik; (ii) layunin/makatwirang paliwanag ng pananaliksik; (iv) mga materyales na gagamitin at mga instrumento para sa pangangalap ng datos; (v) saklaw at limitasyon ng pag-aaral; (vi) mapagkukunan ng pondo; (vii) panahon ng pananaliksik at pagkakasunod-sunod ng mga aktibidad; at (viii) paghahayag ng pagsang-ayon na akuin ang mga gastusing administratibo sa pagsasagawa ng mga aktibidad ng pananaliksik. Ang “Undertaking in Good Faith” ay isasagawa ng tagataguyod at siya ay kinakailangang sumunod sa mga alituntunin. Magbabayad ng PHP 500 sa pagpasa ng aplikasyon..</p>

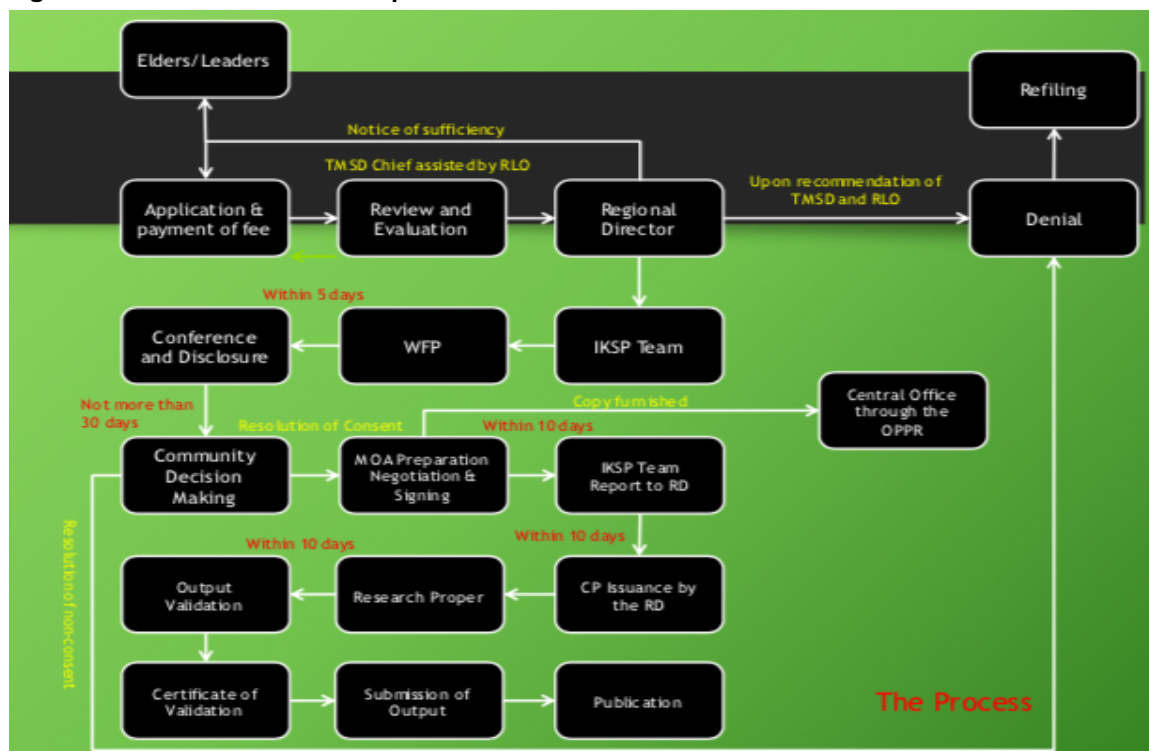
HAKBANG	PROSESONG KINAKAILANGAN
2	<p>Pagsusuri ng Technical Management and Services Division (TMSD) Chief and the Regional Legal Officer ng mga aplikasyon. Ang pagiging sapat ng aplikasyon ay susuriin. Ang pananaliksik ay maaring tanggihan kung ito ay isang kaso na nakakaabala at nasasangkot sa experimentasyon ng mga tao na maglalagay sa kapamahakan ng kanilang buhay. Isa sa mga halimbawa ng naturang kaso ay ang paghuhukay o pagsira ng mga sagradong lugar sambahan o ng kahit anong lugar na may sensitibong kultura at may mahigpit na tradisyon; o kahit anong kaso na lumalabag sa karapatan ng mga ICCs/IPs. Sa proyektong ito, wala sa anumang nabanggit na mga kaso ang kasalukuyang makikita. Kung sakaling batay sa walang pinapanigang pagsusuri, ang aplikasyon ay nagkulang sa mga mahalagang puntos o kailangang baguhin upang ito ay mas maging kultural na naaangkop, ito ay ipaparating at ibabalik sa mananaliksik para sa kanyang pagtugon.</p>
3	<p>Kapag ang aplikasyon ay naisaayos na, ang Regional Director ay magpapadala ng anunsyo ng pagiging sapat nito sa aplikante at sa komunidad sa pamamagitan ng kanilang matatanda at mga pinuno. Sa kasong ito, ang proyekto ay maaring (i) tumulong sa pagpapadala ng anunsyo sa komunidad; (ii) kuhanin ang mga pangalan at numero ng telepono ng mga pinuno/matatanda ng komunidad; at (iii) simulan ang pakikipag-ugnayan/impormal na pagpapakalat ng impormasyon sa komunidad kung naaangkop.</p>
4	<p>Ang Regional Director ay magbibigay ng direktiba sa pagbuo ng pangkat ng IKSP na siyang magpapadali ng proseso. Ang pangkat ay kinabibilangan ng Provincial Legal Officer, Community Development Officer at ng Tribal Affairs Assistant na nakakasakop sa lugar na paksa ng pananaliksik.</p>
5	<p>Paghahanda ng Planong Pinansyal at Mga Gawain ng pangkat ng IKSP at ng tagataguyod. Ang mga partikular na detalye ng proseso ng FPIC ay tinatalakay tulad ng petsa, lugar, pagkilala ng mga pinuno at miyembro na dadalo sa mga pagpupulong, mga gastos sa pagkain at transportasyon ng komunidad ng mga IC/IP, mga gastos sa dokumentasyon (halimbawa, larawan at/o video, mga pag-rerekord ng cassette, pagpaparami ng mga dokumento), at iba pang gastos sa logistik.</p> <p>Ang tinatayang gastos sa buong proseso ng FPIC (sa loob ng tatlong buwan) para sa isang munisipalidad na may anim na barangay sa probinsiya ng Ifugao ay humigit-kumulang PHP 150,000 noong taong 2019. Ang pinagbasihang halaga ay PHP 105 000 noong taong 2017, subalit mayroon lamang 10-25 na miyembro sa bawat komunidad (proyekto ng DA BAR).</p>

HAKBANG	PROSESONG KINAKAILANGAN
6	<p>Pagpupulong at Pagsisiwalat kasama ang komunidad. Ito ay iniiskedyul sa loob ng limang araw ng pag-apruba at pagpirma ng planong pinansyal at mga Gawain. Sa pagpupulong na ito ng komunidad, ang taga-taguyod ay ipiprisinta ang layunin nag pagsasaliksik; mga parameter; mga pamamaraan; materyales; mga gastos at pagkukunan ng pondo; mga impormasyong may kaugnayan sa inilaan na pananaliksik; mga benepisyo na makukuha ng komunidad sa pagsasagawa ng pananaliksik; at/o mga instrumento sa pagkuha ng mga datos. Ang iminungkahing planong gawain ng pananaliksik ay ipiprisinta para sa konsiderasyon at karagdagang inputs ng komunidad. Mahalaga na ang proyekto ay maghanda ng mga materyales na simple at madaling-maintindihan ng komunidad, nakasalin sa lokal na wika at may mga kasamang viswal na presentasyon tulad ng mga video. Mas kaaya-aya din kung ang presentor ay nakakapagsalita ng katutubong wika.</p>
7	<p>Paggawa ng Desiyon ng Komunidad. Ang komunidad ay inaasahang gagawa ng desiyon sa loob ng tatlong araw mula sa terminasyon ng kumperensya, subalit ang takdabng araw na ito ay maaring lagpasan kung kinakailangan ng komunidad. Ang komunidad ay magbibigay ng resolusyon na nagbibigay ng kanilang pahintulot o pagtanggap, at ilalatag ang mga basihan sa kanilang resolusyon, sa nasabing aplikasyon sa pananaliksik. Kung ang komunidad ay magsasabing OO, kikilanin nila ang pangunahing impormante at ang lawak ng impormasyon na pwedeng isiwalat gayundin ang mga paghihigpit, at ang awtorisadong tao na kakatawan sa kanila sa kasunduang nakasulat. Ang resolusyon ng pahintulot ay sisimulang gawin ng IPs/NCIP at susuriin ng NCIP. Kung sakaling ang pananaliksik ay hindi tatanggapin, ang pangkat ng IKSP ay magpapasa ng ulat sa Regional Director na naglalaman ng paglilitis na ginawa at ang resolusyon ng hindi pagbibigay ng pahintulot ng komunidad.</p>

HAKBANG	PROSESONG KINAKAILANGAN
8	<p>Paghahanda para sa negosasyon ng at pagpirma sa Memorandum of Agreement (MOA). An pangkat ng NCIP IKSP ay siyang magpapadali at tutulong sa paggawa ng at negosasyon para sa mga tuntunin at mga kondisyon ng kasunduan. Ang kasunduan ay dapat parehong magagamit sa Ingles at lokal na wika. Ang MOA ay dapat naglalaman ng mga sumusunod: (i) detalye ng kinapapalooban ng kasunduan; (ii) lahat ng mga partidong sangkot; (iii) mga petsa/tagal ng kasunduan; (iv) mga karapatan at respnsibilidad ng mga Partido; (v) lawak ng impormasyon na maaring isiwalat sa mananaliksik, mga posibleng paghihigpit at iba pang katulad na tuntunin at kundisyon na naangkop ayon sa komunidad; (vi) mga benepisyong matatanggap ng komunidad; (vii) mga pamamaraan sa pag-aayos ng mga alitan at mga parusa sa hindi pagsunod sa kasunduan; at (viii) iba pang tuntunin at kundisyon na napagkasunduan ng mga partido. Matapos ang pangwakas na pagsusuri ng lahat ng mga partido, ang MOA ay pipirmahan na ng tatlong partido: komunidad, proyekto, at NCIP.</p>
9	<p>Ang pangkat ng IKSP ay ipapasa ang ulat sa Regional Director at sa NCIP National Office. Ang ulat ay kailangang may nakapaloob na Resolusyon sa Pahintulot at ang pirmadong MOA.</p>
10	<p>Pagbibigay ng Certificate of Precondition (CP) ng Regional Director. Sa loob ng 10 araw ng pagpasa ng ulat at kanais-nais na rekomendasyon ng pangkat ng IKSP, ang Regional Director ay magbibigay ng Certificate of Precondition.</p>
11	<p>Pagsasagawa ng mga Aktibidad ng Pananaliksik, na sinisigurado ang pagsunod sa pagiging sensitibo sa kultura at iba pang alituntunin at mga kundisyon ng pahintulot.</p>
12	<p>Pagapatunay ng kinalabasan ng pananaliksik sa mga komunidad. Sa loob ng sampung araw ng pagtatapos ng pananaliksik, ang mananaliksik ay magpapakita ng kinalabasan nito sa para sa pagpapatunay ng komunidad. Ang pangkat ng IKSP ay ang siyang magpapadali ng pagsasagawa ng pagpapatunay.</p>

HAKBANG	PROSESONG KINAKAILANGAN
13	Pagbibigay ng Sertipiko ng Pagpapatunay ng komunidad. Ang Resolusyon ng komunidad na nagpapatunay sa mga kinalabasan ng pananaliksik ay siyang magsisilbing basihan ng pagbibigay ng sertipiko ng pagpapatunay na ibibgay ng NCIP. Ang sertipikong ito ang katibayan na ang mananaliksik ay ipinakita ang mga kinalabasan ng kanilang pananaliksik sa komunidad para sa kanilang pagpapatunay at ang komunidad ay lubos na nasiyahan sa nilalaman, lawak at paraan ng pagpapakita ng impormasyon o kaalaman na maaaring mailathala at ipagsabi. Ito ay kailangan para sa paglalathala ng resulta ng pananaliksik.
14	Pagpasa ng mga kinalabasan ng Pananaliksik sa Community Registry, Regional Office, and Central Office Library. Ang mga kopya ng pinatunayan at inaprubahang mga kinalabasan ng pananaliksik ay ipinapasa sa mga opisang nabanggit.
15	Paglalathala. Ang komunidad ang siyang nag-iisa at eksklusibong may karapatan na tukuyin ang lawak, nilalaman, o paraan ng pagpapakita ng impormasyon o kaalaman na maaaring ilathala o ipagsabi kung ang kinalabasan ng pananaliksik ay may kinalaman sa kanilang paniniwala at relihiyon, kultural na paniniwala, pang-seremonyang mga kagamitan o lugar. Ang mga patakaran ng mga IPs sa pagmamay-ari ang siyang gagamitin, at importanteng tandaan na bago ang anumang paglalathala, ang mananaliksik ay kailangang magbigay ng pagsasalin ng pangunahing napag-alaman at rekomendasyon at iba pang mahalagang dokumentasyon ng pananaliksik, sa mga katutubong komunidad na siyang may karapatang magbigay ng mga puna at/o itama ang mga datos.

Figure 5. Illustration of FPIC Steps for IKSP Research

Legend: TMSD: Technical Management and Services Division; RLO: Regional Legal Officer; IKSP: Indigenous Knowledge System and Practices; WFP: Work and Financial Plan; OPR: Office on Policy, Planning and Research. (Source: NCIP Central Office, Quezon City)

274. **Proseso ng FPIC sa mga aktibidad sa loob ng Lupain ng mga Ninuno.** Ang NCIP ay tinutukoy ang apat na klasipikasyon ng proyekto para sa mga proyekto na may mga aktibidad sa loob ng lupain ng mga ninuno: (i) mga Aktibidad na hiningi o sinimulan ng komunidad; (ii) mga proyekto, programa, at mga Aktibidad na isinagawa ng NCIP o kasama ng iba pang ahensiya ng gobyerno at proyekto ng mga LGU; (iii) mga proyektong pinondohan ng ibang bansa na isinagawa kasama ang NCIP; at (iv) paggamit ng karapatan sa mga tradisyonal na karapatan sa paggamit ng mga mga mapagkukuhanan. Bilang bahagi ng Component 1, ang proyektong ito ay maaaring saklawin ang mga istasyon ng agro-met sa loob ng lupain ng mga ninuno. Ang istasyon ng agro-met ay isang grupo na binubuo ng maliit hanggang sa katamtamang laki na mga bahagi, kasama na ang (i) pangliblib na gamit sa pagkalap ng mga datos; (ii) sensor na maraming panukat; (iii) sensor para sa dami ng ulan; (iv) sensor para sa kahalumigmigan ng lupa at temperatura; (v) 15W solar panel; (vi)

mekanikal na mga pagtatayo at pang-takip/pang-protekta sa sensor (naka-detalye sa DA website). Ang istasyon ang tumatanggap ng mga datos mula sa sensor na ipinapadala naman sa pamamagitan ng SMS o Satellite network. Ang sukat ng isang station ay katulad sa sukat ng isang poste ng lampara. Ang instrumento o ang mga instrumento ay hindi nanghihimasok sa lupain ng mga ninuno at waalang anumang napag-alamang epekto sa kalusugan ng malalapit na komunidad ng IPs ang operasyon ng mga istasyon ng agrometeorology. Ang mga istasyon ng agro-met ay tutulong sa pangmadaliang pagtataya at pagsubaybay sa pangmatagalang takbo ng klima. Sila ay magbibigay ng may pamantayang pagkalap ng datos na may kaugnayan sa agrikultura at klima na maaaring i-proseso ng PAGASA at ng DA at magsisilbing basihan ng mga impormasyon/pagpapayong may kaugnayan sa klima na ipararating sa mga magsasaka sa ilalim ng proyekto. Base sa pangkalahatang-ideya tungkol sa mga proyekto sa loob ng lupain ng mga ninuno na ibinahagi sa itaas, ang proyekto ay napapabilang sa klasipikasyon ng NCIP sa isang proyekto ng LGU (“proyektong isinagawa ng NCIP o kasama ng iba pang ahensiya ng gobyerno at proyekto ng mga LGU”), kung saan ang LGU-MAO/PAO ang nangungunang tagapagpatupad sa antas ng komunidad, kasama ng DA, PAG-ASA at FAO).

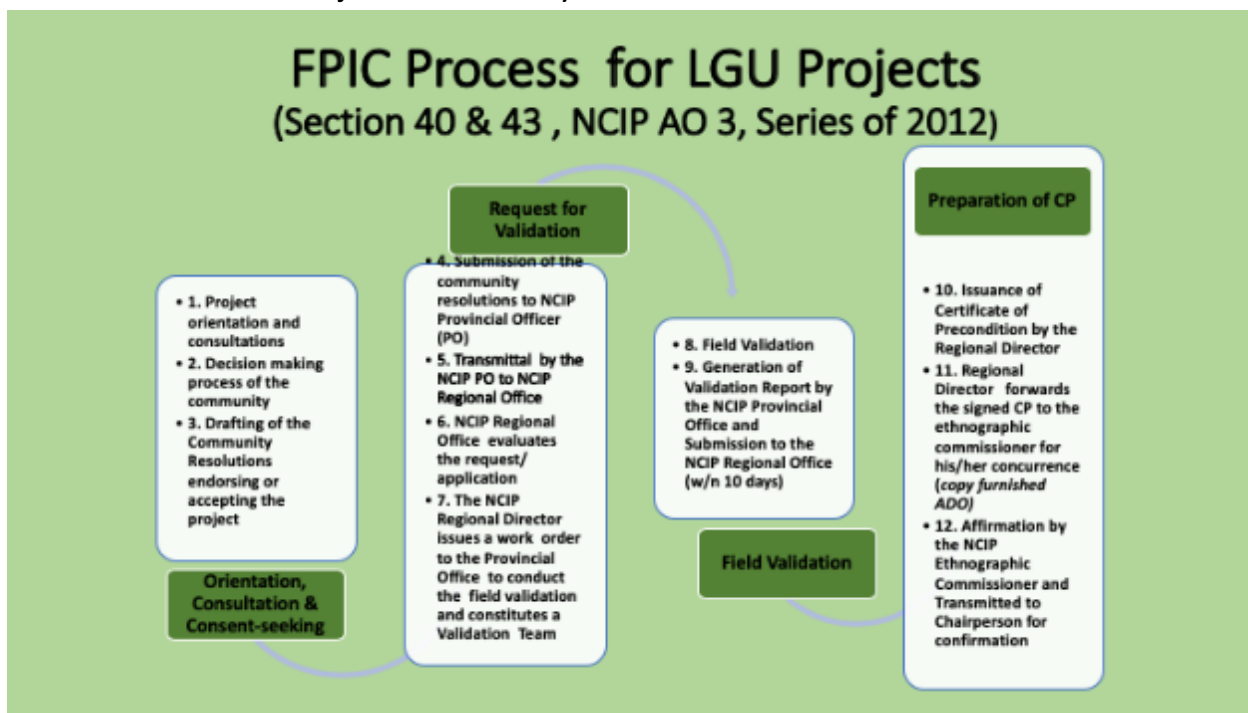
275. Base sa klasipikasyon bilang isang proyekto ng LGU, ang mga aktibidad ay kailangan lamang sumailalim sa pagpapatunay ng pahintulot (Section 40, Revised FPIC Guidelines). Maraming rehiyon ang saklaw ng proyekto at karamihan sa mga ito ay may mga kasamang IPs. Base sa impormasyong ito, ang sinasabi ng batas ay, ang anumang proyekto na nakakasaklaw sa dalawa o mahigit pang rehiyon ay magpapasa ng aplikasyon sa Director of the Ancestral Domains Office (ADO). Ang ADO sa NCIP Central Office sa Manila ang gagawa ng desisyon kung anong Regional Office ang mangunguna sa pagpapadali ng naangkop na proseso ng FPIC, na isinasang-alang ang lawak ng inaasahang epekto at sukat ng mga lugar na maapektuhan (Section 6, NCIP AO 3, 2012). Ang mga tinukoy na hakbang para sa mga proyekto ng LGU ay naka detalye sa Talahanayan X at Figure X.)

TALAHANAYAN 9. Mga Hakbang ng FPIC para sa Klasipikasyon ng mga Proyekto ng Local Government Unit (LGU)

HAKBANG	PROSESONG KINAKAILANGAN
1	<p>Oryentasyon at Konsultasyon (o parehong serye ng mga nabanggit) ng tagataguyod patungkol sa detalye ng proyekto, bilang paghahanda sa Proseso ng Paggawa ng Desisyon ng komunidad. Ang mga sesyon ng oryentasyon at konsultasyon ay pangungunahan ng mga LGUs at susuportahan ng NCIP, kinatawan ng Indigenous Peoples Mandatory Representative (IPMR) sa probinsiya/munisipyo/barangay, at ng pangkat ng proyekto.</p> <p>Proseso ng paggawa ng desisyon ng komunidad. Ang komunidad, na pinangungunahan ng kanilang pinuno, ay pag-uusapan ang detalye ng proyekto, lilinawin ang antas ng kanilang paglahok at mga kundisyon sa pagtanggap ng proyekto. May mga ritwal na karaniwang isinasagawa kasama ng proseso. Ang ADSDPP ay maaaring bigyang-diin bilang isang kagamitan kung saan ang mga komunidad ay maaring tumukoy ng kanilang pangangailangan at mga plano, at ito ay gagamitin bilang basihan ng proyekto. Ang proseso ng FPIC ay isasama din ang pagtukoy sa kabayaran para sa anumang lupa na gagamitin para sa mga istasyon ng agro-meteorology, kung naangkop. Sisguraduhin na ang plano para sa isang komunidad na pagsubaybay at pag-iingat ng istasyon ay pagkakasunduan ng lahat, at ang mga kondisyon any nakapalaoon sa mga kasunod na resolusyon.</p> <p>Ang kalalabasan ng prosesong ito ay ang (o mga) resolusyon ng komunidad, isang dokumentong nakasulat-kamay o naka-type at pinirmahan ng pinuno o ng piniling kinatawan ng komunidad.</p>
2	<p>Pagpasa ng kahilingan sa pagpapatunay ng Resolusyon ng Komunidad sa NCIP Provincial Office. Ang layunin ng pagpapatunay ay upang matukoy ang-pagiging tunay ng FPIC o kung ang proyekto ng LGU ay sinasang-ayunan o hindi ang mga pangunahing proyekto sa pagpapaunlad ng komunidad at ang proyekto ng LGU ay hindi kailanman magkakaroon ng masamang epekto sa kanilang pamumuhay.</p>

HAKBANG	PROSESONG KINAKAILANGAN
3	Pagpapatunay. Ang layunin ng pagpapatunay ay upang tukuyin na ang sinasabing pahintulot ng komunidad ay kinuha alinsunod sa prinsipyo at pamantayan ng FPIC sa pamamagitan ng pakikipanayam sa mga matatanda/pinuno at iba pang miyembro ng komunidad. Ang pangkat na kukuha ng pagpapatunay ay kinabibilangan ng kawani ng NCIP sa opisina nito sa mga probinsiya at mga sentro na nagbibigay serbisyo sa komunidad. Ang proseso ay kailang naka-dokumento at ang ulat ay gagawin para sa Regional Director
4	Paghahanda ng Certificate of Precondition at pagbibigay nito (na gagawin ng Regional Director). Kung ang resulta ng pagpapatunay ay kanais-nais, ayon din sa nakasaad sa ulat ng pagpapatunay, at matapos ang pagsusuri ng Regional Legal Officer, ang Rgional Director ay pipirma sa Certificate of Precondition (CP). Ipapadala ng Regional Director ang napirmahang CP sa komisyoner ng etnograpike para sa kanyang pagsang-ayon. Ang Ancestral Domain Office (ADO) ay papadalhan din ng kopya nito.

Figure 6. Larawan ng Proseso ng FPIC para sa Klasipikasyon ng mga Proyekto ng LGU (Illustration of FPIC Process for LGU Project Classifications)

276. **Lugar para sa proseso ng paggawa ng desisyon.** Ang alituntuning pang-nasyonal ng FPIC na binigay ng NCIP ay nagsasaad na ang mga pagpupulong ng komunidad ay dapat gawin sa loob ng lupain ng mga ninuno, Ang prosesong ito ng FPIC ay ginagawa sa bawat komunidad ng IP o sa bawat tribo. Para sa mga IPs na nakatira sa labas ng lupain ng mga ninuno, ang magiging lugar ng

konsultasyon ay ang kanilang pipiliing lugar o ang bulwagan ng barangay ng komunidad. Ang resulta ng proseso ay isasama sa pangakalahatang plano sa pagsubaybay at pagsusuri para sa mga IPs.

277. **Proseso sa pagsubaybay, pagsusuri, at pag-puna.** Ang proseso ng FPIC na idinetalye ng NCIP ay nagbibigay ng mga hakbang upang siguraduhin ang buo at epektibong paglahok at ang pagmamay-ari ng mga IPs sa buong proseso ng FPIC at sa pagpapatupad ng proyekto, kasama na dito ang pagsubaybay at mga pag-puna. Ayon sa alituntuning pang-nasyonal, ang NCIP ang mangunguna sa pagsubaybay ng anumang aktibidad ng proyekto na may kaugnayan sa mga IPs, habang ang proseso sa pag-puna/institusyon/plataporma sa bawat komunidad ay mas lokal at tiyak sa kultura.

6.7 Mekanismo sa Pagtugon sa mga Hinaing at Pagresolba ng mga Alitan

278. Ang mga katutubong mamamayan ay may karapatan na magkaroon ng sariling sistema sa paghahatol, mga institusyon sa pagresolba ng mga pagkakasalungat, at mga prosesong may kaugnayan sa pagpapanatili ng kapayapaan (Section 15, IPRA). Ang Katutubong Sistema ng Paghatol ay isang alternatibong pamamaraan ng pagresolba sa mga alitan na nagbibigay ng kahalagahan sa kaugalian at kasanayan ng mga katutubong mamamayan. Ang pagresolba ng mga alitan ay nakapaloob sa proseso ng FPIC; ito ay kasama sa parehong proseso na pinamunuan ng NCIP at ang proseso ng paggawa ng desisyon sa komunidad. Mula sa simula, napakahalaga para sa proyekto na matiyak walang itinatago at buo ang pagsisiwalat ng hangarin, lawak, at epekto ng mga iminungkahing aktibidad.

279. Ang prinsipyong gagabay sa pagresolba ng mga alitan ay ang prinsipyo ng pangigingibabaw ng nakaugaliang batas sa lahat ng mga salungatang may kinalaman sa lupain ng mga ninuno at mga lupaing kinasasangkutan ng mga IPs tulad ng subalit hindi limitado lamang dito, magkakasalungat na pang-angkin at alitan sa mga hangganan ng lupa. Gayunpaman, kinakailangang banggitin na ang karapatang ng mga IPs upang gamitin ang kanilang nakaugaliang sistema ng paghatol ay hindi ganap sa kadahilanang ang inisaad lamang ng batas ay ang pangigingibabaw ng paggamit nito. Kung sakaling ang nakagaugaliang proseso ay nabigo, maaring iaakyat ang anumang kaso ng pagkakasalungat sa Kataungang Pambarangay na nasasakop Local Government Code. Ang lahat ng pagkakasalungat na may kinalaman sa lupain ng mga ninuno o mga lupaing kung saan may partidong hindi kabilang sa mga IP, o anumang pagkakasalungat na hindi kayang resolbahin sa pamamagitan ng nakaugaliang batas, ay dadalhin sa pagdining at paghuhusga ng NCIP at sa kalaunan, ng korte.

280. Ang IPRA ay partikular at malinaw na binabanggit, na ang mga patakaran ng paggamit ng mga **nakaugaliang batas, tradisyon at nakasanayang ng mga IPs sa lupain kung saan nagkaroon ng pagsasalungat ang siyang unang gagamitin** kaugnay sa karapatan sa ari-arian, pag-angkin at pagmamay-ari, pagmamana at pagsasaayos ng alitan sa lupa, at ang mga patakaran ay maaring gamitin sa kahit anumang alitan na maaring lumabas sa loob ng proseso ng FPIC. Pangalawa, **ang anumang kalabuan sa aplikasyon ng mga naturang batas ay dapat malutas sa pabor ng mga IPs.** Higit pa sa mga panukalang pangagalaga, **binibigyan ng batas ng IPRA ang mga IP at ang NCIP ng karapatang huminto at suspindihin ang mga proyekto.** Ang NCIP ay maaaring sa sarili nitong, o sa

reklamo ng mga IPs, ihinto at suspindihin ang pagpapatupad ng anumang programa sa pag-unlad, proyekto, patakaran o plano, sa mga pagkakataon kung saan (i) dahil sa pagsisiyasat ay nagpapakita ng patunay na nakuha ang pahintulot dahil sa pagmamanihula, pamimilit, pananakot, at panlilinlang; o (ii) kung saan ang tagataguyod ay lumabag sa anuman o lahat ng mga termino at kundisyon na itinakda sa Memorandum of Agreement (MOA). **Sa mga kaso kung saan ang mga kontrobersya ng FPIC ay hindi malulutas sa loob ng mga nakaugaliang proseso, ang anumang nag-aalalang partido ay maaaring mag-pasa ng reklamo sa NCIP Regional Hearing Officer, na may hurisdiksyon sa mga nasabing kaso (Seksyon 67, NCIP AO 3, 2012).**

281. **Ang anumang GRM na binuo sa loob ng mga plano sa hinaharap ng mga IPs ay dapat na tiyak sa komunidad ng mga katutubong mamamayan na nakikibahagi**, sa kadahilanang ang katutubong sistema ng paghatol ng mga ICC/IP sa Pilipinas ay naiiba sa isa't isa. Ang isang halimbawa nito ay ang kaso ng mga nakaugaliang pamamaraan sa pag-resolba ng mga alitan. Ang tribong Tinoc-Kalanguya ay isang katutubong komunidad na matatagpuan sa Ifugao, Benguet, Pangasinan, Nueva Vizcaya, at Nueva Ecija. Sa sistema ng hustisya ng tribong Tinoc-Kalanguya ay mayroong nasasangkot na mga lallakay, mga kinikilalang mga pinuno sa tribo na tinatawag upang mamagitan sa mga hindi pagkakaunawaan sa loob ng komunidad o sa kanilang sarili. Ang mga bagay tulad ng edad, hindi pagpanig, karanasan, at katayuan sa pamilya at pang-ekonomiya ng isang tao ay isinasaalang-alang sa pagtukoy ng mga pinuno na ito. Ang mga lalaki ay bumubuo ng isang pangkat, na tinatawag na tongtong o tongtongan, at ang pangkat na ito ay iginagalang bilang pinakamataas na katawan ng arbitrasyon ng tribo. Sa kaibahan, sa lalawigan ng Kalinga (isa sa mga iminungkahing prioridad na lalawigan sa hilaga), mariin silang sumusunod sa katutubong paraan ng pag-aayos ng mga problema, na ginagamitan ng mga kasanayan sa kultura kung saan ang “ mga may hawak ng bodong ” (mga may hawak ng kasunduan sa kapayapaan) na hinirang ng mga iginagalang na matatanda sa komunidad ay nakikipag-kasunduan sa ibang tribo para sa kapayapaan. Ang Bodong ay tumutukoy sa kasunduan sa kapayapaan; ito ay isang natatanging sistema ng paghatol na kung saan ang may hawak ng kasunduan ng kapayapaan na hinirang ng pangat (pinuno ng tribo) ng isang tribo ay may hawak na kasunduan sa kapayapaan sa ibang tribo. Sa panahon ng mga kaguluhan sa tribo, ang mga mag-aaral na kabilang sa mga magkasalungat na tribo ay awtomatikong tumitigil sa pag-aaral at ang mga manggagawa ay hindi pumapasok sa trabaho, gayunpaman mayroong mga itinalagang pook ng kapayapaan sa rehiyon, tulad ng Baguio City at Benguet. Noong taong 1993, ang mga matatandang tribo ng Kalinga at mga opisyal ng lungsod at panlalawigan ng Baguio City at Benguet ay pumirma ng isang kasunduan na nagpapahayag ng mga pook ng kapayapaan. Kaya, ang anumang pag-aaway na nasimulan sa mga tribo sa Kalinga ay hindi dapat lumagpas sa lungsod at lalawigan. Ang anumang mga salungatan sa tribo na lumala sa isang isyu sa rehiyon ay tinutugunan ng Regional Peace and Order Council (RPOC), at ng Regional Development Council (RDC) ¹²⁷.

¹²⁷“Cordillera, Kalinga officials, elders ask for sobriety amid tribal row” Philippine News Agency.

<http://www.pna.gov.ph/articles/1040703>

282. **Bago magsimula ang anumang mga aktibidad ng proyekto, ang buong FPIC ay isasagawa sa mga komunidad at isasama ang pagkuha ng kumpirmasyon ng kinakailangang Grievance Redress Mechanism (GRM) na partikular sa komunidad.** Ito ay idedetalye sa anumang mga Plano ng IP na binuo sa ilalim ng proyekto. Ang kumpirmadong GRM sa mga plano ng IPs (na tinukoy sa pamamagitan ng proseso ng FPIC) ay susunod sa mga sumusunod na patnubay na alituntunin, bilang karagdagan sa pangkalahatang mga prinsipyo ng paggabay na nakalista sa seksyon 6.3 ng IPPF na ito:

- **Pangingibabaw ng nakaugaliang batas** – kasama dito ang pagtataguyod ng mga batas (sinabi o nakasulat) sa pagresolba ng mga alitan na kinasasangkutan ng mga IPs. Ang mga pagresolba sa mga alitan, sa gayon, unang isinasagawa sa loob ng tradisyonal na proseso ng pamamahala at ito ay isang kinakailangang probisyon sa MOA sa panahon ng proseso ng FPIC.
- **Pagiging sensitibo** sa mga pamantayan at kagustuhan ng komunidad
- **Pagbibilang at pagbibigay ng access** sa mga kababaihan, kabataan, mga taong may kapansanan, at mga matatanda
- Prosesong **walang itinatago**
- **Pagbibigay ng pagkakataon para sa hindi pagpapakilala** (lalo na sa mga pagkakataon kung saan ang nag-aangkin ay maaaring malagay sa peligro)
- **Napapanahong pagkilos** (may kasamang malinaw na timeline para sa pagtugon)

6.8 Mga Rekomendasyon sa Pagpapatupad

283. Batay sa mga konsultasyon na isinasagawa sa ngayon sa mga komunidad ng IP, ang mga sumusunod na rekomendasyon ay pinayo at isinama sa pangkalahatang disenyo ng proyekto:

May Kinalaman sa Mga Aktibidad ng Proyekto:

- *Para sa mga katutubong magsasaka sa kabundukan:* magpatuloy sa tradisyonal na paraan ng pagsasaka (sa mga lugar na umaasa sa ulan bilang patubig at walang anumang mga sintetikong input) habang isinasama ang lokal na impormasyon sa klima, suporta sa pagkuha ng pananim na buto, at mga ugnayan sa merkado. Ninanais din ang mekanisasyon, kung naaangkop at tatanggapin.
- *Para sa mga katutubong magsasaka sa kapatagan* (karamihan nagtanim ng bigas at komersyal na pananim): magbigay ng pagsasanay at suporta para sa operasyon ng makina at mas maraming ugnayan sa mga pangunahing programa.
- *Mga aktibidad sa pagpapalawak ng kaalaman:* Ang mga katutubong magsasaka ay dapat bigyan ng mga pagpipilian upang matukoy kung paano sila pinakamahusay na matulungan. Ang mga pamamaraan na maaaring galugarin ay kinabibilangan ng: (i) pagsasanay nang hiwalay sa mga hindi katutubo; (ii) pag-grupo ayon sa etnikong komunidad sa pagsasanay ng pagbuo ng CRA; o (iii) kung ang mga ito ay kasing laki ng isang munisipalidad, na pagsamahin ang bawat tribo ayon sa kanilang antas ng pag-unawa o pagkakalantad sa teknolohiyang agrikultura, kabundukan/kapatagan o sa daloy ng produkto at serbisyo. Ang

mga pangkat na batay sa pananim o hayop ay hindi hinihikayat, maliban kung ito ay malinaw nilang iminungkahi.

- *Magkabilaang proseso ng pag-aaral:* ang pagpapalitan ng impormasyon mula sa mga opisyal ng extension at mga katutubo ay dapat na mapasigla batay sa tiwala at y dapat na mapasigla batay sa tiwala at benepisyo ng isa't isa.
- Kung ang mga lugar ng proyekto ay makakapaloob din sa lupain ng mga ninuno na nakakaranas ng mga problema sa pagmamay-ari ng lupang sakahan o anumang problema sa pagpapatitulo ng lupa: ang proyekto, kung hiniling ng mga IP, ay kailangang sikapin upang mkahanap ng solusyon sa pamamagitan ng NCIP at ng Regional Project Steering Committees.
- *Training-of-Trainers at ang Pagpapadali ng pagbuo ng negosyo na CRA para sa mga pinuno ng katutubong magsasaka:* Ang napiling mga pinuno ng katutubong magsasaka (e.g. Ang Tumana sa CAR) ay maaaring sumailalim sa isang CRA Training-of-Trainers (TOT) at pagpapadali ng pagbuo ng negosyo na CRA , at ang mga pinuno ng katutubong magsasaka ay pangungunahan ang kani-kanilang komunidad sa pag-aaral at pag-unlad at pagpapalano ng pamumuhunan sa negosyo na CRA . Susuportahan sila ng kawaning tekisyan ng LGU.
- *Ang IKSP sa pag-aaral ng pagbuo ng negosyo ng CRA at ang FFS:* Ang demonstrasyon ng FFS/CRA kasama ang mga kalahok ng IP ay dapat isaalang-alang ang kanilang mabuting kasanayan sa agrikultura at kanilang diskarte ng katatagan laban sa pagbabago ng klima batay sa kanilang IKSP, kung mayroon man.
- *Mas malapit na koordinasyon sa pagitan ng mga komunidad ng katutubo at ng LGU:* sa pamamagitan ng pagsama ng mga pamumuhunan na nakabase sa agrikultura mula sa ADSDPP sa mga plano ng LGU at vice-versa (e.g. Mga Plano sa Pagpapaunlad ng Komprehensibo, LCCAP, atbp).
- *Insurance:* para sa mga maliliit na pagmamay-aring lupa, lalo na sa mga lugar na nasa kabundukan, ang mga posibilidad ng kawalan sa paggamit ng mga bagong teknolohiya ay maaaring mas mataas kaysa sa mga lugar na nasa kapatagan, kaya inirerekomenda ang pagkakaloob ng insurance.

May Pagkakaayos ng Pagpapatupad

- *Representasyon ng mga katutubo sa loob ng pambansang desisyon at pangangasiwa ng proyekto:* ang representasyon ay maaaring magmula sa National Consultative Assembly (batay sa opisyal na mga proseso ng pagpili ng sarili ng mga katutubo), perpektong isang magsasaka ng IP mismo, at/o mga ahensya ng pambansang pamahalaan na sumusuporta sa mga IP (e.g. NCIP at mga organisasyon ng sambayanan nagtatrabaho kasama ang mga katutubong mamamayan sa bansa).
- *Maisama at paganahin ang buo at epektibong pakikilahok ng mga katutubong mamamayan sa katawan ng paggawa ng desisyon:* ang mga pag-aayos ay maaaring magkakaiba sa lokal na antas, depende sa mga organisasyon ng katutubong mamamayan, LGU at mga komunidad na kalahok.
- *Mga kinatawan ng katutubong mamamayan sa lokal na antas higit pa sa IPMR:* mariing iminungkahi na ang proyekto ay nagsasama ng mga kinatawan sa proyekto bukod sa mga

Indigenous Peoples' Mandatory Representatives (IPMR), kahit na may ilang mga probinsya kung saan napili ang IPMR batay sa istrukturang pampulitika ng katutubong at hindi nabahiran ng lokal na pulitika.

- *Mga benepisyaryo na mga katutubong magsasaka na napili batay sa kahinaan at pangangailangan:* ang pagpili ay dapat batay sa paunang natukoy na pamantayan tulad ng kahinaan at pangangailangan, upang mabawasan ang pagpili ng “ mayamang ” katutubong magsasaka.
- *Mas malapit na koordinasyon sa antas ng rehiyon:* Sa antas ng rehiyon (kung saan ang FPIC ay isasagawa), ang mas malapit na koordinasyon sa pagitan ng Regional NCIP at ng Regional DA ay ipinapayo. Kung wala pa, ang isang kasunduan sa pakikipagtulungan ay maaaring tignan..
- *Ang pagkuha ng isang dalubhasang katutubong mamamayan:* Ang isang dalubhasang katutubo, mas- mabuting may kaalaman sa agrikultura at pag-unlad ng komunidad, ay kukuning mag-trabaho upang suportahan ang pagpapatupad ng proyekto.

May kaugnayan sa Pagsubaybay at Pag-uulat:

- *Ang TOR para sa pangkat ng proyekto:* dapat isama ang mga responsibilidad upang matiyak ang pagpapatupad ng IPPF at kasunod na mga Plano ng mga katutubong magsasaka.
- Mga Plano ng Mga Katutubong Mamamayan (mas detalyado at tiyak na konteksto kaysa sa IPPF) ay bubuin sa bawat partikular na pangkat etniko kapag ang mga lugar kung saan isasagawa ang proyekto ay natukoy na, at sa mga Plano ng mga katutubong mamamayan ay isasama ang mga sistema ng pagsubaybay at pag-puna gamit ang tradisyonal na paraan. Ang balangkas ng mga IPP ay kasama sa Apendise 9.
- Ang proseso ng FPIC, tulad ng inilagay sa IPPF (batay sa parehong FAO/Ang GCF at pambansang patnubay) ay magbibigay ng pamamaraan upang matiyak ang pakikilahok at pagmamay-ari ng mga katutubong mamamayan sa buong pagpapatupad at pagsubaybay sa proyekto. Ang mga dokumentasyon ng mga konsultasyon para sa proseso ng paghingi ng pahintulot at resolusyon ng komunidad ay gagamitin sa plano ng pakikipag-ugnay sa IP sa buong pagpapatupad ng proyekto, kabilang ang mga mekanismo ng pagsubaybay at puna, at mga resolusyon sa pagtatalo na isinasagawa sa loob ng tradisyonal na proseso ng pamamahala.
- Ang regular na pagsubaybay ay kasama sa loob ng mga plano ng mga katutubo, at ipinapayo ang isang independiyenteng pagsusuri ng ikatlong Partido sa pangwakas na ulat.

284. Ang dokumentasyon ng proseso ng konsultasyon na isinasagawa sa mga pangkat ng mga katutubo sa panahon ng disenyo ng proyekto ay matatagpuan sa Annex 10, ang mga resulta mula sa mga konsultasyon partikular sa CAR (kasama ang pangkalahatang diskarte para sa konsultasyon) ay matatagpuan sa Annex 11.

6.9 Mga Pagsasaalang-alang sa Perang Nakalaan at Gastos

285. Batay sa mga konsultasyon at pananaliksik na isinasagawa hanggang ngayon, ang mga sumusunod na badyet at mga pagsasaalang-alang sa gastos ay dapat gawin::

- Ang gastos pagpapatupad ng FPIC ay tinatayang sa PHP 200 000 (USD 4000) para sa isang pangkat etniko sa isang klaster ng mga munisipyo sa Ifugao. Kasama sa gastos na ito ang dokumentasyon, pagkain, transportasyon, pagpapadali, at mga gastos sa pagsubaybay ng NCIP (batay sa plano ng gawain at pinansyal ng NCIP).
- Posibleng klaster ng FPIC para sa proyekto: sampung klaster sa kabuuan, dalawang klaster bawat isa sa Ifugao, Kalinga, North Cotabato, Bicol, at Bukidnon. Ang pagbuo ng mga materyales ng proyekto na madaling maintindihan at ang mga pagsasalin sa lokal na wika/mga interpretasyon ay dapat ding isama sa pangkalahatang nakalaang pera.

7.0 INAASAHANG EPEKTO NG PROYEKTO

7.1 Pangkalahatang-buod ng Epekto sa Kapaligiran at Lipunan

286. Sa pangkalahatan, ang proyekto ay inaasahan na magdulot ng mga malalaking positibong epekto, dahil ang pangkalahatang layunin ay upang madagdagan ang pagiging matatag sa klima ng mga nasa peligro at mahinang magsasaka sa Pilipinas. Kahit na may mga inaasahang positibong epekto, ang proyekto ay naiuri bilang katamtamang panganib (Category B) higit sa lahat dahil sa mga pagkakataon na namamayaning kahirapan sa mga lugar ng proyekto, potensyal na paggamit ng mga pasilidad sa pag-ani ng tubig, malapit sa mga protektadong lugar, at ang paglahok ng mga pamayanan ng IP. Ang mga pangunahing natuklasan na mga potensyal na positibo at negatibong epekto ng proyekto ay ang mga sumusunod:

21. **Positibong Epekto:** Susuportahan ng proyekto ang sektor ng agrikultura sa paglipat nito sa isang landas na pag-unlad na nababanat sa klima. Ang mga pamumuhunan sa ilalim ng Component 1 sa klima at agrometeorological na teknolohiya, kasabay ng mga naitatag na mga daluyan ng mga tugon upang mapagbuti ang mga payo sa impormasyon sa klima at sa mga serbisyo sa agrikultura na matatag laban sa klima, ay magbibigay-daan sa mga magsasaka na aktibong pamahalaan ang kanilang mga bukid sa harap ng mga panganib sa klima batay sa naisalokal na impormasyon. Itutuan ng proyekto ang pagbuo ng mga kakayahang institusyonal upang mapagbuti ang koordinasyon at pakikipagtulungan sa pagitan ng Department of Agriculture (DA) and the Philippine Atmospheric, Geophysical, and Astronomical Services Administration (PAGASA). Inaasahan na ang gawaing ito, na sinamahan ng trabaho sa ilalim ng Component 3, ay positibong makakaapekto sa mga ahensya at departamento ng gobyerno, mga LGUs, upang mapadali ang pinahusay na koordinasyon at pagpapalano ng mga serbisyong ekstensiyon sa likas yaman at agrikultura na may pagtuon sa klima.

22. Sa ilalim ng Component 1, ang mga lokal na plano sa estratehikong CRA ay bubuuin, gamit ang pinahusay na impormasyon sa klima at mga payo sa CRA. Inaasahan na makakatulong ito sa mga target na grupo ng magsasaka na matuto at makabuo ng mga negosyo para sa paggamit ng tiyak na kikita na mga hakbangin ng CRA sa ilalim ng Component 2. Batay sa naisalokal na impormasyon at suporta sa institusyonal, ang pag-unlad at pagpapatupad ng mga plano sa pamumuhunan sa CRA enterprise sa ilalim ng Component 2 ay inaasahan na mapabuti ang likas na yaman at lupang pang-agrikultura kung saan nagtatrabaho ang mga magsasaka batay sa pinabuting kasanayan sa CRA at pamamahala ng likas na yaman (kabilang ang pamamahala ng tubig). Ang pinahusay na mga kasanayan sa pagsasaka ay susuporta sa mas mahusay na gumaganang mga ekosistema na maaaring positibong nakakaapekto sa kalusugan ng tao at kagalingan sa katagalan. Ang mga pamumuhunan sa makinarya at kagamitan, pati na rin ang mataas na kalidad na mga input ng agrikultura na ginamit sa bukid at labas ng bukid, ay inaasahan na makakabawas sa mga epekto ng pagbabago ng klima sa pagiging produktibo at sa paggawa sa agrikultura. Ang mga sesyon at aktibidad ng Special Farmer Field School (FFS) bilang bahagi ng pag-aaral ng pag-unlad ng negosyo ng CRA ay titiyakin na ang mga magsasaka ay magiging mas aktibong “gumawa ng mas mahusay” kaysa sa ilalim ng “walang gagawing” senaryo ng proyekto. Halimbawa, ang Integrated Pest Management (IPM) ay gagamitin sa ilalim ng proyekto upang maisulong ang maalikayang

pamamahala ng peste na binabawasan ang pag-asa sa (at pangkalahatang paggamit ng) pestisidyo. Ang mga kabuhayan ay inaasahan na mapapabuti batay sa pagtaas ng mga kakayahang umangkop sa loob ng mga target na komunidad. Inaasahan din sa pangkat ng mga IP, na magkakaroon ng epektong pagtaas sa kakayahan na maging matatag at kakayahang umangkop na pagtangi sa tradisyonal at kulturang kagustuhan ng mga pamayanan (tulad ng tinukoy sa IP Plan at sa mga tiyak na kasunduan sa FPIC). Ang proyekto ay umaakit din sa mga kababaihan sa pamamagitan ng isang Gender Action Plan na nagsisiguro ng proactive mainstreaming ng mga kababaihan sa lahat ng mga aktibidad, nagbibigay kapangyarihan sa mga kababaihan sa kasanayan at kaalaman sa agrikultura – at, kung kinakailangan, tinitiyak na ang mga kalalakihan ay nakakatanggap din ng pagsasanay at sapat na serbisyo sa mga pagkakataon kung saan ang mga naunang pagsisikap ay suportado lamang ang mga kababaihan (hal. pagsasanay sa mga tiyak na kasanayan sa pagbagay). Ang CRA kamalayan sa pagpapataas at mainstreaming na mga aktibidad sa ilalim ng Component 3 ay mapadali ang pag-ampon ng mga kasanayan na pagpapatatag laban sa klima, pagpapababa ng emisyon at maalikaya sa kapaligiran, di lamang sa mga lugar na target ng proyekto. Kasabay ng pagtatatag ng mga ito sa DA at iba pang mga programa at serbisyo ng gobyerno at sa mga negosyo at mekanismo sa pananalapi ng pribadong sektor.

287. **Mga Negatibong Epekto:** Ang mga potensyal na negatibong epekto ay di gaanong kritikal, madaling matugunan, at inaasahan lamang sa mga yugto ng pagpapatupad/ operasyon. Mula sa panlipunang pananaw, ang kabataan ay madalas na tumutulong sa gawaing pagsasaka ng kani-kanilang pamilya, at palaging may panganib na ang mga kabataan ay maaaring gumawa o magtrabaho nang higit sa naaangkop nilang edad, maliban kung mahigpit na sinusubaybayan.

288. Mula sa pananaw sa kapaligiran, ang pagtaas ng produksyon ng agrikultura ay maaaring magbunsod ng pagtaas ng paggamit ng pestisidyo, kahit na ang paggamit ng pestisidyo ay hindi direkta at hindi iminungkahi sa ilalim ng proyekto. Ang pagbibigay ng mga materyales sa pagtatanim ng binhi at pagtatanim para sa mga demonstrasyon ng FFS/CRA at pagpapakilala ng mga uri ng pananim na matatag sa klima ay makakatulong sa pagturing sa proyekto bilang katamtamang peligro, kahit na ang mga input na ginamit at mga uri na inirerekomenda ay may rehistro/sertipiko at ginagamit na sa loob ng bansa (kahit na sa isang mas maliit na sukat).

289. Sa pamamahala ng likas na yaman, ang ilan sa mga lugar ng proyekto ay maaaring matatagpuan malapit sa mga protektadong lugar. Gayunpaman, hindi papayagan ng proyekto ang mga aktibidad sa loob ng PA o ang kanilang mga buffer zone (Appendix 1 non-eligibility). Upang maiwasan ang mga epekto, isang 50m buffer ang itatatag sa pagitan ng lokasyon ng proyekto at ng PA o buffer area.

290. Panghuli, habang ang proyekto ay hindi nakatuon sa mga aktibidad sa konstruksyon, ang mga minor na aktibidad sa konstruksyon ay maaaring ituloy para sa pagtatatag ng mga bagong sistema ng agro-met at/o mga yunit ng pag-aani ng tubig at imprastruktura ng pagbabawas ng peligro sa kalamidad. Dahil sa maliit na antas ng naturang mga imprastruktura, ang mga potensyal na negatibong epekto ay inaasahan na maging minor at madaling matugunan, halimbawa: polusyon sa ingay sa panahon ng pag-install, polusyon ng hangin dahil sa alikabok, at mga panganib sa

kaligtasan at kalusugan sa panahon ng pag-install. Ang lahat ng mga negatibong epekto na ito – karamihan sa mga ito ay kaugnay sa Component 1 at Component 3 – ay inaasahang maging mababa-hanggang-katamtaman, naisalokal, pansamantala, at madaling matugunan ang epekto.

7.2 Listahan ng mga Epekto Batay sa Component

291. Makikita sa talaan sa ibaba ang listahan ng mga inaasahang positibo at maaaring maging negatibong epekto ng proyekto, batay sa bawat component:

Component 1: Karagdagang institusyonal na kapasidad para sa pag-unlad at pagbibigay ng serbisyo ng CRA (climate resilient agriculture)

SUBCOMPONENT	POSITIBONG EPEKTO	NEGATIBONG EPEKTO
Pinaigting na koordinasyon at kakayahan para sa CIS (climate information service)	<ul style="list-style-type: none"> ● Pinatag na kapasidad ng DA na magsuri, bigyang kahulugan, at iproseso ang agrometeorological data na nakolekta at naproseso ng PAGASA ● Pinahusay na mga pamamaraan ng koordinasyon (kasama na ang mga Technical Working Groups at pambansa at rehiyonal na lebel ng mga ahensya ng gobyerno) para sa mga kinakailangang impormasyon at serbisyo patungkol sa klima/agromet, aktibidad ng ahensya, at masusing pagpapalano. <ul style="list-style-type: none"> ● Pagkakatag ng plataporma para sa CIS upang matiyak ang pagkakapare-pareho sa pamamaraan ng pagkuha ng agrometeorological data, pagsusuri, pagbabahagi, at paggamit ng mga sistema ng PAGASA at datos patungkol sa klima. ● Mayroong lokal na lebel na datos ng pagbabago ng klima, mga mapa, at mga iniangkop na pagtataya partikular sa agrikultura ● Pagtatag ng tuloy-tuloy na sistema ng pagbibigay-puna tungkol sa mga gawain ng CIS upang lalong mapaingting ito. 	<ul style="list-style-type: none"> ● Ang pagtatayo ng mga istasyon ng sistema ng agromet ay maaaring kailanganin ang (i) paggamit ng maliliit na bahagi ng lupain (ESS 1, 2,9); at/o (ii) magdala ng pansamantalang polusyon ng ingay/alikabok (ESS 1,2) ● Ang mga istasyong ng sistema ng agromet ay maaaring maitayo sa mga lugar na tinuturing na lupang pamana ng mga katutubong grupo o IP-groups (ESS 9)

SUBCOMPONENT	POSITIBONG EPEKTO	NEGATIBONG EPEKTO
Nabuong kapasidad para sa lokal na serbisyo ng CRA (Developed capacity for localized CRA services)	<ul style="list-style-type: none"> ● Imbentaryo ng mga kasanayan sa CRA para maging pangunahing batayan sa mga kasalukuyang programa at pagsasanay ● Komprehensibong programa at materyales sa pagsasanay na malawakang ibinabahagi ● Pagdami ng bilang ng mga CRA Master Trainers at CRA Enterprise Facilitators na may kabilang mula sa mga katutubong komunidad ● Pinahusay na pagpapayo sa agrikultura at kapasidad ng pagpapalawig ng mga LGU, MARO, at iba pang mga kasosyo ● Nabuong mga CRA Strategic Plans upang magsilbing gabay sa mga pagpopondo (ng bagong proyekto) at pagaangkop upang magamit 	

Component 2: Ang mga magsasaka ay mas pinapapatatag ang pagsasaka at binabawasan ang emisyon mula sa agrikultura sa paggamit ng CRA.

SUBCOMPONENT	POSITIBONG EPEKTO	NEGATIBONG EPEKTO
Nakahanda at ipinatutupad ang mga plano sa pagpopondo ng mga proyekto ng CRA (CRA enterprise investment plans)	<ul style="list-style-type: none"> ● Madalas na paggamit ng mga magsasaka at mga grupo na mga nabigyan ng lupang sakahan (agrarian reform groups) ng impormasyon at kasanayan ng CRA mula sa CIS/agromet ● Ang mga kasanayan sa CRA na pinili para ibahagi sa bawat lugar ay ibabatay sa participatory CRVA, feedback at may kaugnayan sa mga pangangailangan ng komunidad. ● Pinahusay na pagbabahagi ng kaalaman sa pagitan ng mga magsasaka ● Pagbaba ng panganib sa bukid, na nagdudulot sa pagtaas ng pag-access sa mga produkto 	<ul style="list-style-type: none"> ● Ang pagbibigay ng mga binhi at iba pang input na pang-agrikultura para sa FFS ay may kalakip na panganib ng paggamit ng hindi sertipikado o hindi rehistradong mga binhi (ESS 3) ● May posibilidad na pinapaunlad o ginagamit na sa bansa ang mga barayti na matatag sa klima (climate-resilient varieties) ngunit hindi pa ito ganap na rehistrado (ESS 3) <ul style="list-style-type: none"> ● Ang pag-igting ng produktibidad ng

SUBCOMPONENT	POSITIBONG EPEKTO	NEGATIBONG EPEKTO
	<ul style="list-style-type: none"> ● Pinaigting na lupang pang-agrikultura base sa mabubuting kasanayan sa pagsasaka (good agricultural practices) na handa para sa pagbabago ng klima at nakatutulong sa ekosistema (nadagdagan ang pagkamayabong ng lupa, atbp.) ● Napag-ibayo ang kakayahan at kasanayan ng mga magsasaka sa mga mahalagang teknikal na kaalaman, pamamahala ng sakahan, at pagnenegosyo ● Nadagdagan ang katatagan ng mga magsasaka sa pagbabago ng klima (climate change) ● May kakayahan ang mga magsasaka at mga grupo ng magsasaka o kooperatiba na alamin ang mga maaaring gawing proyekto kagaya ng pagtatayo ng imprastraktura (hal. Maliliit na pangkolekta ng tubig at/o bahay-imbakan) ● Pagtukoy ng mahalagang karaniwang imprastraktura na kinakailangan para sa CRA ● Dagdag na suportang pinansyal para sa pagpapatupad ng CRA kabilang na ang pagtutugma ng pananalapi (matching finance) para sa mga kagaya ng mga sumusunod: <ul style="list-style-type: none"> ○ Mga produkto ng CIS at pamamaraan sa pagpapadala o transportasyon ng mga ito ○ Karaniwang imprastraktura at serbisyong pang suporta (hal. Sistema ng pagpapalaganap ng tolerant seed variety (tolerant seed variety propagation 	<p>agrikultura ay maaaring magresulta sa mga problema dala ng pagdalas ng o hindi direktang paggamit ng pestisidyo o pataba (ESS 5)</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Ang pag-igting sa paggamit ng lupang pang-agrikultura ay maaaring maging sanhi ng mga problema kaugnay sa pagnanakaw ng ani o pagtatrabaho ng mga menor de edad (ESS 7) ● Ang pagtaas ng kahalagahan ng lupa ay maaaring magdala ng mga isyu patungkol sa pangungupa ng lupa (land tenancy) (bagama't hindi naman isinaad ang pangungupahan ng lupa bilang isyu ng mga kalahok sa konsultasyon) – (ESS 1, 9) ● Kung naisin ng mga magsasaka na magpatayo ng maliit na imprastraktura mula sa proyekto, kakailanganin nito ng tamang pagsusuri (inaasahang magiging parte ito ng

SUBCOMPONENT	POSITIBONG EPEKTO	NEGATIBONG EPEKTO
	<p>system), iba pang sistema ng pinagsasaluhang mga binhi (other communal seed systems), narseri para sa kiling na lupa at sari-saring agrikultura (nurseries for sloping land and diversified agriculture), o kolektibong imbakan ng input (collective input storage)</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Maliliit o simpleng istraktura sa pagkolekta ng tubig 	<p>cost-benefit analysis at feasibility study na ginawa para sa bawat panukala) upang matiyak na ang mga imprastraktura para sa pag-aani ng tubig o imbakan ay hindi magkakaroon ng negatibong epekto sa suplay ng tubig at/o sa natural na kapaligiran (ESS 1, 2, 8, 9). Bukod dito, maaaring magdulot ng salungatan sa mga isyu na kaugnay ang kakulangan sa tubig (ESS 1, 8, 9)</p>

Component 3: Kapaligirang nagbibigay-daan upang manguna at palakihin ang CRA

SUBCOMPONENT	POSITIBONG EPEKTO	NEGATIBONG EPEKTO
<p>Ang CRA ay napabilang sa mga nangungunang pambansang programa at ng mga programa ng LGU</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● Paglawak ng naaabot at pinagdadalhan ng mga lokal na iniangkop na mga payo tungkol sa klima ● Pagkakaroon ng impormasyon tungkol sa klima sa pamamagitan ng mga babasahin, internet, radyo, telebisyon, at iba pa na may kinalaman sa agrikultura ● Mga mapapanood o extension videos patungkol sa CRA na ginawa mismo ng komunidad, at may mas maayos na pag-aari at pagsasalin ng kaalaman at impormasyon ● Pinaigting na pagbabahagi ng impormasyon sa pagitan ng mga LGU, extension agents, at iba 	

SUBCOMPONENT	POSITIBONG EPEKTO	NEGATIBONG EPEKTO
	<p>pang kaugnay na institusyon</p> <ul style="list-style-type: none"> Mas mabilis na paraan ng pag-aaral at ibayong paggamit ng serbisyong agrometeorologikal at mga kasanayan sa CRA sa lahat ng pangunahing lugar sa bansa na apektado ng pagbabago ng klima (climate change) 	
<p>Pagbibigay-daan sa mga pamamaraang pinansyal at mga value chain para sa patuloy na paggamit ng CRA</p>	<ul style="list-style-type: none"> Pagdami ng mga value chain na matatag laban sa pabagobagong klima at may mababang emisyon ng agrikultura Mas mahusay na pagkaunawa sa mga pinagsama-samang panganib na dala ng klima kaugnay ng kailangang kapital at suportang pinansyal Mas maraming ugnayan sa mga suportang pinansyal (hal. credit at insurance) Mas matatag na ugnayan sa panlipunang proteksyon para sa mga grupo at lugar na hindi saklaw ng <i>mainstream packages at subsidies</i>. 	<ul style="list-style-type: none"> Tulad ng naisaad sa itaas, kung matutukoy ang ilang mahahalagang karaniwang imprastraktura, dapat itong nakabatay sa sapat na pagsusuri; kung hindi man, ay maaaring maipon ang mga negatibong epekto nito (hal. imprastraktura ng tubig), sa kapaligiran (mga istruktura ng tubig o imbakan, atbp.), at/o panlipunan (salungatan tungkol sa mga access ng benepisyo) (ESS 1, 2, 8, 9)

8.0 MGA PARAAN NG MITIGASYON AT HAKBANG PARA SA MAS MAAYOS NA POSITIBONG EPEKTO

292. Tinatalakay ng seksyong ito ang mga epekto at mga hakbang sa mitigasyon para sa dalawang mga prospektibong elemento. Ang sumusunod na talahanayan ay naglalarawan ng mga epekto at panukalang mitigasyon mula sa mga aktibidad sa paggawa ng agrikultura.

TALAHANAYAN 10: Mga Panukalang Paraan ng Mitigasyon

POTENSYAL NA PELIGRO	MGA PARAAN NG MITIGASYON AT MGA PAGKAKATAON UPANG MAS MAIAYOS ANG MGA POSITIBONG EPEKTO
Component 1: Nadagdagan ang mga institusyunal na kakayahan para sa pagbuo at pagbibigay ng mga serbisyo ng CRA	
Pansamantalang alikabok/ingay na polusyon sa panahon ng pagkakabit ng istasyon ng agrometeorolohikal (ESS 1)	Pagbabasa ng lugar na kakabitan tuwing panahon na tuyo at mahangin, kapag nasa loob ng 50m ng isang nasasakupang tirahan. Ang pagkakabit ay isasagawa sa regular na oras ng pagtatrabaho.
Component 2: Ang mga magsasaka ay mas pinapapatatag ang pagsasaka at binabawasan ang emisyon mula sa agrikultura sa paggamit ng CRA.	
Epekto ng pinatinding produksyong agrikultural (ESS 1, 2, 3, 5)	Sanayin ang mga magsasaka sa mga pamamaraan ng pagsasaka na naaangkop sa kapaligiran. Ang pagtuturo sa ligtas na pagpili at paggamit ng mga pestisidyo (sa mga pagkakataon kung saan hindi maiiwasan ang paggamit), pagsulong ng mga organikong pataba, pati na rin ang maalam na paggamit ng mga mineral na pataba (kapag hindi maiiwasan ang paggamit), pagsulong ng konsepto ng IPM, at mariing pag-iwas sa patuloy na paggamit ng mga halamang-gamot o herbicides/pestisidyo.
Hindi direktang labis na paggamit ng mga halamang-gamot/pestisidyo (ESS 5)	Pagbibigay ng pagsasanay sa mga pamamaraan / kasanayan ng IPM at GAP sa mga grupo ng magsasaka sa mga site ng demonstrasyon. Kapag hindi maiiwasan ang paggamit ng mga pestisidyo, inirerekomenda ang mga bio-pestisidyo. Magbibigay din ang pagsasanay sa ligtas na paghawak ng mga pestisidyo. Walang mga pestisidyong bibilhin para sa proyekto at walang nakalalasong pestisidyo o highly-hazardous pesticides (HHP) ang gagamitin sa proyekto (tingnan ang Aneks 1 para sa listahan ng hindi karapat-dapat o non-eligibility list, at Aneks 2 para sa listahan ng mga ipinagbabawal na pestisidyo sa Pilipinas). Ang Aneks 3 ay nagbibigay ng mga patnubay para sa pamamahala ng peste.

POTENSYAL NA PELIGRO	MGA PARAAN NG MITIGASYON AT MGA PAGKAKATAON UPANG MAS MAIYOS ANG MGA POSITIBONG EPEKTO
Sobrang paggamit ng pataba (ESS 5)	<p>Ang pagbibigay ng extension at pagsasanay sa tamang pagkakakilanlan at paggamit ng pataba na naaangkop sa lupa at mga pananim at pagsulong ng pag-compost at paggamit ng organikong pataba, hanggat maaari.</p> <p>Para sa paggamit ng mga pataba, dahil sa magkakaibang paraan ng pamamahala sa sakahan depende sa kondisyon sa lugar at sistema ng pagsasaka, ang mga sustansya o nutrients ay gagamitin alinsunod sa batayang prinsipyo ng 4R Stewardship, particular sa:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Tamang pinagmulan (angkop na mapagkukunan ng mga sustansya) 2. Tamang dami (dami ng inilalagay alinsunod sa kinakailangan ng pananim at resulta ng soil test) 3. Tamang oras (mag-apply ng pataba sa oras na mas magagamit ito ng pananim) 4. Tamang paglalagay (angkop na pamamaraan ng pagbubudbod ng application ng sustansya/pataba)
Pagpapakilala ng mga barayti na matatag sa klima na binuo at ginamit sa loob ng bansa, ngunit hindi pa maayos na nakarehistro (ESS 5)	Gumamit lamang ng mga katutubong species at/o barayting local na nakarehistro (tingnan ang negatibong listahan sa Aneks 1 para sa higit pang mga detalye). Kung kinakailangan, maaring magsagawa ng proseso ng pagpili o screening ang teknikal na yunit ng FAO sa proteksyon ng halaman (AGPM).
Pagbibigay ng mga buto (nagdadala ng sakit ang mga barayti na hindi sertipikado/rehistrado (ESS 5)	Gumamit lamang ng rehistrado, sertipikadong mga binhi (tingnan ang negatibong listahan sa Aneks 1 para sa higit pang mga detalye)
Gawaing pang-kabataan na hindi naaangkop sa edad (ESS 7)	Pagsasanay sa sensitization para sa ligtas, disentang trabaho sa kanayunan at naaangkop sa edad, dahil ang mga kabataan ay malimit na umaayuda sa gawain sa bukid ng kanilang pamilya
Hindi direkta, pagtaas ng insidente ng pagnanakaw sa mga sakahang nasa mataas na lugar dahil sa pagtaas ng produksyon ng agrikultura (ESS 1, 8, 9)	Bagaman hindi inaasahan sa proyekto ang pagsalo ng responsibilidad sa umiiral na isyu ng nakawan ng pananim sa mga komunidad, pipilitin nitong itala ang mga lugar kung saan may mga nangyayaring nakawan. Sa gayon, mas mahihikayat ng malawakang pakikilahok ng mga miyembro

POTENSYAL NA PELIGRO	MGA PARAAN NG MITIGASYON AT MGA PAGKAKATAON UPANG MAS MAIAYOS ANG MGA POSITIBONG EPEKTO
	<p>ng komunidad, kabilang ang mga vulnerable peoples, upang mabawasan ang pag-iral ng mga potensyal na tensyon.</p>
<p>Ang pagtaas ng halaga ng lupa dahil sa pagtaas ng produktibo ng agrikultura, na nagpapalitaw sa mga isyu ng pag-upa sa lupa (ESS 1, 9)</p>	<p>Paggamit ng Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries and Forests (VGGT)</p>
<p>Peligro ng SEAH (ESS 7, 8)</p>	<p>Pagdidiin ng zero tolerance na polisiya sa SEAH sa mga kawani at benepisyaryo ng proyekto</p> <p>Pagsusulong ng proyekto sa mga mekanismo ng pagtugon sa mga hinaing, kasama ang mga pamamaraan ng SEAH at gender-responsive at victim-centred na SEAH</p> <p>Sanayin ang mga tauhan ng proyekto at i-sensitize ang mga bantay-pinto o gatekeepers ng komunidad sa SEAH upang suportahan at paganahin ang mga panukalang suporta sa SEAH na pinangunahan ng mga komunidad.</p> <p>Buuin ang referral pathways para sa SEAH at GBV.</p> <p>Ang lahat ng mga kawani ay sinanay sa GESI at SEAH, at mga pagsasanay sa paglalakip ng GESI, kasama ang SEAH (tingnan din ang plano ng pagkilos ng kasarian ng proyekto sa FP Aneks 8 para sa dagdag na impormasyon).</p>
<p>Hindi sapat na pagsasama ng mga pamayanan ng IP, kababaihan, grupo ng mga Muslim, at/o iba pang mga vulnerable na grupo sa mga aktibidad ng proyekto (ESS 1, 8, 9)</p>	<p>Sa pangkalahatan, sinusuportahan ng proyekto ang pantay na pagkakataon para sa pakikilahok sa FFS na may paggalang sa kasarian, mga grupo ng IP, mga grupong hindi IP, at mga vulnerable na grupo (kabilang ang mga minoryang Muslim).</p> <p>Para sa mga grupo ng IP, ang proseso ng Free, Prior, and Informed Consent ay susundin sa buong proyekto dahil ang mga aktibidad ng sub-projects ay tukoy, at ang partisipatori na paraan ng pagsubaybay at pagsusuri ay isasagawa, ng sa gayon ay makatulong sa mas ikagaganda ng mga aktibidad ng proyekto. Ang mga sangkap o components ay may kasama at naitatag na feedback loop kung saan lahat ng mga taong apektado ng proyekto ay makakapag-bahagi sa isinasagawing pagpili at pagsasa-ayos ng mga aktibidad. Para sa pagtugon sa mga hinaing, ang GRM ay magiging sensitibo sa mga grupo ng IPs at mga minoryang komunidad gaya ng mga komunidad ng Muslim sa Mindanao.</p>

POTENSIAL NA PELIGRO	MGA PARAAN NG MITIGASYON AT MGA PAGKAKATAON UPANG MAS MAIAYOS ANG MGA POSITIBONG EPEKTO
<p>Kapaligiran (hal. hydrolohikal) at mga epekto sa lipunan (hal. salungatan sa pagkakamit ng mga benepisyo) na nagreresulta mula sa suportang pinansyal para sa (i) kritikal na karaniwang imprastraktura (hal. mga pagpapadami ng barayti ng binhing matitibay, iba pang komunal na sistema ng binhi, narseri para sa dahilig na kalupaan at iba't-ibang uri ng agrikultura, kolektibong imbakan ng inputs); (ii) maliit na istruktura ng pag-aani ng tubig; at/o (ii) mga pag-aaral ng iba pang kritikal na imprastraktura (ESS 1, 2, 3)</p>	<p>Ang proyekto ay hindi direktang magtatayo ng mga karaniwang imprastraktura, gayunpaman mayroong panganib na, kung natukoy na mahalaga para sa CRA, ang ilang mga magsasaka at komunidad ay maaaring magtuloy ng mga maliliit na aktibidad sa konstruksyon para sa mga layunin ng pagpapalaganap ng binhi, imbakan, at/o pag-aani ng tubig. Kung may pangangailangan sa istruktura ng pag-aani ng tubig, ang pagpondo at pagtatayo nito ay nakasalalay sa water accounting (na depende sa laki). Ito ay inilaan upang mapagaan ang potensyal na mga salungatan/epekto sa lipunan at/o hydrolohikal na maaaring lumitaw.</p>

293. **Buod ng Mga Panukala para sa Mitigasyon ng Kalikasan:** Kaugnay ng mga epekto sa sakahan, ang hindi tuwiran, at sobrang paggamit ng mga pestisidyo ay mababawasan sa pamamagitan ng aktibong paglulunsad ng pagsasanay sa IPM. Sa mga pagkakataon kung saan hindi maiiwasan ang paggamit ng pestisidyo, magbibigay ng mga pagsasanay sa ligtas na paggamit ng mga pestisidyo at ang paggamit ng bio-pestisidyo ay isusulong sa iba pang mga baraytis. Sa ilalim ng proyekto, walang bibilhing pestisidyo at ang mga lasong-gamot o highly-hazardous pesticides (HHP) ay hindi gagamitin sa mga lugar ng proyekto. Ang aplikasyon at mga rekomendasyon sa paggamit ng abono ay susunod sa 4R Stewardship, at anumang mga inputs ng agrikultura (hal. binhi, atbp.) ay irerehistro at sesertipikahan at/o dapat ay nagngaling sa mismong lugar na paggagamitan. Para sa mga epekto na nauugnay sa imprastraktura, ang anumang mga rekomendasyon para sa kritikal na imprastraktura ay babatay sa pag-aaral at water accounting (kung kailan/kung saan naaangkop). Bukod dito, ang konstruksyon ay susunod sa gabay na nakatala sa Philippine EIS and the talahanayan ng ESMF na ito ng sa ganoon ay mabawasan ang gabok at/o polusyong ingay sa oras ng pagkakabit o installation (hal. Sistemang agrometeorohikal).

294. **Buod ng Mga Panukalang Mitigasyon na Panlipunan:** Ang mga panganib na nauugnay sa disentang trabaho sa bukid, kalusugan ng trabaho, at pangungupahan sa lupa ay mapapagaan sa

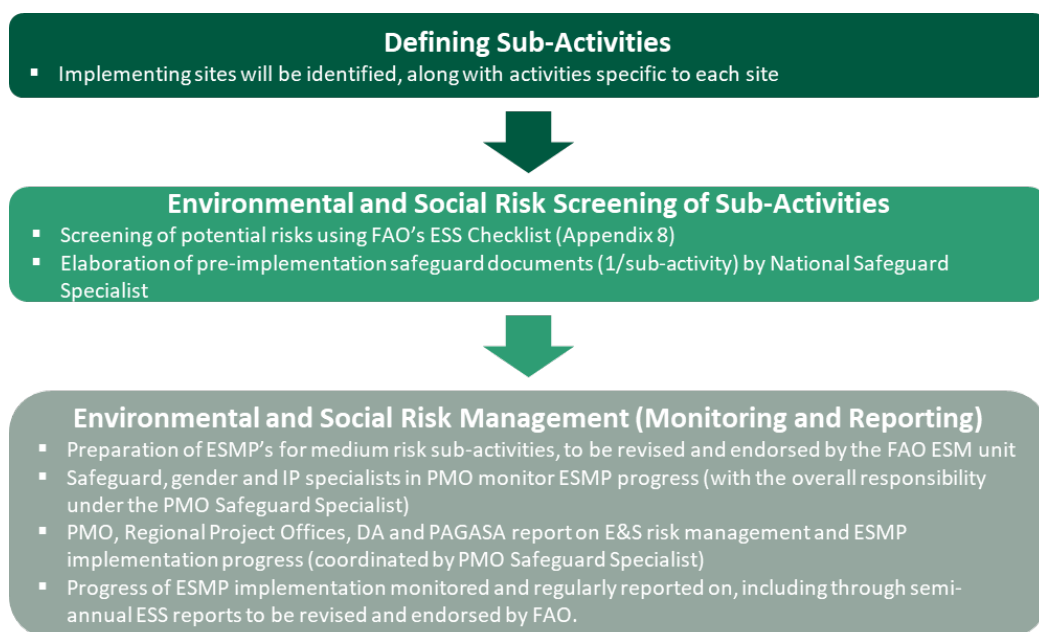
pagpapatupad ng: (i) Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries and Forests; (ii) sensitization na pagsasanay sa ligtas, disentang trabaho sa kanayunan at angkop sa edad, dangan at ang mga kabataan ang kalimitang umaayuda sa gawaing pagsasaka sa kani-kanilang mga pamilya; at (iii) ligtas na paggamit ng mga pestisidyo. Kaugnay ng mga grupo ng IP, ang FPIC ay gagamitin at magkakaroon ng patuloy na konsultasyon / partisipatori M&E sa buong proyekto bilang isang paraan ng pagbibigay ng isang feedback loop. Magagamit din ang mga feedback loops na ito para sa mga grupo ng minority at vulnerable populations (hal. mga pamayanan ng Muslim). Ang itinatag na mekanismo ng pagtugon sa mga reklamo at hinaing (GRM) ay isasagawa alinsunod sa mga kahilingan mula sa mga konsultasyon sa komunidad at magiging sensitibo sa mga pangangailangan ng mga populasyon ng minority at mga grupo ng IP (nakalagay sa mga kasunduan sa FPIC). Upang maiwaksi ang pagnanakaw ng ani (isang umiiral na isyu sa ilang mga matataas na komunidad sa Pilipinas), hihikayatin ng proyekto ang mas malawak na pakikilahok ng mga miyembro ng komunidad, kabilang ang mga vulnerable peoples, upang mabawasan ang mga potensyal na tensyon na kung hindi man umiiral. Ang anumang imprastruktura na hinabol bilang isang resulta ng proyekto ay batay sa isang masusing na maaaring mangyari. Ang anumang imprastruktura na ginawa bilang isang resulta ng proyekto ay babatay sa isang masusing pag-aaral na posible at (kung saan naaangkop) water accounting upang matiyak na ang mga tao sa komunidad, upstream/downstream (o iba pa), ay hindi maaapektuhan ng negatibo at ang salungatan sa pagkuha ng benepisyo ay hindi mangyayari. Panghuli, upang makamit ang pinakamahigpit na pagpapatupad at pag-iwas sa sekswal na pagsasamantala, pang-aabuso at panliligalig sa SEAH at GBV, magpatutupad pagsasanay sa mga tauhan ng proyekto. Ang mga bantay-pinto o gatekeepers' ng komunidad ay ay ise-sentisize sa paksa upang maaari silang suportahan at makahimok ng paraan laban sa SEAH mula sa mga komunidad. Papalaksin ang mekanismo sa pagtugon sa mga hinaing ng FAO Philippines upang mabisang maisaayos ang mga insidente ng SEAH at GBV. Ang mga referral pathways para sa GBV ay itatatag at ang mga propesyonal na sinanay para sa kanilang pagpapatukbo. Ang lahat ng mga aktibidad ng SEAH at GBV ay magiging inclusive, survivor-centred, at gender-responsive.

9.0 MGA PRINSIPYO AT PAMAMARAAN UPANG PAGAANIN ANG MGA EPEKTO NG PAGPAPATUPAD

295. Ang ESMF na ito, kasama ang IP Plan at Gender Action Plan, ay hindi ginagamit lamang bilang isang proseso ng pagsunod: lumilikha ito ng isang aktibong diskarte sa disenyo. Katulad nito, ang mekanismo ng pagtugon sa hinaing na kasama sa dokumentong ito ay hindi lamang tungkol sa pagiging isang mekanismo ng tutugunan sa huli; sa halip, ang GRM ay tungkol sa paglikha ng isang kultura ng ng transparency na may kaakibat na mga sistema ng feedback. Parehong ESMF at ang Gender Action Plan ay kinuha bilang mga positibong aspeto na makakatulong sa mga yunit ng nagpapatupad ng proyekto sa pagkilala at pagbuo ng mga aktibidad para sa higit na mga benepisyo sa kapaligiran at panlipunan. Upang matiyak na ang mga isyu sa kapaligiran at panlipunan ay tinugunan nang maayos alinsunod at pagsunod sa Mga Patakaran ng FAO at GCF, ang lahat ng mga aktibidad sa proyekto ay dapat sumailalim sa screening, pagtatasa, pagsusuri, at proseso ng clearance bago ipatupad ang mga aktibidad sa proyekto.

296. Inilalarawan ng kabanatang ito ang proseso para matiyak na ang mga alalahanin sa kapaligiran at panlipunan ay sapat na natugunan sa pamamagitan ng mga kaayusan at pamamaraan ng institusyonal na ginagamit ng proyekto para sa pamamahala ng pagkakakilanlan, paghahanda, pag-apruba, at pagpapatupad ng mga aktibidad na sub-proyekto.¹²⁸

297. Ang detalyadong proseso ng pangangalaga sa kapaligiran at panlipunan ay ang mga sumusunod:

9.1 Step 1: Pagtukoy ng mga Aktibidad sa Sub-project (Defining Sub-project Activities)

298. Ang proyekto ay inaasahan na magkaroon ng higit na malaking benepisyong kaysa sa masamang epekto sa kapaligiran. Ang potensyal na masamang epekto sa kapaligiran mula sa proyekto ay malamang na maliit at limitado. Gayunpaman, kinikilala na ang mga naturang epekto ay maaaring makakuha ng mas malaking epekto kung hindi sila natukoy sa maaga panahon ng proseso ng pagpapalano at ang mga hakbang sa pagbabawas na isinama sa pagpapalano at pagpapatupad ng proyekto.

¹²⁸ Ang terminong 'sub-project na aktibidad' mula sa pananaw ng mga pag-iingat ay magiging isang paraan lamang ng maginhawang pagpapangkat ng mga kasalukuyang pangako sa pagpopondo ng proyekto ngunit kung saan maaaring paniwalaan na ang hanay ng mga aktibidad na ito ay may natatangi at mahalagang profile ng panganib na ginagarantiyahan ang pagiging paksa ng mga mitigasyon. Ito ay kadalasan dahil hindi pa natutukoy ang mga eksaktong lokasyon ng mga aktibidad at/o ang mga detalye.

Sa pagsisimula ng proyekto, isasagawa ang pagtatasa na magreresulta sa isang desisyon kung kinakailangan ang karagdagang pagsusuri sa panganib para sa mga karagdagang pag-iingat para sa alinman sa mga uri ng aktibidad ng proyekto at/o isang partikular na heograpiya ng proyekto. Kung gayon, isasagawa ang Environmental and Social Management Plan upang mas detalyado ang mga aspetong iyon, dahil ang diin sa puntong ito ay sa isang plano kaysa sa balangkas na nagbibigay na ng pangkalahatang oryentasyon sa yugto ng disenyo.

299. Ang mga lugar ng interbensyon ng proyekto ay matutukoy sa Taon 1 ng proyekto, at ipapaalam sa pamamagitan ng ESMP. Dahilan sa ang mga aktibidad na ipatutupad sa bawat site ay magiging katulad sa kalikasan at sukat sa buong lugar ng pagpapatupad, iminungkahi na ang screening para sa mga potensyal na panganib ay isinasagawa sa antas ng sub-aktibidad¹²⁹. Ang mga aktibidad na sub-proyekto ay bumubuo ng isang wastong tool upang makilala ang inaasahang epekto at pagpapagaan at pagsubaybay sa mga hakbang.

300. Sa kontekstong ito, ang mga aktibidad na sub-proyekto ay matutukoy sa panahon ng pagsisimula sa unang taon (Year 1). Para sa bawat sub-aktibidad, ang mga site ay makikilala kasama ang mga aktibidad, kabilang ang kapasidad ng pagbuo/pagsasanay at impormasyon ng pakikipag-ugnay sa stakeholder na natatangi sa bawat site.

9.2 Step 2: Pagsusuri ng Peligro sa Kalapigiran at Lipunan sa mga Aktibidad ng Sub-project (Environmental and Social Risk Screening of Sub-project Activities)

301. Ang pangkapaligiran at panlipunang pagsusuri ng FAO ay tumutukoy kung ang isang sub-activity ay mangangailangan ng ESMP. Habang ang kalikasan, laki, pagbabalik, at lokasyon ng mga epekto ay pangunahing elemento sa screening ng mga aktibidad na sub-proyekto, ang ekspertong paghuhusga mula sa PMO Safeguard Specialist at FAO ESM Unit (para sa huling hakbang na kontrol ng kalidad) ay magiging pangunahing kadahilanan sa pagpapasya kung kinakailangan ang isang ESMP para sa isang sub-aktibidad o hindi. Ang template ng screening ng FAO, na kasama sa Appendix 8, ay gagamitin upang gabayan ang screening. Kinakailangan ang mga karagdagang dokumento sa pangalagaan para sa mga aktibidad na sub-proyekto na natukoy bilang katamtamang peligro.¹³⁰

302. Para sa isang sub-aktibidad na nangangailangan ng isang ESMP, ang panukala ay dapat isama ang isang hanay ng mga hakbang sa pagpapagaan sa pagsubaybay at pag-aayos ng institusyon na gagawin sa panahon ng pagpapatupad upang maayos na pamahalaan ang anumang potensyal na masamang epekto sa kapaligiran at panlipunan na maaaring natukoy.

303. Nagsasagawa ang FAO ng screening sa kapaligiran at panlipunan batay sa Environmental and Social Screening Checklist ng FAO. Kapag natukoy ang mga site ng pagpapatupad at mga benepisyaryo, kumpleto na ang listahan ng screening at lalagdaan na ng mga espesyalista sa

¹²⁹ Tandaan: Sa aspeto ng pangkapaligiran at panlipunang pangangalaga, ang terminong aktibidad ng sub-proyekto ay tumutukoy sa maginhawang pagpapangkat ng mga kasalukuyang pangako sa pagpoondo ng proyekto kung saan pinaniniwalaan na ang hanay ng mga aktibidad na ito ay may natatangi at mahalagang katangian ng panganib na ginagarantiyahan ang pagiging paksa ng isang pagkilatis ng mga pag-iingat at posibleng karagdagang/tukoy na mga pagkilos sa mitigasyon ng panganib. Dahil ang eksaktong mga lokasyon ng mga aktibidad ay hindi pa natukoy sa loob ng proyekto, ang ganitong paraan ay kailangan ang maisagawa. (ang detalyadong balangkas ay makikita sa Kabanata 9.1-9.3). Sa pagsisimula ng proyekto, isasagawa ang pagtatasa na magresulta sa isang desisyon kung kinakailangan ang karagdagang pagsusuri sa panganib para sa pag-iingat sa mga uri ng aktibidad ng proyekto at/o isang partikular na heograpiya ng proyekto. Gayon man, isang Environmental and Social Management Plan ang kinakailangan (hal. ESMP suleras na makikita sa Appendix 11).

¹³⁰ Ang proyekto ay hindi magbibigay ng pondo sa kahit anong aktibidad na nagtataglay ng mataas na panganib (Kategorya A). Tingnan ang listahan ng mga hindi karapat-dapat sa proyekto sa Appendix 1.

pangangalaga sa PMO. Ang mga resulta ng screening ay bubuuin ng espesyalista sa pangangalaga. Ang dokumentong ito ay ipapadala sa unit ng ESM sa FAO HQ para sa pag-endorso.

304. Kasama sa screening ng mga aktibidad ng sub-proyekto ang mga sumusunod:

- Sinusuri kung ang mga kaugnay na aktibidad ay pinapayagan (ayon sa mga kinakailangan sa ligal at regulasyon ng proyekto);
- Ang pagtukoy sa antas ng pagtatasa ng kapaligiran na kinakailangan batay sa antas ng inaasahang epekto.
- Pagtatasa ng antas ng peligro na may kaugnayan sa SEAH.¹³¹

305. Ang listahan ng screening ng E&S (kalakip sa Appendix 8) ay magreresulta sa mga sumusunod: (i) matukoy ang kategorya para sa karagdagang pagtatasa; at (ii) matukoy kung aling instrumento sa pagtatasa ng kapaligiran ang ilalapat.

306. Karagdagang mga dokumento ng pag-iingat (i.e., ang mga inihanda pagkatapos magsimula ang proyekto) ay ihahanda ng espesyalista sa pangangalaga sa kapaligiran at panlipunan sa PMU bago ang pagpapatupad ng mga aktibidad at ipinapadala ito sa ESM Unit sa FAO Headquarters para sa pag-endorso.

307. Ang mga dokumento ay magbabalangkas ng sumusunod na impormasyon na nauugnay sa bawat sub-aktibidad:

- a. paglalarawan ng mga aktibidad na isasagawa sa lahat ng mga site
- b. paglalarawan ng bawat site na nagpapatupad:
 - i. Heograpiya at mga pagtutukoy sa mga tuntunin ng mga aktibidad
 - ii. Mga benepisyaryo at stakeholder
 - iii. Mapa ng site
- c. Paglalarawan ng proseso ng pakikipag-ugnay sa stakeholder na isinasagawa sa yugto ng pagsisimula at ang plano ng pakikipag-ugnay sa stakeholder na isinasagawa sa panahon ng pagpapatupad
- d. Ang detalye ng impormasyon sa bawat site tungkol sa mekanismo ng karaingan at pagsisiwalat
- e. Ang mga pinagsama-samang resulta ng mga checklists ng kapaligiran at panlipunan sa bawat sub-aktibidad na nilagdaan ng Safeguards Specialist sa Management Unit
- f. Kung naaangkop, Plano sa Pamamahala ng Kalikasan at Panlipunan na naglalahad sa mga hakbang sa pagpapagaan, mga tagapagpahiwatig, responsibilidad at iskedyul. Ang ESMP ay idadagdag sa plano ng pagsubaybay upang matiyak na ang pagganap

¹³¹ Ang FAO ay nagsagawa ng bagong polisiya alinsunod sa [kasalukuyang polisiya noong 2015](#) – ang balangkas ng FAO para sa Environmental and Social Management (FESM) – ay itinaguyod nito lamang Hunyo 2022. FESM ay isinangguni sa SEAH, at sasamahan ng kaugnay na gabay sa operasyon nito. Samantala, ayon sa FAO ay mayroon itong sapat na teknikal na mapagkukunan at kapasidad upang matiyak ang pagsunod sa mga kinakailangan ng GCF tungkol sa SEAH (tingnan ang FAO Annual Report on Corporate Policy, Processes and Measures on the Prevention of Harassment, Sexual Harassment and Sexual Exploitation and Abuse, <https://www.fao.org/3/ng643en/ng643en.pdf>). Base sa mga impormasyon mula sa [GCF's SEAH Action Plan](#), ang GCF ay bubuo ng *SEAH risk screening tool* sa Oktubre na isasaalang-alang sa pagbuo ng *SEAH operational guidance*.

ng mga proteksyon ay regular na naiulat kasama ang pagsubaybay sa pakikipag-ugnay sa stakeholder sa bawat site.

308. Para sa proyektong ito, ang ESMP ay ipapaliwanag ng detalyado sa sandaling naaprubahan ang proyekto, at isasagawa sa pamamagitan ng mahigpit na koordinasyon at ang mga unang hakbang ay matukoy ang tiyak na interbensyon ng proyekto sa munisipyo/ mga nayon at mga aktibidad na sub-proyekto na ipatutupad.

9.3 Step 3: Pagsubaybay at Pag-uulat tungkol sa Pamamahala ng Peligro sa Kapaligiran at Lipunan (Environmental and Social Risk Management - Monitoring and Reporting)

309. Ang mga aktibidad na sub-proyekto na inuri bilang medium na panganib batay sa mga panganib sa kapaligiran at panlipunan na natukoy sa proseso ng screening. Ang mga ito ay kakailanganin upang bumuo ng mga ESMP na kasama ang impormasyon sa mga aksyon na pagpapagaan, ang mga tagapagpahiwatig at takdang oras kung saan inaasahan ang pagkumpleto ng naturang mga aksyon sa pagpapagaan. Dapat tandaan na hindi tutustusan ng proyekto ang mga aktibidad na may mataas na peligro gayundin ang mga aktibidad na sub-proyekto (tingnan ang listahan ng Non-eligibility sa Apendiks 1).

310. Habang ang kalikasan, laki, pagbabalik, at lokasyon ng mga epekto ay pangunahing elemento sa screening ng mga aktibidad na sub-proyekto, ang pagsusuri ng dalubhasa ang magiging pangunahing batayan sa pagpapasya kung kinakailangan ang isang ESMP para sa isang sub-aktibidad o hindi.

311. Kasama sa ESMP ang mga sumusunod:

- **Mga Panukala sa Mitigasyon:** Batay sa mga epekto sa kapaligiran at panlipunan na natukoy mula sa checklist, dapat ilarawan ng ESMP na may mga teknikal na detalye ang bawat panukalang pagpapagaan, kasama ang mga disenyo, paglalarawan ng kagamitan at mga pamamaraan ng pagpapatakbo kung naaangkop. Dapat din nitong masakop ang mga hakbang upang mapagaan at masubaybayan ang SEAH.
- **Pagsubaybay:** Pagsubaybay sa kapaligiran at panlipunan sa panahon ng pagpapatupad ng mga aktibidad na sub-proyekto, upang masukat ang tagumpay ng mga hakbang sa pagpapagaan. Sa partikular, nililinaw ng seksyon ng pagsubaybay ang:
 - Ang isang tiyak na paglalarawan at teknikal na mga detalye ng mga hakbang sa pagsubaybay na kasama ang mga parameter na susukat, ang mga pamamaraan na gagamitin, mga lokasyon ng sampling, dalas ng mga sukat, mga limitasyon ng pagtuklas (kung saan naaangkop), at kahulugan ng mga hangganan na hudyat sa pangangailangan para sa mga pagkilos ng pagwawasto.
 - Mga pamamaraan sa pagsubaybay at pag-uulat upang matiyak ang maagang

pagtukoy ng mga kundisyon na nangangailangan ng partikular na mga hakbang sa pag-iwas at magbigay ng impormasyon sa progreso at mga resulta ng pagpapagaan, hal. sa pamamagitan ng taunang mga pag-audit at survey upang masubaybayan ang pangkalahatang pagiging epektibo ng ESMF na ito.

- **Mga Pag-aayos ng Institusyon:** Ang ESMP ay dapat ding magbigay ng isang tiyak na paglalarawan ng mga kaayusan sa institusyonal, i.e., na responsable sa pagsasagawa ng mga hakbang sa pag-iwas at pagsubaybay (para sa operasyon, pangangasiwa, pagpapatupad, pagsubaybay sa pagpapatupad, remedial action, financing, pag-uulat at pagsasanay ng kawani). Bilang karagdagan, ang ESMP ay dapat magsama ng isang pagtatantya ng mga gastos ng mga panukala at aktibidad na inirerekomenda upang ang mga kinakailangang pondo ay maisama. Ang mga hakbang sa pagpapagaan at pagsubaybay na inirerekomenda sa ESMP ay dapat na binuo sa konsultasyon sa lahat ng mga apektadong grupo upang isama ang kanilang mga alalahanin at pananaw sa disenyo ng ESMP.

312. Ang ESMP ay maaari ring isama o samahan ang iba pang kinakailangang mga plano sa pamamahala (e.g., mga plano ng mga katutubong komunidad) kung may kaugnayan. Ang mga partikular na pangangailangan at kalagayan ng mga kababaihan at kalalakihan, lalo na marginalized, mahina na mga grupo, ay dapat na matugunan sa anumang ESMP.

313. Kapag naka-draft na, ang ESMP ay ipinapaalam nang hindi bababa sa 30 araw bago ang opisyal na pag-endorso sa pamamagitan ng online at sa mga lugar na madaling ma-access ng mga apektadong tao sa lugar ng proyekto. Susundan nito ang parehong mga protocol ng pagsisiwalat tulad ng inilarawan sa Kabanata 5.5 (i.e., Ang ESMP ay ibubunyag online sa mga website ng FAO, GCF, at DoA, at ang mga pisikal na kopya ay magagamit sa Ingles at Tagalog).

314. Kapag ang mga ESMP ay inendorso ng unit ng ESM sa FAO Headquarters, masisiguro ng mga espesyalista sa pangangalaga mula sa PMU na ang mga ESMP ay kasama at naiulat sa, kasama ang pakikipag-ugnayan sa stakeholder sa konteksto ng plano sa pagsubaybay.

315. Sa kontekstong ito, ang mga kawani ay magiging responsable para sa pagsubaybay sa progreso, kung kinakailangan, sa plano ng pagsubaybay, pati na rin upang matukoy ang anumang mga potensyal na peligro na maaaring lumitaw sa yugto ng pagpapatupad. Ang impormasyong ito ay makokolekta sa mga ulat sa pag-unlad at mga template na isasama ng isang seksyon sa pamamahala ng peligro ng E&S.

316. Ang impormasyon mula sa mga ulat sa pag-unlad ay matatanggap ng espesyalista sa pangangalaga sa kapaligiran at panlipunan sa PMU na tinitipon ang mga impormasyon na natanggap sa mga ulat ng pag-unlad, pati na rin ang may kaugnayan sa mga hinaing upang magamit sa isang semi-taunang ulat sa Environmental and Social Safeguards Performance na itinataguyod ng yunit ng ESM sa FAO.

10.0 PAGPAPATUPAD AT PAGKAKAAYOS

317. Ang pagpapatupad ng pangangalaga sa kapaligiran at panlipunan ay batay sa pangkalahatang pag-aayos ng pagpapatupad ng proyekto. Ang FAO ay magsisilbing Accredited Entity (AE) para sa proyektong ito. Ang FAO ay magiging responsable para sa pangkalahatang pamamahala ng proyekto, kabilang ang: (i) lahat ng mga aspeto ng pagtatasa ng proyekto; (ii) administratibo, pangangasiwa sa pananalapi at teknikal, at pangangasiwa sa buong pagpapatupad ng proyekto; (iii) tinitiyak ang mga pondo ay epektibong pinamamahalaan upang maihatid ang mga resulta at makamit ang mga layunin; (iv) tinitiyak ang kalidad ng pagsubaybay sa proyekto, pati na rin ang pagiging maagap at kalidad ng pag-uulat sa GCF; at (v) pagsasara at pagsusuri ng proyekto. Isasaalang-alang ng FAO ang mga responsibilidad na alinsunod sa detalyadong mga probisyon na nakabalangkas sa Accreditation Master Agreement (AM) sa pagitan ng FAO at GCF.

318. Upang maisagawa ang mga tungkulin ng Accredited Entity na ito, magtatayo ang FAO ng isang FAO Project Task Force (PTF) na binubuo ng mga may-katuturang kawani mula sa tanggapan ng bansa ng FAO sa Pilipinas, ang tanggapan ng FAO para sa Asya at Pasipiko, at Punong-himpilan ng FAO. Ang mga miyembro ng PTF na ito ay magsasagawa ng kinakailangang pangangasiwa at pangangasiwa ng mga tungkulin, kabilang ang: pangangasiwa at pagsuporta sa mga misyon sa buong panahon ng pagpapatupad; mga pagsusuri ng regular na pag-unlad at ulat sa pananalapi na inihanda ng Executing Entities; at pag-komisyon ng mga regular na tseke at pag-awdit. Ang PTF ay mananatiling independiyente sa papalalagat ng Executing Entity na isinagawa din ng FAO (karagdagang impormasyon sa ibaba). Alinsunod sa patakaran ng GCF sa mga bayarin na pinagtibay sa pamamagitan ng GCF Board Decision B.19 / 09, ang nabanggit na hiwalayan ng tungkulin na nakapaloob sa FAO ay titiyak na ang Organisasyon ay epektibong makapagsagawa ang mga uri ng mga tungkulin ng Accredited Entity na nakalista sa mga prinsipyo ng GCF General at nagpapakilala ng listahan ng mga karapat-dapat na gastos na sakop sa ilalim ng mga bayarin sa GCF at mga gastos sa pamamahala ng proyekto.

Pangkalahatang Pagpapatupad at Pagpapatupad ng Proyekto (hindi tinutukoy ang pangangalaga o safeguards):

319. Ang Executing Entities (EEs) ng proyekto ay ang Republika ng Pilipinas (Host Country), na kumikilos sa pamamagitan ng: (i) Department of Agriculture (DA); (ii) Philippine Atmospheric, Geophysical and Astronomical Services Administration (PAGASA) ng Department of Science and Technology ng (DOST); at (iii) **Philippine Bureau of the Treasury (BTr) at FAO**. Ang DA at PAGASA ay kasama sa nagbibigay ng pondo para sa Proyekto.

320. Ang DA, PAGASA at FAO ay magiging responsable sa paghahatid ng mga aktibidad ng proyekto sa ilalim ng bawat natapos na gawain at magsilbi sa kani-kanilang indibidwal, propesyonal, o institusyonal na mga benepisyaryo para sa mga pagkilos na ito. Sa lokal na antas, ang DA at PAGASA Regional Project Office (RPOs) ay magsisilbing pinakamababang antas ng ugnayan sa pagitan ng proyekto at ng mga lokal na benepisyaryo (mga magsasaka sa mga munisipalidad ng proyekto). Ang mga Procured Parties (karagdagang impormasyon sa ibaba) ay makikipag-ugnay sa

mga EE sa naaangkop na antas (pambansa o rehiyonal) at maaaring maghatid ng mga serbisyo nang direkta sa mga benepisyaryo.

321. **Ang DA ay parte ng Executing Entities (EE) para sa proyektong ito.** Sa kapasidad na ito, i-host ng DA ang Project Management Office (PMO) na mag-uugnay sa pangkalahatang pagpapatupad ng proyekto at mamumuno sa pang-araw-araw na paghahatid ng mga aktibidad ng proyekto kung saan ang DA ay ang EE. Gagawin ito ng DA sa pamamagitan ng malapitan at palagian na pagkonsulta at sa pakikipagtulungan sa PAGASA at FAO Technical Assistance Team (TAT). Matatagpuan ang PMO sa gitnang tanggapan ng DA sa Maynila. Ang isang full-time o nakatuon na National Project Coordinator ay irerecruit ng proyekto upang pamunuan ang PMO, na kasama ang iba pang mga kawani na magpapatakbo sa araw-araw at teknikal na aspeto ng trabaho. Sa ilalim ng pamumuno ng National Project Coordinator, ihahanda ng PMO ang pinagsama-samang taunang mga plano sa trabaho at badyet at ulat sa mga nagawa nang trabaho at pananalapi – pagkuha ng inputs mula sa, at pagpapatakbo sa proyekto sa pamamagitan ng malapit na koordinasyon at pakikipagtulungan sa PAGASA PET, ang FAO TA Team at ang mga Regional Project Office (RPOs) – at ibahagi ang mga ito sa Project Steering Committee at koponan ng pangangasiwa ng proyekto ng FAO-GCF o project supervisory team para sa pagsusuri at pag-apruba. Bilang karagdagan, ang PMO at FAO TA Team ay magkakaroon ng pangunahing responsibilidad sa pagtiyak ng maayos na pagpapatakbo at paghahatid ng ESMF (kasama ang IP Plan) at Gender Action Plan para sa proyektong ito.

322. Ang PMO ay mag-uugnay sa mga aktibidad ng (sa simula) limang RPO, na doon magbabase sa mga tanggapan ng DA sa CAR at Rehiyon 2, 5, 10, at 12. Ang mga RPO na ito ay kikilos bilang mga extension ng gitnang PMO sa Maynila (na sumusunod sa mga patakaran, mga polisiya at pamamaraan nito) at ayusin ang paghahatid ng mga gawaing sa pakikipagtulungan ng DA, sa rehiyon, panlalawigan at lokal na antas (i.e., lalo na sa ilalim ng Mga Bahagi 1 at 2). Ang mga kawani na na-recruit ng proyekto sa mga RPO na ito ay maaaring gumana nang mas mahusay kaysa sa kung sila ay nakabase sa Maynila, at mas mahusay na matiyak na ang proyekto ay nananatiling nakahanay sa (at nag-aambag sa) lokal na pagpapalano at mga proseso ng pagbabadyet at paghahatid ng programa. Ang bawat RPO ay pangungunahan ng isang nakatuon na Regional Project Coordinator (RPC) na hinikayat ng proyekto, na magpapatakbo sa ilalim ng pangkalahatang pangangasiwa ng DA Assistant Regional Director (ARD) at mag-uulat sa National Lead Climate Change Adaptation Specialist sa PMO na may kaugnayan sa pang-araw-araw na pamamahala ng proyekto. Ang bawat RPC ay pamahalaan ang isang katamtaman na bilang ng mga kawani na ni-recruit ng proyekto.

323. **Ang Philippine Atmospheric, Geophysical and Astronomical Services Administration (PAGASA) ay parte ng EEs para sa proyektong ito.** Sa kapasidad na ito, itatag ng PAGASA ang sarili nitong Project Execution Team upang manguna sa pang-araw-araw na paghahatid ng mga aktibidad na kung saan ang PAGASA ay ang EE (i.e. partikular sa mga nasa ilalim ng Component 1). Ang pangkat na ito ay pangungunahan ng isang nirecruit ng proyekto na National Lead Agromet Specialist na nakabase sa tanggapan ng PAGASA sa Maynila, at suportado ng isang katamtamang bilang ng mga operational at teknikal na kawani. Bilang karagdagan, ang PET ay gagana nang

malapit sa iba pang mga teknikal na eksperto ng PAGASA at kawani ng paghahatid ng serbisyo – na makikipagtulungan sa proyekto, makinabang mula dito, at mag-ambag sa pagpapahusay ng koordinasyon sa DA – sa layunin ng pagpapalakas ng suporta at serbisyo ng PAGASA kahit matapos man ang proyekto.

324. Upang masuportahan ang gawain ng DA at PAGASA, **ang FAO Philippines bilang proyekto EE ay magtatatag ng isang Technical Assistance Team (TAT)** na palagihang gagawa ng kanilang trabaho kasabay ang PMO at PET. Ang FAO TA Team ay hindi gagawa ng hiwalay sa EE (i.e. sa pamamagitan ng pagpapatupad ng sariling natatanging mga sub-components), at sa halip ay magtatrabaho nang malapit sa kanila bilang isang kasama upang maghatid ng tulong teknikal at pagbuo ng kanilang kapasidad upang makadagdag sa mga gawain ng DA at PAGASA, na kumukuha ng kaalaman na meron ang FAO base sa kanilang kakayanan. Upang paganahin ito, ang FAO TA Team ay ibabase sa PMO at RPO para sa tuloy-tuloy na trabaho. Isang project-recruited National Operating Partner Implementation (OPIM) manager ay magsisilbing FAO Philippines/EE focal point at i-coordinate ang FAO-TA Team. Ang National OPIM Manager ay susuportahan ng isang katamtaman na bilang ng mga kawani na silang magpapatakbo ng trabaho pati sa teknikal na aspeto, kabilang ang mga National Safeguards and Gender and Social Inclusion Specialists. Ang FAO TA Team ay gagana nang hiwalay sa proyekto ng FAO-GCF upang matiyak na ang mga pagpapatakbo ng Accredited Entity at Executing Entity ay mananatiling hiwalay.

325. Ang sentral PMO sa DA ay magbibigay ng pangkalahatang pamumuno upang matiyak na ang proyekto ay maihatid sa isang maayos na paraan. Para sa mga kadahilanang pang-administratibo, ang bawat EE ay bubuo ng sarili nitong taunang plano sa trabaho at badyet na sumasalamin sa mga sub-component, aktibidad at mga items sa badyet kung saan sila ay may pananagutan. Ang sentral PMO (bilang karagdagan sa pagiging responsable para sa sariling pagpapalano ng trabaho at pagbabadyet ng DA) ay pagsasama-sama ang mga taunang plano sa trabaho at mga badyet (tinitiyak na sila ay maayos) at isumite ang mga ito sa Project Steering Committee (PSC) para sa pag-endorso. Matapos ang pag-endorso ng PSC, ipapadala ng PMO ang pinagsama-samang mga plano sa trabaho at badyet sa pangkat ng pangangasiwa ng proyekto ng FAO-GCF para sa pangwakas na pagsusuri/pag-apruba. Katulad nito, ang EEs ay bubuo ng kanilang sariling ulat pag-unlad at pananalapi, na susuriin at pinagsama ng PMO bago ibinahagi sa PSC, at sa huli kasama ang pangkat ng pangangasiwa ng proyekto ng FAO-GCF. Bilang karagdagan, ang koponan ng pangangasiwa ng proyekto ng FAO-GCF ay mangolekta at suriin ang independiyenteng mga plano sa trabaho, badyet at mga plano sa pagkuha, pati na rin ang pag-unlad at ulat sa pananalapi, mula sa bawat EE. Mapapahusay nito ang transparency vis-à-vis sa mga aksyon ng bawat EE, at matiyak ang pananagutan sa mga hindi nakagawa ng tungkulin (na ginagabayan ng hiwalay na ligal na kasunduan na pipirmahan sa pagitan ng FAO-DA at FAO-PAGASA). Susuriin ng koponan ng pangangasiwa ng proyekto ng FAO-GCF ang parehong pinagsama at malayang paggawa ng dokumentasyon bago ang (e.g.) pag-clear ng mga ulat at pag-apruba ng kasunod na pagbawas ng mga pondo.

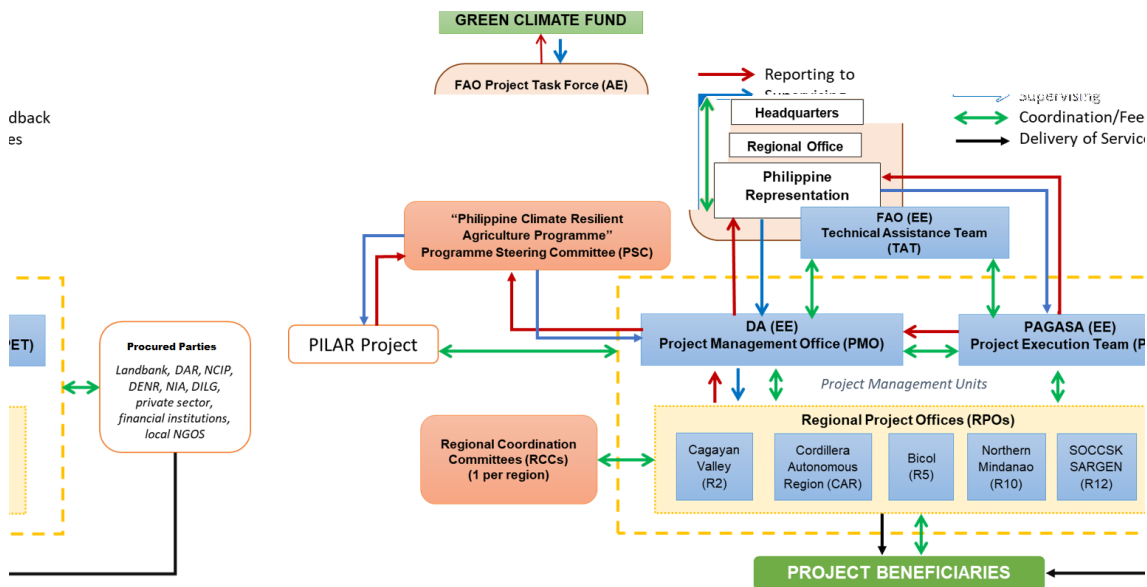
326. Habang nakikipagtulungan sa isa't isa, ang mga EE ay maghahatid ng suporta na pakikinibangan ng apat na uri ng mga entidad at indibidwal:

- **Pambansa at rehiyonal na pampublikong entidad.** Ang mga awtoridad ng pambansa, rehiyonal at panlalawigan ay direktang makikinabang sa proyektong ito. Ang DA at PAGASA ay magiging partikular na mahahalagang benepisyaryo, kabilang ang mga kawani at yunit na hindi direktang kasama sa pagtupad ng mga EE functions. Karagdagan pa, ang proyekto ay gagana nang malapitan sa iba pang mga pambansang ahensya tulad ng Landbank at DAR, at NCIP. Ang lahat ng mga entidad na ito ay makikinabang mula sa pinahusay na mga kapasidad at mekanismo upang makipag-ugnay at makipagtulungan sa isa't isa upang maihatid ang higit pang mga programa at serbisyo na may kaalaman sa klima, habang may proyekto at matapos man ito.
- **Lokal na pampublikong entidad.** Ang Lokal na Yunit ng Pamahalaan (LGUs) ay magiging mahalagang benepisyaryo, kundi pati na rin ang mga lokal na operating unit ng mga ahensya tulad ng DAR at NCIP. Susuportahan ng proyekto ang mga ito upang palakasin ang mga lokal na proseso ng pagpapalano at pagbabadyet, upang matiyak ang paggamit ng pamamaraan ng CRA at pagsuporta sa loob sa patuloy na mga programa. Mahalaga na ang proyekto ay magpapalakas ng kanilang mga kakayahan upang maihatid ang suporta at serbisyo na may kaalaman sa klima sa mga magsasaka at grupo ng magsasaka (ang panghuling benepisyaryo) habang may proyekto at matapos man ito.
- **Mga pribadong institusyon.** Ang mga non-state entities, kabilang ang mga NGO, ay may mahalagang papel sa pagbibigay ng serbisyo sa mga magsasaka at paghuhubog ng mga gawain sa pagpapaunlad ng agrikultura sa Pilipinas. Maraming mga nasabing entidad ang direktang makikinabang mula sa proyekto, lalo na mula sa capacity building na naglalayong mapabuti ang kanilang pag-“access” sa, at kakayahang magamit ang inpormasyon sa agro-meteorology para sa matupad ang layunin sa paghahatid ng serbisyo at pagbigay ng access sa mga magsasaka. Ang mga sangay ng Landbank at iba pang mga ahensya na naghahatid ng mga serbisyo sa pananalapi sa lokal na antas, ay magiging isang partikular na mahalagang benepisyaryo sa konteksto na ito.
- **Mga magsasaka at oganisasyon ng magsasaka (pangunahing benepisyaryo).** Ang mga magsasaka at grupo ng magsasaka ang pangunahing benepisyaryo ng proyektong ito. Direkta silang makikinabang mula sa isang hanay ng mga aktibidad ng proyekto, lalo na sa ilalim ng Component 2. Bilang karagdagan, makikinabang sila – habang isinasagawa at pagkatapos ng proyekto – mula sa pinahusay na mga kapasidad, plano at programa/paghahatid ng serbisyo na susuportahan ng proyekto sa tatlong iba pang mga uri ng mga benepisyaryo (na nakalista sa itaas). Ang proyekto ay aabot sa 1.25 milyong direktang benepisyaryo bilang mga miyembro ng sambahayan sa pagsasaka at 5.0 milyong hindi direktang benepisyaryo. Iba pang mga benepisyaryo: (i) mga magsasaka at samahan ng

magsasaka upang magpatuloy na makikinabang mula sa mga naitatag na serbisyo ng CIS at CRA at suporta pagkatapos ng pagsasara ng proyekto; at (ii) karagdagang mga magsasaka at grupo ng magsasaka na maabot/makinabang sa pamamagitan ng Component 3 at bilang mga entity ng gobyerno at hindi estado (ang kanilang mga sarili na mga benepisyaryo ng proyekto) scale up ng suporta at serbisyo sa mga karagdagang munisipyo, lalawigan at rehiyon.

327. Ang mga tungkulin ng mga indibidwal na kasama sa iminungkahing proyekto, at ang mga paraan kung saan sila ay maghatid ng suporta, ay naitala sa Larawan 7. Iba pang mga detalye sa istraktura ng pagpapatupad ng proyekto – kasama ang mga inaasahang paraan kung saan ang tatlong EEs ay magtutulungan – ay ibinibigay sa Panukala ng Pagpopondo at Aneks 2 - Feasibility Study.

Figure 7: Mga Pag-aayos ng Pagpapatupad (Implementation Arrangements)

Pag-aayos ng Pagpapatupad ng Proyekto para sa mga Pangangalaga:

11. **Buod ng mga institusyonal na kaayusan na may kaugnayan sa pangangalaga sa kapaligiran at panlipunan:** Ang pangkalahatang pagsunod sa ESMF ng proyekto at ESMP ay masisiguro ng National Safeguards Specialist ng proyekto. Kukunin at babayaran ang serbisyo ng taong ito sa loob ng Project Management Office (PMO), na makikipagtulungan nang malapit sa isang National Gender, Indigenous Peoples and Social Inclusion Specialist (na mangangasiwa sa GAP at Indigenous Peoples Planning Framework/Plano) at dalawang internasyonal na mga espesyalista sa pangangalaga (isa para sa ESS at iba pa para sa kasarian, katutubong mamamayan, at pagsasama sa lipunan). Ang mga espesyalista na ito ay malapit na makikipagtulungan sa DA at PAGASA, at mga Regional Project Offices. Ang mga regular na pag-update at pag-uulat sa mga pangangalaga ay ibibigay sa mga pulong ng PSC at RCC ng National Safeguard Specialist, at mga regional counterparts

(partikular ang Regional Project Coordinator na siyang magiging responsable sa pag-uugnay at pagsuporta sa National Safeguard Specialist). Ang mga sumusunod na talata ay nagbibigay ng mas detalyadong impormasyon tungkol sa mga pag-aayos ng institusyonal para sa pangangalaga sa kapaligiran at panlipunan.

328. **Project Management Office (PMO):** Sa loob ng PMO, isang Pambansang Safeguards Specialist, isang Pambansang Gender at Social Inclusion/IP Specialist at dalawang International Safeguards Specialists (isa para sa ESS, at ang isa para sa Gender and Social Inclusion/IP) ay kukunin¹³² upang magtrabaho bilang bahagi ng FAO TA Team. Ang mga espesyalista na ito ay may pananagutan sa pagtiyak na ang mga kawani sa mga lugar ng proyekto ay nagsasagawa ng screening para sa mga aktibidad na sub-proyekto bago ang pagpapatupad nito, at pagkatapos ay mapagaan ang anumang mga aktibidad na medium-risk gamit ang mga ESMP at IP Plans na binuo sa panahon ng pagpapatupad ng proyekto, batay sa screening na iyon. Pinapayagan ng diskarte ang pagiging tiyak sa ilalim ng bawat lugar ng proyekto at para sa likas na katangian ng mga aktibidad na sub-proyekto, sa halip na isailalim ang lahat ng mga distrito na may parehong pagsasanay/mga hakbangin sa pagpapagaan (ang ilang mga hakbangin ay mailalapat lamang sa ilang mga lugar, at ito ay makikilala lamang sa sandaling napili ang mga nayon/komunidad sa panahon ng pagpapatupad). Ang gabay para sa mga screenings at para sa mga ESMP ay ibinibigay bilang bahagi ng ESMF. Ang Mga Safeguards and Gender and Social Inclusion/IP Specialists ay pamahalaan din ang pagsubaybay at pagsusuri (M&E)/pag-uulat para sa mga aspeto ng pangangalaga sa kapaligiran at panlipunan ng proyekto, nagtatrabaho malapit sa mga koponan ng Monitoring, Evaluation, Accountability at Learning (MEAL). Sa huli, dapat tiyakin ng mga Safeguards Specialists na ang pagsunod sa ESMF, GAP at ang kanilang pagpapatupad, at regular na pag-uulat sa lahat ng mga aktibidad sa proyekto.

329. Ang Mga Safeguards Specialists ay makikipagtulungan sa DA at PAGASA upang matiyak ang screening at pagsunod, depende sa tiyak na aktibidad ng proyekto (e.g. ang pag-install ng agro-met ay nasa ilalim ng responsibilidad ng PAGASA, samantalang ang pagkakaloob ng mga input ng agrikultura ay mananatili sa DA). Para sa pagpapatupad ng pangangalaga, ang mga Safeguards Specialists ay makakatanggap ng mga hinaing sa gitnang antas, na responsable para sa pagbabahagi ng naiulat na mga hinaing sa National Project Coordinator, tulad ng detalyado sa proseso ng Grievance Redress Mechanism (seksyon 5.6 ng ESMF). Mananagot din sila sa pagtiyak na ang mga Regional Project Coordinator ay may kamalayan sa GRM na gagamitin sa ilalim ng proyekto, kabilang ang sapat na mga mekanismo ng pag-uulat tulad ng mga reklamo ay nakarehistro ng National Safeguards and Gender and Social Inakip Specialists na may abiso sa PMO.

330. Upang matiyak ang pagsunod ng mga kawani, sisiguraduhin ng mga Safeguards Specialists na, sa loob ng mga RPO, ang pagsubaybay at pag-uulat ng mga tungkulin para sa mga pangangalaga ay kasama sa loob ng Mga Tuntunin ng Sanggunian ng mga pinaka may-katurang kawani ng RPO. Sa ilang mga pagkakataon, maaaring kabilang dito ang pagpapakilos ng mga partikular na

¹³² Ang kinukuhang tauhan dito ay nakalista sa ilalim ng Annex 9 bilang “Lead Safeguards Specialist”, na nakabase sa PMO sa Manila.

mapagkukunan ng tao, tulad ng isang espesyalista sa FPIC specialist sa CAR, isang Social Safeguards Specialist sa R12, at/o isang Safeguards Specialist na may isang Biodiversity Pokus sa mga lugar ng proyekto na malapit sa mga buffer zone, at/o mga aktibidad ng ad-hoc upang suportahan ang pagpapatupad ng mga proteksyon (para dito, sa kabuuang USD 140,000 ay inilalaan).

331. Dapat ding tiyakin ng mga Safeguards Specialists ang sapat na pagsasanay ng mga RPO, kasunod na mga pangangalaga sa mga espesyalista, at mga kawani ng proyekto na may kaugnayan sa kung paano i-screen at pag-uulat sa mga panganib sa kapaligiran at panlipunan ng mga aktibidad ng sub-proyekto. Ang mga kawani ng nauugnay na pamahalaan ay sanayin din sa proseso ng screening, pati na rin ang GRM, bilang bahagi ng taunang mga workshop sa pagpapatupad.

332. **Regional Project Offices (RPO):** Limang RPO ang unang maitatag (sa CAR, R2, R5, R10, at R12). Sa loob ng bawat isa, ang Regional Project Coordinator (RPC) ay responsable sa pagtiyak na ang mga aktibidad ng proyekto at mga sub-aktibidad ay na-screen at sinusubaybayan para sa mga pananggalang, tulad ng tinukoy sa ESMF na ito at ng Lead Safeguards Specialist sa PMO. Titiyakin ng mga RPC ang epektibong pakikipag-ugnayan at koordinasyon sa PMO, mga awtoridad sa lalawigan, mga yunit ng lokal na pamahalaan (LGUs), at iba pang mga nilalang na kasangkot sa pagpapatupad ng aktibidad ng proyekto sa lupa. Mananagot din sila sa paghahatid ng mga reklamo na natanggap sa panahon ng pagpapatupad ng proyekto sa mga Safeguards Specialists sa PMO, sa anumang mga pagkakataon kung saan ang mga Safeguards Specialists ay hindi nakatanggap ng reklamo nang direkta. Sa mga kaso kung saan ang reklamo ay malulutas sa antas ng munisipal, panlalawigan, o rehiyonal, ibibigay ang abiso sa mga Safeguards Specialists, gayunpaman ang resolusyon ay makikilala at ipatupad sa mga kaukulang antas na naaangkop (kasama ang PMO na pinananatiling alam ng anumang mga resolusyon).

333. Upang mapadali at mapagaan ang gawain ng Regional Project Coordinator, ang mga tukoy na pangangalaga sa mga espesyalista ay maaaring upahan bilang bahagi ng FAO TA Team sa mga lugar na nangangailangan ng karagdagang pansin. Tulad ng nabanggit dati, maaaring kasama ito sa isang espesyalista ng FPIC para sa CAR, isang Espesyalista sa Social Safeguards para sa R12, at/o isang Safeguards Specialist with a Biodiversity Focus sa lugar ng proyekto na malapit sa mga buffer zone ng mga protektadong lugar. Ang mga karagdagang espesyalista ay dapat mag-ulat sa Lead Safeguards Specialist. Ang mga espesyalista na ito ay mag-uulat sa Lead Safeguards Specialist para sa maayos na pagpapatupad ng ESMF (at nagreresulta sa mga ESMPs), pati na rin ang semi-taunang at pag-uulat na kinakailangan.

334. Upang matiyak ang pangmatagalang pagpapanatili ng mga aktibidad ng proyekto, ang karamihan sa pagpapatupad sa antas ng larangan ay isasagawa ng mga kawani ng gobyerno na may suporta mula sa FAO TA Team kung kinakailangan. Tulad ng nabanggit dati, ang anumang mga kawani ng gobyerno na kasangkot sa mga pananggalang ay makakatanggap ng pagsasanay pati na rin ang suporta sa teknikal mula sa FAO.

MGA APENDIKS

APENDIKS 1: LISTAHAN NG MGA IPINAGBABAWAL (NON-ELIGIBILITY LIST)

1. Ang mga sumusunod na aktibidad ay ipinagbabawal sa ilalim ng Project (hindi karapat-dapat o ang “Non-eligibility list”) upang maiwasan ang masamang epekto sa kapaligiran at mga tao na hindi na mababawi, ang mga sumusunod na aktibidad ay malinaw na hindi kasama sa pagpopondo:
 - (i) Relocasyon at/o demolisyon ng anumang permanenteng bahay o negosyo.
 - (ii) Ang paggamit ng proyekto bilang isang insentibo at/o isang tool upang suportahan at/o ipatupad ang hindi sinasadyang muling paglalagay ng mga lokal na tao at pagsasama-sama ng nayon.
 - (iii) Pagkuha ng lupa.
 - (iv) Mga bagong pag-aayos o pagpapalawak ng mga umiiral na mga pag-aayos.
 - (v) Mga aktibidad na malamang na lumikha ng masamang epekto sa mga katutubong tao (IP) at/o mga etnikong mamamayan sa loob ng mga nayon at/o sa mga kalapit na nayon, o mga aktibidad na hindi katanggap-tanggap sa mga pangkat ng IP na naninirahan sa isang nayon na puro IP (homogenous) o isang nayon na halo-halong etniko /IP ang komposisyon (e.g. “tri-komunidad” sa Mindanao, na binubuo ng IP, Kristiyano, at mga pangkat na Muslim).
 - (vi) Ang pagpapatupad ng mga ideya at pagbabago ng mga priyoridad na kinilala ng komunidad at itinataguyod sa mga pulong ng antas ng Barangay o LGU nang walang konsultasyon sa komunidad, o walang pagsuri at clearance mula sa PMU.
 - (vii) Pinsala o pagkawala sa pag-aari ng kultura, kabilang ang mga site na may arkeolohikal na (prehistoric), paleontological, makasaysayan, relihiyon, kultural, at natatanging likas na halaga.
 - (viii) Ang paghihigpit sa pag-access sa mga mapagkukunan (e.g. pinigilan ang pag-access sa lupang pagsasaka) na hindi maiiwasan at magreresulta sa masamang epekto sa kabuhayan ng IP, pangkat etniko, at mga taong may kapansanan.
 - (ix) Mga aktibidad ng anumang uri sa loob ng likas na tirahan at mayroon o iminungkahing protektadong mga lugar.
 - (x) Pagbili ng mga ipinagbabawal na pestisidyo, mga insekto, mga herbicide (gamot na pumupuksa ng halaman na tiunuturing na damo or pamatay damo), at iba pang mga hindi ipinagbabawal na pestisidyo, mga hindi ipinagbabawal na mga pestisidyo at mga hindi ipinagbabawal na herbicide at mapanganib na mga kemikal na lumampas sa halagang kinakailangan upang gamutin nang maayos ang nahawaang lugar. Kung naganap ang pagsalakay sa peste, ang paggamit ng maliit na halaga ng karapat-dapat at rehistradong pestisidyo sa Pilipinas ay papayagan kung pupunan ng karagdagang pagsasanay ang mga magsasaka upang matiyak ang ligtas na paggamit ng mga pestisidyo alinsunod sa FAO/patakaran at pamamaraan ng IFC (FAO clearance ay kinakailangan). Walang mga pestisidyo, insekto, at/o mga herbicide na papayagan sa buffer zone ng mga protektadong

- lugar, protektado na kagubatan, at / o mga likas na tirahan. Ang Highly Hazardous Pesticides (HHP) ay hindi gagamitin ng proyekto.
- (xi) Pagbili ng mapanirang kagamitan sa pagsasaka at iba pang mga pamumuhunan na pumipinsala sa kapaligiran.
 - (xii) Ang mga operasyon sa kagubatan, kabilang ang pagpgutol ng mga puno, pag-aani o pagproseso ng mga produkto sa gubat na hindi kahoy o non-timber forest products (NTFP).
 - (xiii) Hindi maayos na paggamit ng mga likas na yaman.
 - (xiv) Pagpapakilala ng mga di-katutubong halaman o tanim, maliban kung ang mga ito ay naroroon na sa paligid o kilala mula sa mga katulad na setting na hindi pumapatay ng kapwa halaman (non-invasive species).
 - (xv) Pagpapakilala ng mga binhi na hindi aprubado or sertipikado ng mga kinauukulang opisina ng gobyerno.
 - (xvi) Ang malakihang pag-convert o pagkasira ng likas na tirahan o kung saan ang pag-iingat at/o mga natamo sa kapaligiran ay hindi hihigit pa sa anumang mga potensyal na pagkalugi.
 - (xvii) Produksyon o kalakalan sa anumang produkto o aktibidad na itinuturing na ilegal sa ilalim ng (i) mga batas o regulasyon ng Pamahalaan ng Pilipinas ; (ii) internasyonal na mga kombensiyon at kasunduan; o (iii) napapailalim sa mga pagbabawal sa buong mundo (internasyonal).
 - (xviii) Mga kondisyon sa paggawa at pagtatrabaho na kinasasangkutan ng mapanganib, mapagsamantala, hindi sinasadya o sapilitang mga paraan ng paggawa, sapilitang paggawa¹³³, pagpagawa sa bata o child labor¹³⁴ o apektado sa mga isyu ng kalusugan at kaligtasan sa trabaho.
 - (xix) Ang pangangalakal sa anumang mga produkto na may mga negosyo na nakikibahagi sa mapagsamantalang kapaligiran o panlipunang pag-uugali.
 - (xx) Ang mga aktibidad ng sub-proyekto na nangangailangan ng isang buong EIA ay hindi mapondohan, kasama ang anumang mga aktibidad na gagamitin o mag-udyok sa paggamit ng mga mapanganib na materyales (kabilang ang mga asbestos) o anumang ipinagbabawal na kemikal, at/o mga aktibidad na kinasasangkutan ng pagtatayo ng Small Water Impounding Stations na may mga sukat na hindi saklaw sa pananagutan ng FAO.

Preference list

- (i) Itaguyod ang mga gawain sa climate-resilient agriculture;
- (ii) Itaguyod ang sustainable at 'climate-smart' na pamamahala ng mga mapagkukunan ng tubig;
- (iii) Itaguyod ang paggamit ng Integrated Pest Management (IPM), pati na rin ang paggamit ng mga natural/organikong pestisidyo mula sa mga halamang gamot (biopesticides), sa

¹³³ Ang sapilitang paggawa ay nangangahulugang lahat ng trabaho o serbisyo, hindi boluntaryong isinagawa, na kinukuha mula sa isang indibidwal sa ilalim ng banta ng puwersa o parusa.

¹³⁴ Ang mapaminsalang 'child labor' ay nangangahulugang pagtatrabaho ng mga bata sa ilalim ng mapagsamantalang ekonomiya, o malamang na mapanganib sa, o makagambala sa pag-aaral ng bata, o makasasama sa kalusugan, pisikal, mental, espirituwal, moral, o panlipunan ng bata.

halip na mga pestisidyo, sa mga pagkakataon kung saan dapat gamitin ang mga pestisidyo;

- (iv) Itaguyod ang pag-angat ng kasanayan upang madagdagan ang kaalaman ng mga magsasaka sa nagbabagong klima (climate change) at para sila ay magiging climate-resilient;
- (v) Itaguyod ang pagpapabuti ng paligid upang mahihikayat ang (mga oportunidad sa pananalapi, pamamahala ng mga institusyon, extension ng agrikultura, mga patakaran at/o mga kilos) mas malawak na paggamit ng kasanayan sa CRA at pagpangasiwa ng paggamit ng tubig base sa kaalaman sa klima.
- (vi) Mga aktibidad na may pakinabang sa mga katutubo at/o sinuman na may pinakamataas na peligro dahil sa negatibong epekto sa pagbabago ng klima

APENDIKS 2: LISTAHAN NG MGA IPINAGBABAWAL NA PESTISIDYO SA PILIPINAS

Ang regulasyon sa paggamit ng mga pestisidyo sa Pilipinas ay kontrolado ng Fertilizer and Pesticide Authority (FPA) sa ilalim ng Kagawaran ng Agrikultura (Department of Agriculture o DA). Ang mga sumusunod na talaan ay nagpapakita ng kabuuang buod ng mga ipinagbabawal na pestisidyo sa Pilipinas.

Mga Bawal na Pestisidyo at mga Aktibong Sangkap ng mga ito (Banned Pesticides and Active Ingredients of Pesticides):

PANGALAN NG MGA KEMIKAL	MGA DETALYE NG PAGBABAWAL (e.g. dahilan para sa control action, ang natitirang pinapayagan na paggamit)
1-Naphthylthiourea (ANTU)	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04, Series of 1989. Pinagbabawal base sa
2, 4, 5-T	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04, Series of 1989.
Aldrin	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 4, Series of 1989 (Banned since 1989. There are alternatives to aldrin as prescribed by UNEP).
Azinphos Ethyl	Pinagbabawal base sa FPA Resolution No. 01, Series of 1993.
Brestan Organotin	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04, Series of 1989.

PANGALAN NG MGA KEMIKAL	MGA DETALYE NG PAGBABAWAL (e.g. dahilan para sa control action, ang natitirang pinapayagan na paggamit)
Chlordane	Pinagbabawal base sa FPA Resolution No. 01, Series of 1999.
Chlorodimeform	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04, Series of 1989.
Copper Aceto-Arsenic (Paris Green)	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04, Series of 1989.
DBCP	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04, Series of 1989.
DDT	Pinagbabawal base sa FPA Board Resolution No. 04, Series of 2005.
Dieldrin	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 4, Series of 1989 (Pinagbawal mula noong 1989. Merong alternatibo sa tagubilin ng UNEP).
Elemental Phosphorus (White & Yellow)	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04, Series of 1989.
Endosulfan	Pinagbabawal base sa FPA Board Resolution No. 01, Series of 2015.
Endrin	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 4, Series of 1989 (Pinagbawal mula 1989. Walang alternatibo base sa tagubilin ng UNEP).
EPN	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04, Series of 1989.
Ethylene Bromide (EDB)	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04, Series of 1989.
Gophacide	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04, Series of 1989.
HCH/BHC	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04, Series of 1989.
Heptachlor	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 4, Series of 1989 (Pinagbawal mula 1989. Walang alternatibo ang heptachlor base sa tagubilin ng UNEP).
Leptophos	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04, Series of 1989.

PANGALAN NG MGA KEMIKAL	MGA DETALYE NG PAGBABAWAL (e.g. dahilan para sa control action, ang natitirang pinapayagan na paggamit)
Mercuric Fungicides	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04, Series of 1989.
Nitrofen	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04, Series of 1989.
Organotin Compounds	Pinagbabawal base sa FPA Resolution No. 01, Series of 1993.
Parathion-Ethyl	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04, Series of 1989.
Parathion-Methyl	Pinagbabawal base sa FPA Resolution No. 01, Series of 1993.
Sodium Fluoroacetamide (1801)	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04, Series of 1989.
Sodium Fluoroacetate	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04, Series of 1989.
Strychnine	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04, Series of 1989.
Thalium Sulfate	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04, Series of 1989.
Toxaphene/Campechlor	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 4, Series of 1989 (Pinagbabawal mula 1989. Walang alternatibo ang toxaphene base sa tagubilin ng UNEP).
Triphenyltin	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04, Series of 1989.

Mga Pinaghihigpitang mga Pestisidyo at ang mga Aktibong Sangkap nga mga ito (Restricted Pesticides and Active Ingredients of Pesticides):

PANGALAN NG MGA KEMIKAL	MGA DETALYE NG RESTRICTION (e.g. dahilan para sa control aksyon, ang natitirang pinapayagan na paggamit)	
Pentachlorophenol (PCP) - (Mahigpit na Pinagbabawal)	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04 Series of 1989	Para magamit sa paggamot sa kahoy lamang sa pamamagitan ng FPA

PANGALAN NG MGA KEMIKAL	MGA DETALYE NG RESTRICTION (e.g. dahilan para sa control aksyon, ang natitirang pinapayagan na paggamit)	
		Accredited na mga halaman sa paggamot sa kahoy at mga institusyon
Aldicarb	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04 Series of 1989	Hindi pinapayagan ang importasyon maliban sa mga kaso ng emerhensiya na tinukoy ng awtoridad.
Carbon Disulfide	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04 Series of 1989	Ang sapat na oras para sa pag-average ay kinakailangan pagkatapos ng paggamot bago ang mga kalakal ay naproseso sa pagkain o feed
Carbon Tetrachloride	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04 Series of 1989	Ang sapat na oras para sa pag-average ay kinakailangan pagkatapos ng paggamot bago ang mga kalakal ay naproseso sa pagkain o feed
Chlorobenzilate	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04 Series of 1989	Hindi pinapayagan ang importasyon maliban sa mga kaso ng emerhensiya na tinukoy ng awtoridad
Chloroform	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04 Series of 1989	Ang sapat na oras para sa pag-average ay kinakailangan pagkatapos ng paggamot bago ang mga kalakal ay naproseso sa pagkain o feed
Entropop	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04 Series of 1989	Ginagamit lamang sa taniman ng saging

PANGALAN NG MGA KEMIKAL	MGA DETALYE NG RESTRICTION (e.g. dahilan para sa control aksyon, ang natitirang pinapayagan na paggamit)	
Ethylformate	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04 Series of 1989	Ang sapat na oras para sa pag-average ay kinakailangan pagkatapos ng paggamot bago ang mga kalakal ay naproseso sa pagkain o feed
HCN Generating Materials	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04 Series of 1989	Ang sapat na oras para sa pag-average ay kinakailangan pagkatapos ng paggamot bago ang mga kalakal ay naproseso sa pagkain o feed
Inorganic Arsenicals (Arsenic Trioxide)	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04 Series of 1989	Para sa paggamit ng FPA Accredited na paggamot sa kahoy at pagpapanatili ng mga halaman lamang
Lindane (Gamma/BHC)	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04 Series of 1989	Pinapayagan lamang niya ang paggamit hanggang sa kasalukuyan ay sa mga plantasyon ng pinya sa pamamagitan ng aplikasyon ng pre-plant sa lupa.
Methidation	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04 Series of 1989	Ginagamit lamang sa taniman ng saging
Methyl Bromide	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04 Series of 1989	Ang sapat na oras para sa pag-average ay kinakailangan pagkatapos ng paggamot bago ang mga kalakal ay naproseso sa pagkain o feed
Monocrotophos	Pinagbabawal base sa FPA Resolution No. 01, Series of 1993.	Pinapayagan na paggamit ay para sa control ng beanfly sa mga legume lamang

PANGALAN NG MGA KEMIKAL	MGA DETALYE NG RESTRICTION (e.g. dahilan para sa control aksyon, ang natitirang pinapayagan na paggamit)	
Paraquat	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04 Series of 1989	Restricted for institutional Use Only. Approval of use will be based on strict compliance by the imported/end-user of the requirements act for its use.
Phenamiphos	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04 Series of 1989	Ginagamit lamang sa taniman ng saging
Phosphine Generating Compounds	Pinagbabawal base sa FPA Circular No. 04 Series of 1989	Ang sapat na oras para sa pag-average ay kinakailangan pagkatapos ng paggamot bago ang mga kalakal ay naproseso sa pagkain o feed

APENDIKS 3: PLANO SA PAMAMAHALA NG PESTE (PEST MANAGEMENT PLAN)

Ang apendiks na ito ay nagbibigay ng gabay sa pamamahala ng peste at pestisidyo sa lugar kung saan pinapatupad ang proyekto, pati na rin ang isang pinasimple na plano sa pamamahala ng peste. Dapat pansinin na ang Pilipinas ay may National IPM Program Officer sa loob ng Kagawaran ng Agrikultura at nagkaroon ng sariling National Integrated Pest Management Plan (KASAKALIKASAN) na nagpapatuloy mula pa noong 1993, sa gayon ang pinaka-kasalukuyan at lugar/tiyak na mga kasanayan sa IPM batay sa pambansang plano – kasabay ng mga patnubay ng FAO – ay dapat magamit sa pagpapatupad sa buong proyekto.

Patnubay na Dokumentong para sa Pest at Pesticide Management sa Field Project ng FAO:

Ang dokumentong ito ay inihanda ng FAO Plant Production and Protection Division (AGPM) at pinalitan ang isang Field Program Circular mula 8/92 tungkol sa pagpili at paggamit ng tamang pestisidyo.

Nagbibigay ito ng gabay sa pamamahala ng peste at ang pagpili at paggamit ng tamang pestisidyo sa mga proyekto ng FAO. Ang layunin nito ay upang mabawasan ang labis na paggamit ng mga pestisidyo sa pamamagitan ng pagsulong ng Pest Management (PM) at upang maiwasan ang mga pestisidyo na nakuha ng FAO, o sa payo ng FAO, ay nagdudulot ng pinsala sa mga tao, hayop, halaman o kapaligiran. Nagsisilbi rin ito upang limitahan ang panganib at pananagutan sa reputasyon para sa FAO.

Ang mga nakabalangkas na mga patakaran at pamamaraan ay nalalapat sa lahat ng pagkuha ng pestisidyo, at payo sa pagkuha ng pestisidyo, sa loob ng balangkas ng mga proyekto sa larangan ng FAO, kabilang ang tulong na pang-emergency at mga aktibidad na ipinatupad ng mga subcontractor. Ito ay itinatag na pamamaraan para sa mandatory clearance ng naturang mga proyekto at aktibidad ng Deputy Director AGP, tulad ng tinukoy sa ibaba.

Background

Ang mga pestisidyo ay nangangailangan ng espesyal na pansin dahil nakakalason at dapat palaging kalakip sa kanilang pamamahagi at paggamit ang pamamahala ng mga panganib sa kalusugan ng tao at sa kapaligiran. Bukod dito, maaaring mabawasan ang pagiging produktibo ng agrikultura kapag hindi naaangkop ang paggamit ng mga pestisidyo. Ito ay magreresulta sa mababang uri at dami ng ani. Ang nalalabing sangkap ng pestisidyo o residues ay nagiging dahilan para hindi ito nabibili sa pamilihan sa domestic at export na merkado.

Bagaman ang karamihan sa mga bansa ay may batas sa pestisidyo, marami pa rin ang maaaring kulang sa kakayahan upang matiyak ang naaangkop na pagpili, pamamahala, paggamit at pagtatapon ng mga pestisidyo. Ang mga kundisyon sa mga umuunlad na bansa ay madalas na nagpapahirap sa mga magsasaka na sundin ang mga inirekomendang kasanayan patungkol sa

personal na proteksyon, paggamit at paglilinis ng mga kagamitan sa aplikasyon, pag-iimbak ng mga pestisidyo, at pagtatapon ng mga lipas na pestisidyo at walang laman na lalagyan.

Sa maraming mga kaso, ang paggamit ng mga pestisidyo ay hindi kinakailangan dahil ito ay labis, hindi nakakadagdag kita, at nakakasira pa ng kalikasan. Ang mga magagamit na pamaraan na hindi kemikal at gumagamit ng PM ay madalas na makakatulong upang mabawasan ang paggamit ng pestisidyo.

Ang pangkalahatang balangkas para sa maayos na pamamahala ng peste at pestisidyo ay ibinibigay ng FAO/WHO International Code of Conduct on Pesticide Management¹³⁵ at ang kasamang mga teknikal na patnubay.

Pamamahala ng peste

Ang proteksyon ng mga halaman mula sa mga peste ay isang mahalagang bahagi ng agrikultura. Ang pagkakaroon ng mga peste ay hindi awtomatikong nangangailangan ng mga panukalang kontrol, dahil ang mga populasyon ng peste ay karaniwang nasa ilalim ng ilang anyo ng natural na kontrol at ang aktwal na pinsala sa ekonomiya ay maaaring hindi gaanong mahalaga. Kung ang mga hakbang sa pangangalaga ng halaman ay itinuturing na kinakailangan, ang mga magagamit na pamamaraan ng pamamahala ng peste na hindi kemikal ay dapat isaalang-alang nang may kagustuhan bago ang isang desisyon ay ginawa upang gumamit ng mga pestisidyo, kahit na ang gastos ay mas mataas o kinakailangan ang mga payo ng espesyalista sa paggamit ng kemikal na nangangailangan ng kumplikado na pamamaraan.

Ang wastong paghahambing ng pamamahala ng peste ay nangangailangan ng isang buong pagtatasa ng mga gastos na isinasaalang-alang ang mga karagdagang pribadong gastos (e.g. personal na proteksyon, imbakan, epekto sa kalusugan sa mga gumagamit) at mga gastos sa publiko (negatibong epekto sa kalusugan ng publiko at sa kapaligiran).

Kung posible, ang mga diskarte sa pamamahala ng peste ay dapat na batay sa isang diskarte sa IPM. Ang mga pestisidyo ay dapat lamang ibigay kasunod ng isang detalyadong pagtatasa ng aktwal na sitwasyon sa larangan, ang kalikasan at ang epekto ng peste, at isang pagsusuri ng magagamit na mga pagpipilian sa pamamahala ng peste.

Pagpili at pagbili o pagkuha ng mga pestisidyo

Kung ang paggamit ng pestisidyo ay itinuturing na pinakamahasag at ito lamang ang paraan sa pagpuksa ng peste, kailangan pa ring maging maingat at isaalang-alang ang pagpili ng tamang pestisidyo. Kasama sa dapat isaalang-alang ay ang pagiging epektibo nito at ang posibilidad na pagkakaroon ng paglaban ng target na organismo. Ang labis na kahalagahan ay dapat ibigay sa pagbabawas ng mga negatibong epekto sa kalusugan ng tao at sa kapaligiran.

¹³⁵ AGPM Website: *FAO/WHO International Code of Conduct on Pesticide Management (2014)*:
<http://www.fao.org/agriculture/crops/thematic-sitemap/theme/pests/code/en/>

Ang FAO ay hindi nagpapanatili ng isang listahan ng mga pinahihintulutan o hindi pinahihintulutang pestisidyo. Gayunpaman, alinsunod sa mga probisyon ng FAO/WHO International Code of Conduct on Pesticide Management at mga multilateral na kasunduan sa kapaligiran na kasama ang mga pestisidyo, ang sumusunod na listahan ng mga pamantayan ay kailangang matugunan upang ang isang pestisidyo ay isasaalang-alang para magamit sa isang proyekto ng FAO:

1. Ang produkto ay hindi dapat isailalim sa Stockholm Convention sa Persistent Organic Pollutants. Ang listahan ng mga nakakabahalang pestisidyo ay matatagpuan sa: <http://chm.pops.int>
2. Ang produkto ay dapat nakarehistro sa bansa kung saan ito gagamitin. Kung tinukoy sa desisyon ng pagpaparehistro, dapat na pinahihintulutan ang produkto para sa tamang kumbinasyon ng tanim at peste.
3. Ang mga gumagamit ay dapat na pamahalaan ang produkto sa loob ng mga margin ng katanggap-tanggap na peligro. Nangangahulugan ito na ang FAO ay hindi magkakaloob ng mga pestisidyo na nakalista sa WHO Hazard Class 1 o GHS Class 1 at 2. Ang mga pestisidyo na kasama sa WHO Hazard Class 2 o GHS Class 3 ay maaari lamang ibigay kung ang hindi gaanong mapanganib na mga alternatibo ay hindi magagamit at maipakita na ang mga gumagamit ay sumunod sa kinakailangang pag-iingat nito.¹³⁶
4. Dapat piliin ang hindi gaanong mapanganib na pestisidyo, na mas pumipili ng nilalason at hindi gaanong persistent o tumatagal ang epekto, at gumagamit sa mga pamamaraan ng aplikasyon na hindi gaanong mapanganib, mas mahusay na na-target at nangangailangan ng mas kaunting mga pestisidyo. Ang mga produktong nakalista sa Annex 3 ng Rotterdam Convention ay dapat iwasan.

Ang anumang pang-internasyonal na pagkuha ng mga pestisidyo ay dapat sumunod sa mga probisyon ng Rotterdam Convention on the Prior Informed Consent (PIC) Procedure for Certain Hazardous Chemicals and Pesticides in International Trade. Ang mga pestisidyo na nakalista sa Annex III ng Convention at napapailalim sa pamamaraan ng PIC, at mga kinakailangan ng Convention, ay matatagpuan sa website ng Secretariat ng Rotterdam Convention: <http://www.pic.int/Implementation/Pesticides/tabid/1359/language/en-US/Default.aspx>.

Bilang karagdagan, ang anumang pestisidyo na ginamit sa loob ng proyekto ay dapat matugunan ang mga ligal na kinakailangan ng Pamahalaan ng Pilipinas (tingnan ang Apendiks 2 para sa isang listahan ng mga ipinagbabawal na mga pestisidyo sa Pilipinas).

¹³⁶ Ang pag-uuri ng peligro ay may kinalaman sa formulated na produkto. Ang mga formulations na may mababang konsentrasyon ang isang aktibong sangkap ay hindi gaanong mapanganib kaysa sa mga formulations na may mataas na konsentrasyon ang parehong aktibong sangkap. Ang *WHO Recommended Classification of Pesticides by Hazard and Guidelines to Classification* (http://www.who.int/ipcs/publications/pesticides_hazard/en/) ay nag-uuri ng mga produktong teknikal batay sa malalang oral at dermal toxicity. Kasama dito ang isang talahanayan ng konbersyon na nagpapahintulot sa pagpapasiya ng klase ng peligro para sa pagbabalangkas ng naturang pestisidyo. Sa 2008, ang listahang ito ay papalitan ng *Globally Harmonized System of Classification and Labeling of Chemicals*, na bilang karagdagan sa malala na toxicity ay isinasaalang-alang din ang seryosong mga panganib sa kalusugan at mga panganib sa kapaligiran (http://www.unece.org/trans/danger/publi/ghs/ghs_welcome_e.html). Ang salitang 'pesticide formulation' ay nangangahulugang ang pagsasama ng iba't ibang sangkap na idinisenyo upang gawing kapaki-pakinabang at epektibo ang produkto para sa hangaring inaangkin; ang anyo ng pestisidyo na binili ng mga gumagamit. Ang salitang 'aktibong sangkap' ay nangangahulugang ang aktibong bahagi ng pestisidyo.

Pamamahala ng pestisidyo

Ang mga sumusunod na kinakailangan ay para sa lahat ng mga pestisidyo na ibinibigay nang direkta ng FAO at sa mga pestisidyo na ibinibigay ng iba sa loob ng balangkas ng mga proyekto ng FAO.

1. Ang pagkuha ng mga pestisidyo ay dapat unahan ng isang masusing pagtatasa ng peligro, na dapat humantong sa sapat na mga hakbang upang mabawasan ang mga panganib sa kalusugan at kapaligiran sa mga katanggap-tanggap na antas.
2. Ang dami na ibibigay ay dapat na batay sa isang tumpak na pagtatasa ng mga aktwal na pangangailangan upang maiwasan ang labis na paggamit o akumulasyon ng mga stockpile na maaaring maging lipas na. Ang mga pestisidyo ay hindi dapat ipagkaloob bilang mga nakapirming sangkap ng mga pakete ng input ng mga proyekto, mga pamamaraan ng kredito o tulong pang-emergency.
3. Ang naaangkop na kagamitan sa aplikasyon at proteksiyon gear o kasuotan ay dapat ibigay sa sapat na dami kasama ang mga pestisidyo, maliban kung malinaw na nakumpirma na ang inirekumendang kagamitan at gear ay sapat na magagamit.
4. Ang pagsasanay ng mga gumagamit ay maaaring kailanganin upang matiyak na may kakayahang hawakan ang mga ibinigay na pestisidyo sa isang maayos at responsableng paraan.
5. Ang wastong pag-iimbak ng mga pestisidyo alinsunod sa mga alituntunin ng FAO ay dapat matiyak para sa lahat ng mga supply.

Clearance

Ang mga sumusunod na dokumento at aktibidad ay nangangailangan ng clearance mula sa kani-kanilang FAO Sub- at/o Regional Coordinator at Plant Protection Officer. Ang pagsusuri at pag-clear ng mga kahilingan sa pagbili ng pestisidyo kabilang ang mga ginagamot na buto at paggamot ng mga nakaimbak na produktong agrikultura ay isinasagawa sa malapit na pakikipagtulungan sa FAO HQ-based Pest and Pesticide Management Group (AGPMC) c/o Senior Officer Pesticide Risk Reduction Group (AGPMC):

- Ang lahat ng mga order para sa mga pestisidyo na kinukuha ng FAO, kung ito man ay binili sa pamamagitan ng utos ng Punong-himpilan, order ng proyekto sa bukid o binili sa lokal na tindahan.
- Mga dokumento ng proyekto na nagpapakita ng pagkuha ng mga pestisidyo.
- Mga ulat ng pagkatapos ng proyekto tungkol sa suplay ng pestisidyo.

Ang mga kahilingan para sa clearance ay dapat isumite sa kani-kanilang FAO Sub- / Regional Coordinator at Plant Protection Officer (focal point para sa mga pestisidyo at proteksyon ng pananim). Ang mga kahilingan para sa pagkuha ng mga pestisidyo ay dapat magsama ng isang nakumpletong Kahilingan para sa Pagkuha ng Pesticides (Annex I: Pesticide check list) para sa bawat pestisidyo.

Bilang karagdagan, ang clearance ay dapat makuha mula sa kani-kanilang FAO Sub- / Regional Coordinator at Plant Protection Officer para sa anumang pinaplano at pakikipagtulungan sa isang kumpanya ng pestisidyo o iba pang indibidwal ng industriya ng pestisidyo (e.g.: sa pagdidisenyo o pagpapatupad ng pagsasanay). Bilang karagdagan sa itinatag na pangkalahatang pamamaraan para sa pag-apruba ng OPC ng pakikipagtulungan sa pribadong sektor tulad ng inilarawan sa DGB 2014/14.

Mga kondisyon na kailangan tugunan para sa pagbili at paggamit ng mga pestisidyo

Para sa pagbili at paggamit ng anumang produktong pestisidyo, dapat tiyakin na ang mga sumusunod na kondisyon ay natutugunan:

- Ang produkto ay dapat na nakarehistro sa target na bansa ng kani-kanilang pambansang awtoridad;
- Ang kumpanya na nagbibigay ng pestisidyo ay dapat magpahayag na sinusunod nila ang FAO/WHO International Code of Conduct on Pesticide Management, lalo na ang mga probisyon nito sa paglalagay ng label¹³⁷, pati na rin ang packaging at transportasyon ng mga pestisidyo;
- Ang mga indibidwal na kasama sa pag-apply ng pestisidyo ay sanayin sa paggamit ng mga kagamitan sa proteksiyon, paggamit ng kagamitan sa aplikasyon ng pestisidyo at proteksiyon ng kalusugan at kapaligiran mula sa pagkakarantada sa mga pestisidyo;
- Ang mga kagamitan na pangproteksiyon na ibinibigay sa mga aplikante ay sumusunod sa EC, US o naaangkop na mga pamantayan na tinanggap sa internasyonal;
- Ang angkop na kagamitan sa aplikasyon na nagpapahintulot sa mga aplikante ng pestisidyo na mag-aplay ng pestisidyo sa tamang dosis nang hindi nagiging sanhi ng pagkakarantada ng tao at kapaligiran, ay gagamitin o bibigyan kung hindi ito available;
- Ang lahat ng mga walang laman na lalagyan ng pestisidyo ay hugasan ng tatlong beses at butasan alinsunod sa mga alituntunin ng FAO.¹³⁸

Kung bibili ng pestisidyo para sa paggagamot ng binhi o seed treatment (kemikal para sa pag-iimbak ng binhi o paggagamot ng binhi), ang mga sumusunod na kondisyon ay dapat gawin:

Sa pasilidad kung saan nilalagyan ng gamot ang mga binhi (at the seed treatment facility):

- Ang bawat produkto ng paggamot ng pestisidyo ay dapat na bigyan ng clearance ng AGP at dapat na nakarehistro sa mga bansang nag-aangkat/nag-eexport na kaugnay ang pambansang awtoridad.

¹³⁷ Sanggunian sa *Guideline on Good labelling practice for pesticides*: <http://www.fao.org/ag/AGP/AGPP/Pesticide/Code/Download/label.pdf> Sanggunian sa Patnubay sa Pamamahala ng mga walang laman na lalagyan ng pestisidyo:

¹³⁸ Sanggunian sa *Guideline on Management option of empty pesticide containers*: http://www.fao.org/fileadmin/templates/agphome/documents/Pests_Pesticides/Code/Containers08.pdf

- Ang kumpanya na nagbibigay ng pestisidyo ay dapat magpahayag na sinusunod nila ang **FAO/WHO International Code of Conduct on Pesticide Management**, lalo na ang mga probisyon nito sa label, pati na rin ang packaging at transportasyon ng mga pestisidyo o mga binhi na ginagamot ng pestisidyo.
- Ang mga gumagamit ng mga butong pananim na ginagamot ng mga pestisidyo ay dapat sumunod sa mga kinakailangang hakbang sa pag-iingat na inilarawan sa mga label ng produkto (e.g. pagsusuot ng protective mask, salamin (goggles) at guwantes).
- Ang paggamot ng mga binhi ay dapat gawin sa isang naaangkop na pasilidad na tiyak na mapipigilan ang paglabas at pagkontamina ng mga pestisidyo sa kapaligiran.
- Ang mga gumagamit ng kagamitan sa paggamot ng binhi ay dapat bigyan ng angkop na kagamitan sa aplikasyon at itinuro sa pagkakaibrate, paggamit at paglilinis ng kagamitan.
- Ang mga ginagamot na binhi ay dapat na tinina gamit ang isang matingkad o hindi pangkaraniwang kulay upang ito ay hindi mapagkamalang pagkain.
- Ang lahat ng mga pakete na naglalaman ng mga ginagamot na binhi ay dapat na malinaw na minarkahan "*Hindi para sa pagkonsumo ng tao o hayop (Not for human or animal consumption)*" at may simbolo ng bungo at crossbones para sa lason.

Sa punto ng paggamit ng mga ginagamot na binhi:

- Ang mga humahawak ng mga itinuturing na buto ay dapat magbigay-alam na ang mga buto ay ginagamot sa mga pestisidyo na maaaring magkaroon ng nakakalason na epekto sa kanilang kalusugan, kalusugan ng iba at sa kapaligiran.
- Dapat payuhan ang mga humahawak na magsuot ng mga damit na ganap na sumasakop sa kanilang katawan (mahabang manggas, mahabang pantalon / palda at saradong sapatos), at -kung wala pang supply - bigyan sila ng mga guwantes at mask laban sa alikabok at ituro sa kanila ang paggamit at payuhan na hugasan ang kanilang sarili at ang kanilang mga damit pagkatapos hawakan ang binhi.
- Ang pag-iimpake mula sa mga ginagamot na buto ay hindi dapat gamitin muli para sa anumang layunin.

Karagdagang Patnubay

Ang karagdagang gabay sa lahat ng aspeto ng pamamahagi ng pestisidyo, paghawak at paggamit, ay ibinibigay ng International Code of Conduct on Pesticide Management, at ang Mga Teknikal na Patnubay na ginawa upang suportahan ang Code mismo (Ang mga kopya ay magagamit mula sa website ng AGPMC: <http://www.fao.org/agriculture/crops/core-themes/theme/pests/en/>).

Ang Plant Production and Protection Department (AGPM) at Pest and Pesticide management group / Pesticide Risk Reduction team (AGPMC) at Sub-, ang mga Regional Plant Protection Officer ay magagamit upang magbigay ng karagdagang paglilinaw.

SAMPLE: Pinasimple na Plano sa Pamamahala ng Pest (PMP):

Ang pinasimple na PMP na ito ay naglalayong magbigay ng pangunahing kaalaman sa pambansa, panlalawigan at lokal na pamahalaan, ang koponan ng pagpapatupad ng proyekto, mga tagapayo, mga opisyal ng Barangay, mga opisyal ng nayon, at anumang mga ahensya ng pribado at pampublikong sektor na nakipagtulungan para sa mga layunin ng proyekto, na may sapat na patnubay para sa epektibong pagtugon sa mga isyu sa pangangalaga na naaayon sa ESS5. Ang proseso ay ipatutupad bilang bahagi ng ikot ng proyekto at ganap na isinama sa pagpili ng sub-aktibidad, pag-apruba, pagpapatupad, at proseso ng pagsubaybay at pagsusuri. Ang proyekto ay hindi kasama ang pagkuha ng mga pestisidyo, ngunit kinikilala ng ESMF ang mga pangunahing isyu na may kaugnayan sa umiiral na paggamit ng mga pestisidyo at mga pataba na kemikal at natukoy na mga hakbang sa pagbabawas na kinakailangan na may kaugnayan sa mga ipinagbabawal na item, pagsasanay, at mga patnubay sa ligtas na paggamit at pagtatapon ng mga pestisidyo. Ang PMP ay mailalapat para sa lahat ng mga aktibidad sa proyekto na nauugnay sa karamihan sa:

- **Component 3:** Palakasin ang mga pamayanan ng grupo ng magsasaka upang makilala, magpatibay, at mag-access ng pamumuhunan para sa mga teknolohiyang matatag sa klima, na sumusuporta sa (3.1) Pagpapalawak ng kinatawan ng climate resilient field schools (CRFS) sa mga lugar na may pagbabago sa klima; (3.2) Malawak na paghahatid ng CIS at participatory advisory sa kaalaman sa pagsasanay sa CRA; at (3.3) Mga payo sa naaangkop na value chain at suportang pinansyal para sa mga magsasaka.

Inuulat na sa mga konsultasyon sa komunidad, nalaman na gumagamit ng pestisidyo (at, sa ilang mga pagkakataon, mga pataba) ang mga lugar ng proyekto, lalo na sa mga pagkakataon kung saan isinasagawa ang monoculture.

Responsableng ahensya: Ang mga kawani ng proyekto sa gitnang at lokal na antas ay magiging responsable para sa pagpapatupad ng PMP at tinitiyak ang buong pagsunod, kabilang ang pagpapanatili ng wastong dokumentasyon sa file ng proyekto para sa posibleng pagsusuri ng GCF at FAO.

Ang dokumentong ito ay itinuturing na isang buhay na dokumento at maaaring mabago at mabago dahil naaangkop ito. Ang malapit na konsultasyon sa GCF at FAO, kasama ang panghuling clearance ng mga pagbabago sa PMP, ay kinakailangan.

SECTION I. PATAKARAN AT REGULASYON

Ang patakaran ng pangangalaga ng FAO sa pamamahala ng peste (ESS5):

Kinakailangan ng patakaran ng ESS5 na ang mga proyekto na kinasasangkutan ng pagkuha at/o paggamit ng mga pestisidyo upang maghanda at magpatupad ng isang Pest Management Plan upang matiyak na ang paghawak, transportasyon, paggamit, ang pagtatapon ng mga pestisidyo ay ligtas para sa parehong tao at sa kapaligiran. Hindi isusulong ng proyekto ang pagkuha ng anumang mga pestisidyo o mga pestisidyo. Gayunpaman, kung nangyari ang pagsalakay sa peste, ang maliit na halaga ng mga karapat-dapat at rehistradong pestisidyo sa mga lalawigan ng proyekto ay

pinahihintulutan kung pupunan ng karagdagang pagsasanay ng mga magsasaka upang matiyak na ligtas na ginagamit ang pestisidyo alinsunod sa mga patakaran ng FAO at pambansa/internasyonal na kinikilalang mga alituntunin. Ibinigay na ang proyekto ay idinisenyo upang maitaguyod ang pagbawas sa pestisidyo ng kemikal at paggamit ng pataba sa umiiral na lupang sakahan sa pamamagitan ng pagpapahusay ng climate-resilient at napapanatiling mga kasanayan sa pagsasaka, ang pinasimple na Plano ng Pamamahala ng Pest ay inihanda, kasama ang isang negatibong listahan (Apendiks 1). Habang ang proyekto ay hindi makakakuha at magsusulong ng paggamit ng mga pestisidyo at mga pataba na kasama sa listahan ng hindi karapat-dapat, maaaring hindi makatotohanang upang ganap na maiwasan ang lahat ng mga magsasaka mula sa paglalapat ng mga input ng kemikal. Partikular, ang mga paglilipat ay ang paggawa ng agrikultura at/o kontrol ng infestation ng mga sakit ay maaaring kailanganin – sa ilang mga pagkakataon – ang paggamit ng mga pestisidyo, herbicides, at mga insekto. Upang mabawasan ang potensyal na epekto na ito, ang pinasimple na PMP na ito ay inihanda na naglalarawan ng mga malinaw na regulasyon at pamamaraan para sa pamamahala ng mga pestisidyo at/o nakakalason na kemikal pati na rin ang pagbibigay ng kaalaman at pagsasanay sa mga epekto sa kalusugan at ligtas na paggamit ng mga pestisidyo at/o, kung posible, pagsulong ng mga alternatibong paggamit ng hindi kemikal tulad ng organikong pagsasaka. Ang pinasimple na PMP ay inaalang ng mga batas at regulasyon ng Pamahalaan ng Pilipinas, ang KASAKALIKASAN (na nagmula noong 1993), at mga pandaigdigang patnubay at pinakamahusay na kasanayan, kabilang ang mga alituntunin sa Pinagsamang Pest Management (IPM) na ibinigay ng Food and Agriculture Organization ng United Nations (FAO).

Ang mga nauugnay na kahulugan sa ilalim ng ESS 5 ay kasama ang sumusunod:

- **Ang mga pestisidyo** bilang anumang sangkap, o pinaghalong mga sangkap ng kemikal o biological na inilaan para sa iwas-peste, pagsira o pagkontrol sa anumang peste o pag-regulate ng paglago ng halaman.
- **Ang peste** ay tinukoy bilang anumang mga species, strain o biotype ng halaman, hayop o pathogen agent na nakakasama sa mga halaman at mga produktong halaman, mga materyales o kapaligiran at may kasamang mga vectors ng mga parasito o pathogen ng sakit sa tao at hayop na nagdudulot ng kaguluhan sa kalusugan ng publiko.

Kinikilala ng ESS 5 safeguards na ang mga pestisidyo ay maaaring mag-ambag sa epektibong proteksyon ng pananim at pagkain sa panahon ng paggawa at sa imbakan. Ginagamit din ang mga pestisidyo sa kagubatan, sa pangkahayupan at aquaculture upang makontrol ang mga peste at sakit. Kasabay nito, ang mga pestisidyo ay idinisenyo upang maging nakakalason sa mga nabubuhay na organismo, sinasadyang magkalat sa kapaligiran at inilalapat sa mga pananim sa pagkain. Kinikilala ng ESS 5 na ang paggamit ng pestisidyo ay naglalagay ng mga panganib sa mga gumagamit, ang iba sa malapit, mga mamimili ng pagkain at sa kapaligiran. Sa mga LMIC ang mga panganib na ito ay madalas na nakataas sa pamamagitan ng labis na paggamit, maling paggamit at kawalan ng epektibong kontrol sa regulasyon. Sinusunod ng ESS 5 ang patnubay sa pamamahala ng life-cycle ng mga pestisidyo tulad ng ibinigay ng International Code of Conduct on Pesticide Management at ang pagsuporta sa mga teknikal na patnubay na iginuhit ng isang FAO\WHO ang panel ng dalubhasa at kung saan nagpapalawak sa mga tukoy na artikulo. Dahil ang mga pestisidyo ng kemikal ay ginagamit sa ilang mga lugar ng proyekto, at hindi lahat ng mga magsasaka ay nagsusuot ng

kinakailangang proteksiyon na gear, ang patakarang ito ay na-trigger. Ang proyekto, habang hindi ito makakakuha ng mga pestisidyo at/o itaguyod ang paggamit ng mga pestisidyo, ay maaaring magresulta sa hindi direktang pagtaas ng paggamit ng mga pestisidyo sa kalapit na lugar kung tataas ang produksyon. Upang mabawasan ang peligro dito, ang proyekto ay gumagamit ng IPM at iiwasan din ang paggamit ng anumang Highly Hazardous Pesticides.

Makikipagtulungan ang PMU sa Kagawaran ng Agrikultura at ang Fertilizer at Pesticide Authority (FPA) upang mailapat ang Pest Management Plan at ang IPM.

Ang regulasyon ng gobyerno na may kaugnayan sa pamamahala ng peste:

Ang FPA ay may pananagutan para sa ligtas at naaangkop na paggamit ng mga pataba at input ng pestisidyo. Saklaw nito ang: (i) paglilisensya ng mga nangangalaga at mga applicator; (ii) pamantayan sa pag-angkat; (iii) kalidad ng produkto at pagsunod sa kaligtasan; (iv) institutionalization ng mga programa ng pangangasiwa ng produkto; (v) pagpaparehistro ng pataba at pestisidyo; (vi) pagpapakalat ng impormasyon sa publiko; at (vii) karagdagang pag-unlad ng koordinasyon at suporta ng industriya at pamahalaan.

Sa loob ng FPA, ang Pesticide Regulations Division ay may pananagutan sa pagtatatag at pagtataguyod ng mga regulasyon sa pagpaparehistro ng pestisidyo, pag-import, pamamahagi, at paggamit. Ang dibisyon ay nagbibigay ng mga listahan ng: (i) rehistradong pestisidyo (noong Disyembre 2016); (ii) mga lisensyadong nagbebenta (pataba at pestisidyo, hanggang Hulyo 2017 (iii) mga distributor ng pestisidyo; (iv) pag-import ng pestisidyo (2012-2014, 2016); at (v) rehistradong mga protektor na isinama ng halaman na nagmula sa modernong biotechnology (hanggang sa 30 Oktubre 2018).

SEKSYON II. MGA PANGUNAHING ISYU AT MGA HAKBANGING PAGPAPAGAAN NG MASAMANG EPEKTO

Mga pangunahing isyu na may kaugnayan sa paggamit ng mga pestisidyo at pataba na kemikal:

Ang PMP ay binuo upang suportahan ang komunidad ng proyekto at isang responsibilidad ng lahat ng mga partido na suportahan ang pagpapatupad at wastong aplikasyon ng ESS5. Ang mga negatibong epekto mula sa paggamit ng mga pestisidyo at mga pataba na kemikal ay inaasahan na kaunti lang at limitado at maaaring mabawasan sa pamamagitan ng pagpapalano at pagpapatupad ng proyekto. Dahil ang paggamit ng mga pestisidyo at mga di-organikong pataba ay normal na kasanayan para sa ilang mga magsasaka, ang proyekto ay magsusulong ng IPM upang maiwasan ang hindi naaangkop na paggamit ng mga input na ito. Gayunpaman, mahalaga para sa PMU, kawani ng gobyerno, at mga lokal na pamayanan na maunawaan ang likas na katangian ng naturang mga aktibidad upang hikayatin ang mga magsasaka na bawasan ang paggamit ng mga pestisidyo at mga di-organikong pataba.

Nasa ibaba ang buod ng mga posibleng aktibidad na maaaring maiugnay sa paggamit ng mga pestisidyo at mga di-organikong pataba sa ilalim ng proyekto .

- Ang pagpapatupad ng mga aktibidad ng sub-proyekto na nagreresulta sa pagtaas ng produksiyon sa agrikultura sa loob ng mga pangunahing pananim para sa komersyalisasyon ay maaaring humantong sa hindi direktang pagtaas ng paggamit ng mga pestisidyo, kemikal, at mga pataba.

Mga aksyon para sa mitigasyon:

Ang mga negatibong epekto mula sa paggamit ng mga pestisidyo at mga pataba na kemikal sa proyekto ay magiging kaunti at naisalokal at maaaring mabawasan sa pamamagitan ng pagpapalano at pagpapatupad ng proyekto. Batay sa mga konsultasyon sa komunidad, may mga pagkakataon na mapahusay ang positibong epekto sa maayos na pagpapalano at pagpili ng mga aktibidad na sub-proyekto. Sa ibaba ay nagbubuod ng mga aktibidad na isasagawa sa panahon ng pagpapalano at pagpapatupad ng proyekto kaugnay sa pamamahala ng peste.

(a) Pagbabawal

Upang maiwasan ang masamang epekto dahil sa mga pestisidyo, ang pagkuha ng mga pestisidyo ay hindi isusulong at ito ay kasama sa listahan ng mga ipinagbabawal o “non-eligibility list” (Apendiks 1).

(b) Pagsasanay sa Mga Tauhan ng Proyekto at Pamahalaan

Ang proyekto ay magpapatuloy ng pagbibigay ng pangunahing kaalaman sa mga alternatibong pagpipilian para sa pag-unlad ng agrikultura para sa climate resiliency at/o mga aktibidad sa pangkabuhayan, kabilang ang ligtas na paggamit ng mga pestisidyo at iba pang mga nakakalason na kemikal. Inilalaan ang badyet sa ilalim ng Component 2 at 3 sa pagsasanay sa gobyerno/extension at kawani ng proyekto upang maunawaan ang: 1) pangkalahatang patakaran sa Pest Management (patakaran ng gobyerno at FAO); 2) pangunahing kaalaman sa mga posibleng negatibong epekto sa kapaligiran at kalusugan mula sa paggamit ng mga pestisidyo at mga pataba na kemikal; at 3) pangunahing kaalaman sa kung paano maiwasan ang mga epekto na ito, kabilang ang isang pangkalahatang-ideya ng mga ipinagbabawal na pestisidyo at mga pataba na kemika sa bansa, kung paano maiwasan o mapagaan ang mga negatibong epekto sa kanilang paggamit atbp (ang pagsasanay ay maaaring gawin nang magkasama sa iba pang mga paksa). Ang pagsasanay na ito ay ipagkakaloob para sa mga aktibidad na sub-proyekto na kasama sa paggamit ng pataba at/o mga pestisidyo.

(c) Nagbibigay ng Pagsasanay at Kaalaman sa mga Magsasaka

Ang pamamahala ng peste ay isasama bilang isang paksa para sa mga pulong ng konsultasyon sa barangay (na maaaring gaganapin sa antas ng munisipyo). Kung nakikilala ito sa pamamagitan ng isang screening ng PMU safeguards specialist na ang lugar ng proyekto ay isang lugar kung saan

ginagamit ang mga pestisidyo, ang pagsasanay sa pamamahala ng peste ay dapat ibigay sa mga sumusunod:

- Pagsasanay sa pamamahala ng peste: Ang layunin ay upang magbigay ng pangunahing kaalaman sa target na magsasaka sa mga ipinagbabawal na pestisidyo, ang negatibong epekto ng paggamit ng mga pestisidyo at mga pataba na kemikal sa kapaligiran at kalusugan ng tao, at kung paano mapagaan ang kanilang mga negatibong epekto kung may pangangailangan para sa paggamit nito. Dapat ding ipaalam sa mga magsasaka na ang proyekto ay hindi inilaan upang suportahan ang paggamit ng anumang mga pestisidyo at mga pataba na kemikal sa anumang produktibo ng agrikultura bagkus itaguyod ang climate resilience at pangangalaga sa agrikultura. Gayunpaman, kung ang bansa ay nakakaranas ng matinding pagsalakay ng peste, maaaring humantong ito sa paggamit ng mga pestisidyo at mga pataba na kemikal upang limitahan ang mga pagkalugi at pinsala sa mga produktong agrikultura. Ang pagkuha ng mga pestisidyo at mga pataba na kemikal ay hindi mapondohan sa ilalim ng badyet ng proyekto, kahit na ang tamang pagsasanay ay ihahandog sa mga magsasaka sa mga pagkakataon kung saan ang mga espesyal na pangyayari (e.g. pagsalakay ng insekto) ay mangngangailangan na gumamit ng ilang mga pestisidyo.
- Pagsasanay sa mga regulasyon ng Pamahalaan ng Pilipinas: Sasanayin ng proyekto ang mga target na magsasaka sa pambansang patakaran/regulasyon na nauukol sa paggamit ng pestisidyo bago ipatupad ang anumang mga aktibidad na sub-proyekto, napapailalim sa pagsunod sa ESS5.
- Teknikal na pagsasanay: Ang pagsasanay na ito ay naglalayong paganahin ang mga target na magsasaka na malinaw na maunawaan ang mga teknikal na aspeto ng mga pestisidyo, at mga kasanayan sa paggamit ng mga ito (e.g. ano ang mga karapat-dapat at ipinagbabawal na mga item ng mga pestisidyo sa Pilipinas, ang antas ng negatibong epekto para sa bawat karapat-dapat na item, kung paano maayos na magamit ang mga ito, kung paano protektahan at mabawasan ang mga negatibong epekto habang ginagamit ang mga ito, kung paano panatilihin ang mga ito bago at pagkatapos gamitin, atbp). Ang mga tagapagsanay ay magiging isang tao mula alinman sa FAO o sa mga nauugnay na espesyalista mula sa FPA na may kaalaman sa paksa.
- Pagkuha, imbakan, at paggamit ng mga pestisidyo: ang proyekto ay hindi kasama sa pagkuha ng mga pestisidyo. Sinabi nito, ang anumang mga pestisidyo na kasalukuyang ginagamit sa mga lugar ng proyekto ay mangangailangan ng wastong pagsubaybay sa imbakan at paggamit sa buong proyekto, at ang responsibilidad na ito ay ganap na nakasalalay sa FAO at/o mga kinontrata na partido sa antas ng barangay (kung kailan/kung saan naaangkop). Ang FAO at anumang mga kinontratang partido ay dapat na mahigpit na sundin ang umiiral na mga regulasyon ng FPA ng Pilipinas pati na rin ang patnubay ng FAO, lalo na tungkol sa transportasyon, imbakan, transportasyon ng mga pestisidyo sa ibang mga bansa, at ang ligtas na paggamit ng mga pestisidyo.

- Patuloy na pagsubaybay sa paggamit ng pestisidyo: Bilang bahagi ng regular na pagsubaybay sa aktibidad ng proyekto, ang espesyalista ng PMU ay mag-aatas ng mga responsibilidad sa pagsubaybay sa isang miyembro ng koponan ng proyekto sa lokal na antas. Susubaybayan ng mga delegasyong ito ang mga pagbabago sa mga pestisidyo, insekto at mga pataba na kemikal na ginagamit sa lahat ng mga aktibidad na nauugnay sa proyekto. Ang mga programa at pagsasanay ay partikular na sususugan upang matugunan ang anumang mga pagbabagong ito.

(d) Pagsulong ng agrikultura na hindi gumagamit ng kemikal:

Ang proyekto ay dinisenyo din upang maisulong ang mahusay na kasanayan sa agrikultura at pag-iingat ng mga likas na yaman batay sa inaasahang pagbabago ng klima. Inaasahan na ang pag-uugnay sa mga aktibidad na pang-agrikultura na climate-smart na may mga pamamaraan sa pangangalaga sa agrikultura ay mahalaga para sa pagpapabuti ng kalidad ng buhay at pagiging climate-resilient ng mga magsasaka. Ang mapanatag na paggamit ng mga likas na yaman ay magiging kritikal para pagpapaunlad ng kabuhayan at pagbawas sa kahirapan ng mga magsasaka. Kung ang mga protektadong lugar o kritikal na likas na tirahan ay matatagpuan sa malapit, kinakailangan din na gumawa ng mga hakbang upang mabawasan ang mga potensyal na negatibong epekto at/o mapahusay ang mga positibong epekto sa pamamagitan ng mga proseso na hinihimok ng komunidad. Sa kontekstong ito, ang isang “pamamaraan ng pag-iingat ng agrikultura ay dapat ipakilala para sa mga target na komunidad, kung naaangkop. Sa panahon ng proseso ng pagpapalano, ang mga aksyon ay isasagawa ng FAO, ang may-katurang mga kagawaran ng gobyerno, at anumang mga kinontratang partido sa pagpapatupad upang magplano at sanayin ang mga magsasaka.

Pagsasaayos ng pagpapatupad at badyet

(a) Pagpapalano at pagpapatupad

Sa malapit na pakikipagtulungan sa FPA, ang kawani ng proyekto ng antas ng PMU ay responsable sa pagbibigay ng pagsasanay sa mga kawani ng proyekto sa antas ng panlalawigan at lokal, kabilang ang anumang mga facilitator na antas ng barangay na maaaring magamit para sa mga layunin ng konsultasyon at pagpapalano. Ang badyet para sa pagsasanay ay isasama sa gastos ng sub-activity o pagbuo ng kapasidad kung naaangkop, sa ilalim ng Component 2 at 3.

(b) Pagsubaybay

Ang mga kawani ng proyekto sa lokal na antas ay makikipagtulungan sa mga kawani ng DA/ FPA para sa pagsubaybay sa paggamit ng mga pestisidyo sa mga target na komunidad kabilang ang: a) tinitiyak na ang mga pestisidyo ay hindi nakalista sa listahan ng mga ipinagbabawal na nasa Apendiks 1; b) tinitiyak na ang mga pestisidyo ay maayos na pinapanatili at dinadala sa mga target

na lugar; c) tinitiyak ang paghahatid ng pagsasanay sa gumagamit bago ang pamamahagi; at d) pagsubaybay sa pagsunod at paggamit ng pestisidyo ayon sa mga regulasyon ng Pamahalaan ng Pilipinas. Ang pangalagaang espesyalista sa PMU ay magsasagawa ng pana-panahong mga misyon ng pagsusuri (e.g. tuwing anim na buwan) upang suriin ang pagsunod. Ang FAO ay kukuha mula sa teknikal na kadalubhasaan nito sa Pest Management bilang isang pamantayan upang masubaybayan ang pagsunod sa paggamit ng pestisidyo na ginagamit sa ilalim ng proyekto.

APENDIKS 4: MGA KAPARAANAN PARA SA MGA DI-INAASAHAN NA NAKITANG MGA BAGAY O *CHANCE FIND* (CHANCE FIND PROCEDURES)

Ipatutupad ang pagkakaroon ng mga kaparaanan para sa mga di-inaasahan na natagpuang mga bagay o 'chance find' alinsunod sa Philippine RA 4846 Pag-iingat at Pangangalaga sa mga Bagay na may Kinalaman sa Kultura (Cultural Properties Preservation and Protection Act). Ang mga sumusunod na pamamaraan para sa mga matatagpuang 'chance find' ay nararapat na isama sa lahat ng kontrata ng ikatlong partido (hal. Liham ng Kasunduan), sa mga pagkakataon kung saan ang contracted party o ang kinontrata ay tumutulong sa pagpapatupad ng Component 1 o Component 2:

Kung ang Contractor o nangongontrata ay makatuklas ng arkeolohikong lugar, makasaysayang lugar, mga labi at iba pang bagay kasama na ang mga sementeryo o indibidwal na libingan habang isinasagawa ang proyekto, ang Contractor ay dapat:

- Itigil ang lahat ng mga gawain sa lugar kung saan natagpuan ang 'chance find';
- Ilarawan nang maayos ang natuklasang lugar;
- Siguruhing maiiwasan ang anumang pinsala o pagkawala ng mga bagay na maaaring matanggal o makuha mula sa lugar ng 'chance find.' Kung mayroong mga antigong gamit o sensitibong mga labi na maaaring maalis o makuha, magtalaga ng bantay sa lugar hanggang sa may makuhang kapalit mula sa kinauukulang lokal na awtoridad o mula sa Pambansang Administrasyon ng Kultura (National Culture Administration);
- Ipagbigay-alam ang natagpuang 'chance find' sa namamahalang tagapangalaga o Safeguards Specialist sa PMU na siyang magbibigay-alam sa kinauukulang lokal at panlalawigang awtoridad sa loob ng 24 oras;
- Ang mga responsableng lokal o panlalawigang awtoridad ang siyang mamumuno sa pag-iingat at pagpapanatili sa lugar ng 'chance find' bago makagawa ng desisyon sa mga susunod na angkop na pamamaraan. Anumang napag-alaman o 'findings' ay nnararapat na dumaan sa pagsusuri ng mga arkeologo na aprobado ng gobyerno. Ang kahalagahan at pagkamakabuluhan ng napag-alaman ay kailangang suriin alinsunod sa iba't-ibang pamantayan na may kaugnayan sa pamana sa kultura; kabilang na dito ang kahalagahan sa 'aesthetic', kasaysayan, agham o pananaliksik, panlipunan at ekonomiya;
- Ang desisyon kung paano pangasiwaan ang mga 'chance find' ay nasa kinauukulang lokal at panlalawigan na awtoridad. Maaaring kasama dito ang desisyon sa pagbabago ng ayos o porma ng lugar (hal. pagkatuklas sa isang labi na may kahalagahan sa kultura at arkeologo na hindi maaaring alisin), pag-iingat, pangangalaga, pagpapanumbalik, at pagsalba;

- Ang pagpapatupad ng desisyon ng awtoridad patungkol sa pamamahala ng 'chance find' ay dapat maipahayag sa pamamagitan ng kasulatan mula sa may kinauukulang lokal na awtoridad;
- Ang mga gawain ng proyekto ay maaari lamang ituloy kapag may pahintulot na kinauukulang lokal o panlalawigan na awtoridad patungkol sa pangangalaga ng pamana o 'heritage'.

Tandaan na ang pagbibigay-impormasyon tungkol sa 'chance find' ay nangyayari lamang kung ang bagay/lugar/atbp. ay may kinalaman at kahalagahan sa kultura, at isinasagawa lamang ayon sa detalye sa itaas (hal. pagbibigay-impormasyon tungkol sa natuklasan, pagbabahagi kung paano pangalagaan ang bagay/lugar sa hinaharap). Ang pagbibigay-impormasyon ay nagsisimula sa nagpapatupad ng proyekto sa lokalidad (gaya ng tauhan na naatasan na ipatupad ang proyekto sa barangay) na nagbibigay-alam sa tagapangalaga o Safeguards Specialist, at ang Safeguards Specialist ang nagbibigay gabay sa proseso ayon sa tagubilin sa itaas (hal. pagbibigay-alam sa mga may kaugnayang awtoridad sa gobyerno).

APENDIKS 5: LISTAHAN NG MGA KONSULTASYON AT PAGDALO

KONSULTASYON PARA SA MGA TAGAPANGALAGA NOONG 2018-2019 AT NOONG AGOSTO 2022
(TINGNAN ANG PDF NA MAY LISTAHAN NG MGA DUMALO)

Food and Agriculture Organization of the United Nations

APENDIKS 6: TALAKDAAN O TIMELINE NG ESMF

	ACTIVITY	INDICATOR	YEAR 1				YEAR 2				YEAR 3				YEAR 4				YEAR 5				YEAR 6				RESPONSIBILITY	
			Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4		
LFM CAPACITY BUILDING																												
2.1.13	1. Capacity Building of project staff on E&S Safeguards	Training of Project Implementation staff on E&S Safeguards during the project's start up workshop.																										ESM Unit FAO
2.1.13	2. Refresher training for project staff/implementing partners on E&S Safeguards	Training of Project Implementation staff on E&S Safeguards at the annual implementation workshops.																										Project Safeguards Specialists
E&S SCREENING AND ASSESSMENT																												
2.1.2	1. Identification of sub-activities	List of Sub-Activities																										Project Safeguards Specialists/ESM Unit
2.1.2	2. Environmental and Social screening of sub-activities	E&S Screening Checklists																										Project Safeguards Specialists/ESM Unit
2.1.2	3. E&S Assessment and drafting of safeguards related documentation for compliance per sub-activity (e.g. ESMPs)	Pre-implementation documents per sub-activity																										Project Safeguards Specialists/ESM Unit
MONITORING AND REPORTING																												
2.1.2	1. Monitoring and reporting on Safeguards Performance and Stakeholder Engagement	Semi-Annual Progress reports on Stakeholder Engagement & ESMPs for sub-activities																										Project Safeguards Specialists with selected IPs/women to ensure participatory monitoring
2.1.2/ 2.1.6		Annual Compilation of E&S safeguards performance																										Lead Safeguards Specialist/National Monitoring and Evaluation Specialist/ESM Unit
STAKEHOLDER ENGAGEMENT																												
	1.1 Union Council Characterization and Consultation Process Planning	Consultation Reports																										FAO/Implementing Partners
	1.2 Union Council level Consultations	Consultation Reports																										FAO/Implementing Partners
	1.3 Village Level Consultations	Consultation Reports																										FAO/Implementing Partners
2.1.2	1.3.1 Consultations with Ethnic Minority Groups	Consultation Reports																										Ethnic Minorities Specialist

Environment and Social Management Framework (ESMF)

Adapting Philippine Agriculture to Climate Change (APA)

	ACTIVITY	INDICATOR	YEAR 1				YEAR 2				YEAR 3				YEAR 4				YEAR 5				YEAR 6				RESPONSIBILITY		
			Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4			
TENURE																													
2.1.7/ 4.1.13	1. Survey to determine the type of access to land for farmers	Baseline Survey Results in Year 1, 3, and 6																											(3 enumerators per district, \$50 daily rate, 2 days)
2.1.2	2. Land tenure legal framework review to identify gaps to promote sustainable agricultural practices and adaptation to climate change	Review Report																											Land Tenure Specialist
2.1.2	3. Action plan to support landless farmers with adoption of climate resilient agriculture practices, based on the Voluntary Guidelines for the Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries, and Forests (VGGT)	Action Plan																											Land Tenure Specialist
2.1.2/ 3.2.1.2	4. Implementation of action plan to support landless farmers with adoption of CRA practices	Safeguards progress reports (as listed for M&E)																											Safeguards Specialist/Institutional Development Expert/FAO/Implementing Partners
ETHNIC MINORITY PLAN																													
2.1.2	1. Free, Prior, and Informed Consent finalized for communities identified as part of the project	Signed agreement from heads of the ethnic minorities with whom the project will engage																											Ethnic Minorities Specialist
2.1.2/ 2.1.6	2. Participatory development of a workplan with ethnic minorities, including confirmation of grievance redress mechanism and participatory monitoring system	Ethnic Minority workplan is written & implemented																											Ethnic Minority Specialist/National M&E Specialist
2.1.6/ 2.1.19/ 2.1.21	3. Incorporation of the traditional Indigenous Peoples' (IP) practices found to be climate resilient within Farmer Field Schools and Women's Open Schools, incorporating ancestral knowledge where applicable	FFS and WOS curricula to be tailored to ethnic minority communities, in applicable areas																											Farmer Field School Specialist (with support from the Ethnic Minority Specialist)
2.1.20	4. Development of a capacity building plan for extension agents on the traditional IP practices which are climate resilient	All extension agents working in areas with ethnic minorities are trained in issues relevant to those minorities																											Farmer Field School Curriculum Specialist (with support from the Ethnic Minority Specialist)
2.1.2	5. Engagement process with ethnic minorities (linked to activities 1.3.1) for feedback into FFS and WOS, as needed	Annual consultations with ethnic minorities																											Ethnic Minority Specialist
2.1.2/ 2.1.6	6. Use of a participatory monitoring system with ethnic minorities for the monitoring of ESMP implementation and Stakeholder Engagement Activities (including FPIC commitments)	Participatory M&E reports																											Ethnic Minority Specialist/National Monitoring and Evaluation Specialist
BIODIVERSITY MANAGEMENT																													
2.1.7/ 4.1.13	1. Survey of protected area proximity with project areas	Baseline Survey Result																											(3 enumerators per district, \$50 daily rate, 2 days)
2.1.2	2. Monitoring to ensure no encroachment of project activities on protected areas	Report																											Provincial Safeguard Specialist (Biodiversity Background)
GENDER ACTION PLAN (GAP)																													
	Details in Gender Action Plan	Consult GAP for Indicators																											Executing Agency (FAO)

APENDIKS 7: PERANG NAKALAAN O BUDGET PARA SA ESMF

Posisyon	Tinatayang Tao kada Buwan	Gastos (USD)
International Safeguards Consultant	90 araw ng trabaho (30 araw sa ika-1, 4, at 7 taon)	\$ 45,000
International Gender and Social Inclusion/Indigenous Peoples' Specialist	90 araw ng trabaho (30 araw sa ika-1, 4, at 7 taon)	\$45,000
National Safeguards Specialist	84	\$ 117,600
National Gender and Social Inclusion/Indigenous Peoples' Specialist	84	\$ 117,600
Kabuuang Gastos para sa naturang Mga Aktibidad sa Pangangalaga (hal. mga espesyal na kinakailangan para suportahan ang FPIC, pamamahala ng saribuhay, atbp.)	Hindi maaari	\$ 140,000
TOTAL:		\$ 465,200

Food and Agriculture Organization of the United Nations

APENDIKS 8: LISTAHAN NG PANGKAPALIGIRAN AT PANLIPUNANG PROSESO NG PAGPILI O PAGSUSURI NG FAO (FAO ENVIRONMENTAL AND SOCIAL SCREENING CHECKLIST)

Bawat gawain na nakapaloob sa mga aktibidad ay kailangang sumailalim sa paunang proseso ng pagpili o pagsusuri, gamit ang listahan ng pagsusuri ng tagapangalaga o Safeguards Screening Checklist ng FAO na matatagpuan sa dulo ng apendiks na ito (tingnan ang Kabanata 9 ng ESMF para sa detalye ng proseso ng pagsusuri at pagbuo ng ESMF). Base sa proseso ng pagpili, ang mga gawain na nakapaloob sa mga proyekto na saklaw ng mas malaking proyekto o sub-project ay naka-kategorya sa mababa, katamtaman, at mataas na panganib o risk. Base sa proseso ng pagpili, ang mga gawain na nakapaloob sa mga sub-project ay maaaring maaprubahan upang ipatupad o di kaya ay palitan upang makamit ang mga kinakailangan na nakadetalye sa ESMF (lahat ng aktibidad sa mga sub-project ay kinakailangang may mababa hanggang katamtamang epekto lamang; ang mga gawaing may mataas na panganib o risk ay hindi pahihintulutan sa proyekto, gayundin ang mga gawain sa mga sub-project na may mga elementong nakalista sa Apendiks 1 ng ESMF na listahan ng mga hindi karapat-dapat sa proyekto).

Mga Gabay at Halimbawa para sa Pagkategorya ng mga Aktibidad na Saklaw ng mas Malaking Aktibidad o Sub-activity

Pagkategorya: Upang matiyak na ang lawak ng pagsusuri ay nakaangkop sa panganib, ang pagkategorya ay isang kapaki-pakinabang na hakbang sa mga pamamaraan kung saan batay sa pangunahing impormasyon tungkol sa isang proyekto tulad ng sektor at sukat, tinutukoy ang antas ng panganib sa kapaligiran at lipunan na maaaring idulot ng proyekto. Nagbibigay-daan din ito sa PMU Safeguards at Gender Specialist na matukoy ang lawak at pagiging sopistikado ng kinakailangang pagsusuri ng kapaligiran at lipunan. Ang pagkategorya ay maaring maging mababa, katamtaman o mataas. Para sa layunin ng proyektong ito, lahat ng gawain sa mga sub-project ay inaasahang nasa Category B (Katamtaman) o Category C (Mababa) ang peligro/panganib o risk.

Sub-Activity na may Mataas na Peligro/Panganib o Risk (Category A)

Ang lokasyon ng mga magsasaka/proyekto o gawain ay maaaring:

- Malapit sa sensitibo o mahalagang ekosistema, protektadong lugar at tirahan ng mga nanganganib na uri ng mga hayop at halaman;
- Malapit sa sensitibong tanggapan tulad ng ospital, paaralan, templo, atbp.;
- Malapit sa mga lugar na mayroong arkeolohiko at/o di kaya makasaysayang pook o mayroon nang institusyong pangkultura at panlipunan;

- Malapit sa mga lugar na nasasakupan ng mga nanganganib na etnikong minorya o katutubo, o kalakip na lupain kung saan ang negatibong epekto ay inaasahan at/o wala pang konsultasyong nagaganap patungkol dito.
- Mga matataong lugar kung saan ang pagpapalipat ng tirahan ay maaaring kailanganin o maaaring magdulot ng polusyon at iba pang mga kaguluhan na magdudulot ng malaking epekto sa mga komunidad;
- Sa mga pook kung saan mayroong tunggalian sa alokasyon ng likas na yaman;
- Malapit sa daluyan ng tubig, natural na imbakan ng tubig o mga dam na ginagamit para sa suplay ng tubig na maiinom; o malapit sa mga lupain o tubig na mayroong mahahalagang mapagkukunan.

Mga halimbawa ng sensitibong mga isyu kung saan ang sub-activity ay maaaring:

- Magdulot ng masamang epekto sa pandaigdigang o rehiyonal na kapaligiran;
- Ipag-alala ang mga karapatan ng mga katutubo o nanganganib na etnikong minorya;
- Kailanganin ang pangmalawakang pagkuha ng lupa o pagbabago ng paggamit ng lupa na magdudulot ng pagkawala o pagkasira ng mga ari-arian o pinagkakakitaan ng mga lokal na residente;
- Maging sanhi ng labag sa loob na kasunduan o pagkatanggal ng mga residente mula sa kanilang hanapbuhay;
- Maapektuhan ang mga protektado o mga kinikilalang lugar na may malagong saribuhay o halagang pangkultura; o di kaya
- Magdulot ng pagtatapon ng mga basurang nakakalason.
- Ang pagkuha ng maliliit na bahagi ng lupain, kahit na nakuha ito sa pamamagitan ng negosasyon sa may-ari ng lupa o sa may karapatan sa lupa, ay ituturing na sensitibo kung ang pag-agaw o iba pang mga sapilitang hakbang ang naging resulta sakaling hindi natuloy ang negosasyon.

Mga halimbawa kung saan ang katangian ng sub-activity ay maaaring:

- Magdulot ng hindi na maibabalik na pagkasira o unsustainable exploitation ng mga likas na yaman; o
- Magdulot ng malubhang panganib at malaking pinsala sa kalusugan at kaligtasan ng tao.

Mga halimbawa ng tindi ng sub-activity kung saan:

- Malaking bahagi ng kakaunting likas-yaman ay mailalagay sa panganib;
- Ang oras at tagal ng mga negatibong epekto ay mahaba; o
- Ang pinagsama-samang epekto ng maraming magkakatulad ngunit indibidwal na maliliit na transaksyon ay humahantong sa malubhang epekto.

Ang mga gawain ng sub-project na nabibilang sa Category A ay pinaghihinalaang may makabuluhang masamang epekto sa kapaligiran at/o panlipunan, at hindi pinahihintulatang maging bahagi ng target na portfolio.

Sub-Activity na may Katamtamang Peligro/Panganib o Risk (Category B)

Ang mga transaksyon na may limitadong bilang ng mga potensyal na masamang epekto sa kapaligiran o lipunan na sa pangkalahatan ay partikular lamang sa lugar, maaaring baligtarin, at madaling matugunan sa pamamagitan ng mga hakbang na nagpapababa ng panganib patungo sa katamtaman o mababang antas ay karaniwang inuuri bilang Category B.

Ang mga sumusunod na katangian ay nagpapahiwatig ng isang Category B sub-activity:

- Ang mga panganib sa kapaligiran at panlipunan ay kadalasang limitado at madaling nababawasan sa pamamagitan ng paggamit ng mabuting kasanayan sa industriya gaya ng inilarawan sa Pangkapaligiran, Kalusugan at Kaligtasan

Mga Alituntunin;

- Ang mga kondisyon sa paggawa at pagtatrabaho ay malamang na hindi kasama ang mapaminsalang child labor, sapilitan o hindi kusang pagtatrabaho, SEAH, o mga makabuluhang isyu sa kalusugan at kaligtasan sa trabaho;
- Hindi inaasahan ang makabuluhang pagkuha ng lupa o ang makabuluhang pagbabago sa paggamit ng lupa, at wala ring inaasahang paglilipat ng mga tao o malaking pagkawala ng kabuhayan dahil sa mga aktibidad ng proyekto; at
- Ang mga grupong dehado sa lipunan o ekonomiya, tulad ng mga katutubong tribo o etniko o mga katulad na komunidad, ay malinaw na wala sa lugar kung saan may direktang epekto ang proyekto, at hindi rin kasama sa aktibidad ng proyekto ang paggamit ng mga lupain kung saan sila kalakip, o kung saan naroroon ang mga komunidad na iyon; ngunit ipinahiwatig ng konsultasyon ang Free Prior and Informed Consent (FPIC).

Sub-Activity na may Mababang Peligro/Panganib o Risk (Category C) :

Ang mga panukala sa sub-activity na nakikitang may kaunti o walang masamang epekto sa kapaligiran o lipunan ay inuuri bilang Category C, at wala nang karagdagang gawaing pagtatasa sa kapaligiran o panlipunan na kailangang gawin pagkatapos ng paunang pagsusuri at pagkakategorya.

Pagtukoy sa Panganib sa Pangkapaligiran at Panlipunan ng FAO – Listahan ng Pagsusuri

Mga Katanungan sa Unang Antas

#	Tanong	OO	HINDI
1	<p>Ang proyektong ito ba ay:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ magreresulta sa pagkasira (biyolohikal o pisikal) ng mga lupa o papanghinain ang napapanatiling mga gawi sa pamamahala ng lupa; o ▪ kasama ang pagbuo ng malawakang plano sa irigasyon, pagtatayo ng dam, paggamit ng maruming tubig o nakakaapekto sa kalidad ng tubig; o ▪ makakabawas sa kakayahang umangkop sa pagbabago ng klima o nakadaragdag ng husto sa mga emisyon ng GHG; o ▪ magreresulta sa anumang pagbabago sa mga umiiral na ‘tenure rights’¹³⁹ (pormal man o impormal¹⁴⁰ ng mga indibidwal, komunidad o iba pa sa yamang lupa, pangisdaan o kagubatan?) 		
2	<p>Ipatatupad ba ang proyektong ito sa loob o sa paligid ng mga protektadong lugar o natural na tirahan, mababawasan ba ang saribuhay o mababago ang kapakinabangan ng sistema ng ekolohiya, gagamit ba ng dayuhang uri ng hayop, o ng ‘genetic resources’?</p>		
3	<p>Ang proyektong ito ba ay:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Magpapakilala ng pananim at barayti ng mga pananim na hindi pa itinatanim dati; o ▪ Magbibigay ng mga binhi/materyal sa pagtatanim para sa pagpapalago; at/o ▪ Kasangkot ang pag-aangkat o paglilipat ng mga binhi at/o pananim para sa paglilinang o pananaliksik at pagpapaunlad; ▪ Magbibigay o gagamit ng mga makabagong bioteknolohiya o kanilang mga produkto sa produksyon ng pananim, at/o ▪ Magtatatag o mamamahala ng mga nakatanim na kagubatan? 		

¹³⁹ Ang mga karapatan sa panunungkulan ay mga karapatang magmay-ari, gumamit o makinabang mula sa mga likas na yaman tulad ng lupa, anyong tubig o kagubatan

¹⁴⁰ Ang mga karapatan sa panunungkulan na kinikilala sa lipunan o tradisyonal na hindi tinukoy sa batas ay maaari pa ring ituring na mga 'lehitimong karapatan sa panunungkulan'.

#	Tanong	OO	HINDI
4	Ipapakilala ba ng proyektong ito ang mga di-katutubo o hindi inangkop sa lokal na mga uri ng hayop o halaman, lahi, genotype o iba pang 'genetic material' sa isang lugar o sistema ng produksyon, o babaguhin sa anumang paraan ang nakapalibot na tirahan o sistema ng produksyon na ginagamit ng umiiral na 'genetic resources'?		
5	<p>Ang proyektong ito ba ay:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ magreresulta sa direkta o hindi direktang pagkuha, pag-suplay o paggamit ng mga pestisidyo o pesticides¹⁴¹: <ul style="list-style-type: none"> - sa mga pananim, alagang hayop, akwakultura, kagubatan, sambahayan; o - bilang paggamot ng binhi/pananim sa bukid o imbakan; o - sa pamamagitan ng mga programa ng suplay ng input kabilang na ang <i>voucher scheme</i>; o - para sa maliit na demonstrasyon at layunin ng pananaliksik; o - para sa nakahandang etsratehiya (balang) at mga biglaang pangangailangan; o - nagdudulot ng masamang epekto sa kalusugan at/o kapaligiran; o ▪ magreresulta sa mas matinding paggamit ng mga pestisidyo sa lugar ng proyekto bilang resulta ng pagpapataas ng produksyon; ▪ magreresulta sa pamamahala o pagtatapon ng basurang pestisidyo at mga gamit na kontaminado ng pestisidyo; o ▪ Magreresulta sa paglabag sa Code of Conduct? 		
6	Ang proyekto bang ito ay permanente o pansamantalang mag-aalis ng mga tao sa kanilang mga tahanan o paraan ng produksyon/kabuhayan o hihigpitan ba ang kanilang pag-access sa kanilang mga pangkabuhayan?		
7	Maaapektuhan ba ng proyektong ito ang kasalukuyan o hinaharap na sitwasyon sa pagtatrabaho ng mahihirap sa kanayunan, at sa partikular ang pagiging produktibo, kakayahang magtrabaho, mga kondisyon sa paggawa at mga karapatan sa trabaho ng mga self-employed na mga prodyuser sa kanayunan at iba pang mga manggagawa?		
8	Maaari bang kaligtan ng proyektong ito ang umiiral na di pagkakapantay-pantay ng kasarian sa pag-'access' sa mga produktibong likas na yaman, kalakal, serbisyo, merkado, disentang trabaho at paggawa ng desisyon? Halimbawa, sa pamamagitan ng hindi		

¹⁴¹ Ang pestisidyo ay anumang sangkap, o pinaghalong sangkap ng kemikal o biyolohikal na sangkap na ginagamit para sa pagtataboy, pagsira o pagkontrol sa anumang peste, o pagkontrol ng paglaki ng halaman.

#	Tanong	OO	HINDI
	pagtugon sa umiiral na diskriminasyon laban sa kababaihan at mga batang babae, o sa pamamagitan ng hindi pagsasaalang-alang sa iba't ibang pangangailangan ng kalalakihan at kababaihan.		
9	<p>Ang proyektong ito ba:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ ay may mga katutubong tao¹⁴² na naninirahan sa labas ng lugar ng proyekto¹⁴³ kung saan magaganap ang mga aktibidad; o ▪ ay mayroong mga katutubong tao na naninirahan sa lugar ng proyekto kung saan magaganap ang mga aktibidad; o ▪ masama o lubhang nakakaapekto sa mga karapatan ng mga katutubong tao, lupain, likas na yaman, teritoryo, kabuhayan, kaalaman, panlipunang tela, tradisyon, sistema ng pamamahala, at kultura o pamana (pisikal¹⁴⁴ at hindi pisikal o hindi nasasalat¹⁴⁵) sa loob at/o labas ng lugar ng proyekto ; o ▪ ay matatagpuan sa isang lugar kung saan umiiral ang mga yamang kultura? 		

¹⁴² Isinasalang-alang ng FAO ang mga sumusunod na pamantayan upang matukoy ang mga katutubo: prayoridad sa oras na may kinalaman sa trabaho at paggamit ng isang partikular na teritoryo; ang boluntaryong pagpapatuloy ng pagkakaiba-iba ng kultura (hal. mga wika, batas at institusyon); pagkilala sa sarili; isang karanasan ng pagsupil, 'marginalization', pag-aalis, pagbubukod o diskriminasyon (magpatuloy man o hindi ang mga kundisyong ito).

¹⁴³ Ang pariralang "Sa labas ng lugar ng proyekto" ay dapat basahin na isinasalang-alang ang posibilidad na maimpluwensyahan ng mga aktibidad ng proyekto ang mga kabuhayan, pag-access sa lupa at/o mga karapatan ng mga Katutubo, anuman ang pisikal na distansya. Halimbawa: Kung ang isang katutubong komunidad ay nakatira 100 km ang layo mula sa isang lugar ng proyekto, kung saan ang mga aktibidad sa pangingsda ay makakaapekto sa ani ng ilog na naa-access din ng komunidad na ito, ang dapat na isagot sa tanong ay "OO."

¹⁴⁴ Tinukoy ang pisikal bilang mga bagay, site, istruktura, grupo ng mga istruktura, natural na katangian at tanawin na may arkeolohiya, paleontolohiya, historikal, arkitektura, relihiyon, kagandahan o iba pang kahalagahang pangkultura na matatagpuan sa urban o kanayunan, kalupaan, ilalim ng lupa o ilalim ng tubig.

¹⁴⁵ Ang di-pisikal o hindi nasasalat ay tinukoy bilang "ang mga kasanayan, representasyon, pagpapahayag, kaalaman at kasanayan pati na rin ang mga instrumento, bagay, 'artifact', at kultural na mga puwang na nauugnay doon na ang mga komunidad, grupo, at sa ilang mga indibidwal na kaso, kinikilala ng mga indibidwal bilang bahagi ng kanilang espirituwal at kultural na mana."

Mga Katanungan sa Ikalawang Antas

PANGANGALAGA O SAFEGUARD 1. PAMAMAHALA NG LIKAS NA YAMAN

Tanong	Pamamahala ng lupa at yamang lupa	Hindi	Oo	Komento
1.1	Magreresulta ba ang proyektong ito sa pagkasira (biyolohikal o pisikal) ng mga lupa?	MABABA ANG PANGANIB	KATAMTAMAN ANG PANGANIB Ipakita kung paano naaangkop at sumusunod ang proyekto sa mga prinsipyo ng <u>World Soil Charter</u>	
1.2	Mahahadlangan ba ng proyektong ito ang mga mapagpatuloy na mga gawi sa pamamahala ng lupa?	MABABA ANG PANGANIB	MATAAS ANG PANGANIB Isang buong ESIA o pagsusuri sa epekto sa kapaligiran at lipunan ang kailangan Mangyaring makipag-ugnayan sa grupo ng ESM para sa karagdagang gabay.	

	Pamamahala ng yamang tubig at mga maliliit na dam	Hindi	Oo	Komento
1.3	Makakagawa ba ang proyektong ito ng isang plano ng patubig o irigasyon ng higit sa 20 ektarya o	MABABA ANG PANGANIB	KATAMTAMAN ANG PANGANIB Ibigay ang mga sumusunod na impormasyon:	

	<p>makakapagbahagi ng higit sa 1000 m³/araw ng tubig?</p>		<ul style="list-style-type: none"> a) implementasyon ng mga angkop at mabisang prinsipyo at mga pagpipilian upang mapaigting ang pagiging produktibo, b) mga maaaring gawing hakbang sa pagtitipid ng tubig, c) alternatibong suplay ng tubig, d) pagbabawas ng o pag-iwas sa kontaminasyon ng mapagkukunan ng tubig, e) potensyal na epekto sa mga gumagamit ng tubig sa dulo ng pinagkukunan, f) Nababalanse ang paggamit ng tubig at mayroong iba't-ibang paraan ng pamamahala nito upang mapanatili ang kinakailangang dami ng mapagkukunan ng tubig ayon sa kasalukuyang suplay. g) Ang ICID-checklist ay kasama, pati na rin ang angkop na hakbang ng proyekto upang mabawasan ang mga potensyal na negatibong epekto. h) Ang mga proyektong naglalayong mapabuti ang paggamit ng tubig ay magsasagawa ng <u>masusing pagtutuos sa paggamit ng tubig</u> upang maiwasan ang mga posibleng negatibong epekto tulad ng pagbabad ng 	
--	---	--	---	--

			tubig sa lupa, kaasinan o pag-konti ng tubig sa dulo ng pinagkukunan.	
1.4	Makakagawa ba ang proyektong ito ng isang plano ng patubig o irigasyon ng higit sa 100 ektarya o makakapagbahagi ng higit sa 5000 m³/araw ng tubig?	MABABA ANG PANGANIB	MATAAS ANG PANGANIB Isang buong ESIA o pagsusuri sa epekto sa kapaligiran at lipunan ang kailangan Mangyaring makipag-ugnayan sa grupo ng ESM para sa karagdagang gabay.	
1.5	Layunin ba ng proyektong ito na mapaigting ang pagpapatubig o irigasyon (nang hindi kinakailangan ang pagpapalawak)?	MABABA ANG PANGANIB	KATAMTAMAN ANG PANGANIB Ang ICID-checklist ay isasama, pati na rin ang angkop na hakbang ng proyekto upang mabawasan ang mga potensyal na negatibong epekto. Ang mga proyektong naglalayong mapabuti ang paggamit ng tubig ay magsasagawa ng masusing pagtutuos sa paggamit ng tubig upang maiwasan ang mga posibleng negatibong epekto tulad ng pagbabad ng tubig sa lupa, kaasinan o pag-konti ng tubig sa dulo ng pinagkukunan.	
1.6	Maaapektuhan ba ng proyektong ito ang kalidad ng tubig sa pamamagitan ng pag-iiwan ng mga basurang	MABABA ANG PANGANIB	MATAAS ANG PANGANIB Isang buong ESIA o pagsusuri sa epekto sa kapaligiran at lipunan ang kailangan	

	nakakasira (pollutants) o sa pamamagitan ng paggamit nito na nakakaapekto sa katangian ng tubig (tulad ng temperatura, pH, DO, TSS at iba pa)?		Mangyaring makipag-ugnayan sa grupo ng ESM para sa karagdagang gabay.	
1.7	Kasama ba sa proyektong ito ang paggamit ng maduming tubig (wastewater)?	MABABA ANG PANGANIB	KATAMTAMAN ANG PANGANIB Ipakita kung paano ginagamit at sumusunod ang proyekto sa angkop na pambansang alituntunin o kung hindi man angkop, sa <u>WHO/FAO/UNEP Guidelines on Safe Usage of Waste Water in Agriculture</u>	
1.8	Kasama ba sa proyektong ito ang pagtatayo o pagpopondo ng isang dam na higit sa 15 m. ang taas?	MABABA ANG PANGANIB	HINDI MAAARING MAGPATULOY	
1.9	Kasama ba sa proyektong ito ang pagtatayo o pagpopondo ng isang dam na higit sa 5 m. ang taas?	MABABA ANG PANGANIB	MATAAS ANG PANGANIB Isang buong ESIA o pagsusuri sa epekto sa kapaligiran at lipunan ang kailangan Mangyaring makipag-ugnayan sa grupo ng ESM para sa karagdagang gabay.	

	Pagmamay-ari	Hindi	Oo	Komento
1.10	<p>Ang proyekto bang ito ay permanente o pansamantalang tatanggihan o paghihigpitan ang mga tao sa pag-access ng mga likas na yaman kung saan sila ay may karapatan sa pag-access o paggamit nito?</p> <p>Maaari bang magresulta ang proyektong ito sa anumang mga pagbabago sa umiiral na mga ‘tenure rights’¹ (pormal at impormal²) ng mga indibidwal, komunidad o iba pa sa mga mapagkukunan ng yamang lupa, pangisdaan at kagubatan?</p> <p>¹Tenure rights are rights to own, use or benefit from natural resources such as land, water bodies or forests</p> <p>²Socially or traditionally</p>	<p>MABABA ANG PANGANIB</p>	<p>MAGPATULOY SA SUSUNOD NA TANONG</p>	

	recognized tenure rights that are not defined in law may still be considered to be 'legitimate tenure rights'.			
1.10.1	Maaari bang magresulta ang proyektong ito sa isang negatibong pagbabago sa mga kasalukuyang lehitimong 'tenure rights'?	KATAMTAMAN ANG PANGANIB Ipakita kung paano naaangkop at sumusunod ang proyekto sa mga prinsipyo/balangkas ng Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries and Forests in the Context of National Food Security (VGGT)	MATAAS ANG PANGANIB Isang buong ESIA o pagsusuri sa epekto sa kapaligiran at lipunan ang kailangan Mangyaring makipag-ugnayan sa grupo ng ESM para sa karagdagang gabay.	
	Klima	Hindi	Oo	Komento
1.11	Maaari bang magresulta ang proyektong ito sa paghina ng kakayahang umangkop sa pagbabago ng klima ng sinumang kasapi sa lugar ng proyekto?	MABABA ANG PANGANIB	MATAAS ANG PANGANIB Isang buong ESIA o pagsusuri sa epekto sa kapaligiran at lipunan ang kailangan Mangyaring makipag-ugnayan sa grupo ng ESM para sa karagdagang gabay.	
1.12	Maaari bang magresulta ang	MABABA ANG PANGANIB	MATAAS ANG PANGANIB	

	proyektong ito sa paghina ng katatagan laban sa mga sakunang dulot ng masamang panahon?		Isang buong ESIA o pagsusuri sa epekto sa kapaligiran at lipunan ang kailangan Mangyaring makipag-ugnayan sa grupo ng ESM para sa karagdagang gabay.	
1.13	Maaari bang magresulta mula sa proyektong ito ang pagtaas ng mga emisyon ng GHG na higit sa inaasahan dulot ng pagtaas ng produksyon?	MABABA ANG PANGANIB	MAGPATULOY SA SUSUNOD NA TANONG	
	1.13.1 Ang inaasahang pagtaas ba ay mas mababa sa lebel na tinukoy ng FAO o ng pambansang patakaran/batas (alinman ang mas mahigpit)?	MATAAS ANG PANGANIB Kinakailangan ang buong pagsusuri sa epekto sa kapaligiran at panlipunan. Mangyaring makipag-ugnayan sa ESM unit para sa karagdagang gabay.	MABABA ANG PANGANIB	
	1.13.2 Ang inaasahang pagtaas ba ay higit sa lebel na tinukoy ng FAO o pambansang patakaran/batas (alinman ang mas mahigpit)?	MABABA ANG PANGANIB	MATAAS ANG PANGANIB Isang buong ESIA o pagsusuri sa epekto sa kapaligiran at lipunan ang kailangan Mangyaring makipag-ugnayan sa grupo ng ESM para sa karagdagang gabay.	

PANGANGALAGA O SAFEGUARD 2 SARIBUHAY, EKOSISTEMA AT MGA NATURAL NA TIRAHAN

	Mga protektadong lugar, buffer zone o natural na tirahan	Hindi	Oo	Komento
2.1	Ipatatupad ba ang proyektong ito sa loob ng itinalagang legalna protektadong lugar o sa buffer zone nito?	MABABA ANG PANGANIB	<p>MATAAS ANG PANGANIB</p> <p>Isang buong ESIA o pagsusuri sa epekto sa kapaligiran at lipunan ang kailangan</p> <p>Mangyaring makipag-ugnayan sa grupo ng ESM para sa karagdagang gabay.</p>	

	Pagpapanatili ng Saribuhay	Hindi	Oo	Komento
2.2	Mababago ba ng proyektong ito ang natural na sistema ng ekolohiya at mapalitan ito ng pang agrikultura/akwakultura/palagubatan na magdudulot ng pagbawas sa pagkakaiba-iba ng mga uri ng hayop at halaman na matatagpuan sa lugar?	MABABA ANG PANGANIB	<p>MATAAS ANG PANGANIB</p> <p>Kinakailangan ang buong pagsusuri sa epekto sa kapaligiran at panlipunan.</p> <p>Mangyaring makipag-ugnayan sa ESM unit para sa karagdagang gabay.</p>	
2.3	Dadagdagan ba ng proyektong ito ang kasalukuyang epekto sa kapaligiran halimbawa sa pamamagitan ng paggamit ng	MABABA ANG PANGANIB	<p>KATAMTAMAN ANG PANGANIB</p> <p>Ipakita sa dokumento ng proyekto kung ano ang mga hakbang na gagawin upang mabawasan ang masamang epekto sa kapaligiran at tiyakin na ang</p>	

	mas maraming tubig, kemikal o makinarya kaysa dati?		pagpapatupad ng mga hakbang na ito ay nakatala sa mga progress report.	
--	---	--	--	--

	Paggamit ng dayuhang uri ng hayop o 'alien species'	Hindi	Oo	Komento
2.4	<p>Gagamit ba ang proyektong ito ng dayuhang uri ng hayop o 'alien species' na nakitaan ng 'invasive behavior' o katangian ng pananalakay* sa bansa o sa iba pang bansa o uri ng hayop na may mga di-kilalang katangian?</p> <p><i>*An invasive alien species is defined by the Convention on Biological Diversity as "an alien species whose introduction and/or spread threaten biological diversity" (see https://www.cbd.int/invasive/terms.shtml).</i></p>	MABABA ANG PANGANIB	<p>MATAAS ANG PANGANIB</p> <p>Isang buong ESIA o pagsusuri sa epekto sa kapaligiran at lipunan ang kailangan</p> <p>Mangyaring makipag-ugnayan sa grupo ng ESM para sa karagdagang gabay.</p>	

	Pag-access at pagbabahagi ng benepisyo ng yamang genetiko o 'genetic resources'	Hindi	Oo	Komento
2.5	Kasama ba sa proyektong ito ang pag-access sa mapagkukunan ng yamang	MABABA ANG PANGANIB	KATAMTAMAN ANG PANGANIB	

	<p>genetiko o 'genetic resources' para sa paggamit at/o access sa tradisyunal na kaalaman na nauugnay sa yamang genetiko na hawak ng mga katutubo, lokal na komunidad at/o mga magsasaka?</p>		<p>Tiyakin na ang mga sumusunod na mga isyu ay isinasaalang-alang at ang angkop na aksyon ay gagawin. Ang mga isyung natukoy at ang aksyon na ginawa upang matugunan ito ay dapat isama sa dokumento ng proyekto at nakatala sa progress report.</p> <p>Para sa PGRFA na sumasailalim sa Sistema ng Pag-access ng Iba't-ibang Panig at Pagbabahagi ng Benepisyo (Multilateral System of Access and Benefit-sharing o MLS) ng Kasunduang Internasyonal sa mga Yamang Genetiko ng Halaman para sa Pagkain at Agrikultura (International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture o Treaty), tiyakin na nilagdaan ang Pamantayan ng Kasunduan sa Paglipat ng Halamang Materyal (Standard Material Transfer Agreement o SMTA) at sumunod sa probisyon nito.</p> <p>Para sa 'genetic resources', maliban sa PGRFA na sumasailalim sa MLS ng Treaty:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Tiyakin na (ayon sa lokal na batas ng pag-access at pagbabahagi ng mga benepisyo o iba pang mga naaangkop na regulasyon) mayroon nang paunang pahintulot ang bansang pinanggagalingan ng yamang genetiko–yun ang bansang pinagmulan ng mga mapagkukunan o 	
--	---	--	--	--

			<p>nakakuha ng mga mapagkukunan alinsunod sa Kumbensyon ng Biyolohikal na Pagkakaiba-iba (Convention on Biological Diversity), maliban kung iba ang tinutukoy ng bansang iyon; at</p> <p>2. Tiyakin na ang benepisyong nakukuha mula sa paggamit ng yamang genetiko at ang mga susunod na aplikasyon at komersyalisasyon ay ibabahagi ng patas at pantay sa bansang nagkakaloob ng yamang genetiko– ang bansang pinagmulan ng mapagkukunan o nakakuha ng mapagkukunan alinsunod sa Kumbensyon ng Biyolohikal na Pagkakaiba-iba (Convention on Biological Diversity); at</p> <p>3. Tiyakin na, alinsunod sa lokal na batas, mayroong pahintulot o pagpayag mula sa kalahok na mga katutubo at lokal na komunidad para sa pag-access ng yamang genetiko kung saan ang mga katutubo at lokal na komunidad sa lugar ay may karapatang magbigay ng pahintulot sa paggamit ng mga yamang ito; at</p> <p>4. Tiyakin na, alinsunod sa lokal na batas tungkol sa karapatan ng mga katutubo at lokal na komunidad hinggil sa mapagkukunan ng yamang genetiko, ang mga ito ay ibinabahagi ng patas at pantay sa mga kalahok na</p>	
--	--	--	---	--

			<p>komunidad, ayon sa mga tuntuning mapagkasunduan.</p> <p>Para sa tradisyunal na kaalaman kaugnay ng mapagkukunan ng yamang genetiko na hawak ng mga katutubo at lokal na komunidad:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Tiyakin na, alinsunod sa angkop na lokal na batas, ang kaalamang ito ay naa-access nang may paunang pagpapaalam at pahintulot o pagpayag at paglahok ng mga katutubo at lokal na komunidad, at mayroong naitatag na kasunduan; at 2. Tiyakin na, alinsunod sa lokal na batas, ang mga benepisyong makukuha mula sa paggamit ng tradisyunal na kaalaman kaugnay ang mapagkukunan ng yamang genetiko ay ibinabahagi ng patas at pantay, ayon sa napagkasunduan, sa mga katutubo at lokal na komunidad na may hawak ng naturang kaalaman. <p>Tiyakin na ang proyekto ay naaayon sa Mga Elemento na Nagpapabilis sa Pagpapatupad ng Lokal na Pag-access at Pagbabahagi ng Pakinabang para sa Iba't-ibang mga Subsector ng Mapagkukunan ng Yamang Genetiko para sa Pagkain at Agrikultura (Elements to Facilitate</p>	
--	--	--	--	--

			Domestic Implementation of Access and Benefit Sharing for Different Subsectors of Genetic Resources for Food and Agriculture) kung kailan angkop sa sitwasyon.	
--	--	--	--	--

PANGANGALAGA O SAFEGUARD 3 MAPAGKUKUNAN NG YAMANG GENETIKO NG HALAMAN PARA SA PAGKAIN AT AGRIKULTIRA

	Pagpapakilala ng mga bagong pananim at barayti	Hindi	Oo	Komento
3.1	Ang proyektong ito ba ay magpapakilala ng mga bagong pananim at barayti na hindi pa naitatanim dati?	MABABA ANG PANGANIB	<p>KATAMTAMAN ANG PANGANIB</p> <ul style="list-style-type: none"> Sundin ang nararapat na protokol para sa pagtiyak ng kalusugan ng halaman o phytosanitary protocols alinsunod sa IPPC Magsagawa ng mga hakbang upang matiyak na ang mga inilipat na barayti at/o mga pananim, kung mayroon man, ay kasama sa pambansa o pang-internasyonal na mga programa sa pag-iingat ng mga halaman na inalis mula sa kanilang natural na tirahan (<i>ex situ</i> conservation programs) 	

	Pagbibigay ng mga binhi at pananim	Hindi	Oo	Komento
--	------------------------------------	-------	----	---------

	Magbibigay ba ang proyektong ito ng mga binhi at/o pananim upang linangin?	MABABA ANG PANGANIB	MAGPATULOY SA SUSUNOD NA TANONG	
3.2	3.2.1 Kakailanganin ba ang pag-angkat o paglipat ng mga binhi at/o pananim para sa paglilalang?	MABABA ANG PANGANIB	<p>KATAMTAMAN ANG PANGANIB</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Iwasan ang pagpapahina ng suplay, produksyon, paggamit at paglinang ng mga lokal na binhi at pananim– halimbawa ay sa pamamagitan ng paggamit ng mga ‘seed voucher schemes’ ● Tiyakin na ang mga binhi at pananim ay mula sa mga pananim at barayti na inangkop sa lokal at tinatanggap ng mga magsasaka at mga mamimili ● Tiyakin na ang mga binhi at pananim ay walang sakit at peste alinsunod sa napagkasunduan na pamantayan, lalo na ng IPPC ● Kinakailangan ang clearance mula sa AGPMG para sa lahat ng binhi at pananim na bibilhin. Ang clearance naman mula sa AGPMC ay kailangan para sa kemikal na mga gamot ng mga binhi at pananim 	

				<ul style="list-style-type: none"> • Linawin na ang binhi o pananim ay maaaring ligal na magamit sa bansa kung saan ito ay nai-angkat • Linawin kung may pahintulot ang pag-iipon ng binhi upang magamit sa pagtanim sa ilalim ng umiiral na mga batas at/o mga regulasyon ng bansa at ipagbigay-alam sa mga kasapi ng proyekto. • Tiyakin, alinsunod sa angkop na pambansang batas at/o regulasyon, na ang karapatan ng mga magsasaka sa PGRFA at sa mga kaugnay na tradisyunal na kaalaman ay ginagalang sa pag-access ng PGRFA at ang pagbahagi ng mga benepisyo mula sa paggamit ng mga ito. Sumangguni sa ESS9: Mga Katutubong Tao at Kulturang Pamana (Indigenous peoples and cultural heritage). 	
	<p>3.2.2</p>	<p>Kasama ba sa proyektong ito ang pag-aangkat o paglilipat ng mga binhi at/o pananim para sa pananaliksik at pagpapaunlad?</p>	<p>MABABA ANG PANGANIB</p>	<p>KATAMTAMAN ANG PANGANIB</p> <p>Tiyakin ang pagsunod sa mga pamantayan ng Access at Pagbabahagi ng Benepisyo (Access and Benefit Sharing) na nakasaad sa Kasunduang Internasyonal sa mga Mapagkukunan ng Yamang Genetiko ng Halaman para sa Pagkain at Agrikultura (International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture) at ng Protokol</p>	

				ng Nagoya ng Kumbensyon ng Saribuhay (Nagoya Protocol of the Convention on Biodiversity) kung saan angkop. Sumangguni din sa ESS 2: Saribuhay, Sistema ng Ekolohiya at mga Natural na Tirahan (Biodiversity, Ecosystems, and Natural Habitats)	
--	--	--	--	--	--

	Mga makabagong bioteknolohiya at ang paglaganap ng mga epekto nito sa produksyon ng pananim	Hindi	Oo	Komento
3.3	Magbibigay ba ang proyektong ito o gagamit ng mga makabagong bioteknolohiya sa pagtanim at ang kanilang mga produkto?	MABABA ANG PANGANIB	<p>KATAMTAMAN ANG PANGANIB</p> <ul style="list-style-type: none"> Sumunod sa Cartagena Protocol on Biosafety of the Convention on Biological Diversity upang masiguro ang ligtas na paghawak, paglipat at paggamit ng mga Living Modified Organisms (LMOs) na resulta ng makabagong bioteknolohiya na maaaring may masamang epekto sa saribuhay, at isaalang-alang din ang maaaring panganib sa kalusugan ng tao. Sumunod sa mga panuntunan ng biosafety o maingat na paggamit o paghawak ng mga Genetically Modified Organisms (GMOs) o 	

			<p>Living Modified Organisms (LMOs) alinsunod sa pambansang batas o¹⁴⁶</p> <ul style="list-style-type: none"> • Gumawa ng mga hakbang upang maiwasan ang paglipat ng mga katangian ng mga bagong barayti sa kasalukuyang ginagamit na barayti o sa mga ligaw na barayti 	
--	--	--	---	--

	Itinanim na Kagubatan	Hindi	Oo	Komento
3.4	Itatag ba o pamamahalaan ng proyektong ito ang mga itinanim na kagubatan?	MABABA ANG PANGANIB	<p>KATAMTAMAN ANG PANGANIB</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sumunod sa mga umiiral na pambansang mga patakaran tungkol sa kagubatan, mga programa para sa kagubatan o iba pang mga estratehiyang katumbas ng mga ito. • Ang pagsunod ika-9, 10, 11 at 12 prinsipyo ng Boluntaryong Alituntunin sa mga Itinanim na Kagubatan (Voluntary Guidelines on Planted Forests) ay sapat para sa mga katutubong gubat ngunit kailangan itong mabasa nang buo alinsunod sa ESS 9 - Katutubong mga Tao at Kulturang Mana (Indigenous People and Cultural Heritage). 	

¹⁴⁶ Food and Agriculture Organization of the United Nations 2011: <http://www.fao.org/docrep/014/i1905e/i1905e00.htm>

			<ul style="list-style-type: none"> • Ang mga nagpaplano at namamahala sa itinanim na kagubatan ay kailangang isama ang konserbasyon ng saribuhay bilang pangunahing layunin sa kanilang pagpaplano, pamamahala, paggamit at pagsubaybay sa mga mapagkukunang yaman sa itinanim na kagubatan. • Upang mabawasan ang panganib sa kapaligiran, saklaw at epekto ng mga buhay at walang buhay na nakapipinsalang mga ahente, at upang mapanatili at mapabuti ang kalusugan at pagiging produktibo ng itinanim na kagubatan, ang FAO ay makikipagtulungan sa mga kasapi ng proyekto upang bumuo at makamtan ang mga angkop at mabisang mga pagtugon sa pamamahala ng itinanim na kagubatan. 	
--	--	--	--	--

PANGANGALAGA O SAFEGUARD 4 MAPAGKUKUNAN NG YAMANG GENETIKO NG MGA HAYOP (SA LUPA O TUBIG) PARA SA PAGKAIN AT AGRIKULTURA

#	Pagpapakilala ng mga bagong uri ng hayop/lahi at pagdadala ng pagbabago sa sistema ng produksyon ng mga hayop na inangkop sa lokal	Hindi	Oo	Komento
---	--	-------	----	---------

4.1		Ipakikilala ba ng proyektong ito ang mga di-katutubo o hindi lokal na inangkop na uri ng hayop, lahi, 'genotype' o iba pang materyal genetiko sa isang lugar o sistema ng produksyon?	MABABA ANG PANGANIB	MAGPATULUY SA SUSUNOD NA TANONG	
	4.1.1	Nakikinita ba ng proyektong ito ang pagtaas ng produksyon nang hindi bababa sa 30% (dahil sa pagpapakilala ng bagong uri ng hayop/lahi) kaugnay sa kasalukuyang ginagamit na mga lokal na inangkop na lahi at masusubaybayan ang produksyon nito?	HINDI MAAARING MAGPATULUY	MABABA ANG PANGANIB	
	4.1.2	Magpapakilala ba ang proyektong ito ng mga organismong nabago ang genetic na katangian, hal. sa pamamagitan ng piling pagpaparami (selective breeding), pagmanipula	MABABA ANG PANGANIB	MATAAS ANG PANGANIB Isang buong ESIA o pagsusuri sa epekto sa kapaligiran at lipunan ang kailangan Mangyaring makipag-ugnayan sa grupo ng ESM para sa karagdagang gabay.	

		<p>ng set ng chromosome (chromosome set manipulation), paghahalo ng lahi (hybridization), pagbabago ng istruktura ng DNA (genome editing o gene transfer) at/o pagpapakilala o paggamit ng mga eksperimentong genetic na teknolohiya, hal. genetic na pagiinhinyero (genetic engineering at paglipat ng namamanang katangian o 'gene transfer'), o ang mga produkto ng mga teknolohiyang iyon?</p>			
<p>4.2</p>	<p>Ipapasok ba ng proyektong ito ang isang hindi katutubo o hindi lokal na inangkop na uri ng hayop o lahi sa unang pagkakataon sa isang bansa o sistema ng produksyon?</p>	<p>MABABA ANG PANGANIB</p>	<p>KATAMTAMAN ANG PANGANIB</p> <p>Dapat isagawa ang pagtatasa sa epekto ng genetikong katangian o 'genetic impact assessment' bago magbigay ng pahintulot na mag-angkat (saklawin ang pagkakakilanlan ng hayop, pagtatala ng potensyal at pagpapaunlad ng kapasidad nito na nagbibigay-daan sa</p>		

			<p>pagsubaybay sa pagiging produktibo ng ipinakilalang uri/lahi, pagpatuloy na maayos na kalusugan at ekonomiya sa maraming yugto ng produksyon)</p> <ul style="list-style-type: none"> • http://www.fao.org/docrep/012/i0970e/i0970e00.htm • ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/012/i0970e/i0970e03.pdf 	
4.3	Magpapakilala ba ang proyektong ito ng isang hindi katutubo o hindi lokal na inangkop na uri o lahi, nang hindi alintana kung mayroon na nito sa bansa?	MABABA ANG PANGANIB	<p>KATAMTAMAN ANG PANGANIB</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kung ang proyekto ay nag-aangkat o nagsusulong ng mga uri/lahi ng hayop na may mas mataas na kakayahan kaysa sa uri na inangkop sa lokal, siguraduhin ang: mapagkukunan ng pakain, maayos na pamamahala sa kalusugan, kapasidad na mapamahalaan ng sakahan, suplay ng input at organisasyon ng mga magsasaka upang hayaan ang mga bagong uri/lahi na mailantad ang kanilang tunay na potensyal na katangian o genetic potential. • Sundin ang panuntunan ng OIE para sa mga hayop sa lupa at tubig (OIE terrestrial or aquatic code) upang matiyak na ang ipinakilalang uri/lahi ay hindi nagdadala ng 	

			<p>mga sakit na iba kaysa sa mga kilala na sa lokal.</p> <ul style="list-style-type: none"> Magkaroon ng pagtatasa ng panganib sa kalusugan at pag-unlad ng kapasidad ng magsasaka/beterinaryo sa proyekto upang matiyak na ang mga ipinakilalang uri/lahi ay walang ibang pagkamaramdamin sa mga lokal na sakit kabilang ang mga parasitikong matatagpuan sa loob ng katawan o sa balat ng hayop sa lokal na inangkop o katutubong uri/lahi ng hayop. 	
4.4	Titiyakin ba ng proyektong ito na walang pagkalat ng ipinakilalang 'genetic material' sa ibang mga sistema ng produksyon (kagaya ng pabaya o di sinasadyang paghahalo ng lahi sa mga lokal na inangkop na uri/lahi)?	<p>KATAMTAMAN NA PANGANIB</p> <p>Ipakilala ang a) mekanismo ng pagkakakilanlan ng hayop at sistema ng pagtatala sa proyekto, at b) bumuo ng bago o amyendahan ang umiiral na patakaran sa paghahayupan at Pambansang Estratehiya at Plano ng Aksyon (National Strategy and Action Plan) para sa AnGR</p>	<p>MABABA ANG PANGANIB</p>	

#	Pangongolekta ng mapagkukunan ng ligaw na	Hindi	Oo	Komento
---	---	-------	----	---------

	yamang genetiko para sa mga sistema ng pagsasaka			
4.5	Mangongolekta ba ang proyektong ito ng buhay na materyal mula sa ligaw na organismo, hal. para sa pagpaparami, mga batang hayop o mga itlog para sa on-growing?	MABABA ANG PANGANIB	KATAMTAMAN ANG PANGANIB Patnubay ay ibibigay	

	Pagbabago ng tirahan	Hindi	Oo	Komento
4.6	Mababago ba ng proyektong ito ang nakapalibot na tirahan o sistema ng produksyon na ginagamit ng mga umiiral na mapagkukunan ng yamang genetiko?	MABABA ANG PANGANIB	KATAMTAMAN ANG PANGANIB Patnubay ay ibibigay	
4.7	Matatagpuan ba ang proyektong ito sa o malapit sa isang lugar ng konserbasyon na kinikilala sa buong mundo hal. ay Ramsar o World Heritage Site, o iba pang mahalagang tirahan sa bansa, hal. pambansang parke o sakahan na	MABABA ANG PANGANIB	KATAMTAMAN ANG PANGANIB Patnubay ay ibibigay	

		may mataas na benepisyo ng kalikasan?			
4.8	A Q G R	Haharangan ba o lilikha ng mga ruta ng paglipat ang proyektong ito para sa mga uri ng hayop na matatagpuan sa tubig (aquatic species)?	MABABA ANG PANGANIB	KATAMTAMAN ANG PANGANIB Patnubay ay ibibigay	
4.9		Mababago ba ng proyektong ito ang kalidad at dami ng tubig sa lugar ng proyekto o mga lugar na konektado dito?	MABABA ANG PANGANIB	KATAMTAMAN ANG PANGANIB Patnubay ay ibibigay	
4.10		Magdudulot ba ang proyektong ito ng malalaking pagbabago sa tirahan/sistema ng produksyon na magsusulong ng bago o hindi inaasahang pagkakataon para mailipat ang namamanang mga katangian (gene flow), hal. pag-uugnay sa mga sistema ng	MABABA ANG PANGANIB	MATAAS ANG PANGANIB Isang buong ESIA o pagsusuri sa epekto sa kapaligiran at lipunan ang kailangan Mangyaring makipag-ugnayan sa grupo ng ESM para sa karagdagang gabay.	

	ekolohiya o anyong tubig na natatangi ang heograpiya; o maaabala ba nito ang mga tirahan o mga ruta ng paglipat at ang genetic na istraktura ng may mataas na halaga o lokal na inangkop na mga uri/stock/lahi?			
4.11	Kasama ba sa proyektong ito ang pagpapaigting ng mga sistema ng produksyon na humahantong sa mga pagbabago sa paggamit ng lupa (hal. Pagkakalbo ng gubat), mas mataas na nutrient input na humahantong sa polusyon sa lupa o tubig, mga pagbabago sa natural na estado ng tubig o 'water regimen' (paagusan, irigasyon)?	MABABA ANG PANGANIB	KATAMTAMAN ANG PANGANIB Patnubay ay ibibigay	

PANGANGALAGA O SAFEGUARD 5 PAMAMAHALA NG MGA PESTE AT PESTISIDYO

#	Suplay ng mga pestisidyo ng FAO	Hindi	Oo	Komento
5.1	Makakakuha ba ang proyektong ito, magsusuplay at/o magreresulta sa paggamit ng mga	MABABA ANG PANGANIB	KATAMTAMAN ANG PANGANIB	

	<p>pestisidyo sa mga pananim, paghahayupan, akwakultura o palagubatan?</p>		<ul style="list-style-type: none"> ● Palaging piliin o paboran ang mga mapagpatuloy na pamamaraan ng pamamahala ng peste (sustainable pest management) gaya ng Integrated Pest Management (IPM), paggamit ng ecological pest management at ang paggamit ng mekanikal/kultural/pisikal o biyolohikal na mga kagamitan sa pagkontrol ng peste sa halip na mga sintetikong kemikal; at mga hakbang sa pag-iwas at pagsubaybay, ● Kung walang alternatibo sa paggamit ng mga kemikal na pestisidyo, ang pagpili at pagkuha ng mga pestisidyo ay kailangan dumaan sa isang internal clearance procedure http://www.fao.org/fileadmin/templates/agp_home/documents/Pests_Pesticides/Code/E_S5_pesticide_checklist.pdf ● Ang pamantayang tinutukoy sa Mga Alituntunin ng ESM ng FAO na nakapaloob sa ESS5 ay dapat sundin at dapat isama sa dokumento ng proyekto. ● Kung marami ang mga pestisidyo (higit sa 1,000 litro o kg) na ibibigay o gagamitin sa kabuuan ng proyekto, dapat maghanda ng isang Plano sa Pamamahala ng Peste (Pest 	
--	--	--	--	--

			<p>Management Plan) upang ipakita kung paano isusulong ang IPM upang mabawasan ang paggamit ng mga pestisidyo, at kung anong mga hakbang ang gagawin upang mapababa ang mga panganib na dala ng paggamit ng pestisidyo.</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Dapat linawin kung sino o sinu-sinong mga tao sa mga nagpapatupad na mga institusyon ang may responsibilidad o pananagutan para sa wastong pag-iimbak, transportasyon, pamamahagi at paggamit ng mga produktong kinauukulan alinsunod sa mga kinakailangang gawin. 	
<p>5.2</p>	<p>Magbibigay ba ang proyektong ito ng mga binhi o iba pang materyales na ginagamot ng mga pestisidyo (sa bukid at/o sa imbakan)?</p>	<p>MABABA ANG PANGANIB</p>	<p>KATAMTAMAN ANG PANGANIB</p> <p>Ang paggamit ng kemikal na pestisidyo sa paggamot ng binhi o para sa pag-iimbak ng mga inaning produkto ay kailangang dumaan sa isang internal clearance procedure [http://www.fao.org/fileadmin/templates/agphome/documents/Pests_Pesticides/Code/E_SS5_pesticide_checklist.pdf]. Ang pamantayan na tinutukoy sa mga Alituntunin ng ESM ng FAO na nakapaloob sa ESS5 para sa suplay ng pestisidyo at paggagamot ng binhi ay kailangang sundin at isama sa dokumento ng proyekto.</p>	

5.3	Magbibigay ba ang proyektong ito ng mga input sa mga magsasaka nang direkta o sa pamamagitan ng mga voucher scheme?	MABABA ANG PANGANIB	<p style="text-align: center;">KATAMTAMAN ANG PANGANIB</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ang mga proyekto ng FAO ay hindi dapat maging sanhi ng pagkakaroon ng panganib sa mga tao o kapaligiran dala ng pestisidyo. Ang mga uri at dami ng mga pestisidyo at ang kaugnay na aplikasyon at kagamitang pang-proteksyon na ibinibigay sa mga gumagamit ng isang voucher scheme ay dapat palaging sumunod sa mga kundisyon na nakalagay sa ESS5 at dumaan sa internal clearance procedure [http://www.fao.org/fileadmin/templates/agphome/documents/Pests_Pesticides/Code/E_S5_pesticide_checklist.pdf]. Ang mga ito ay dapat isama sa dokumento ng proyekto. • Palaging piliin o paboran ang mga mapagpatuloy na pamamaraan ng pamamahala ng peste (sustainable pest management) gaya ng Integrated Pest Management (IPM), paggamit ng ecological pest management at ang paggamit ng mekanikal/kultural/pisikal o biyolohikal na mga kagamitan sa pagkontrol ng peste sa halip na mga sintetikong kemikal. 	
-----	---	----------------------------	---	--

<p>5.4</p>	<p>Ang proyektong ito ba ay hahantong sa pagtaas ng paggamit ng mga pestisidyo sa pamamagitan ng pagpapaigting o pagpapalawak ng produksyon?</p>	<p>MABABA ANG PANGANIB</p>	<p>KATAMTAMAN ANG PANGANIB</p> <p>Hikayatin ang mga kasapi ng proyekto na bumuo ng isang Plano sa Pamamahala ng Peste (Pest Management Plan) upang ipakita kung paano isusulong ang IPM at mabawasan ang paggamit ng mga pestisidyo, at kung anong mga hakbang ang gagawin upang mapababa ang mga panganib na dala ng paggamit ng pestisidyo.</p> <p>Dapat itong maging bahagi ng plano ng pagpapatuloy (sustainability plan) para sa proyekto upang maiwasan o mapagaan ang iba pang masamang epekto sa kapaligiran at panlipunan na nagreresulta mula sa pagtaas ng produksyon.</p>	
<p>5.5</p>	<p>Ang proyektong ito ba ay mamamahala o magtatapon ng mga basurang pestisidyo, hindi na ginagamit na mga pestisidyo o kontaminadong mga basura?</p>	<p>MABABA ANG PANGANIB</p>	<p>MATAAS ANG PANGANIB</p> <p>Isang buong ESIA o pagsusuri sa epekto sa kapaligiran at lipunan ang kailangan</p> <p>Mangyaring makipag-ugnayan sa grupo ng ESM para sa karagdagang gabay.</p>	

PANGANGALAGA O SAFEGUARD 6 HINDI BOLUNTARYONG PAGLIPAT AT PAG-ALIS

#		Hindi	Oo	Komento
---	--	-------	----	---------

6.1	<p>Magiging boluntaryo ba ang paglilipat o pag-aalis* na ito?</p> <p><i>*temporary or permanent removal of people from their homes or means of production/livelihood or restrict their access to their means of livelihoods</i></p>	HINDI MAAARING MAGPATULOY	<p style="text-align: center;">MATAAS ANG PANGANIB</p> <p>Isang buong ESIA o pagsusuri sa epekto sa kapaligiran at lipunan ang kailangan</p> <p>Mangyaring makipag-ugnayan sa grupo ng ESM para sa karagdagang gabay.</p>	
-----	---	----------------------------------	--	--

PANGANGALAGA O SAFEGUARD 7 DISENTENG TRABAHO

#		Hindi	Oo	Komento
7.1	<p>Ang proyektong ito ba ay magiging sanhi ng pagkawala ng trabaho? (hal. Pagsasaayos ng sektor o paglipat ng trabaho)</p>	<p style="text-align: center;">MABABA ANG PANGANIB</p>	<p style="text-align: center;">MATAAS ANG PANGANIB</p> <p>Isang buong ESIA o pagsusuri sa epekto sa kapaligiran at lipunan ang kailangan</p> <p>Mangyaring makipag-ugnayan sa grupo ng ESM para sa karagdagang gabay.</p>	
7.2	<p>Ang proyektong ito ba ay isasagawa sa mga sektor o ‘value chain’ na pinanginibabawan ng mga tagalikha ng kabuhayan at</p>	<p style="text-align: center;">MABABA ANG PANGANIB</p>	<p style="text-align: center;">KATAMTAMAN ANG PANGANIB</p> <p>Bigyan ng kaukulang aksyon at asahan ang panganib na dulot ng tuloy-tuloy na kahirapan at hindi pagkakapantay-pantay sa hindi</p>	

#		Hindi	Oo	Komento
	<p>ng iba pang mahihinang impormal na manggagawa sa larangan ng agrikultura, na kadalasan ay isinasalarawan ng mga may matataas na antas ng mga manggagawang mahihirap?</p>		<p>mapanatiling panlipunang agrikultura at sistema ng mga pagkain. Ang pagkakaroon ng disente at produktibong trabaho ay higit na dapat pagtuunan ng pansin ng proyekto, o maaari ring maglunsad ng mga kaukulang proteksyon sa mga manggagawa gaya ng pagkakaroon ng <i>'insurance.'</i></p> <p>Maglaan ng tiyak na hakbang nang sa gayon ay mabigyan ng boses o kapangyarihan ang mga manggagawang nasa laylayan tulad ng mga maliliit na tagalikha ng produkto, miyembro ng pamilyang naghahanapbuhay, mga magsasaka, trabahador mula sa impormal na sektor ng agrikultura, kalakip ang pagpapahalaga sa mga kababaihan at kabataang manggagawa. Ang pagsusuri sa edad at kasarian sa aspeto ng 'social value chain' o 'di kaya ay pagtatasa ng trabaho ay kinakailangan sa mga malalaking proyekto.</p>	
<p>7.3</p>	<p>Ang proyektong ito ba ay isasagawa sa mga lugar kung saan ang mga kabataan ay hindi binabayaran sa kanilang gawain bilang kasapi ng pamilya, kakulangan ng oportunidad sa</p>	<p>MABABA ANG PANGANIB</p>	<p>KATAMTAMAN ANG PANGANIB</p> <p>Bigyan ng kaukulang aksyon ang panganib na maaaring dulot ng tumatandang agrikultura at sistema ng pagkain sa pamamagitan ng mga hakbangin na susuporta sa mga kabataang manggagawa sa agrikultura. Kinakailangan ang</p>	

#		Hindi	Oo	Komento
	maayos na trabaho at umaalis sa kani-kanilang lugar at probinsya?		<p>masusing pagtatasa sa mga kabataan hinggil sa paghahanapbuhay.</p> <p>Maaaring magdagdag ng pantulong na hakbangin gaya ng mga pagsasanay sa kabataan at pag-engganyo sa mga itong lumahok sa mga gawain, gabayan sa mga pangangailangan sa produktibong yaman, pautang at pamilihan, pasiglahin ang mga negosyo at serbisyong akma sa mga kabataan.</p>	
7.4	Ang proyektong ito ba ay isasagawa sa mga sitwasyon kung saan makikita ang hindi pagkakapantay-pantay ng kasarian pagdating sa paghahanapbuhay? (hal. Ang mga kababaihang manggagawa ay hindi binabayaran dahil sa ambag nito bilang miyembro ng pamilya o di kaya ay pagsasaka ang kabuhayan na mayroong mababang kwalipikasyon at kakayahan, mababang kita at produktibo, at may mas mababang boses sa mga	MABABA ANG PANGANIB	<p>KATAMTAMAN ANG PANGANIB</p> <p>Bigyan ng kaukulang aksyon ang panganib ng hindi mapanatiling agrikultura at sistema ng pagkain sa pamamagitan ng mga hakbangin na bawasan ang hindi pagkakapantay-pantay ng bawat kasarian at isulong ang boses ng kababaihan sa kanayunan, partikular sa ekonomiya at pakikipagkapwa. Ang pagsusuri ng panlipunang 'value chain' o 'di kaya ay pagtatasa ng trabaho ay kinakailangan sa mga malalaking proyekto.</p> <p>Nararapat lang na gabayan ang mga kababaihan, anumang edad, at ibigay ang pangangailangang produktibong yaman (kasama ang kalupaan),</p>	

#		Hindi	Oo	Komento
	organisasyon ng mga manggagawa at tagapaglikha, higit na walang katiyakan ang kontrata at mas mataas na 'informality rates'		pautang, suporta sa pagbebenta at merkado, edukasyon at TVET, teknolohiya, at pagtuturo sa mga ito. Isaalang-alang ang mga pangangailangan sa panganganak at protektahan ang mga ito. Maglaan ng mga pasilidad sa pag-aalaga ng supling upang maipagpatuloy ang partisipasyon ng mga kababaihan sa gawain kung saan kaakibat nito ang pagtaas ng kargada sa trabaho. Isaalang-alang ang mga panganib na maaaring makaapekto sa mga nagdadalang-tao at nagpapasusong ina.	
7.5	Ang proyektong ito ba ay isasagawa sa mga lugar kung saan mayroong presensya ng mga migranteng trabahador o 'di kaya ay may potensyal na makaakit ng mga migranteng trabahador?	MABABA ANG PANGANIB	KATAMTAMAN ANG PANGANIB Bigyan ng kaukulang aksyon ang inaasahang diskriminasyon laban sa mga migranteng trabahador, sa pamamagitan pagprotekta sa karapatan ng mga ito, lalong-lalo na sa iba't-ibang grupo ng mga kabataan, kababaihan, at kalalakhian.	
7.6	Ang proyektong ito ba ay direktang tatanggap ng mga manggagawa?	MABABA ANG PANGANIB	KATAMTAMAN ANG PANGANIB Ang mga proyekto ng FAO ay sinusunod ang mga pamantayan ng UN/FAO gaya ng karapatan ng mga manggagawa, pagpapasahod sa mga ito, atbp. Ang pagkuha ng mga bagong kaanib para sa	

#		Hindi	Oo	Komento
			<p>proyekto ay base sa kaukulang pamantayan ng UN, samakatuwid, hindi dapat magbase sa personal na katangian lalo't kung hindi ito naaayon sa kinakailangan sa trabaho. Ang mga manggagawa ng proyektong ito ay inaasahang mabibigyan ng patas na pagtrato at oportunidad, walang diskriminasyon hinggil sa relasyon sa trabaho tulad ng pagtanggap sa mga bagong manggagawa, kabayaran (kasama ang sahod at benepisyo), kondisyon sa trabaho, tuntunin sa trabaho, pagtatalaga sa trabaho, promosyon, pagwawakas ng kontrata ng trabaho o 'di kaya ay pagreretiro.</p>	
7.7	<p>Ang proyektong ito ba ay may kasamang 'sub-contracting'?</p>	<p>MABABA ANG PANGANIB</p>	<p>KATAMTAMAN ANG PANGANIB</p> <p>Bigyan ng kaukulang aksyon ang inaasahang hindi pagkakapantay-pantay na pagtrato sa karapatan ng mga manggagawa sa pamamagitan ng pagpapakilala ng mga hakbangin na susuporta hinggil rito. Ang mga proyekto ng FAO na mayroong empleyado sa ilalim ng 'sub-contracting' ay nararapat lamang sa promosyon kung saan hangga't maaari ay ilaan sa mga lokal na negosyante partikular na ang mga kababaihan at kabataan sa mga kanayunan, kung saan mas</p>	

#		Hindi	Oo	Komento
			mapapalawak ang paglikha ng trabaho sa ilalim ng disenteng kalagayan ng trabaho. Sa karagdagan, ang FAO ay inaasahan na susubaybayan at susuportahan ang mga kontraktor nang sa gayon ay makakasiguro na mapapanatili ang pagganap at kalidad ng paggawa ng mga ito kaakibat sa internasyonal na pamantayan ukol rito.	
7.8	Ang proyektong ito ba ay isasagawa sa mga sektor o 'value chain' kung saan ang mga tagapaglikha at ibang mga manggagawa ng agrikultura ay malapit sa mga peligro at panganib? ^[147]	MABABA ANG PANGANIB	<p>KATAMTAMAN ANG PANGANIB</p> <p>Bigyan ng kaukulang aksyon ang pangambang dulot ng OHS sa pamamagitan ng paglalaan ng mga probisyon sa OHS na kalakip ng proyekto. Inaasahan na ang proyekto ay isasaalang-alang ang kaligtasan ng bawat manggagawa sa pamamagitan ng pagsunod sa mga 'minimum OSH measures' at magsilbing kontribusyon ito upang mapabuti ang kapasidad at mekanismo ng OSH sa pagta-trabaho.</p> <p>Halimbawa, sa pamamagitan ng pagsasagawa ng simpleng pagtatasa ng panganib sa kalusugan at kaligtasan, at pagsuporta sa pagpapatupad ng mga natukoy na hakbang sa pagkontrol sa</p>	

¹⁴⁷ Ang mga pangunahing panganib sa OSH sa agrikultura ay kinabibilangan ng: mapanganib na makinarya at kasangkapan; nakalalason o 'allergic na mga ahente; 'carcinogenic' na ahente; mga sakit mula sa parasitiko; naililipat na mga sakit sa hayop; nakakulong na espasyo; 'ergonomic' na panganib; matinding temperatura; at pakikipag-ugnayan sa mga mapanganib at nakalalason ng hayop, reptilya, at insekto.

#		Hindi	Oo	Komento
			<p>panganib. Ang mga aktibidad sa pagpapataas ng kamalayan at pagpapaunlad ng kapasidad sa kinakailangang mga hakbang sa OSH na tumutugon sa kasarian ay nakapaloob sa disenyo ng proyekto upang matiyak ang kaligtasan at kalusugan ng mga manggagawa, kabilang ang mga impormal na manggagawa. Maaaring maglagay ng karagdagang hakbang upang bawasan ang mga panganib at protektahan ang mga manggagawa, gayundin ang mga kabataang nagtatrabaho o naglalaro sa bukid, tulad ng paggamit ng mga alternatibo sa pestisidyo, pinahusay na paghawak at pag-iimbak ng mga pestisidyo, atbp. Ang mga partikular na probisyon para sa OSH para sa mga buntis at nagpapasuso ay nararapat lang na iparating sa mga ito. Ang FAO ay magsasagawa ng mga periyodikong inspeksyon at isang <i>multistakeholder mechanism</i> para sa pagsubaybay sa mga ito.</p>	
7.9	<p>Ang proyektong ito ba ay magtataguyod ng mga teknolohiya o kasanayan na nagdudulot ng mga panganib sa <i>occupational safety and health (OSH)</i> para sa mga magsasaka,</p>	MABABA ANG PANGANIB	<p>MATAAS ANG PANGANIB</p> <p>Isang buong ESIA o pagsusuri sa epekto sa kapaligiran at lipunan ang kailangan</p>	

#		Hindi	Oo	Komento
	iba pang manggagawa sa kanayunan o populasyon sa kanayunan sa pangkalahatan?		Mangyaring makipag-ugnayan sa grupo ng ESM para sa karagdagang gabay.	
7.10	Ang proyektong ito ba ay nakikita na ang mga batang <u>wala pa o nasa ilalim</u> ng iminumungkahing edad ng pagtatrabaho (karaniwan ay 14 o 15 taong gulang) ay makakasama sa mga palatuntunin na sinusuportahan ng proyekto?	MABABA ANG PANGANIB	HINDI MAAARING MAGPATULOY	
7.11	Ang proyektong ito ba ay nakikita na ang mga bata sa <u>itaas</u> ng iminumungkahing edad ng pagtatrabaho (karaniwan ay 14 o 15 taong gulang), ngunit wala pang 18 taong gulang ay makakasama sa mga	MABABA ANG PANGANIB	KATAMTAMAN ANG PANGANIB Bigyan ng kaukulang aksyon ang inaasahang panganib na dulot ng child labor ^[148] sa mga kabataang may edad 14-17. Makatutulong ang mga hakbangin gaya ng pagbabago ng disenyo para sa pangalagaan ang mga ito. Para sa mga batang 14 hanggang 17 taong gulang, mahalagang kaakibat ng kanilang edukasyon ang mga kasanayan-pagsasanay na siyang	

¹⁴⁸ Ang child labor ay tinukoy bilang trabaho na hindi naaangkop sa edad ng isang bata. Ito ay nakakaapekto sa edukasyon, nakakapinsala sa kanilang kalusugan, kaligtasan o moralidad. Ito ay tumutukoy sa mga batang nagtatrabaho na wala pa sa tinukoy na pinakamababang edad na maaaring gawin ito 'di kaya ay pakikibahagi sa mapanganib na trabaho. Ang mapanganib na trabaho ay nakapipinsala sa kalusugan, kaligtasan o moral ng isang bata. Ang gawaing ito ay mapanganib o nangyayari sa ilalim ng hindi malusog na mga kondisyon na maaaring magresulta sa isang bata na mapatay, o masugatan at/o magkasakit bilang resulta ng hindi magandang pamantayan sa kalusugan at kaligtasan at mga kaayusan sa pagtatrabaho. Ang ilang mga pinsala o masamang kalusugan ay maaaring magresulta sa permanenteng kapansanan. Ang mga bansang nagpatibay ng ILO Convention No.182 ay obligado na bumuo ng mga Pambansang listahan ng mga mapanganib na trabaho sa ilalim ng Artikulo 4.

#		Hindi	Oo	Komento
	palatuntunan na sinusuportahan ng proyekto?		<p>magpapadali sa kanilang paglahok sa mga paggawa sa kanayunan. Gayunpaman, ang mga batang wala pang 18 taong gulang ay hindi dapat lumahok sa mga gawaing mapanganib o makagambala sa pag-aaral, gayundin sa kalusugan, kaligtasan o moral ng bata. Kung saan ang mga batang wala pang 18 taong gulang ay maaaring sumali sa mga aktibidad na may kaugnayan sa pagtatrabaho sa proyekto. Magsasagawa ng naaangkop na pagtatasa ng panganib kasama ang regular na pagsubaybay sa kalusugan, mga kondisyon sa pagtatrabaho at oras ng trabaho, bilang karagdagan sa iba pang kinakailangan ng ESS. Upang maiwasan ang anumang uri ng sekswal na panliligalig o pagsasamantala sa lugar ng trabaho (kabilang ang papunta at pabalik), lalo na sa mga kababaihan, karagdagang panuntunan ukol dito ay kinakailangan.</p>	
7.12	Ang proyektong ito ba ay isasagawa sa isang 'value chain' kung saan may mga ulat ng 'child labor'?	MABABA ANG PANGANIB	<p>MATAAS ANG PANGANIB</p> <p>Isang buong ESIA o pagsusuri sa epekto sa kapaligiran at lipunan ang kailangan</p>	

#		Hindi	Oo	Komento
			Mangyaring makipag-ugnayan sa grupo ng ESM para sa karagdagang gabay.	
7.13	Ang proyektong ito ba ay isasagawa sa isang 'value chain' o sektor kung saan may mga ulat ng sapilitang paggawa ¹⁴⁹ ?	MABABA ANG PANGANIB	<p>MATAAS ANG PANGANIB</p> <p>Isang buong ESIA o pagsusuri sa epekto sa kapaligiran at lipunan ang kailangan</p> <p>Mangyaring makipag-ugnayan sa grupo ng ESM para sa karagdagang gabay.</p>	

PANGANGALAGA O SAFEGUARD 8 PAGKAKAPANTAY-PANTAY NG KASARIAN (GENDER EQUALITY)

		Hindi	Oo	Komento
8.1	Ang proyektong ito ba ay maaari mapanganib sa pagpapalakas ng umiiral na diskriminasyon na batay sa	MABABA ANG PANGANIB	<p>KATAMTAMAN ANG PANGANIB</p> <p>Bigyan ng kaukulang aksyon ang inaasahang panganib sa pagpapatuloy o pagpapatibay ng hindi pagkakapantay-pantay sa pamamagitan ng pagsasagawa ng isang pagsusuri sa kasarian upang matukoy ang mga</p>	

¹⁴⁹ Ang sapilitang paggawa ay binubuo ng anumang trabaho o serbisyong labag sa kalooban ng isang indibidwal sa ilalim ng banta ng puwersa o parusa. Kabilang dito ang mga lalaki, babae, at bata sa mga sitwasyon ng pagkaalipin sa utang, nagdurusa na tulad ng pagkaalipin o na-traffic. "Sa maraming bansa, ang gawaing pang-agrikultura ay higit na impormal, at mahina ang legal na proteksyon ng mga manggagawa. Sa Timog Asya, mayroon pa ring ebidensya ng 'bonded labor' sa agrikultura, na nagreresulta sa mga trabahong napagkasunduan kung saan ang mga manggagawang walang lupa ay nakulong sa mapagsamantala at mapilit na kondisyon sa pagtatrabaho kapalit ng pautang. Ang mababang sahod na nauugnay sa mataas na interes ay nagpapahirap para sa buong pamilya na makatakas sa masamang dulot nito. Sa Africa, ang mga tradisyunal na anyo ng "mga bakas ng pagkaalipin" ay laganap pa rin sa ilang mga bansa, na humahantong sa mga sitwasyon kung saan ang buong pamilya (matatanda at bata, lalaki at babae) ay napipilitang magtrabaho sa mga bukid ng mga may-ari ng lupa kapalit ng pagkain at pabahay. Sa Latin America, ang kaso ng mga manggagawang na-recruit sa mahihirap na lugar at ipinadala upang magtrabaho sa mga plantasyon o sa mga kampo ng pagtotroso ay namatiyagan at nasulat ng pambansang inspeksyon at iba pang mga aktor." (ILO, Profits and poverty: the economics of forced labour /International Labour Office. - Geneva: ILO, 2014)

	kasarian, sa pamamagitan ng hindi pagsasaalang-alang sa mga tiyak na pangangailangan at prayoridad ng kababaihan at babae?		tiyak na hakbang upang maiwasan ang paggawa ng pinsala, magbigay ng pantay na pagkakataon sa mga kalalakihan at kababaihan, at itaguyod ang pagbibigay kapangyarihan sa mga kababaihan at babae.	
8.2	Ang proyektong ito ba ay maaari hindi matukoy ang iba't-ibang pangangailangan at prayoridad ng kababaihan at kalalakihan batay sa pag-'access' sa mga serbisyo, ari-arian, yaman, pamilihan, disenteng trabaho at paggawa ng desisyon?	MABABA ANG PANGANIB	<p align="center">KATAMTAMAN ANG PANGANIB</p> <p>Bigyan ng kaukulang aksyon ang inaasahang panganib sa hindi maalikayang mga gawi sa agrikultura at mga sistema ng pagkain sa lipunan sa pamamagitan ng pagsasagawa ng pagsusuri sa kasarian upang tukuyin ang mga partikular na pangangailangan at prayoridad ng mga kalalakihan at kababaihan, at ang mga hadlang na maaari nilang harapin upang ganap na makilahok o makinabang mula sa mga aktibidad ng proyekto, at magdisenyo ng partikular na hakbang upang matiyak na ang kababaihan at kalalakihan ay may pantay na pag-'access' sa mga produktibong mapagkukunan at mga input.</p>	

PANGAGALAGA O SAFEGUARD 9 KATUTUBONG TAO AT KULTURANG PAMANA

		Hindi	Oo	Komento
9.1	Mayroon bang mga <i>katutubong tao</i> * ang naninirahan sa labas ng lugar ng	MABABA ANG PANGANIB	PUMUNTA SA SUSUNOD NA TANONG	

	<i>proyekto**</i> kung saan gaganapin ang mga aktibidad? ^[150] ?				
	9.1.1	Nakakaimpluwensya ba ang mga aktibidad ng proyekto sa mga katutubong tao na naninirahan sa labas ng lugar ng proyekto?	MABABA ANG PANGANIB	KATAMTAMAN ANG PANGANIB Isang libre (boluntaryo), pauna, at alam na proseso ng pagkuha ng pahintulot ang kailangan. Ang mga aktibidad ng proyekto ay dapat magbalangkas ng mga aksyon upang matugunan at mapagaan ang anumang potensyal na epekto Mangyaring makipag-ugnayan sa grupo ng ESM/OPCA para sa karagdagang gabay	
9.2	Mayroon bang mga <i>katutubong tao*</i> ang naninirahan <i>sa lugar ng proyekto**</i> kung saan gaganapin ang mga aktibidad?		MABABA ANG PANGANIB	KATAMTAMAN ANG PANGANIB Isang libre (boluntaryo), pauna, at alam na proseso ng pagkuha ng pahintulot ang kailangan Kung ang proyekto ay para sa katutubong tao , isang 'Indigenous People's Plan' ang kailangan bilang karagdagan sa libre (boluntaryo), pauna, at alam na proseso ng pagkuha ng pahintulot ang kailangan Sa mga pagkakataon kung saan ang proyekto ay para sa parehong katutubo at hindi katutubong tao , ang 'Indigenous People's Plan' ay	

¹⁵⁰ *Isinasaalang-alang ng FAO ang mga sumusunod na pamantayan upang matukoy ang mga katutubong tao: prayoridad sa oras na may kinalaman sa trabaho at paggamit ng isang partikular na teritoryo; ang boluntaryong pagpapatuloy ng pagkakaiba-iba ng kultura (hal. mga wika, batas at institusyon); pagkilala sa sarili; isang karanasan ng pagsupil, hindi pagpapahalaga, pagpapaalis, pagbubukod o diskriminasyon (patuloy man o hindi ang mga kondisyong ito).** Ang pariralang "Sa labas ng lugar ng proyekto" ay dapat basahin na isinasaalang-alang ang posibilidad na maimpluwensyahan ng mga aktibidad ng proyekto ang mga kabuhayan, pag-'access' sa lupa, at mga karapatan ng mga katutubong tao anuman ang pisikal na distansya. Halimbawa: Kung ang isang katutubong komunidad ay nakatira 100 km ang layo mula sa isang lugar ng proyekto kung saan ang mga aktibidad sa pangingsida ay makakaapekto sa ani ng ilog na naa-'access' din ng komunidad na ito, ang 'user' ay dapat sumagot ng "OO" sa tanong.

			<p>kakailanganin lamang kung karamihan sa benepisyaryo ay mga katutubo. Ang mga aktibidad ng proyekto ay dapat magbalangkas ng mga aksyon upang matugunan at mapagaan ang anumang potensyal na epekto</p> <p>Mangyaring makipag-ugnayan sa grupo ng ESM/OPCA para sa karagdagang gabay</p>	
9.3	<p>Ang proyektong ito ba ay makakaapekto ng masama o seryoso sa mga karapatan, lupain, likas na yaman, teritoryo, kabuhayan, kaalaman, pakikipagkapwa, tradisyon, mga sistema ng pamamahala, at kultura o pamana (<i>pisikal* at hindi pisikal o hindi nakikita**</i>) ng mga katutubong tao sa loob at labas ng lugar ng proyekto?</p> <p><i>*Ang Pisikal ay tinutukoy bilang nagagalaw o hindi nagagalaw na mga bagay, lugar, istruktura, grupo ng mga istruktura, natural na katangian, at tanawin na may arkeyolohiko, paleyontolohikal, historikal, arkitektural, relihiyon, 'aesthetic' o iba pang kahalagahang</i></p>	<p>MABABA ANG PANGANIB</p>	<p>MATAAS ANG PANGANIB</p> <p>Isang buong ESIA o pagsusuri sa epekto sa kapaligiran at lipunan ang kailangan</p> <p>Mangyaring makipag-ugnayan sa grupo ng ESM para sa karagdagang gabay.</p>	

	<p><i>pangkultura na matatagpuan sa lungsod o kanayunan, lupa, ilalim ng lupa o ilalim ng tubig.</i></p> <p><i>**Ang di-pisikal o hindi nasasalat ay tinutukoy bilang "ang mga kasanayan, representasyon, pagpapahayag, kaalaman at kasanayan pati na rin ang mga instrumento, bagay, kagamitan at nasasakupang kultural na maiuugnay sa komunidad, grupo, at sa ilang mga pagkakataon sa mga indibidwal, na kinikilalang bahagi ng kanilang espirituwal at kultural na pamana"</i></p>			
<p>9.4</p>	<p>Ang proyektong ito ay matatagpuan ba sa isang lugar kung saan umiiral ang mga yamang kultural?</p>	<p>MABABA ANG PANGANIB</p>	<p>KATAMTAMAN ANG PANGANIB</p> <p>Upang mapanatili ang mga yamang kultural (na umiiral sa lugar ng proyekto) at upang maiwasan ang pagkasira ng mga ito, ang angkop na pag-aaral ay dapat gawin upang: a) patunayan ang mga probisyon ng normatibong balangkas, na karaniwang nasa ilalim ng pangangasiwa ng isang pambansang institusyon na responsable para sa proteksyon ng mga makasaysayan at arkeolohikong lugar o ng di-pisikal na pamanang kultural; at b) patunayan sa pamamagitan ng pakikipagtulungan at pakikipag-ugnayan sa mga institusyon/pamunuan na sariling pinapamahalaan ng mga katutubo,</p>	

			<p>ang pagkakaroon ng mga lugar o di-pisikal na pamanang kultural na mahalaga sa mga katutubo.</p> <p>Sa mga kaso kung saan may mataas na pagkakataon na makatagpo ng pisikal na mga yamang kultural, ang mga dokumento sa pagpapasubasta at kontrata para sa anumang gawaing sibil para sa pagbawi ng mga hindi inaasahang tuklas na yaman ay kailangang isangguni alinsunod sa mga pambansang pamamaraan at tuntunin.</p>	
--	--	--	--	--

KARAGDAGANG IMPORMASYON	OO	HINDI
Mayroon bang iba pang potensyal na panganib sa kapaligiran at lipunan ang proyektong ito na hindi nakuha sa 'screening checklist?'		
Ang iminungkahing proyekto ba ay maaaring maituring na kontrobersyal?		
May panganib ba ng Sekswal na pagsasamantala, pang-aabuso, at panliligalig(SEAH)? ^[151]		

¹⁵¹ Tala: Ang mga karagdagang 'screening tools' na kaugnay sa SEAH ay ginagawa ng GCF at FAO, dahil sa kanilang bagong pagtanggap at pagpapatibay ng mga patakaran at balangkas na binibigyang pagpapahalaga ang pagsama ng mga panganib sa SEAH. Dahil dito, inaasahang madadagdagan ang 'checklist' na ito sa susunod na buwan ng 2022. Ang ESMF ay babaguhin alinsunod sa paglabas ng mga karagdagang 'tools' at impormasyon ukol dito.

APENDIKS 9. TALAAN NG NILALAMAN UKOL SA PLANO NG MGA KATUTUBO¹⁵²

Kung ang iminungkahi ng proyekto ay maaaring makaapekto sa mga katutubo, isang *Indigenous Peoples Plan (IPP)* ang nararapat na balangkasin kung saan ipapaliwanag at isasama ito sa dokumentasyon ng proyekto. Ang IPP ay maglalaman ng mga paliwanag at ipatutupad sa paraang naaayon sa mga kinakailangan ng FAO ESS8. Ang IPP ay magkakaroon ng antas ng detalyadong katapat sa pagiging kumplikado ng kalikasan at sukat ng iminungkahi ng proyekto at ang mga potensyal na epekto nito sa mga karapatan, lupain, teritoryo, pinagkukunang yaman, tradisyunal na kabuhayan, at pamana ng kultura ng mga katutubo. Kung ang mga partikular na aktibidad ng proyekto, at/o mga lokasyon ay hindi pa ganap na natukoy, mainam na isagawa at ihanda ang Indigenous Peoples Planning Framework (IPPF) ng naatasan para dito.

Sa pamamagitan ng epektibo at makabuluhang pakikilahok ng mga apektadong mamamayan, ang IPP ay nararapat na malinaw ipaliwanag kung saan ito ay naglalaman ng mga probisyon na tutugon, sa pinakamababa, sa mga mahahalagang aspeto ng sumusunod na balangkas:

- A. Kabuuang Buod ng Indigenous Peoples Plan: Malaman na naglalarawan ng mga kritikal na katotohanan, mahahalagang natuklasan, at mga inirerekomendang aksyon
- B. Paglalarawan ng Proyekto: Pangkalahatang paglalarawan ng proyekto, lugar ng proyekto, at mga bahagi o palatuntunan na maaaring humantong sa epekto nito sa mga katutubo
- C. Paglalarawan ng mga Katutubo: Isang paglalarawan ng mga apektadong katutubo at ang kanilang mga lokasyon, kabilang ang:
 - i. paglalarawan ng komunidad o mga komunidad na bumubuo sa mga apektadong mamamayan (hal. mga pangalan, etnisidad, diyalekto, tinatayang bilang, atbp.;
 - ii. paglalarawan ng mga mapagkukunang yaman, lupain at teritoryong maaapektuhan at ang mga apektadong mamamayan na mayroong ugnayan sa mga mapagkukunang yaman, lupain, at teritoryo; at
 - iii. isang pagkakakilanlan ng anumang mga mahihinang grupo sa loob ng mga apektadong mamamayan (hal. mga hindi nakausap at boluntaryong nakahiwalay na mga tao, kababaihan at babae, may kapansanan at matatanda, iba pa.
- D. Buod ng mahahalagang karapatan at legal na balangkas: Isang paglalarawan ng mga mahahalagang karapatan ng mga katutubo at ang naaangkop na legal na balangkas, kabilang ang:
 - i. Isang pagsusuri ng mga naaangkop na lokal at internasyonal na batas na nagpapatunay at nagpoprotekta sa mga karapatan ng mga katutubo (kasama ang pangkalahatang pagtatasa ng pagpapatupad ng parehong pamahalaan).
 - ii. Pagsusuri kung ang proyekto ay mayroong mga aktibidad na nakasalalay sa pagtatatag ng legal na pagkilala sa mga karapatan sa mga lupain, mapagkukunang yaman, o teritoryo na tradisyonal na pagmamay-ari ng mga katutubo, inookupahan o kung hindi man ay ginagamit o nakuha ng mga katutubo:
 - a. pagkakakilanlan ng mga hakbang at kaugnay na talaan ng oras bilang pagsuporta sa legal na pagkilala sa naturang pagmamay-ari, trabaho, o paggamit sa suporta

¹⁵² Ang balangkas na ito ay hinango at ginaya mula sa *UNDP SES, Standard 6 Guidance Note on Indigenous Peoples (2017)*

- ng may katuturang awtoridad, kabilang ang paraan kung saan dapat igalang ng pagtatakda ng hangganan, paghihiwalay, at pagkakaroon ng titulo ang mga kaugalian, tradisyon, kaugalian, halaga, lupain at epektibo at makabuluhang partisipasyon ng mga apektadong mamamayan, na may legal na pagkilala na ipinagkaloob sa mga titulo na may buo, libre at may pahintulot ng mga apektadong mamamayan; at
- b. listahan ng mga aktibidad na ipinagbabawal hanggang sa makumpleto ang pagtatakda ng hangganan, paghihiwalay, at pagkakaroon ng titulo.
- E. Buod ng mga Hakbangin ng Panlipunan at Pangkalikasang Pagtatasa at Mitigasyon
- i. Isang buod ng mga napag-alaman at rekomendasyon ng mga naunang pag-aaral ukol sa epekto ng lipunan at kapaligiran, partikular ang kaugnayan sa mga katutubo, kanilang mga karapatan, lupain, teritoryo, mapagkukunang yaman, tradisyunal na kabuhayan, at pamana ng kultura. Nararapat lamang na ilakip rito ang kung paano lumahok ang mga apektadong katutubo sa naturang pag-aaral at ang kanilang mga pananaw sa mga palatuntunan ng pakikilahok, mga natuklasan at rekomendasyon.
 - ii. Kung saan ang mga potensyal na panganib at masamang epekto sa mga katutubo, ang kanilang mga lupain, mapagkukunan yaman at mga teritoryong natukoy, ang mga detalye at kaugnayan sa talaan ng oras para sa mga nakaplanong hakbang upang maiwasan, mabawasan, mapagaan, o mabayaran ang mga masamang epekto ng mga ito. Pagkilala sa mga espesyal na hakbang upang itaguyod at protektahan ang mga karapatan at interes ng mga katutubo kabilang ang pagsunod sa mga nakaugalian ng mga apektadong mamamayan.
- F. Pakikilahok, Konsultasyon, at Mga Proseso ng FPIC
- i. Isang buod ng mga resulta ng konsultasyon na naaangkop sa kultura at mga proseso ng FPIC na isinagawa kasama ng mga apektadong mamamayan na humantong sa pagsuporta ng mga katutubo sa proyekto.
 - ii. Isang paglalarawan ng mga palatuntunan upang magsagawa ng inuulit na konsultasyon at mga proseso ng pagpayag sa buong pagpapatupad ng proyekto. Tukuyin ang mga partikular na aktibidad ng proyekto at mga pangyayari na nangangailangan ng konsultasyon at FPIC.
- G. Mga Naaangkop na Benepisyo: Isang pagkakakilanlan ng mga hakbang na nararapat isagawa upang matiyak na ang mga katutubo ay makakatanggap ng pantay na panlipunan at pang-ekonomiyang mga benepisyo na naaangkop sa kultura, kabilang ang isang paglalarawan ng mga proseso ng konsultasyon at pagpayag na humahantong sa natukoy na mga kaayusan sa pagbabahagi ng benepisyo.
- H. Pagtatasa ng kasarian at plano ng pagkilos
- I. Suporta sa kapasidad: Paglalarawan ng mga hakbang upang suportahan ang panlipunan, legal, teknikal na mga kakayahan ng mga organisasyon ng mga katutubo sa lugar ng proyekto upang mas mahusay at epektibong kumakatawan ang mga apektadong katutubo.
 - J. Pagreresolba sa Karaingan: Isang paglalarawan ng mga pamamaraan na magagamit upang matugunan ang mga karaingan na hatid ng mga apektadong katutubo dahil sa pagpapatupad ng proyekto, kabilang ang mga magagamit na mga lunas, kung paano isinasaalang-alang ng mga palatuntunan ng karaingan ang mga kaugalian ng mga katutubong batas at proseso ng paglutas ng mga pagtatalo, pati na rin ang epektibong kapasidad ng mga katutubo sa ilalim ng mga

pambansang batas na tuligsain ang mga paglabag at siguraduhin ang mga lunas para sa parehong sa mga lokal na korte at mga prosesong administratibo.

- K. Pagsubaybay, Pag-uulat, Pagsusuri
 - i. Mga palatuntunan at reprensiya na naaangkop sa proyekto para sa naaaninag, paglahok sa pinagsamang pagsubaybay (kabilang ang malayang eksperto), pagsusuri, at pag-uulat, kabilang ang paglalarawan kung paano nakasama ang mga apektadong katutubo.
 - ii. Tukuyin ang mga palatuntunan na inilatag upang bigyang-daan ang peryodikong pagsusuri at pagbabago ng IPP kung sakaling ang mga pinakabagong pangyayari sa proyekto ay nangangailangan ng mga pagbabago na binuo sa pamamagitan ng mga proseso ng konsultasyon at pagpayag ng mga apektadong katutubo.
- L. Mga Institusyonal na Kaayusan: Inilalarawan ang mga responsibilidad sa pag-aayos ng institusyonal at mga palatuntunan para sa pagsasakatuparan ng mga hakbang na nakapaloob sa IPP, kabilang ang mga palatuntunang pakikilahok ng mga apektadong katutubo. Inilalarawan ang tungkulin ng mga malaya, walang kinikilingan na mga kalahok sa pagtutuos, magsagawa ng panlipunan at pangkapaligiran na mga pagtatasa kung kinakailangan, at/o magsagawa ng pangangasiwa ng proyekto.
- M. Badyet at Pananalapi: Isang plano na may naaangkop na gastos, na may sapat na pag-iisa-isa na badyet upang kasiya-siyang maisagawa ang mga aktibidad na inilarawan.

Tandaan: Ipatatupad ang IPP bilang bahagi ng pagsasagawa ng proyekto. Gayunpaman, sa anumang kaso ay hindi magaganap ang mga aktibidad ng proyekto na maaaring makasama sa mga katutubo bago pa man ipatupad ang mga kaukulang aktibidad sa IPP. Kung saan ang ibang mga dokumento ng proyekto ay nabuo na at tinutugunan ang mga isyu na nakalista sa mga seksyon sa itaas, ang pagsipi sa kaugnay na dokumento ay sapat na.

Para sa isang IPPF, ang balangkas sa itaas ay babaguhin upang isama ang mga pamamaraan para sa pagkilatis, pagtatasa at pagbuo ng mga partikular na (mga) IPP kapag ang mga bahagi ng proyekto, mga aktibidad sa 'sub-projects' at/o mga aktibidad ay ganap nang natukoy. Ang mga pamamaraan ay karaniwang papalitan ang seksyon E sa itaas, gayunpaman ang IPPF ay maghahangad pa rin na tukuyin ang mga uri ng inaasahang potensyal na may masamang epekto sa lipunan at kapaligiran.

APENDIKS 10. MGA TUNTUNIN NG SANGGUNIAN PARA SA PANGANGASIWA NG PAGHAHANDA NG MGA KASULATAN

A10.1 Suleras o template para sa pagbuo ng isang Environmental at Social Management Plan

Isinasaad ng ESOP 1 na, para sa mga proyektong sinusuri bilang alinman sa mataas na panganib o katamtamang panganib, ang paglikha ng isang Environmental and Social Management Plan (ESMP) ay kinakailangan. Ang ESMP ay nararapat na ilakip sa pangkalahatang disenyo ng proyekto.

Ang ESMP ay binubuo ng isang hanay ng mga hakbang sa pagpapagaan, pagsubaybay at institusyonal na hakbangin, kabilang ang mga patakaran, pamamaraan at kasanayan - pati na rin ang mga aksyon na kailangan upang ipatupad ang mga hakbang na ito - nang sa gayon ay makamit ang ninanais na mga resulta sa kapaligiran at panlipunan.

Ang isang ESMP ay mga kasulatan ng estratehiya sa pamamahala ng peligro ng proyekto. Ito ay nagsisilbing isang "payong dokumento" na nagbubuklod ng mga natuklasan ng lahat ng mga pag-aaral sa epekto na isinagawa sa yugto ng disenyo, ang mga plano at iba pang mga probisyon para sa pagsunod sa mga kinakailangan ng mga Pamantayan, pati na rin ang mga tukoy na impormasyon tungkol sa bansa at lugar na siyang kaugnay sa mga estratehiya pangangasiwa ng pangamba ng proyekto.

Ang pagkilala sa dinamikong katangian ng proseso ng pagbuo at pagpapatupad ng proyekto, ang pagpapatupad ng isang ESMP ay magsisilbing tugon sa mga pagbabago sa mga pangyayari sa proyekto, mga hindi inaasahang pangyayari, at mga resulta ng pagsubaybay.

Ang isang ESMP ay bubuo ng magkakahiwalay na mga parte ukol sa:

- (i) pagpapagaan ng epekto sa kapaligiran at panlipunan;
- (ii) pagsubaybay sa kapaligiran at panlipunan;
- (iii) pagpapaunlad ng kapasidad;
- (iv) pakikipag-ugnayan sa mga makikinabang; at
- (v) isang plano ng aksyon sa pagpapatupad.

Mitigasyon:

Tinutukoy ang mga hakbang at aksyon alinsunod sa herarkiya ng pagbabawas na umiiwas, o kung hindi posible ang pag-iwas, binabawasan ang potensyal ng makabuluhang masamang epekto sa lipunan at kapaligiran sa mga katanggap-tanggap na antas. Sa partikular, ang ESMP ay: (a) kinikilala at ibinubuod ang lahat ng inaasahang makabuluhang masamang epekto sa lipunan at kapaligiran; (b) inilalarawan – na may mga teknikal na detalye – ang bawat hakbang sa mitigasyon, kabilang ang uri ng epekto kung saan ito nauugnay at ang mga kondisyon kung saan ito kinakailangan (hal., tuloy-tuloy o kung sakaling may mga hindi inaasahang pangyayari), kasama ang mga disenyo, paglalarawan ng kagamitan, at (c) tinatantya ang anumang potensyal na epekto sa lipunan at kapaligiran ng mga hakbang na ito at anumang natitirang epekto kasunod ng mitigasyon; at (d) isinasaalang-alang, at naaayon sa, iba pang kinakailangang mga plano sa mitigasyon (hal. para sa displacement, mga katutubo).

Pagsubaybay

Tinutukoy ang mga layunin ng pagsubaybay at tinutukoy ang uri ng pagsubaybay, na may mga ugnayan sa mga epekto na tinasa sa pagsusuri sa kapaligiran at panlipunan at ang mga hakbang sa mitigasyon na inilarawan sa ESMP. Sa partikular, ang parte ng pagsubaybay ng ESMP ay nagbibigay ng: (a) isang partikular na paglalarawan, at mga teknikal na detalye, ng mga hakbang sa pagsubaybay, kabilang ang mga parametro na susukatin, mga paraan na gagamitin, mga napiling lokasyon, dalas ng mga pagsukat, mga limitasyon sa pagtuklas (kung saan naaangkop) (b) mga pamamaraan sa pagsubaybay at pag-uulat (i) tiyakin ang maagang pagtuklas ng mga kondisyon na nangangailangan ng mga partikular na hakbang sa mitigasyon, at (ii) magbigay ng impormasyon sa pag-unlad at mga resulta ng mitigasyon.

Pag-unlad ng kapasidad at pagsasanay

Upang suportahan ang napapanahon at epektibong pagpapatupad ng mga bahagi ng proyektong panlipunan at pangkapaligiran at mga hakbang sa mitigasyon, ang ESMP ay kumukuha mula sa pagsusuri sa kapaligiran at panlipunan ng pagkakaroon ng tungkulin, at kakayahan ng mga responsableng partido sa lugar o sa antas ng ahensya at ministryo. Sa partikular, ang ESMP ay nagbibigay ng paglalarawan ng mga institusyonal na kaayusan, pagtukoy kung aling partido ang may pananagutan sa pagsasagawa ng mga hakbang sa mitigasyon at pagsubaybay (hal. para sa operasyon, pangangasiwa, pagpapatupad, pagsubaybay sa pagpapatupad, panlunas na aksyon, pagpopondo, pag-uulat, at pagsasanay sa kawani). Kung natukoy ang suporta para sa pagpapalakas ng kakayahan sa pamamahala sa lipunan at kapaligiran, inirerekomenda ng ESMP ang pagtatatag o pagpapalawak ng mga partidong responsable, ang pagsasanay ng mga kawani at anumang karagdagang mga hakbang na maaaring kailangan upang suportahan ang pagpapatupad ng mga hakbang sa mitigasyon at anumang iba pang rekomendasyon ng kapaligiran at panlipunang pagtatasa.

Pakikipag-ugnayan sa makikinabang

Ang mga balangkas ay may panukala na gawing makabuluhan, epektibo at may kamalayang konsultasyon sa mga apektadong makikinabang mula rito. Kalakip ang mga impormasyon ukol sa (a) mga paraan na ginagamit upang ipaalam at palahukin ang mga apektadong mamamayan sa proseso ng pagtatasa; (b) buod ng plano sa pakikipag-ugnayan ng mga makikinabang para sa makabuluhan, epektibong konsultasyon sa gitna ng pagpapatupad ng proyekto, kabilang ang pagtukoy ng mga napagtagumpayan ng mga isinagawang konsultasyon, pagsisiwalat ng impormasyon, at peryodikong pag-uulat sa pag-unlad sa pagpapatupad ng proyekto; at (c) paglalarawan ng mga epektibong proseso para sa pagtanggap at pagtugon sa mga alalahanin at hinaing ng makikinabang tungkol sa kapaligiran at panlipunang pagganap ng proyekto.

Plano ng pagkilos sa pagpapatupad (iskedyul at mga pagtatantya sa gastos)

Para sa lahat ng apat na aspetong nabanggit (mitigasyon, pagsubaybay, pag-unlad ng kapasidad, at pakikipag-ugnayan sa mga kalahok), ang ESMP ay nagbibigay ng (a) isang talaan ng pagpapatupad para sa mga hakbang na dapat isagawa bilang bahagi ng proyekto, na nagpapakita ng 'phasing' at koordinasyon sa pangkalahatang mga plano sa pagpapatupad ng proyekto; at (b) ang kapital at paulit-ulit na mga pagtatantya sa gastos at pinagmumulan ng mga pondo para sa pagpapatupad ng ESMP. Ang mga ito ay isinama din sa kabuuang mga talahanayan ng gastos ng proyekto. Ang bawat isa sa

mga hakbang at aksyon na ipapatupad ay malinaw na tutukuyin at ang mga gastos sa paggawa nito ay isasama sa pangkalahatang pagpapalano, disenyo, badyet, at pagpapatupad ng proyekto.

A10.2 Suleras para sa pagbuo ng isang Environmental and Social Impact Assessment

Kapag napagpasyahan na mula sa pagsusuri ng mga listahan sa pagkilatis sa kapaligiran, kinakailangan ang pag-aaral ng environmental impact assessment (ESIA), at dapat isagawa ang mga sumusunod na hakbang:

- Malinaw na ipaalam ang mga layunin ng ESIA para sa ilalim ng proyekto ('extractive project'), gawan ng buod ang saklaw ng ESIA at ang tiyempo nito kaugnay sa paghahanda, disenyo, at pag-apruba ng proyekto. Sa loob ng saklaw ng pag-aaral, balangkasin ang oras, espasyo at mga hangganan ng hurisdiksyon ng pag-aaral. Higit pa rito, tukuyin ang mga gawain at pag-aaral na isasagawa, mga kakulangan sa impormasyon na dapat tugunan, mga pamamaraan atbp;
- Magbigay ng mga detalye sa target na gawain sa ilalim ng proyekto, na napapailalim sa isang ESIA, at ang kanilang tungkulin, at magbigay ng impormasyon sa mga nauugnay na gawain ng mga may lisensya na nagdudulot ng mga epekto sa kapaligiran at panlipunan, gumamit ng mga larawan at mapa (sa naaangkop na sukat) kung saan itinuring itong mahalaga;
- Tukuyin ang mga nauugnay na regulasyon at alituntunin sa bansang Afghanistan na namamahala sa pagsasagawa ng ESIA at/o tukuyin ang nilalaman ng ulat. Magbigay ng impormasyon sa mga nauugnay na regulasyon at pamantayan na ukol sa kalidad ng lipunan at kapaligiran, kalusugan at kaligtasan, proteksyon ng mga sensitibong lugar, proteksyon ng mga endangered species, kontrol sa paggamit ng lupa, atbp.;
- Tukuyin at tugunan ang mga nauugnay na pamantayang pangkapaligiran at panlipunan ng ESF, naaangkop na mga alituntunin sa kalusugan at kaligtasan sa kapaligiran.
- Tukuyin ang mga puwang sa pagitan ng mga Pambansang Regulasyon at mga alituntunin at ESF ng pandaigdigang banko at magmungkahi ng mga hakbang sa pagpuno ng puwang.
- Ilarawan ang sitwasyon sa pamamagitan ng paglalahad ng 'baseline data' sa mga nauugnay na katangiang pangkapaligiran sa lugar ng pag-aaral. Isama ang impormasyon sa anumang mga pagbabagong inaasahan ng suporta ng proyekto ng AGASP;
- Tukuyin ang mga potensyal na epekto ng iminungkahing proyekto: tukuyin ang pagkakaiba sa pagitan ng makabuluhang positibo at negatibong epekto, direkta at hindi direktang epekto, at agaran at pangmatagalang epekto. Tukuyin ang mga epekto na hindi maiiwasan o hindi maibabalik. Hangga't maaari, ilarawan ang mga epekto sa dami, sa mga tuntunin ng mga gastos at benepisyo sa kapaligiran;
- Suriin at ilarawan ang mga alternatibo na makakamit ang parehong (mga) layunin, paggalugad ng teknolohikal, matipid at iba pang naaangkop na pamantayan;
- Kasama ang panlipunang eksperto o grupo na nakatalaga para sa pagsasagawa ng Social Impact Assessment, isinasagawa ang pagsusuri at pag-aralan ang panlipunang dimensyon ng proyekto, partikular na ang (i) pagrepaso sa dokumentasyon ng pagmamay-ari ng lupa kung saan kinakailangan ang lupa para sa proyekto, (ii) tiyakin na ang inilaan na lupa para sa proyekto ay walang mga iskwater at anumang mga hindi pagkakaunawaan, (iii) tiyakin ang aplikasyon ng Mekanismo ng Pagwawasto ng Karaingan at wastong pagtatala ng mga hinaing, at magbigay ng mga input sa pagbuo ng ESMP;

- Maghanda ng isang pragmatikong plano sa pamamahala upang maiwasan at mabawasan ang mga negatibong epekto: magrekomenda ng mga magagawa at sulit na mga hakbang upang maiwasan o mabawasan ang mga makabuluhang negatibong epekto sa mga katanggap-tanggap na antas at ilarawan ang mga aksyon na kinakailangan upang maipatupad ang mga ito: ihanda ang mga plano na tinukoy sa ESMF tulad ng ESMP, SEP, plano para sa pangangasiwa ng hanapbuhay, plano para sa paghahanda at pagtugon sa emerhensiya, plano ng OHS, plano sa pagpapagaan ng panganib sa pagdagsa ng mga manggagawa, programa ng kamalayan sa kaligtasan;
- Tukuyin ang mga pangangailangang institusyonal upang ipatupad ang mga rekomendasyon sa kapaligiran at pagtatasa ng lipunan sa pamamagitan ng pagrepasso sa awtoridad at kakayahan ng mga institusyon at kumpanya ng pagmimina, lokal, probinsyal/rehiyonal, at pambansang antas. Magrekomenda ng mga hakbang upang palakasin o palawakin ang mga ito upang ang mga plano sa pamamahala at pagsubaybay sa pagtatasa ng kapaligiran ay maipatupad;
- Magdisenyo ng isang detalyadong Plano sa Pamamahala ng Kapaligiran, magmungkahi ng badyet para sa pagpapatupad nito, paglalatag ng mga kaayusan sa institusyon. Bumuo ng plano sa pagsubaybay para sa pagpapatupad ng mga hakbang sa pagpapagaan, at magtakda ng mga tagapagpahiwatig upang subaybayan ang pag-unlad alinsunod sa layunin ng pag-aaral sa epekto sa kapaligiran;
- Sumangguni sa mga makikinabang at ilarawan ang mga kaayusan para sa pagkuha ng mga pananaw ng mga lokal na CSO at mga apektadong grupo at para sa pag-iingat ng mga talaan ng mga pagpupulong at iba pang aktibidad, komunikasyon, at komento sa kanilang deposisyon;
- Maghanda ng isang propesyonal na ulat ng ESIA, pinapanatili itong maigsi at limitado sa mga makabuluhang isyu sa kapaligiran, na may pagtuon sa mga pangunahing natuklasan, konklusyon at inirerekomendang aksyon.

A10.3 Suleras para sa Pagbuo ng Plano ng mga Katutubo

Kakailanganin ang tatlong kasangguni na siyang ipapakita na ang IPP ay naaayon sa sumusunod na format (habang tinitiyak ang pagkakahanay sa GCF Indigenous Peoples Policy):

1. Paglalarawan ng mga katutubo at mga miyembro ng mga ibinukod/grupong nasa laylayan, kabilang ang anumang nauugnay na panlipunan/pampulitika na kaayusan, mga proseso ng paggawa ng desisyon, at 'baseline' na impormasyon tungkol sa kanilang mga kalagayang panlipunan at pang-ekonomiya;
2. Paglalarawan ng mga aktibidad na isasagawa sa lugar (Ito ay ililista mula sa natukoy na mga pakete ng interbensyon para sa proyekto);
3. Detalyadong proseso ng FPIC para sa partikular na komunidad, at isama ang patunay ng inuulit na mga talakayan at (kung nakuha) ng pahintulot o patunay ng pagtanggap na lumahok sa proyekto;
4. Ang mga resulta ng mga konsultasyon/FPIC, ay kinabibilangan ng mga positibo at negatibong epekto na inaasahan batay sa mga aktibidad sa ilalim ng proyekto kung saan ito ay ninanais sa Mekanismo ng Pagwawasto ng Karaingan o anumang mga pagkakataon kung saan ang pagpapatupad ng aktibidad ng proyekto ay magkaiba dahil sa mga kagustuhan ng komunidad ng IP; at

5. Paglalarawan kung paano patuloy na gaganapin ang mga konsultasyon ng mga makikinabang sa mga IP sa buong pagpapatupad.
6. Kung naaangkop, ang IPP Management Plans ay:
 - Tukuyin ang mga hakbang sa mitigasyon upang matugunan ang mga potensyal na negatibong epekto na natukoy, pati na rin ang mga karagdagang aksyon/mga hakbang na nakatuon sa pagtataguyod ng higit na panlipunang pagsasama upang matiyak na ang mga IP at mga tao mula sa mga ibinukod/grupong nasa laylayan ay maaaring makinabang mula sa mga aktibidad/suporta ng proyekto;
 - Mga tagapagpahiwatig upang subaybayan ang pagpapatupad ng mga IP Management Plan;
 - Mga tungkulin at responsibilidad para sa pagpapatupad ng mga partikular na aksyon/mga hakbang na kasama sa IP Management Plans, pati na rin ang pagsubaybay at pag-uulat; at
 - Mga talaan ng oras para sa pagpapatupad ng IP Management Plans.
 - Malinaw na isalarawan kung paano isasagawa ang paglahok sa pagsubaybay at pag-uulat sa lugar.

APENDIKS 11. SULERAS NG ENVIRONMENTAL AND SOCIAL MANAGEMENT PLAN (ESMP)

Bahagi I

1. Planong aksyon sa mitigasyon

- 1.1 Mga hakbang sa mitigasyon mula sa E&S analysis/ESIA
- 1.2 Pagbibigay-katwiran sa herarkiya ng mitigasyon

Bahagi II

2. Pagpapatupad ng mitigasyon

- 2.1 Mga tatanggap ng istrukturang institusyonal/organisasyon upang ipatupad ang mitigasyon
- 2.2 Mga tungkulin at responsibilidad
- 2.3 Badyet o Pondo
- 2.4 Mga talaan ng oras na tinukoy para sa bawat aksyon ng mitigasyon

3. Pagsubaybay at pag-uulat

- 3.1 Mga tagapagpahiwatig ng mitigasyon na susubaybayan
- 3.2 Napagkasunduan na talaan ng oras
- 3.3 Ulat sa suleros ng mga natuklasan
- 3.4 Talaan ng oras ng pag-uulat

4. Angkop na pamamahala

- 4.1 Kung saan nagkakaroon ng mga pagbabago sa proyekto, lumitaw ang mga hindi inaasahang pangyayari, o tinutukoy ng pagsubaybay ang pangangailangang baguhin ang plano sa mitigasyon, ito ay binago alinsunod sa isang napagkasunduang proseso ng angkop na pamamahala.

APENDIKS 12. BALANGKAS NG PAGPAPLANO SA PAMAMAHALA NG SARIBUHAY

1. Pagpapakilala

Ang panganib sa saribuhay mula sa proyekto ng APA ay itinuturing na mababa. Ang proyektong ito ay inaasahang makapagbibigay ng makabuluhan at positibong benepisyo sa kapaligiran mula sa pagpapaunlad ng mga gawi sa matatag na paggamit ng lupa laban sa pagbabago ng klima na hindi lamang magpapataas ng katatagan ng mga ekosistema at lokal na komunidad sa pagbabago ng klima, ngunit magbabawas din ng pagkasira ng lupa.

Layunin ng 'Biodiversity Management Framework' o balangkas na ito na ilarawan ang mga planadong hakbang na ginawa ng proyekto ng APA upang pangalagaan ang yaman ng saribuhay, at upang pamahalaan at pagaanin ang mga potensyal na epekto na maaaring lumabas sa panahon ng pagpapatupad ng proyekto. Nagbibigay ito ng pangkalahatang-ideya ng mga potensyal na panganib at epekto, at binabalangkas ang mga istrategiya upang maiwasan at mapagaan ang mga ito. Magsasama ang mga ESMP ng isang seksyon ukol sa saribuhay upang matiyak na ang mga hakbang sa balangkas ng pagpapalano sa pamamahala ng saribuhay ay epektibong isinama at ipinatupad.

2. Paglalarawan ng saribuhay

Ang Pilipinas ay mayroong mga sumusunod na kategorya para sa mga protektadong lugar: (a) Likas na liwasan; (b) Likas na monumento; (c) Pambansang liwasan; (d) Santuwaryo ng yamang-gubat; (e) Protektadong 'Landscape/Seascape'; (f) Reserbang yaman; (g) Likas na biotikong lugar; (h) Reserbang pandagat; (i) Protektadong lugar ng pinapamahalaang yaman; (j) Kanlungan ng mababangis na hayop at santuwaryo ng ibon at isda; (k) Reserba ng tubig-saluran sa kagubatan; (l) Reserba ng tubig-saluran; (m) Lugar ng kaparangan; (n) Reserba ng bakawan sa latiang kagubatan; at (o) Iba pang kategoryang itinatag ng batas, mga kumbensyon o mga internasyonal na kasunduan na nilagdaan ng Pamahalaan ng Pilipinas.^[153]

Mayroong mahigit 244 na protektadong lugar na sumasaklaw sa mahigit 7.7 milyong ektarya sa ilalim ng National Integrated Protected Areas System (NIPAS, tingnan ang Talahanayan sa ibaba)^[154]

¹⁵³ Senate of the Philippines. 2021. Philippine protected areas at a glance. Makukuha ang dokumento sa: https://legacy.senate.gov.ph/publications/SEPO/AAG%20on%20Protected%20Areas_Final%20Sept2021.pdf

¹⁵⁴ Senate of the Philippines. 2021. Philippine protected areas at a glance. Makukuha ang dokumento sa: https://legacy.senate.gov.ph/publications/SEPO/AAG%20on%20Protected%20Areas_Final%20Sept2021.pdf

Protektadong lugar sa Pilipinas noong 2020

Region	Initial Component		Proclaimed		Legislated		Total	
	No.	Area (Ha)	No.	Area (Ha)	No.	Area (Ha)	No.	Area (Ha)
Cordillera Administrative Region (CAR)	6	89,236.66	1	78,005.32			7	167,241.98
National Capital Region (NCR)	2	480.71			2	205.46	4	686.17
Region 1 (Ilocos)	7	10,203.18			8	18,626.40	15	28,829.58
Region 2 (Cagayan Valley)	5	19,009.62	2	187,215.91	8	793,094.64	15	999,320.17
Region 3 (Central Luzon)	17	239,067.15			7	44,193.26	24	283,260.41
Region 4A (CALABARZON)	13	124,754.09			9	105,827.06	22	230,581.15
Region 4B (MIMAROPA)	12	1,283,824.73	5	438,763.27	6	617,502.80	23	2,340,090.80
Region 5 (Bicol)	13	13,755.79	2	117.85	11	496,343.22	26	510,216.85
Region 6 (Western Visayas)	9	65,091.73			5	145,688.70	14	210,780.43
Region 7 (Central Visayas)	8	28,271.96			11	609,620.84	19	637,892.79
Region 8 (Eastern Visayas)	4	8,752.27			7	453,175.29	11	461,927.56
Region 9 (Zamboanga Peninsula)	2	11,650.37			12	294,630.33	14	306,280.69
Region 10 (Northern Mindanao)	3	881.61			9	138,103.61	12	138,985.21
Region 11 (Davao Region)	2	2,084.37	1	114.87	7	111,983.08	10	114,182.32
Region 12 (SOCCSKSARGEN)	3	159,721.57			2	224,834.69	5	384,556.27
Region 13 (CARAGA)	8	42,077.84	1	43,345.66	3	329,237.47	12	414,660.98
Bangsamoro Autonomous Region in Muslim Mindanao (BARMM)	10	176,062.12					10	176,062.12
Inter-Regional (2/3/4A/5)			1	357,903.10			1	357,903.10
Total	124	2,274,925.75	13	1,105,465.98	107	4,383,066.86	244	7,763,458.60

Pinagkunan: DENR-BMB in Senate of the Philippines 2022, p. 1

Ang mga rehiyon at lalawigan ng proyekto ay mayroong mayamang saribuhay. Ang mga sumusunod na mga seksyon na saklaw ng mas malaking seksyon ng proyekto ay magbibigay ng maikling buod ng mga pangunahing protektadong lugar at mga sentro ng saribuhay sa loob ng bawat rehiyon.

CAR

Ang rehiyon ng CAR ay mayroong kabuuang pitong protektadong lugar na sumasaklaw sa kabuuang lawak na 167,241.98ha (2% ito ng protektadong lugar sa Pilipinas batay sa nasasakupan).^[155] Karamihan sa mga protektadong lugar na ito ay nasa mga unang yugto ng pagtatatag, at isang protektadong lugar lamang ang ipinahayag.

Buod ng mga ipinahayag at isinabatas na mga protektadong lugar sa CAR

Pambansa ng liwasan	Reserba ng tubig-saluran sa kagubatan	Lugar ng Kaparangan	Reserba ng bakawan sa latiang kagubatan	Ipinahayag na mga protektadong lugar (sa ilalim ng NIPAS)
W/S	W/S	W/S	W/S	<ul style="list-style-type: none"> Upper Agno River Basin Resource

Mga tinututukang lalawigan:

¹⁵⁵ Senate of the Philippines. 2021. Philippine protected areas at a glance. Makukuha ang dokumento sa: https://legacy.senate.gov.ph/publications/SEPO/AAG%20on%20Protected%20Areas_Final%20Sept2021.pdf

Ang mga pangunahing lugar ng saribuhay na matatagpuan sa mga lalawigan ng proyekto ay kinabibilangan ng Apayao Lowland Forest (ALF) Key Biodiversity Area (KBA) at ng Balbalasang-Balbalan National Park (parehong hindi pa opisyal na pinoproklama na protektadong mga lugar). Ang sumusunod na impormasyon ay tumutok sa tatlong lalawigan ng proyekto na kasama sa rehiyong ito:

- **Apayao:** Sa loob ng lalawigan, ang ALF-KBA ay sumasaklaw sa 156,732.6ha. Para sa pamamahala, ang tinatawag na 'Lapat system' ay isang sistema ng pangangasiwa para sa mga likas yaman ng mga katutubo na ginagawa ng grupong Isnag, at ito ay tinutulungan at kinikilala ng ilang LGU sa Apayao bilang paraan ng pag-aalaga sa mga likas na yaman. Dahil dito, nananatili ang Apayao bilang lalawigan na may pinakamalaking kagubatan sa rehiyon.^[156] Ang mga uri ng kagubatan na matatagpuan sa loob ng ALF-KBA ay ang 'Tropical Evergreen Lowland Rainforest,' 'Tropical Lower Montane Rainforest,' at 'Forest Over Limestone.' Mayroong 71 pamilya na may 206 species ng mga puno sa loob ng lugar. Kapansin-pansin na anim na species ('Panau,' 'White Lauan,' 'Red Lauan,' 'Mayapis,' 'Bunga,' at 'Guijo' – kung saan karamihan ay endemiko at katutubo), ay nasa ilalim na ng kategoryang kritikal na nanganganib at walong species ang maaaring mapanganib. Kinilala ng DENR ang ilang lugar sa Apayao bilang bagong tirahan ng nanganganib na Haribon.^[157] Tatlong species ng daga ang matatagpuan sa ALF-KBA. Dalawa sa tatlong species na ito ay endemiko, habang ang isa ay ipinakilala at itinuturing na pinaka-mapanirang species sa bansa. Ang pinakakaraniwang uri ng daga sa lugar ay ang 'Philippine Forest Rat.' Mayroong 13 species ng paniki sa ALF-KBA na kabilang sa apat na pamilya: 'Fruit Bats,' 'False Vampire Bats,' 'Horseshoe at Leaf-nosed Bat,' at 'Evening Bats.' Lima sa mga species ay endemiko sa lugar, habang ang walo ay matatagpuan sa iba't ibang bahagi ng Asya. Base sa kategorya ng IUCN, ang 'Large Rufous Horseshoe Bat' ay itinuturing na malapit ng manganib. Ang pinakamaraming uri ng paniki sa lugar ay ang 'Fruit Bats.' May kabuuang 22 species ng herptilya (11 ampibyan at 11 reptilya) ang nasa ALF-KBA. Mayroong limang pamilya at 11 species ng mga ampibyan. Lima sa 11 species ay endemiko sa lugar. Tatlo ang itinuturing na katutubo at dalawa lamang ang ipinakilalang species. Ang mga endemikong species ng 'Luzon Fanged Frog' at 'Diminutive Forest Frog' ay malapit nang manganib habang ang 'Pygmy Forest Frog' ay maaaring mapanganib. Ang mga reptilya ay binubuo ng tatlong pamilya na may 11 species na naobserbahan sa mga lupang pang-agrikultura, kagubatan, damo, at mga halamanan. Walo sa 11 species ay endemiko sa lugar, habang ang iba ay karaniwang matatagpuan sa mga bansa sa loob ng Timog-Silangang Asya.
- **Ifugao:** Ang hagdan hagdan palayan sa Cordillera ng Pilipinas na kinilala bilang 'World Heritage site' ay matatagpuan sa Ifugao at ito ay mayroong mayamang saribuhay tulad ng: 10 mga barayti ng 'climbing rattan,' 45 species ng halamang gamot, 41 species ng ibon, 6 species ng katutubong 'mammal' (dalawa sa mga ito ay endemiko), at malalaking isda tulad ng hito, bayawak at iba pang 'vertebrates.'
- **Kalinga:** Ang Kalinga ay may kabuuang 84 na pamilya, 206 'genera,' at 319 'taxa' na naitala, kabilang ang isang bagong species ng 'Rafflesia,' na isang napakabihirang parasitikong halaman. Mayroong 106 na endemiko sa Pilipinas ang naiulat, 38 dito ay mula sa Luzon. Labing walong 'taxa' ay nakalista sa ilalim ng alinman sa Philippine Red List (Fernando et al., 2008) o sa IUCN Red List

¹⁵⁶ Ibid

¹⁵⁷ Makukuha ang dokumeto sa: <http://rbco.denr.gov.ph/wp-content/uploads/2017/10/apayaoabulogexecutivesummary.pdf>

of Threatened Species (IUCN 2010).^[158] .Napakakaunti ng makukuhang impormasyon sa mga ibon ng malalawak na kagubatan sa loob at paligid ng Balbalasang-Balbalan National Park (BBNP), ngunit inaasahang ang mga species dito ay kabilang sa mga nanganganib at ‘restricted-range’ na mga ibon ng ‘Luzon Endemic Bird Area.’ Ang mga ‘avifauna’ sa mga mabundok na kagubatan ay maaaring maihambing sa Mt Pulog National Park (PH004) sa dakong timog ng Gitnang Cordillera.^[159]

Rehiyon 2

Kasama sa ikalawang rehiyon ang kabuuang 15 protektadong lugar na sumasaklaw sa kabuuang 999,320.17ha (13% ito ng protektadong lugar sa Pilipinas batay sa nasasakupan)^[160] Ang sumusunod na talahanayan ay nagbubuod sa mga pangunahing protektadong lugar sa Rehiyon II.

Buod ng mga ipinahayag at isinabatas na mga protektadong lugar sa Rehiyon 2

Pambansang liwasan	Lugar ng Kaparangan	Reserba ng tubig-saluran sa kagubatan	Ipinahayag na mga protektadong lugar (sa ilalim ng NIPAS)
<ul style="list-style-type: none"> Callao Cave Fuyot Springs 	<ul style="list-style-type: none"> Isabela (Monte-Alto Timber Resource Corporation Parcel 1 and 2) Palanan 	<ul style="list-style-type: none"> Bawa Casecnan River Watershed Dupax Watershed Reservation Wangag 	<ul style="list-style-type: none"> Batanes Protected Landscape & Seascape Casecnan Protected Landscape Magapit Protected Landscape Northern Sierra Madre Natural Park Palaui Island Marine Reserve Peñablanca Protected Landscape Salinas Natural Monument Tumauini Watershed Natural Park

¹⁵⁸ <https://ejournals.ph/article.php?id=1465>

¹⁵⁹ <http://datazone.birdlife.org/site/factsheet/balbalasang-balbalan-national-park-and-proposed-extension-iba-philippines>

¹⁶⁰ Senate of the Philippines. 2021. Philippine protected areas at a glance. Makukuha ang dokumento sa: https://legacy.senate.gov.ph/publications/SEPO/AAG%20on%20Protected%20Areas_Final%20Sept2021.pdf

Mga tinututukang lalawigan:

Ang mga lalawigan ng proyekto ay binubuo ng mga sumusunod na mga protektadong lugar: Northern Sierra Madre National Park (NSMNP) at ang Tumauni Watershed Natural Park sa lalawigan ng Isabela, at Palaui Island Protected Landscape and Seascape at Peñablanca Protected Landscape and Seascape sa lalawigan ng Cagayan. Ang mga karagdagang impormasyon ay ang mga sumusunod:

- **Isabela:** Malawak na bahagi ng Silangan ng Isabela ang itinuturing na ‘uncharted territory’ o hindi pa nabibigyang pansin na teritoryo. Ito ay nailalarawan ng makapal na kagubatan at mabatong lupain. Ang mga lugar na ito na hindi pa ginagalugad at pinag-aaralan ay naglalaman ng iba't ibang hindi pa pinapangalanang halaman at hayop kasama ang karamihan sa mga endemikong species ng bansa na matatagpuan sa naturang protektadong lugar. Ang Northern Sierra Madre National Park (NSMNP) ay tirahan ng ilang bihira at nanganganib na mga species ng halaman at hayop tulad ng Narra, Almaciga, Kamagong, Haribon, kilyawan ng isabela, pawikan, buwaya, at higitang bayawak. Ang NSMNP ay tahanan din ng mga malubhang nanganganib na mga species ng puno na kabilang sa pamilyang dipterokarp tulad ng *Shorea* spp. at *Hopea* spp. Pinoprotektahan din ng liwasan ang mga bihirang uri ng kagubatan tulad ng kagubatan sa mga ‘ultrabasic soils’ o hindi produktibong lupain at malumot na kagubatan sa mga tuktok at tagaytay ng bundok. Ito ay nagbibigay tahanan din sa mahigit 50% ng lahat ng uri ng ibon na naitala sa Pilipinas, kabilang ang endemiko na *Oriolus isabellae*, na isa sa mga pinakabihirang ibon sa mundo.
- **Cagayan:** Ang Peñablanca Protected Landscape ay katabi ng lalawigan ng Isabela at kumokonekta sa NSMNP, na nagbabahagi ng halos parehong saribuhay tulad ng inilarawan sa itaas. Ito ay tahanan ng ekoturismo ng Callao Cave na nagsusulong ng ekoturismo para sa mga natatanging kuweba at heolohiya nito. Ang Palaui Island Protected Landscape and Seascape ay tumutugma sa isla ng Palaui na makikita sa hilagang-silangang baybayin ng Luzon.

Rehiyon 5

Kasama sa ika-limang rehiyon ang kabuuang 26 na protektadong lugar na sumasaklaw sa kabuuang 510,216.85 ha (7% ito ng mga protektadong lugar sa Pilipinas batay sa nasasakupan).^[161] Ang sumusunod na Larawan ay nagpapakita ng mga protektadong lugar sa loob ng Bicol (Rehiyon V), at ang sumusunod na Talahanayan ay nagbibigay ng karagdagang impormasyon sa kanilang pag-uuri.

¹⁶¹ Senate of the Philippines. 2021. Philippine protected areas at a glance. Makukuha ang dokumento sa: https://legacy.senate.gov.ph/publications/SEPO/AAG%20on%20Protected%20Areas_Final%20Sept2021.pdf

Mapa ng mga protektadong lugar sa Rehiyon 5

Pinagkunan: [DENR 2020¹⁶²](#)

¹⁶² Ang mga hangganan at pangalan na ipinakita at ang mga pagtatalaga na ginamit sa mapa na ito ay hindi nagpapahiwatig ng pagpapahayag ng anumang opinyon sa bahagi ng FAO tungkol sa legal na katayuan ng anumang bansa, teritoryo, lungsod o lugar o ng mga awtoridad nito, o tungkol sa delimitasyon ng mga hangganan nito.

Buod ng mga ipinahayag at isinabatas na mga protektadong lugar sa Rehiyon 5

Pambansang liwasan	Reserba ng tubig-saluran sa kagubatan	Lugar ng Kaparangan	Reserba ng bakawan sa latiang kagubatan	Ipinahayag na mga protektadong lugar (sa ilalim ng NIPAS)
<ul style="list-style-type: none"> ● Bicol ● Bulusan Volcano ● Caramoan ● Libmanan Caves ● Mayon Volcano ● Mt. Isarog ● Tiwi 	<ul style="list-style-type: none"> ● Abasig-Matogdon-Manang (Amendment) ● Capalonga ● Catanduanes ● Dahican ● Lagonoy 	<ul style="list-style-type: none"> ● Island of Basot, Quinalaan and Malabungot ● Island of Dampalit ● Island of Guinauyan, Naro, Chico, and Pobre ● Island of Majaba and Napayuan 	<ul style="list-style-type: none"> ● Basin Island ● Malaquing River up to Mabung River ● Mangrove areas from Del Pilar River to Palita Island, Bo. Salvacion and Dahican ● Panciscan Point in Bitos Bay up to Bano Sanlay ● Pigbucan to Paron Point ● Putiao River to Malbog River ● Tanglar Point to Bicol River 	<ul style="list-style-type: none"> ● Abasig-Matogdon Mananap Natural Biotic Area ● Bicol Natural Park ● Bongsalay Natural Park ● Bulusan Volcano Natural Park ● Catanduanes Natural Park ● Chico Island Wildlife Sanctuary ● Lagonoy Natural Biotic Area ● Malabungot Protected Landscape & Seascape ● Mayon Volcano Natural Park ● Mt. Isarog Natural Park ● Naro Island Wildlife Sanctuary ● Buhi Wildlife Sanctuary

Pambansang liwasan	Reserba ng tubig-saluran sa kagubatan	Lugar ng Kaparangan	Reserba ng bakawan sa latiang kagubatan	Ipinahayag na mga protektadong lugar (sa ilalim ng NIPAS)
				<ul style="list-style-type: none"> Ticao Burias Pass Protected Seascape

Mga tinutukang lalawigan:

- Kasama sa Camarines Norte ang Abasig-Matogdon Mananap Natural Biotic Area. Ito ay isang bulubunduking lugar, na binubuo ng magkakaibang mga halaman at puno kabilang ang mga kagubatan na malumot at nasa mabundok na bahagi, talahiban, at mga damuhan.^[163]
- Kasama sa Caminanes Sur ang Bicol Natural Park, Lagonoy Natural Biotic Area, Malabungot Protected Landscape, Mt. Isarog Natural Park, at Buhi Wildlife Sanctuary.

Rehiyon 10

Kasama sa ika-sampung rehiyon ang kabuuang 12 protektadong lugar na sumasaklaw sa kabuuang lawak na 138,985.21ha (ito ay maliit ng kaunti sa 2% ng protektadong lugar sa Pilipinas batay sa nasasakupan).^[164]

Buod ng mga ipinahayag at isinabatas na mga protektadong lugar sa Rehiyon 10

Pambansang liwasan	Reserba ng tubig-saluran sa kagubatan	Lugar ng Kaparangan	Reserba ng bakawan sa latiang kagubatan	Ipinahayag na mga protektadong lugar (sa ilalim ng NIPAS)
W/S	W/S	W/S	W/S	<ul style="list-style-type: none"> Initao and Libertad PLS Mimbilisan Protected Landscape Mt. Kalatungan Range Natural Park Mt. Kitanglad Natural Park Mt. Malindang Natural Park

¹⁶³ Retuerma-Dioneda, A., Grecebio, J.D.A. 2022. Inventory of Annonaceae in Abasig-Matogdon-Mananap Natural Biotic Area, Caminanes Norte, Bicol, Philippines. Biodiversitas, 23(4): 2213-2224.

¹⁶⁴ Senate of the Philippines. 2021. Philippine protected areas at a glance. Makukuha ang dokumento sa: https://legacy.senate.gov.ph/publications/SEPO/AAG%20on%20Protected%20Areas_Final%20Sept2021.pdf

				<ul style="list-style-type: none"> ● Baliangao Protected Landscape and Seascape ● Mt. Balatukan Range Natural Park ● Mt. Kalatungan Range Natural Park ● Mt. Timpoong Hibok-Hibok Natural Monument ● Mt. Inayawan Range Natural Park
--	--	--	--	---

Mga tinutukang lalawigan:

Ang Bukidnon ay tahanan ng Mt. Kalatungan Range Natural Park , na isang likas na tirahan sa maraming endemikong espesye kabilang ang mga paniki, 'shrews,' soro, ardilya, daga at Haribon (pinakananganib na species sa lalawigan at pangalawang pinakamalaking agila sa mundo). Ang saribuhay ng Bukidnon ay isa sa pinakamayaman sa bansa, na may 106 na pamilya sa 512 na 'genera' at 996 na mga species. Ang lalawigan ay halos nababalot ng halo-halong kagubatan ng dipterokarp. Malaking bahagi ay nababalot din ng 'Limestone forests' o mga kagubatan na puno ng batong apog (nasa panganib ng ilegal na pagtotroso at pagrarrantso), habang ang mga kagubatan na nasa mataas na bahagi at malumot, gayundin ang espesye ng damo na *Imperata cylindrica* ay laganap din.

Rehiyon 12

Kasama sa ika-labindalawang rehiyon ang kabuuang limang protektadong lugar na sumasaklaw sa kabuuang lawak na 384,556.27ha¹ (5% ito ng mga protektadong lugar sa Pilipinas batay sa nasasakupan).¹⁶⁵ Dalawa lamang dito ang isinabatas, at ito ay ang: Mt. Matutum Protected Landscape at Sarangani Bay Protected Seascape.

Mga tinutukang lalawigan:

Walang pormal na protektadong lugar na itinatag sa Hilagang Cotabato. Iminungkahi ang isang protektadong lugar sa Arakan Valley na tahanan ng mga katutubong Manobo.

1. Pagtatasa ng epekto ng proyekto sa saribuhay

Ang proyekto ay nakahanay sa 'Philippine's Biodiversity Strategy and Action Plan 2015-2028,' na naglalayong ibalik at i-rehabilisa, pahalagahan, epektibong pamahalaan, at panatilihin ang mga serbisyo ng ekosistema upang mapanatili ang malusog, matatag na komunidad ng mga Pilipino at

¹⁶⁵ Senate of the Philippines. 2021. Philippine protected areas at a glance. Makukuha ang dokumento sa: https://legacy.senate.gov.ph/publications/SEPO/AAG%20on%20Protected%20Areas_Final%20Sept2021.pdf

maghatid ng mga benepisyo sa lahat. Itinatampok nito ang kahalagahan ng agronomiya-saribuhay at ang maalikayang pamamahala ng mga likas na yaman.

Sa pangkalahatan, ang proyekto ay inaasahang magkakaroon ng higit na positibong epekto sa saribuhay sa pamamagitan ng pagpapatupad ng mga kagawian sa pagpapatatag ng agrikultura laban sa pagbabago ng klima na tumutulong patungo sa landas ng maalikayang pag-unlad. Ang malawak at pinagsama-samang diskarte ng proyekto sa CRA at maalikayang pamamahala ng lupa ,pagdadagdag sa kapasidad ng mga lokal na awtoridad, magsasaka at iba pang kasapi, ay magpapaunlad ng kamalayan sa panganib at kahinaan sa pagbabago ng klima; pati na rin ang mga pinakamahusay na gawi o pamamaraan upang palakasin ang katatagan ng mga lokal na kabuhayan at inaasahang ekosistema. Kabilang dito ang konserbasyon at proteksyon ng saribuhay–parehong agronomiya-saribuhay at saribuhay sa ibang ekosistema. Ang mga benepisyo ng mga gawi o pamamaraan ng matatag na agrikultura laban sa pagbabago ng klima para sa saribuhay ay kinabibilangan ng (bukod sa iba): proteksyon ng lupa mula sa pagguho sanhi ng hangin at tubig (pagbalot sa lupa ng iba't ibang pananim, agro-palagubatan, at iba pa), pinabuting nutrisyon ng lupa dahil sa paggamit ng organiko at berdeng pataba at 'integrated pest management' na kapalit ng mga masasamang kemikal, pinahusay na tungkulin sa pangangalaga ng ekosistema na nagpapatibay sa katatagan ng ekosistema laban sa matinding mga panganib na kaugnay sa klima (hal. pagbaha, tagtuyot), pagkakaroon ng 'micro-climate buffer zones' dahil sa pag-aagronomiya, at pagsulong ng mga lokal na mga barayti at mas magkakaibang sistema ng produksyon, bukod sa iba pa. Ang mga interbensyon ng CRA na sinusuportahan ng proyekto ay naglalayon din na pahusayin ang produksyon at bawasan ang problema sa mga nakapaligid na ekosistema sa pamamagitan ng pagbibigay ng mas mahusay na mga alternatibo sa produksyon na nagpapabuti sa kanilang mga kabuhayan sa pag-aagrikultura.

Gayunpaman, dahil sa nakaraang kasaysayan ng pagpapalawak ng agrikultura sa mga kagubatan at mga sentro ng saribuhay, kritikal na ang lahat ng epekto at panganib sa saribuhay ay maingat na sinubaybayan ng proyekto, at ang mga hakbang upang maiwasan o mabawasan ang mga panganib ay isinagawa upang matiyak ang matatag na pangangalaga sa saribuhay. Ang sumusunod na Talahanayan ay nagbibigay ng pangkalahatang-ideya ng mga potensyal na epekto, at mga panukala na ipapatupad upang maiwasan o mabawasan ang anumang masamang negatibong epekto o panganib.

Buod ng epekto ng proyekto sa saribuhay

Component/ Aktibidad	Epekto sa saribuhay	Mga Panukala para sa Mitigasyon
Component 1.Mga kapasidad ng institusyon para sa pagpapaunlad ng mga serbisyo sa pagpapatatag ng agrikultura laban sa pagbabago ng klima		
Aktibidad 1.1.1	Walang panganib	Tiyaking isaalang-alang at gamitin ang ideya ng saribuhay sa lahat ng mga pagsasanay, at itaas ang kamalayan at pagyamanin ang kapasidad sa mga pamamaraan ukol sa mga benepisyo
Aktibidad 1.1.2	Walang panganib	

Component/ Aktibidad	Epekto sa saribuhay	Mga Panukala para sa Mitigasyon
Aktibidad 1.2.1	Walang panganib	at pangangalaga kaugnay sa saribuhay na mula sa proyekto.
Aktibidad 1.2.2	Walang panganib	
Component 2. Pagtanggap sa matatag na agrikultura laban sa pagbabago ng klima sa pamamagitan ng pagpapaunlad ng negosyo		
2.2.1	<p>Ang aktibidad na ito ay inaasahang magkakaroon ng higit na positibong epekto sa saribuhay sa pamamagitan ng pagtataguyod ng maalikayang mga kagawian sa pagpapatatag ng agrikultura laban sa pagbabago ng klima na nagbabawas sa paggamit ng mga pestisidyo, at nagsusulong ng agronomiya-saribuhay, mga lokal na sistema ng binhi, at mga kasanayan na tumutulong sa pagpapanumbalik ng mga lupa at pagpapanatili o pagpapahusay pa ng mga serbisyo sa ekosistema.</p> <p>Gayunpaman, ang isang malaking panganib ay ang lokasyon ng mga grupo ng negosyo ng CRA at mga sakahang ginagamit para sa mga demonstrasyon ng kasanayan at kaalaman (kung sila ay nasa protektadong lugar o lugar na pananggalang (kung hindi nasuri), na maaaring magkaroon ng masamang epekto sa saribuhay.</p> <p>Magtatatag din ng mga lugar na paggaganapan ng mga demonstrasyon ng mga kasanayan at kaalaman, na kailangang tiyakin na hindi matatagpuan sa loob o direktang katabi ng isang protektadong lugar.</p>	<p>Tiyakin ang pagtanggap sa ideya ng saribuhay sa lahat ng mga pagsasanay, at itaas ang kamalayan at pagyamanin ang kapasidad sa mga pamamaraan ukol sa mga benepisyo at pangangalaga kaugnay sa saribuhay na mula sa proyekto.</p> <p>Kolektahin ang saligang impormasyon sa mga pangunahing lugar ng saribuhay sa loob at kalapit na mga munisipalidad.</p> <p>Suriin ang mga grupo ng negosyo ng CRA upang matiyak na walang mga magsasaka o mga negosyo na matatagpuan sa loob ng mga protektadong lugar o 50m ng kanilang 'buffer zones.'</p> <p>Ang sistema ng pagsubaybay na binuo sa ilalim ng Aktibidad 3.1.3 ay magpapataas din ng katapatan at susuporta sa pagsubaybay.</p>
2.1.2	Muli, ang mga gawaing isinulong ng proyekto (nakabalangkas sa Pag-aaral ukol sa Posibilidad sa Aneks 2) ay kinabibilangan ng mga agro-ekolohikal na kasanayan na inaasahang magbubunga ng malaking epekto	Tiyakin na ang mga plano sa pamumuhunan ay hindi binubuo ng mga aktibidad na magkakaroon ng masamang epekto sa saribuhay, at sisiguraduhin din na ang lahat ng

Component/ Aktibidad	Epekto sa saribuhay	Mga Panukala para sa Mitigasyon
	<p>sa lipunan at kapaligiran. Gayunpaman, ang mga plano sa pamumuhunan ay kailangang maingat na suriin upang matiyak na walang masamang epekto sa saribuhay ang magmumula sa mga pamumuhunan (hal. produksyon sa loob ng mga protektadong lugar, paggamit ng mga hindi awtorisadong kasanayan). Ang panganib ay itinuturing na medyo mababa, dahil bubuuin ng mga magsasaka ang mga planong ito pagkatapos ng isang taon ng pagpapatupad at ang mga iskorkard ng mga negosyo ng CRA ay may kasamang impormasyon ukol sa pagpapatibay ng mga gawing magpapatatag laban sa pagbabago ng klima at mababang karbon.</p>	<p>produksyon at pagproseso ay magaganap sa labas ng mga protektadong lugar at kanilang mga 'buffer zones'</p>
2.1.3	<p>Ang kakulangan ng pagsunod sa mga plano sa pamumuhunan ay maaaring humantong sa masamang epekto sa saribuhay.</p>	<p>Ang mga tuntunin ng kasunduan para sa pagpopondo sa plano ng pamumuhunan ay malinaw na magtatakda ng mga kondisyon kung anong mga gawain ang maaaring ipatupad, kung ano ang hindi maipapatupad, at kung ano ang mga kinakailangang pangangalaga at pagsubaybay na dapat sundin ng mga negosyo.</p> <p>Ang pagsubaybay sa pagpapatupad ng plano sa pamumuhunan ay dapat magsama ng pagsubaybay sa saribuhay (hal. ang produksyon ay hindi lumalawak sa kagubatan o nagdudulot ng iba pang hindi inaasahang masamang epekto sa saribuhay).</p> <p>Ang sistema ng pagsubaybay na binuo sa ilalim ng Aktibidad 3.1.3 ay magpapataas din ng katapatan at susuporta sa pagsubaybay.</p>

Component/ Aktibidad	Epekto sa saribuhay	Mga Panukala para sa Mitigasyon
Component 3. Pagsasama sa pagpapatatag ng agrikultura laban sa pagbabago ng klima		
3.1.1	Wala	Ang mga aktibidad sa pagpapataas ng kamalayan ay dapat ding itampok ang mga benepisyo ng saribuhay mula sa pagpapatupad ng matatag na agrikultura laban sa pagbabago ng klima
3.1.2	Wala	Dapat ipabilang ang saribuhay at mga pinakamahuhusay na mga kagawian para mapabuti ang mga benepisyo nito sa loob ng pagpapatupad ng matatag na agrikultura laban sa pagbabago ng klima, gayundin ang mga pinakamahuhusay na kasanayan para sa pangangalaga ng saribuhay
3.1.3	Wala	Ang sistema ng pagsubaybay ay dapat magsama ng pagsubaybay, pagsusuri, at pag-aaral na may kaugnayan sa saribuhay sa konteksto ng CRA. Ito ay magdadagdag ng katapatan at pananagutan na may kaugnayan sa pagsubaybay sa mga epekto sa saribuhay.
3.2.1	Wala	Tiyaking isama ang saribuhay sa lahat ng mga pagsasanay, itaas ang kamalayan at pagyamanin ang kapasidad sa mga mahuhusay na pamamaraan ukol sa pagkakaroon ng mga benepisyo kaugnay sa saribuhay mula sa pagpapatupad ng matatag na agrikultura laban sa pagbabago ng klima, at bigyan-diin ang mga pangunahing gawi sa pangagalaga ng saribuhay.
3.2.2	Wala	Tiyaking isama ang saribuhay sa lahat ng mga pagsasanay, itaas ang kamalayan at pagyamanin ang kapasidad sa mga mahuhusay na

Component/ Aktibidad	Epekto sa saribuhay	Mga Panukala para sa Mitigasyon
		<p>pamamaraan ukol sa pagkakaroon ng mga benepisyo kaugnay sa saribuhay mula sa pagpapatupad ng matatag na agrikultura laban sa pagbabago ng klima, at bigyan-diin ang mga pangunahing gawi sa pangagalaga ng saribuhay.</p> <p>Magrekomenda ng mga hakbang para sa mga produktong pinansyal at 'insurance' upang isaalang-alang ang saribuhay sa pagsusuri, pagsubaybay at pag-uulat.</p>

Ang detalyadong pagsusuri ng mga potensyal na negatibong epekto ay isasagawa sa paghihimay ng mga ESMP ng proyekto, lalo na sa mga lugar kung saan natukoy ang mga protektadong lugar at mga pangunahin at mahalalagang lugar ng saribuhay. Ito ay kritikal dahil ang mga partikular na lugar na paggaganapan ng proyekto ay matutukoy lamang sa panahon ng pagpapatupad ng proyekto. Ito ay dapat bigyang pansin upang matiyak na maingat na isinasaalang-alang ng mga napiling lugar ang saribuhay at sinunod ang balangkas ng planong ito at kabuuan ng Balangkas ng Pangkapaligiran at Panlipunang Pamamahala o ESMF. Isasagawa ang pagsusuri gamit ang 'Environmental and Social Screening Checklist' ng FAO, na makatutulong sa pagtukoy ng mga aktibidad na nangangailangan ng mga hakbang sa mitigasyon, kabilang ang mga tinalakay sa Seksyon 6 at 7 ng dokumentong ito. Para sa mga aktibidad na saklaw ng mas malaking aktibidad ng proyekto na nangangailangan ng mga hakbang sa mitigasyon, isang Plano ng Pangangasiwa sa Kapaligiran at Panlipunan o 'Environmental and Social Management Plan' ang bubuuin na susubaybayan sa buong yugto ng pagpapatupad ng proyekto.